Головний редактор:

Клименко Л. П.,
ректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:
Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:
Антонова Л. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
Великий Ю. В., д.е.н., профессор кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Гайдуцький І.П., к.е.н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ НТУУ "КПІ"
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України
Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідуючий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрного университету
Сорока С.В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент
Чорна Л. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва

ІНВЕСТИЦІЇ:
ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 24 грудень 2017 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ
(наказ Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:
— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПР від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Тел./факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua

Засновники:
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 21.12.17 р.
Підписано до друку 21.12.17 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 26,2.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення №2112/3.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2017

Головний редактор:

Клименко Л. П.,
ректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Члени редакційної колегії:

Антонова Л. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., профессор Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії муніципального управління
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідуючий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Міщенко К. С., к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Стоян О. Ю., д.держ.упр., в.о. завідувача кафедри, доцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 24 грудень 2017 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— **Index Copernicus (IC);**
— **SIS;**
— **Google Scholar.**

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПР від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Тел./факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua

Засновники:
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 21.12.17 р.
Підписано до друку 21.12.17 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 26,2.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення №2112/3.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2017

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 24 грудень 2017 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Ігнатова Ю. В., Поліщук Є. А., Василишен Ю. В.

Методи дескриптивної статистики та факторного аналізу в оцінюванні результативності використання сучасних фінансово-кредитних інструментів у реалізації інноваційних проектів 5

Фоміна О. В.

Концептуальні основи обліку венчурної діяльності 12

Малий І. Й.

Генеза публічного управління і адміністрування в Україні 17

Стоян О. Ю.

Стратегічне планування зовнішньоекономічної діяльності України: стан, проблеми, вибір програми дій 22

Карпук А. І., Несторяк Ю. Ю.

Фінансово-інвестиційне забезпечення відтворення біорізноманіття: основні тенденції, проблеми та пріоритети 28

Кустріч Л. О.

Особливості залучення інвестицій у сільське господарство: сучасний стан і тенденції розвитку 37

Корнилюк Р. В., Корнилюк А. В.

Фінансування малого та середнього бізнесу: тенденції, можливості, ризики 43

Панченко В. Г.

Неопротекціоністський потенціал монетарної політики 51

Рудич О. О.

Теоретичні засади формування ризик-менеджменту підприємства 56

Усик В. І., Матусевич Т. В.

Роль університету в секторній структурі економіки знань 61

Макаренко Ю. П., Хоруженко А. А.

Управління активами та пасивами комерційного банку з метою підвищення ефективності їх використання 66

Прокопець Л. В., Губчак В. С.

Особливості державної підтримки малого підприємництва в Україні та зарубіжний досвід 71

Халатур С. М., Пістунова М. Г.

Фінансово кредитне забезпечення управління структурою активів банку 77

Федірко Н. В., Сіренко Я. С.

Глобальні та національні виклики трансформації публічних фінансів в Україні 83

Богданов Д. С.

Інфраструктурний розвиток сільських територій 92

Ляховець В. О.

Прогнозні сценарії економічного розвитку ринку яловичини 96

Горячківська І. В., Коваленко А. О.

Регулювання фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання як засіб мінімізації загроз фінансовій безпеці держави 101

Державне управління

Пухкал О. Г., Гомоляко О. В.

Публічна та державна політика: єдність та відмінності 106

Гбур З. В.

Методи та принципи державного управління економічною безпекою 113

Тихончук Л. Х.

Державне регулювання міжнародної економічної діяльності корпорацій 118

Кашпур Л. М.

Детінізація національної економіки України 123

Миколаєць І. В.

Вплив державного регулювання на формування моделі соціального захисту населення 127

Вичалківська Ю. С.

Організаційно-правові механізми здійснення президентського контролю над сектором безпеки і оборони України 131

Андреєв В. М.

Проблеми реалізації селекції публічних службовців в Україні: методологічний аналіз 138

Образцова В. В.

Аналіз світових теоретичних підходів до врегулювання конфліктів у публічно-управлінських відносинах 143

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID
№ 24 / 2017

CONTENTS:

Economy

Ignatova Yu., Polishchuk Ye., Vasylyshen Yu.
METHODS OF DESCRIPTIVE STATISTICS AND FACTOR ANALYSIS IN ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF USING MODERN FINANCIAL AND CREDIT INSTRUMENTS IN THE IMPLEMENTATION OF INNOVATION PROJECTS 5
Fomina O.
CONCEPTUAL BASES OF ACCOUNTING OF VENTURE ACTIVITIES 12
Maliy I.
GENESIS OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION IN UKRAINE 17
Stoian O.
STRATEGIC PLANNING OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE: STATE, PROBLEMS, SELECTION OF AN ACTION PLAN 22
Karpuk A., Nestoriak Iu.
FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT FOR BIODIVERSITY REPRODUCTION: MAIN TRENDS, ISSUES AND PRIORITIES 28
Kustrich L.
FEATURES OF ATTRACTION OF INVESTMENTS IN AGRICULTURE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS 37
Kornyliuk R., Kornyliuk A.
SME FINANCING: TENDENCIES, OPPORTUNITIES, RISKS 43
Panchenko V.
NEO-PROTECTIONIST POTENTIALS OF MONETARY POLICY 51
Rudich O.
THEORETICAL BASICS OF THE FORMING OF COMPANY'S RISK-MANAGEMENT 56
Usyk V., Matusevych T.
THE ROLE OF UNIVERSITY IN THE SECTORAL STRUCTURE OF KNOWLEDGE ECONOMY 61
Makarenko Yu., Khoruzhenko A.
MANAGEMENT OF ASSETS AND LIABILITIES OF THE COMMERCIAL BANK WITH THE AIM OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF THEIR USE 66
Prokopets L., Gubchak V.
FEATURES OF STATE SUPPORT OF SMALL BUSINESS IN UKRAINE AND FOREIGN EXPERIENCE 71
Khalatur S., Pistunova M.
MANAGEMENT OF THE BANK'S ASSETS STRUCTURE 77
Fedirko N., Sirenko Ya.
GLOBAL AND NATIONAL CHALLENGES OF PUBLIC FINANCE TRANSFORMATION IN UKRAINE 83
Bohdanov D.
INFRASTRUCTURAL DEVELOPMENT OF THE RURAL AREAS 92
Liahovets V.
FORECAST SCENARIOS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE BEEF MARKET 96
Horiachkivska I., Kovalenko A.
REGULATION OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY BUSINESS ENTITIES AS A MEANS OF MINIMIZING THREATS TO THE FINANCIAL SECURITY OF THE STATE 101

Public administration

Puhkal O., Homoliako O.
PUBLIC AND STATE POLICY: UNITY AND DIFFERENCES 106
Hbur Z.
METHODS AND PRINCIPLES OF PUBLIC ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT 113
Tikhonchuk L.
STATE REGULATION OF INTERNATIONAL ECONOMIC ACTIVITY OF CORPORATIONS 118
Kashpur L.
DESHADOWING OF UKRAINIAN NATIONAL ECONOMY 123
Mikolayets I.
THE INFLUENCE OF GOVERNMENTAL REGULATION ON THE MODEL OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION 127
Vychalkivska Yu.
ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS OF PRESIDENTIAL CONTROL OVER THE SECTOR OF SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE 131
Andreyev V.
PROBLEMS OF REALIZATION OF SELECTION OF PUBLIC WORKERS IN UKRAINE: METHODOLOGICAL ANALYSIS 138
Obraztsova V.
ANALYSIS OF WORLD THEORETICAL APPROACHES TO CONFLICT RESOLUTION IN PUBLIC-MANAGEMENT RELATIONS 143

УДК 334.012.61

Ю. В. Ігнатова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіко-математичного моделювання,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
Є. А. Поліщук,
д. е. н., доцент, професор кафедри інвестиційної діяльності,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
Ю. В. Василишен,
к. е. н., доцент кафедри інвестиційної діяльності,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

МЕТОДИ ДЕСКРИПТИВНОЇ СТАТИСТИКИ ТА ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ В ОЦІНЮВАННІ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ІНСТРУМЕНТІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Yu. Ignatova,
PhD in Economics, associate professor of economic and modelling chair,
Ye. Polishchuk,
doctor of Science in Economics, associate professor, professor of investment activity chair,
Yu. Vasylyshen,
PhD in Economics, associate professor of investment activity chair,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

METHODS OF DESCRIPTIVE STATISTICS AND FACTOR ANALYSIS IN ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF USING MODERN FINANCIAL AND CREDIT INSTRUMENTS IN THE IMPLEMENTATION OF INNOVATION PROJECTS

В основі дослідження є розроблення інструментарію оцінки результативності використання сучасних фінансово-кредитних інструментів у реалізації інноваційних проектів. З цією метою було досліджено вплив фінансово-кредитних інструментів на інноваційні процеси, фінансове забезпечення інвестиційних потреб суб'єктів МСБ, ролі інституційних інвесторів у мобілізації капіталу на інвестиційні цілі; розроблено методологію оцінювання впливу фінансово-кредитних інструментів на інноваційні процеси малих та середніх інноваційних підприємств з використанням дескриптивної статистики та факторного аналізу; запропоновано математичний інструментарій щодо оцінки стану та прогнозування розвитку інноваційних підприємств, прийняття маркетингових управлінських рішень, оцінки економічної ефективності інновацій.

The research is based on the designing of tools for assessing the effectiveness of using modern financial and credit instruments in the implementation of innovative projects. Due to this, the impact of financial and credit instruments on innovative processes, financial provision of investment needs of SME entities and the role of institutional investors in capital mobilization for investment purposes were investigated; the method of estimating the impact of financial and credit instruments on innovative processes of small and medium-sized innovative enterprises with the use of descriptive statistics and factor analysis was developed; a mathematical tool for estimating the state and forecasting of the development of innovative enterprises, making marketing managerial decisions, estimating the economic efficiency of innovations was proposed.

Ключові слова: малий та середній бізнес, фінансово-кредитні інструменти, інновації, дескриптивна статистика, імітаційне моделювання.

Key words: small and medium business, financial and credit instruments, innovations, descriptive statistics, simulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах динамічного розвитку сучасного суспільства головним напрямом стимулювання економічного зростання суб'єктів малого та середнього бізнесу (далі МСБ) є впровадження інновацій. Це передбачає використання принципово нових прогресивних технологій, перехід до випуску високотехнологічної продукції та розробку механізмів реалізації управлінських рішень в інноваційній діяльності. Останнім часом свої корективи щодо перспектив впровадження інновацій в МСБ, накладає також і економічна ситуація в Україні.

Рис. 1. Алгоритм оцінювання результативності використання сучасних фінансово-кредитних інструментів у реалізації інноваційних проектів

Джерело: розроблено авторами самостійно на основі [1—6, 17].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми управління інноваційними підприємствами, моделювання та прогнозування їх поведінки досліджено в роботах зарубіжних вчених Бланка С. [13], Гільбо С. [14], Шоу К. [15], Райс Е. [16]. Питання інноваційного розвитку підприємств, пов'язані з розробкою та реалізацією стратегії інноваційної діяльності, її інвестиційного й ресурсного забезпечення, були предметом досліджень таких вітчизняних вчених як Поліщук Є. [1; 2; 5; 6], Долбнєвої Д. [7], Дропи Я. [8], Данилків Х. [9] та інших.

На методологічному рівні проблему визначення впливу фінансово-кредитних інструментів на інноваційні процеси, фінансове забезпечення інвестиційних потреб суб'єктів МСБ досліджено недостатньо. Намагання визначити моделі, методи та механізми використання фінансово-кредитних інструментів з метою ефективного функціонування та стійкого розвитку МСБ України зумовило актуальність даного дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є розробка методики та інструментарію оцінки результативності використання сучасних фінансово-кредитних інструментів у реалізації інноваційних проектів. Оцінювання результативності використання сучасних фінансово-кредитних інструментів у реалізації інноваційних проектів з урахуванням методів дескриптивної статистики та факторного аналізу.

При дослідженні фінансово-економічних показників діяльності підприємств МСБ у ході аналізу запропоновано обчислювати характеристики динаміки їх розвитку, з метою виявлення закономірності минулого розвитку і оцінки можливості їх перенесення на майбутнє.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У разі дотримання вищенаведених умов необхідно перейти до статистичних та дескриптивних методів аналізу фінансово-економічних показників МСБ.

До статистичних методів аналізу даних, згідно з [11], відносяться:

— попередній аналіз природи статистичних даних (перевірка гіпотез стаціонарності, нормальності, незалежності, однорідності, оцінка виду функції розподілу, її параметрів і т.п.);

— виявлення зв'язків і закономірностей (лінійний і нелінійний регресійний аналіз, кореляційний аналіз та ін.);

— багатовимірний статистичний аналіз (лінійний і нелінійний дискримінантний аналіз, кластерний аналіз, компонентний аналіз, факторний аналіз і ін.);

— динамічні моделі і прогноз на основі часових рядів.

У свою чергу, за [17] дескриптивний аналіз вихідних даних включає:

— Аналіз зв'язків (кореляційний і регресійний аналіз, факторний аналіз, дисперсійний аналіз).

— Багатовимірний статистичний аналіз (компонентний аналіз, дискримінантний аналіз, багатовимірний регресійний аналіз, канонічні кореляції та ін.).

— Аналіз часових рядів (динамічні моделі і прогнозування).

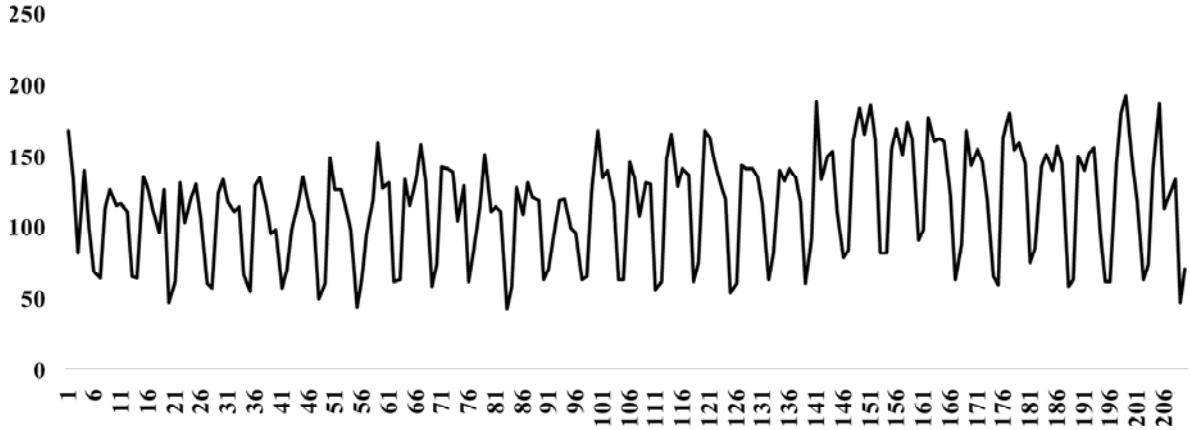

Рис. 2. Динаміка місячного прибутку підприємства Buffer січень 2012 — жовтень 2016, тис. дол. США

Джерело: побудовано авторами самостійно на базі [18].

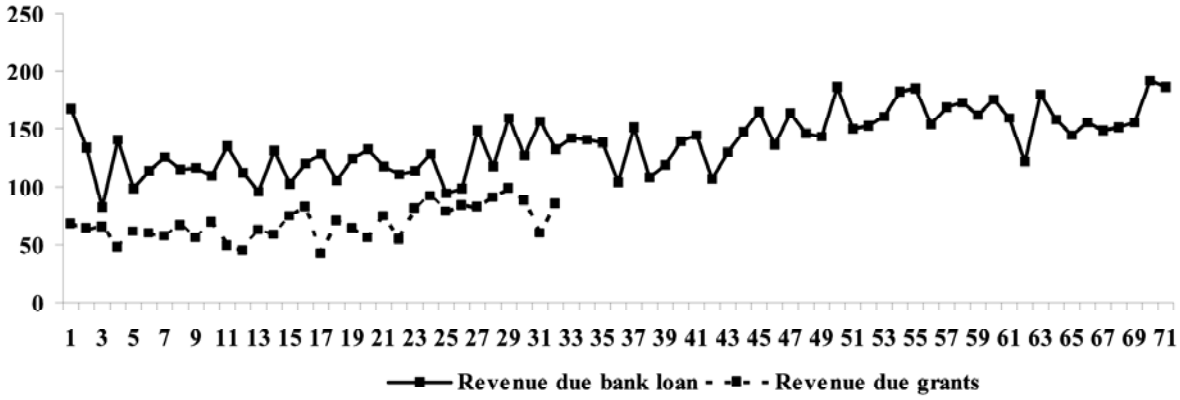

Рис. 3. Динаміка місячного прибутку Buffer в залежності від типу використаних фінансово-кредитних інструментів за період січень 2012 — жовтень 2016, тис. дол. США

Джерело: побудовано авторами самостійно на базі [18].

Перейдемо до конкретного опису алгоритму оцінювання результативності використання сучасних фінансово-кредитних інструментів у реалізації інноваційних проектів, який докладно зображено на рисунку 1.

Так як відсутність статистичної бази є характерною рисою переважної більшості малих інноваційних підприємств, то для апробації методики оцінювання впливу фінансово-кредитних інструментів на інноваційні процеси МСБ використаємо базу даних аналогічного за напрямом підприємства (метод аналогій [12]). Для прикладу розглянемо мале інноваційне підприємство, яке займається просуванням контенту в соціальних мережах — Buffer. Так, Buffer займає особливе місце, бо це один з перших малих інноваційних підприємств який надає повну статистичну інформацію щодо своєї діяльності. Апробація методики оцінювання впливу фінансово-кредитних інструментів на інноваційні процеси цього малого інноваційного підприємства дозволить використати її для оцінювання підприємств схожої направленості, але за відсутності будь-яких статистичних даних.

В якості основного показника ефективності діяльності підприємства будемо розглядати прибуток підприємства за місяць. З метою прогнозування прибутку малого інноваційного підприємства, розглянемо помісячно історичні дані за період функціонування (січень 2012 — жовтень 2016), які складають вибіркову сукупність (Sample) у вигляді часового ряду. Проаналізуємо статистичні дані за допомогою інструментарію дескриптивної статистики. Для цього візуалізуємо часовий ряд обраної вибіркової сукупності (рис. 2).

На рівень розвитку малого інноваційного підприємства безпосередньо впливає обсяг капіталу: власні кошти, банківські кредити, кредитні лінії, торгові кредити, лізинг, гранти, кошти міжнародних організацій (міжнародна технічна допомога), інші кредити, власний капітал. і т.д. У свою чергу Buffer протягом зазначеного періоду залучав наступні фінансово-кредитні інструменти: банківські кредити та грантові кошти. Так, наприклад, на рисунку 3 зображено рівень прибутку підприємства по тих місяцях, в яких використовувались кошти гранту (Revenue due grants), а також рівень прибутку підприємства по тих місяцях, в яких підприємство використовувало лише банківські кредити (Revenue due bank loan).

Як видно з рисунка 3, рівень прибутку в залежності від типу залучених коштів є різним. А отже, необхідно дослідити чи є суттєвою різниця між цими двома категоріями. З цією метою розділимо обраний часовий ряд на дві страти (*stratum*) наступним чином:

— Revenue due bank loan stratum — прибуток підприємства по тих місяцях, в яких в якості залучених коштів використовувались банківські кредити.

— Revenue due grants stratum — прибуток підприємства по тих місяцях, в яких використовувались кошти гранту.

Здійснимо аналіз цих старт по відношенню до обраної вибіркової сукупності на основі інструментарію дескриптивної статистики. Зокрема основними статистичними показниками, для аналізу визначених вибіркових сукупностей оберемо такі:

a) середнє значення (*Mean*):

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^{n} x_i}{n} \quad (1),$$

де n кількість спостережень, X_i — прибуток, $i = \overline{1,n}$.

b) медіана (Me) — це величина, що розташована в середині ряду X_i, розташованому у зростаючому порядку X_i;

c) середньоквадратичне відхилення (*StDev*) — показник розсіювання значень випадкової величини прибутку відносно середнього значення,

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{n}\left(x_i - \bar{x}\right)^2}{n}} \quad (2),$$

d) стандартна похибка ($SE(\bar{x})$)— є середнім квадратичним відхиленням вибіркових оцінок від значення параметра в генеральній сукупності

$$SE(\bar{x}) = \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \quad (3).$$

Аналіз всієї вибіркової сукупності та отриманих з неї страт, за вищенаведеними показниками, наведений в таблиці 1.

Виходячи з отриманих результатів, зрозуміло, що статистичні показники по кожній страті різняться. Необхідно визначити чи суттєвою є ця різниця. Якщо різниця суттєва, то математичну модель прогнозування прибутку малого інноваційного підприємства необхідно будувати окремо для кожної зі страт. І навпаки, якщо різниця не суттєва, то модель для прогнозу можна по-

Таблиця 1. Статистичні показники прибутку Buffer за місяць, тис. дол. США

Вибірка\Показник	Mean	Median	StDev	n	$SE(\bar{x})$
Sample	114,624	119	37,068	103	3,652
Revenue due bank loan stratum	138,394	139	25,773	71	3,059
Revenue due grants stratum	68,094	65,5	14,759	32	2,609

Джерело: розраховано авторами самостійно на базі [18].

Таблиця 2. Довірчі інтервали для середніх значень по Revenue due bank loan stratum та Revenue due grants stratum

Показник	Значення для Revenue due bank loan stratum	Значення для Revenue due grants stratum
Mean	138,394	68,094
Median	139	65,5
StDev	25,773	14,759
n	71	32
$SE(\bar{x})$	3,059	2,609
df	70	31
confidence level	0,95	0,95
t-value	1,994	2,040
Lower limit	132,294	62,772
Upper limit	144,495	73,415

Джерело: розраховано авторами самостійно на базі [18].

будувати для всієї вибірки загалом.

З метою аналізу цих відмінностей побудуємо довірчі інтервали для середніх значень по кожній страті та проведемо тестування статистичних гіпотез.

Для побудови довірчих інтервалів для середніх значень по кожній страті використаємо такі показники дескриптивної статистики:

a) кількість ступенів свободи, $df = n - 1$;

b) рівень довіри (*Confidence level*);

c) *t-value* — теоретичне значення критерію Стьюдента для обраного значення рівня довіри та кількості ступенів свободи, яке знаходиться із таблиць стандартного нормального розподілу;

d) *Lower limit* — нижня межа довірчого інтервалу $\bar{x} - SE(\bar{x}) \times t - value$;

e) *Upper limit* — верхня межа довірчого інтервалу $\bar{x} + SE(\bar{x}) \times t - value$.

Відповідно до вищезазначених показників отримаємо такі результати, які наведені в таблиці 2.

З таблиці 2 очевидно, що середнє значення прибутку підприємства в ті місяці, де в якості залучених коштів виступали кошти від гранту не потрапляє в довірчий інтервал для прибутку по тих місяцях, де було залучено банківські кредити та навпаки. А отже, виникає питання чи суттєвою є різниця між середніми значеннями страт.

Таблиця 3. Розрахункові показники різниці середніх значень страт Revenue due bank loan та Revenue due grants

Показник	Значення
Mean	70,301
StDev	22,962
$SE(\bar{x})$	4,889
df	101
confidence level	0,95
t-value	1,984
Lower limit	60,6024
Upper limit	79,999

Визначимо різницю між середніми значеннями страт та широту довірчого інтервалу цієї різниці. Показниками дескриптивної статистики, які будемо при цьому використовувати є такими:

a) *Mean difference* — різниця середніх значень між стратами, $\bar{x}_1 - \bar{x}_2$;

b) *StDev* — середньоквадратичне відхилення різниці середніх значень між стратами,

$$\sigma_{diff} = \sqrt{\frac{(n_1 - 1) \times \sigma_1 + (n_2 - 1) \times \sigma_2}{n_1 + n_2 - 2}} \quad (4);$$

c) *df* — кількість ступенів свободи для різниці середніх значень

$$n_1 + n_2 - 2 \quad (5);$$

d) $SE(\bar{x})$ — стандартна похибка для різниці середніх значень

$$SE(\bar{x}) = \sigma_{diff} \times \sqrt{\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}} \quad (6);$$

e) *t-value* — критичне значення критерію Стьюдента для обраного значення рівня довіри та кількості ступенів свободи;

f) *t-test* — фактичне значення критерію Стьюдента,

$$t_{fact} = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{SE} \quad (7);$$

g) i — $i = \overline{1,2}$, номер страти.

За вищезазначеними показниками отримуємо наступні числові значення, які наведені в таблиці 3.

З таблиці 3 видно, що довірчий інтервал для різниці середніх є доволі широким. Тому доцільно провести перевірку статистичних гіпотез щодо значущості цієї різниці. Отже, висунемо нульову та альтернативну гіпотези щодо значущості різниць середніх.

Виконання нульової гіпотези (H_0) свідчитиме про те, що $\bar{x}_1 - \bar{x}_2 = 0$, тобто різниця середніх є не суттєвою і для прогнозування можна використовувати вибіркову сукупність загалом.

Виконання альтернативної гіпотези (H_α) свідчитиме про те, що $\bar{x}_1 - \bar{x}_2 > 0$, тобто прогноз необхідно будувати окремо для кожної зі страт.

Результати проведеного тестування статистичних гіпотез наведені в таблиці 4.

Оскільки, p-value — ймовірність прийняття H_0 є значно меншою за 5%, то приймається альтернативна гіпотеза про значущість різниці середніх. Отже по-перше, ефективність залучених коштів від банківських кредитів є суттєво вищою за ефективність коштів отриманих від грантів. По-друге, прогноз прибутку малого інноваційно підприємства доцільно будувати окремо по кожній страті.

Отже, виходячи з аналізу статистичної інформації малого інноваційного підприємства Buffer, побудуємо математичну модель прогнозованого прибутку в залеж-

ності від типу залучених фінансово-кредитних інструментів. З цією метою побудуємо окремо прогноз для страт Revenue due bank loan та Revenue due grants.

За законом великих чисел, якщо взяти цілий набір параметрів з будь-якого одного розподілу та додати їх, то розподіл цих сум має нормальний закон розподілу. Чим більше в цих сумах доданків, тим ближче вона буде до нормального розподілу [11]. Тоді, використовуючи закон великих чисел, висунемо гіпотезу про те, що закон розподілу прибутку малого інноваційного підприємства буде нормальним.

Застосуємо інструментарій імітаційного моделювання, зокрема метод Монте-Карло, для "підтягування" випадкового значення прибутку за місяць до нормального закону розподілу з середнім значенням $\overline{x}$ і середньоквадратичним відхиленням σ по історичним даним кожної страти. Причому врахуємо песимістичний та оптимістичні сценарії розвитку подій:

1. Песимістичний сценарій — припустимо, що прогнозований прибуток за наступний місяць може бути меншим за прогнозований прибуток за попередній місяць. Середньоквадратичне відхилення в свою чергу буде змінюватися на частку зміни середнього рівня прибутку в попередньому періоді до середнього рівня прибутку за історичними даними. Також прогнозований прибуток може бути менше за мінімальний прибуток малого інноваційного підприємства за вибірковою сукупністю.

2. Оптимістичний варіант — припустимо, що прогнозований прибуток за наступний місяць не може бути меншим за прогнозований прибуток за попередній місяць. Середньоквадратичне відхилення в свою чергу буде змінюватися на частку зміни середнього рівня прибутку в попередньому періоді до середнього рівня прибутку за історичними даними. Також прогнозований прибуток не може бути менше за мінімальний прибуток малого інноваційного підприємства за вибірковою сукупністю.

Отже, побудуємо прогноз прибутку малого інноваційного підприємства на наступний місяць. З цією метою застосуємо інструментарій імітаційного моделювання на основі функції нормального закону розподілу ймовірностей

$$f(x) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(x-\overline{x})}{2\sigma^2}} \quad (8),$$

з середнім значенням $\overline{x}$ і середньоквадратичним відхиленням по кожній страті.

Нехай імовірність отримання прибутку за один місяць може бути розподілена випадковим чином на інтервалі від 0 до 1. Зокрема для розробки імітаційної моделі прогнозування прибутку в разі залучення банківських кредитів проведемо 150 експериментів появи зазначеної імовірності, які наведені в табл. 5.

У таблиці 5 стовпчик прибутку відповідає функції розподілу ймовірностей

$$f(x) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(x-\overline{x})}{2\sigma^2}} \quad (9),$$

з середнім значенням та середньоквадратичним відхиленням прибутку по тих місяцях, в яких залучені банківські кредити. Так, наприклад, для першого експерименту, підставивши імовірність $f(x) = 0{,}962$ в формулу (1) з $\overline{x} = 138{,}934, \sigma = 25{,}773$ тис. дол. отримаємо, що з ймовірністю 0,962 за місяць прибуток малого інноваційного підприємства може становити $x = 167$ тис. дол. Аналогічно проведено решту експериментів.

Таблиця 4. Результати тестування статистичних гіпотез для різниць середніх

Показник	Значення
H_0	$\overline{x_1} - \overline{x_2} = 0$
H_α	$\overline{x_1} - \overline{x_2} > 0$
Mean Difference	70,301
SE	4,889
df	101
t-test	14,379
Ratio of sample var	3,050
p-value	0,002

Джерело: розраховано авторами самостійно на базі [17].

Таблиця 5. Прогнозований прибуток підприємства для тих періодів, коли в якості фінансово-кредитного інструменту застосовується банківський кредит, на основі імітаційного моделювання

№ експерименту	Імовірність Отримання прибутку	Прибуток, тис. дол.
1	0,962045	167
2	0,660521	134
3	0,551235	142,4
4	0,157268	75,33333
…	…	…
149	0,861734	158,7
150	0,301862	108,7

Джерело: розраховано авторами самостійно.

За результатами імітаційного моделювання Revenue due bank loan stratum, прибуток підприємства в перший прогнозний період може складати або 167, або 134, або 142 тис. дол. і т.д. Тоді в середньому за один місяць прибуток підприємства складатиме

$$\overline{x} = \frac{\sum_{i=1}^{150} x_i}{150} = 124 \quad (10).$$

Середньоквадратичне відхилення, в цьому випадку складатиме σ = 37 тис. дол. США.

Результати імітації прибутковості малого інноваційного підприємства за обома сценаріями та історичні дані для Revenue due bank loan stratum наведені на рисунку 4.

Аналогічно зазначеному підходу, було побудовано імітаційну модель прогнозування прибутку Buffer для Revenue due grants stratum. Результати прогнозування прибутку підприємства за обома сценаріями та історичні дані для вихідних днів наведені на рисунку 5.

ВИСНОВКИ

Отримані наукові результати дослідження та їхні узагальнення дають змогу сформулювати такі висновки і пропозиції, які мають науково-теоретичне й практичне значення. Встановлено, що серед множини фінансового-кредитних інструментів, які використовуються МСБ найбільший розвиток підприємства забезпечує ви-

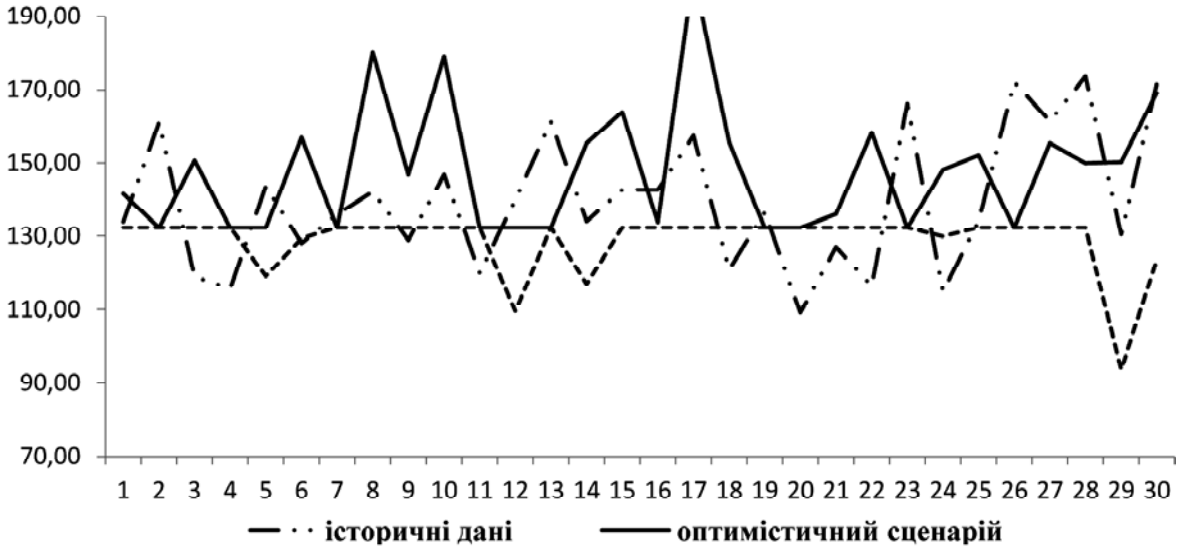

Рис. 4. Прогноз прибутковості малого інноваційного підприємства Buffer на 30 періодів (місяців) за імітаційною моделлю для Revenue due bank loan stratum

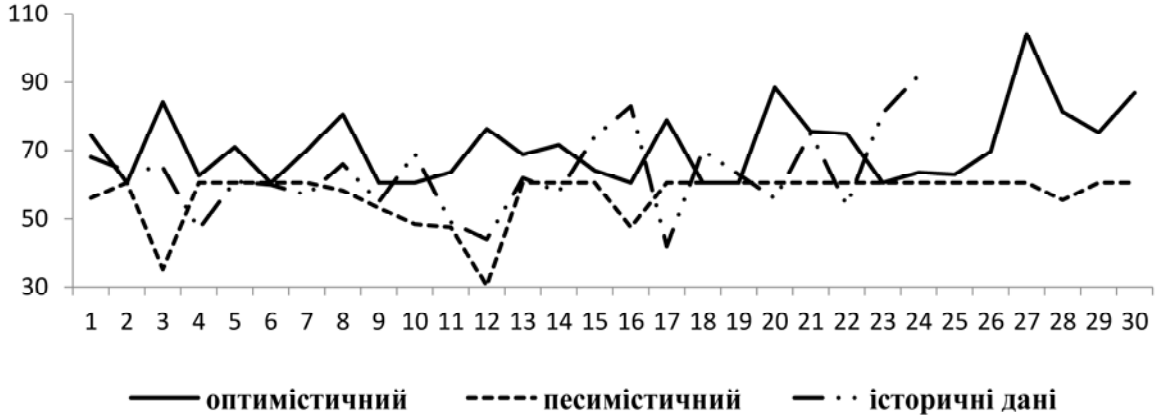

Рис. 5. Прогноз прибутковості малого інноваційного підприємства Buffer на 30 періодів за імітаційною моделлю для Revenue due grants stratum

користання банківських кредитів. Доведено, що банківське кредитування дозволяє суттєво підвищити прибутковість малого інноваційного підприємства. З метою розкриття взаємодії фінансово-кредитних ресурсів для забезпечення інноваційного розвитку підприємництва та визначення напрямів взаємозалежності динаміки розвитку МСБ проведено аналіз сукупності статистичних даних в розрізі окремих інтервалів часу для різних джерел запозичення фінансових ресурсів на основі інструментарію дескриптивної статистики. Це спряло обгрунтуванню методів аналізу ефективності інноваційного розвитку малого підприємництва, враховуючи різні можливості надходження фінансових ресурсів. Внесені практичні рекомендації щодо удосконалення використання інструментарію дескриптивної статистики та імітаційного моделювання при оцінюванні інноваційного розвитку МСБ. На підставі огляду існуючих методів прогнозування, зокрема методу імітаційного моделювання запропоновано методику прогнозування динаміки розвитку МСБ.

Література:

1. Ігнатова Ю.В., Даценко Н.В., Поліщук А.Є. Моделювання потенціалу малих інноваційних підприємств / Ю.В. Ігнатова Ю.В., Н.В. Даценко, А.Є. Поліщук // Інвестиції: практика та досвід: наук.-практ. журн. / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили, ТОВ "ДКС Центр". — Київ: Центр, 2017. — Вип. 1. — С. 23—28.

2. Ігнатова Ю.В., Даценко Н.В., Поліщук А.Є. Інновації та перспективи розвитку регіонального бізнесу / Ігнатова Ю.В., Даценко Н.В., Поліщук А.Є. // Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 27—28 квітня 2017 р., м. Київ. — К.: КНЕУ, 2017. — С. 44—48.

3. Ignatova I.V., Datsenko N.V., Rudyk N.V. Some methods of the estimation of the investment attractiveness of small innovative enterprises / I.V. Ignatova, N.V. Datsenko, N.V. Rudyk // Бізнес Інформ: науковий журнал. — Х.: ВД "ІНЖЕК". — 2017. — № 4. — С. 171 — 178.

4. Ігнатова Ю.В., Рудик Н.В. Інвестиційна привабливість і проблеми фіннасування стартапів / Ю.В. Ігнатова, Н.В. Рудик // Збірник тез X Міжнародного бізнес-форуму "Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні", 21 березня 2017 року, м. Київ. — К.: КНТЕУ, 2017.

5. Поліщук Є.А. Об'єктивна необхідність участі небанківських фінансових установ в інвестиційному про-

цесі / Є.А. Поліщук // Фінанси, облік і аудит: збірник наукових праць КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. — 2013. — № 22. — С. 94—100.

6. Поліщук Є.А. Теоретичні засади інвестиційного потенціалу суб'єктів господарювання / Є.А. Поліщук // Економіка підприємств: збірник наукових праць КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. — 2012. — №29. — С. 271—279.

7. Долбнєва Д.В. Сучасний стан співпраці підприємств малого та середнього бізнесу з банківськими фінансово-кредитними установами в Україні / Д.В. Долбнєва // Економіка. Фінанси. Право. — 2013. — № 4/1. — С. 28—32.

8. Дропа Я.Б. Основні джерела фінансово-кредитного розвитку малого підприємництва / Я.Б. Дропа, Х.П. Данилків // Економічний простір. — 2011. — № 52/2. — С. 161—173.

9. Мазаракі А.А. Інноваційний потенціал України: монографія / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, В.В. Юхименко, В.М. Костюченко, Л.П. Кудирко [та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. — 592 с.

10. Данилків Х.П. Інноваційна активність промислових підприємств / Х.П. Данилків // Економічний форум. — 2012. — № 3 — С. 281—286.

11. Тринько Р.І. (2011) Основи теоретичної і прикладної статистики: навч. посібник. — К.: Знання, 2011. — 397 с.

12. Вітлінський В.В., Верченко П.І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2000. — 292 с.

13. Blank S. The Four Steps to the Epiphany. K&S Ranch; 2nd edition, 2013. — 370 p.

14. Guillebeau C. The $100 Startup: Reinvent the Way You Make a Living, Do What You Love, and Create a New Future Hardcover. — Crown Business; 1 edition, 2012. — 304 p.

15. Kenneth Shaw. Mathematical Modeling in Business and Economics: A Data-Driven Approach. Business Expert Press, September, 2014.

16. Ries E. The Lean Startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses. — Crown Business; 1 edition, 2011. — 336 p.

17. Hastie T. et all. The elements of statistical learning: data mining, inference and prediction. 2-nd ed. Springer. — New York, 2009.

18. Buffer Team. Social media management for marketers and agencies [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://buffer.com/

References:

1. Ignatova, Yu.V. Dacenko, N.V. and Polishchuk, Ye. A. (2017), "Simulation of the potential of small innovative enterprises", Investyciyi: prakty'ka ta dosvid : nauk.-prakt. Zhurn, vol. 1, pp. 23—28.

2. Ignatova, Yu.V. Dacenko, N.V. and Polishchuk, Ye. A. (2017), "Innovations and prospects for the development of regional Business", Regional'ny'j rozvy'tok Ukrayiny': problemy' ta perspekty'vy': zb. materialiv mizhnarodnoyi naukovo-prakty'chnoyi konferenciyi [Regional development of Ukraine: problems and perspectives: Sb. materials of the international scientific-practical conference], 27—28 april, KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 44—48.

3. Ignatova, I. V. Datsenko, N. V. and Rudyk, N.V. (2017), "Some methods of the estimation of the investment attractiveness of small innovative enterprises", Biznes Inform, vol. 4, pp. 171—178

4. Ignatova, Yu.V. and Rudy'k, N.V. (2017), "Investment attractiveness and problems of finnacing startups". Zbirny'k tez X Mizhnarodnogo biznes-forumu "Problemy' ta perspekty'vy' rozvy'tku innovacijnoyi diyal'nosti v Ukrayini [Collection of Theses of the X International Business Forum "Problems and Prospects for the Development of Innovation in Ukraine"], 21 march, Kyiv, Ukraine, KNTEU, pp. 17—19.

5. Polishhuk, Ye. A. (2013), "Objective necessity of participation of non-bank financial institutions in the investment process". Finansy, oblik i audyt: zbirnyk naukovyh pracz' KNEU im. Vadyma Getmana, vol. 22, pp. 94—100.

6. Polishhuk, Ye. A. (2012), "Theoretical bases of investment potential of business entities", Ekonomika pidpryemstv: zbirnyk naukovyh pracz' KNEU im. Vady'ma Get'mana, vol. 29, pp. 271—279.

7. Dolbnyeva, D. V. (2013), "The current state of cooperation between small and medium-sized enterprises with banking financial and credit institutions in Ukraine", Ekonomika. Finansy'. Pravo, vol. 4/1, pp. 28—32.

8. Dropa, Ya. B. and Dany'lkiv, X. P. (2011), " The main sources of financial and credit development of small business", Ekonomichny'j prostir, vol. 52/2, pp. 161—173.

9. Mazaraki, A.A. (2012), Innovatsiynyi potentsial Ukrainy [Innovative potential of Ukraine], Ky'yiv. nacz. torg.-ekon. un-t, Kuiv, Ukraine

10. Danylkiv, X. P. (2012), "Innovative activity of industrial enterprises" Ekonomichny'j forum, vol. 3, pp. 281—286.

11. Trynko, R.I. (2011), Osnovy teoretychnoyi i pr'kladnoyi statystyky [Basics of applied statistics], Znannya, Kyiv, Ukraine.

12. Vitlins'ky'j, V.V. and Verchenko, P.I. (2011), Analiz, modelyuvannya ta upravlinnya ekonomichny'm ry'zy'kom [Analysis, modelling and management of economic risk], KNEU, Kyiv, Ukraine.

13. Blank, S. (2013), The Four Steps to the Epiphan, 2nd edition, K&S Ranch Pescadero, USA.

14. Guillebeau, C. (2012). The $100 Startup: Reinvent the Way You Make a Living, Do What You Love, and Create a New Future Hardcover, 1 edition, Crown Business, NY, USA.

15. Shaw, K. (2014), Mathematical Modeling in Business and Economics: A Data-Driven Approach, Business Expert Press, NY, USA

16. Ries, E. (2011), The Lean Startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses, 1 edition, Crown Business, LA, USA.

17. Hastie, T. (2009), The elements of statistical learning: data mining, inference and prediction, 2-nd ed. Springer, New York, USA.

18. Buffer Team (2017), "Social media management for marketers and agencies" available at https://buffer.com (Accessed 15 Nov 2017).

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017 р.

УДК 657.47

О. В. Фоміна,
д. е. н., доцент, професор кафедри обліку та оподаткування,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОБЛІКУ ВЕНЧУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

O. Fomina,
Doctor of Economic Sciences, associate professor, professor of the department of Accounting and Taxation, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

CONCEPTUAL BASES OF ACCOUNTING OF VENTURE ACTIVITIES

У статті проведено дослідження впливу особливостей венчурної діяльності на методологію і організацію бухгалтерського обліку. Визначено чинники облікового середовища венчурної діяльності. Узагальнено основні методологічні положення обліку венчурної діяльності, що забезпечить формування достовірної інформації про венчурну діяльність суб'єкта господарювання для прийняття управлінських рішень. Враховуючи особливості венчурної діяльності, розширено перелік об'єктів обліку за рахунок доповнення ризику, який визначено як ймовірність недоотримання бажаного фінансового результату проекту, як окремий об'єкт обліку. Наведено умови визнання ризику в обліку венчурної діяльності. Встановлено, що перспективним напрямом в розвитку обліку венчурної діяльності є розробка обліково-аналітичних процедур за формами венчурного інвестування (вкладення в статутний капітал та інвестиційне кредитування) в управлінні ризиками венчурних підприємств.

The article deals with the study of the influence of the features of venture capital on the methodology and organization of accounting. The factors of the accounting environment of venture activities are determined. The main methodological provisions of venture capital accounting are generalized, which will ensure the formation of reliable information about the venture business of the entity for making managerial decisions. Taking into account the peculiarities of venture activities, the list of objects of accounting was expanded through the addition of risk, which is defined as the probability of not receiving the desired financial result of the project, as a separate object of accounting. Conditions of recognition of risk in accounting of venture activities are presented. It is established that the perspective direction in the development of venture capital accounting is the development of accounting and analytical procedures on the forms of venture investment (investment in authorized capital and investment lending) in risk management of venture companies.

Ключові слова: венчурна діяльність, венчурні інвестиції, венчурне підприємство, облік, принципи обліку, ризики.

Key words: venture activity, venture investments, venture capital company, accounting, accounting principles, risks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інвестиції як джерело фінансування відіграє надзвичайно важливу роль в економічному та соціальному розвитку будь-якої країни, що обумовлює високий рівень добробуту її населення. Перспективи розвитку інноваційної економіки в Україні та світі залежать не лише від наявності новітніх технологій та вільних фінансових ресурсів, але й від використання ризикових венчурних інвестицій.

В оприлюдненій Всесвітньою організацією інтелектуальної власності доповіді "Глобальний інноваційний індекс 2016" (Global Innovation Index 2016) містяться рейтинги ефективності інноваційної діяльності в 128 країнах світу, де за індикатором "Кількість венчурних інвестицій" на мільярд доларів ВВП Україна посідає 42 місце [1].

Сутність венчурного інвестування полягає у здійсненні вкладень в перспективні бізнес-ідеї венчурного капіталу. Венчурний капітал, у свою чергу, за визначенням Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу, — це капітал, інвестований у проект з високим ступенем ризику, особливо грошовий капітал, інвестований в новостворене підприємство або в розширення бізнесу вже існуючої компанії в обмін на її акції. В світі венчурний капітал представлений двома секторами — формальним (венчурними фондами) і неформальним (приватними інвесторами) [2].

Відсутність належних методичних матеріалів з організації бухгалтерського обліку діяльності венчурних підприємств обумовлюють необхідність уточнення його основоположних методологічних принципів. Відповідно, питання визначення методологічного та методичного забезпечення обліку венчурної діяльності є актуальним, затребуваним у часі та таким, що потребує вирішення.

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню особливостей бухгалтерського обліку венчурної діяльності в Україні приділяли увагу такі вчені: І.М. Вигівською, В.К. Макарович, Г.Ю. Хоменко [3], В.П. Онищенко [4], І.В. Сисоєва [5], О. В. Усатенко [6], Г.Ю. Яковець [7]. Зокрема вченими І.М. Вигівською, В.К. Макарович, Г.Ю. Хоменко виявлено характерні особливості та тенденції розвитку венчурного фінансування в Україні та визначено ризики, характерні для венчурного фінансування, які обумовлені його особливостями та специфікою механізму такого фінансування. Це дозволило вченим з'ясувати необхідність розробки механізму формування обліково-аналітичного забезпечення управління ризиковим венчурним фінансуванням інноваційних підприємств, що зумовлено потребою у залученні ризикових інвестицій для розвитку інноваційних проектів [2]. Також на необхідність розвитку облікового забезпечення венчурного інвестування, порядку та методики оцінки венчурного капіталу в бухгалтерському обліку, робочого плану рахунків для венчурних інвесторів та підприємств-реципієнтів щодо обліку венчурного інвестування вказує і Г.Ю. Яковець [7 с. 175].

У розвиток питання обліку венчурної діяльності В.П. Онищенко визначено основоположні принципи бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, які впливають на облік венчурного інвестування, зокрема: імовірність майбутньої економічної вигоди, доречність, правдиве подання, суттєвість, достовірність оцінки, обачність, послідовність, повне висвітлення. Вченим виділено особливості венчурного інвестування, які треба врахувати в методологічній і методичній базі їх обліку [4]. Також проблемами обліку венчурного інвестування займалась І.В. Сисоєва [5].

О.В. Усатенко, досліджуючи венчурну діяльність у системі об'єктів бухгалтерського обліку та економічного аналізу, визначено специфічні об'єкти бухгалтерського обліку та аналізу венчурної діяльності суб'єктів господарювання. Вченим розроблено принципову схему організації сучасної венчурної індустрії з зазначенням специфіки та механізмів, які допоможуть визначити специфічні об'єкти бухгалтерського обліку й аналізу та реалізувати функції бухгалтерського обліку в повному обсязі. Запропонована вченим класифікація об'єктів бухгалтерського обліку та аналізу венчурної діяльності з розбивкою за суб'єктами забезпечує своєчасне відображення на рахунках бухгалтерського обліку повної інформації щодо надходження, вибуття та оцінки активів суб'єктів венчурної діяльності; відображення витрат, пов'язаних з діяльністю суб'єктів венчурної діяльності; визначення фінансових результатів від діяльності суб'єктів венчурної діяльності; інформацію для складання звітності про діяльність суб'єктів венчурної діяльності; інформацію для здійснення економічного аналізу венчурної діяльності [6].

Аналізуючи науковий внесок учених, слід зазначити, що недостатньо дослідженим у науковому середовищі залишається питання визначення особливостей бухгалтерського обліку венчурної діяльності суб'єктів господарювання, враховуючи інноваційний характер та ступінь ризику даної сфери економічної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження, результати якого викладено у цій статті, є визначення основних методологічних положень бухгалтерського обліку венчурної діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до Закону України "Про інноваційну діяльність", "інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери" [8]. На відміну від простого інвестування, венчурне є найбільш ризикованою формою вкладення капіталу. Проте, якщо проект буде успішним, венчурне інвестування є найбільш прибутковим. Специфічні особливості венчурного інвестування полягають у тому, що фінанси надаються в розпорядження на безповоротній, безвідсотковій основі і не можуть бути вилученими протягом усього терміну дії договору.

Джерелами венчурного фінансування можуть бути:

— кошти засновників інноваційного підприємства і його ділових партнерів;

— кошти спеціалізованих (венчурних) інвесторів і кредиторів [9].

Суб'єктами венчурної діяльності є венчурні фонди, венчурні підприємства та компанії з управління активами венчурних фондів.

Венчурні підприємства — це невеликі підприємства, які займаються прикладними науковими дослідженнями і розробками, проектно-конструкторської діяльністю, впровадженням технічних нововведень, технологічних нововведень. Це, переважно, малі підприємства, які діють у прогресивних у технологічному відношенні галузях економіки, організація яких пов'язана з підвищеним ризиком [10, с. 203].

Отже, венчурна діяльність — діяльність з комерційної реалізації інновацій, здійснювана венчурними інноваційними компаніями і фондами.

Процес управління венчурною діяльністю передбачає своєчасне одержання менеджером достовірної інформації для прийняття оптимальних рішень. Формування та представлення такої інформації є головним завданням обліку в системі управління венчурною діяльністю у задоволенні потреб менеджменту.

Інноваційні процеси, які відбуваються в економіці країни, спонукають до підвищення якості та більш повного використання облікової інформації при врегулюванні організаційно- та соціально-економічних відносин, що обумовлює необхідність удосконалення обліку, спрямованого на задоволення інформаційних потреб зовнішніх та внутрішніх користувачів венчурних підприємств. Зміни в економічному, політичному та соціальному житті країни, як важливі фактори, що впливають на стабільність діяльності суб'єкта господарювання, обумовили необхідність удосконалення облікового забезпечення обгрунтування управлінських рішень при веденні венчурної діяльності.

Середовище, в якому функціонує облік, перебуває під впливом багатьох чинників, серед яких можна виділити: тип економічної системи; галузь економіки (промисловість, торгівля чи сільське господарство тощо); організації, що існують у суспільстві (наприклад, венчурні фонди, венчурні підприємства та компанії з управління активами венчурних фондів); тип регулювання та контроль (приватний чи державний сектор); загальний економічний розвиток. Окреслюючи проблематику сучасного обліку Г.Г. Кірейцев зазначив: "Правильне розуміння причин виникнення та ролі глобалізації в процесах суспільного економічного відтворення сприятиме обгрунтованому підходу щодо вибору концепції та розробки моделей розвитку економіки, раціональній побудові механізмів реалізації положень таких концепцій, включаючи ринкові механізми управління на всіх ієрархічних рівнях, а також оновленню на цій основі національних систем бухгалтерського обліку ... Забезпечення ефективнішої реалізації, науково-пізнавальної, соціальної, інформаційної, регулюючої, контрольної та прогностичної його функції стає першочерговою і актуальною проблемою" [11, с. 37].

Отже, облік венчурної діяльності повинен задовольняти інформаційні потреби зовнішніх та внутрішніх користувачів не лише щодо розподілу та використання обмежених ресурсів підприємства, а й про виявлення резервів підвищення ефективності діяльності, визначення стратегії та оцінку її досягнення, тобто бути "мовою бізнесу. Умовно існуючі проблеми інвестиційного менеджменту, які покликаний вирішувати облік, можна поділити на дві групи: явні проблеми — відсутність гнучкості в системі управління, швидкої реакції на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства; приховані (задля збереження іміджу підприємства) проблеми — недостатня забезпеченість інформацією про стан внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, неповний аналіз прогресивних наукових розробок, які мають важливе практичне значення, нестача власних знань для ефективного ведення венчурної діяльності та інше [12, с. 312]. Для вирішення перерахованих проблем облік повинен реорганізуватися в систему, яка дозволяє досягнути підприємству лідируючих позицій на ринку, а не лише мінімізувати ризики. Чи не найважливішим завданням є створення оптимальних умов максимально повного задоволення інформаційних потреб менеджменту на основі ефективної організації та використанні інформаційних ресурсів із застосуванням прогресивних технологій.

Найбільш важливого значення в інформаційному забезпеченні набуває сама інформація як ресурс, вміле використання якого підвищує конкурентоздатність підприємства на ринку інвестицій і його цінність для конкретного споживача. Даючи оцінку розвитку сучасної економічної науки, Довбенко М. констатує: "цивілізаційний поступ характеризує не лише глобалізація, а й дезінтеграція. Настає технотронна ера, в якій формується нова економіка — економіка динамічних знань з її найзатребуванішим товаром — інформацією" [13, с. 5]. Недооцінка інформації як економічного ресурсу веде за собою відставання та зниження конкурентоспроможності, а в результаті і втрату споживачів, зниження вартості підприємства на ринку і, в решті, втрату бізнесу. Таким чином, у сучасному світі ступінь розвитку суспільства визначається швидкістю обміну інформацією, темпом циркуляції ідей. Не володіти інформацією означає бути виключеним з майбутнього.

У свою чергу, бухгалтерський облік венчурних інвестицій у діяльність інноваційного підприємства повинен бути інформаційною системою, тобто сукупністю взаємопов'язаних елементів, що характеризують способи і методи отримання та перетворення інформації про фінансовий стан та ефективність використання вкладень венчурних інвесторів, необхідною для прийняття грунтовних та вчасних управлінських рішень щодо шляхів використання та необхідності додаткового залучення ресурсів венчурних інвесторів. Як зазначають І.М. Вигівська, В.К. Макарович, Г.Ю. Хоменко, ця ділянка обліку займає досить великий обсяг облікових робіт: операції не тільки з формування статутного капіталу, але й зменшення, збільшення останнього, викуп власних акцій, нарахування та виплату дивідендів акціонерам, операції з формування позикового капіталу, операції з залучення цільового фінансування і т.д. Значна час-

тка роботи облікового персоналу повинна бути направлена на забезпечення аналітичною інформацією управлінського персоналу з метою прийняття ефективних та оперативних рішень щодо наявності та стану венчурного фінансування діяльності інноваційного підприємства. Надання внутрішньої звітності про венчурний капітал дозволить інвесторам адекватно оцінити можливості отримання дивідендів від впровадження венчурного проекту та виконання зобов'язань по цінному паперу підприємством-реципієнтом [3, с. 318].

Розробки методологічних основ обліку венчурної діяльності повинні опиратися на такі особливості венчурного інвестування: високий рівень ризику інвестування; відсутність вимог щодо об'єкта інвестування по їх поверненню; довгостроковий характер; існування двох форм венчурного інвестування (вкладення в статутний капітал та інвестиційне кредитування).

Виділяють такі об'єкти бухгалтерського обліку та аналізу венчурної діяльності венчурних підприємств:

— господарські засоби: грошові кошти; інноваційна продукція; поточні фінансові інвестиції; нематеріальні активи; довгострокові фінансові інвестиції;

— джерела утворення господарських засобів: венчурний капітал;

— господарські процеси, доходи, витрати, результати діяльності: доходи від інноваційної діяльності; витрати на інноваційну діяльність (у т. ч. наукову діяльність, дослідження і розробки); фінансові результати від інноваційної діяльності [6, с. 309].

Враховуючи особливості венчурної діяльності, необхідно, також, виділити ризик, як окремий об'єкт обліку. Оскільки, господарська операція в умовах невизначеності, щодо якої є ймовірність одержання меншого фінансового результату ніж очікувалося є ризикованою. Отже, ризик, з точки зору відображення в обліку, — це ймовірність недоотримання бажаного фінансового результату.

Умовами визнання ризику в обліку є: висока концентрація активів за окремими статтями; різке збільшення або зменшення залишків на рахунках запасів, грошових коштів і дебіторської заборгованості; уповільнення оборотності поточних активів; наявність збитку та безнадійної дебіторської заборгованості.

Визначення даних умов дозволить виявити наявність ризику та оцінити ризикованість венчурної діяльності, відповідно, сприятиме своєчасному прийняттю ефективних управлінських рішень [14, с. 69].

Така класифікація об'єктів бухгалтерського обліку венчурної діяльності забезпечує:

— своєчасне відображення на рахунках бухгалтерського обліку повної інформації щодо надходження, вибуття та оцінки активів суб'єктів венчурної діяльності;

— відображення витрат, пов'язаних з діяльністю суб'єктів венчурної діяльності;

— визначення фінансових результатів від діяльності суб'єктів венчурної діяльності;

— інформацію для складання звітності про діяльність суб'єктів венчурної діяльності;

— інформацію для здійснення економічного аналізу венчурної діяльності [6].

Враховуючи особливості венчурної діяльності, Г.Ю. Яковець визначає наступні принципи її обліку:

— формування інформації в системі бухгалтерського обліку, яка передбачає групування даних щодо напрямів венчурної інвестиційної діяльності, стадій, форм фінансування, етапів;

— формування на рахунках бухгалтерського обліку інформації про витрати, понесені в ході здійснення венчурної інвестиційної діяльності, за місцями їх виникнення, центрами відповідальності та джерелами фінансування;

— формування аналітичних розрізів групування даних бухгалтерського обліку з метою прийняття ефективних управлінських рішень [7].

Натомість, В.П. Онищенко [4], аналізуючи вплив основоположних принципів бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності на облікові процедури щодо венчурного інвестування зазначає наступні особливості: по-перше, повинна наводитися вичерпна інформація у примітках до фінансової звітності, яка може вплинути на прийняття рішень користувачами такої звітності; по-друге, використання вичерпної кількості методів оцінки повинно мати якомога менше суб'єктивних особливостей; по-третє, повинні використовуватися методи, які запобігають завищенню оцінки венчурних інвестицій, та враховують усі можливі ризики; і, зрештою, методи оцінки та підходи до їх здійснення повинні не змінюватися в короткостроковому періоді, що забезпечує порівняння вартості венчурної інвестиції, проведення аналізу ефективності венчурного інвестування.

Визначення та узагальнення методологічних основ обліку венчурної діяльності сприяє побудові ефективної інформаційної системи підприємства із врахуванням специфіки та механізмів їх діяльності. Це дозволить у повній мірі реалізувати функції бухгалтерського обліку, що забезпечить формування достовірної інформації про венчурну діяльність суб'єкта господарювання для прийняття управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

Ефективність венчурної діяльності прямо залежить від раціональної організації її обліку. Бухгалтерський облік венчурної діяльності є досить складною частиною облікової роботи, яка включає методи обліково-аналітичного забезпечення менеджменту підприємства. Це обумовлено особливостями венчурної діяльності, які впливають на організацію та методологію обліку, до яких віднесено: високий рівень ризику інвестування; відсутність вимог щодо об'єкта інвестування по їх поверненню; довгостроковий характер; існування двох форм венчурного інвестування (вкладення в статутний капітал та інвестиційне кредитування).

Формування ефективної системи організації бухгалтерського обліку повинно базуватися на певних засадах, зокрема, систематичне здійснення фінансовоінвестиційного аналізу та наслідків ведення венчурної діяльності підприємства.

Перспективним напрямом є розробка обліково-аналітичних процедур за формами венчурного інвестування (вкладення в статутний капітал та інвестиційне кредитування) в управлінні ризиками венчурних підприємств.

Література:

1. Global Innovation Index 2016 Winning with Global Innovation Author(s): WIPO, WIPO, Cornell University, INSEAD | Publication year: 2016 http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf

2. Бузаджи О.І. Венчурний капітал в Україні як джерело фінансування інвестиційних проектів / О.І. Бузаджи // Ефективна економіка. — 2011. — № 9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=697

3. Вигівська І.М. Ризики та особливості венчурного фінансування інноваційних проектів: обліковий аспект / Вигівська І.М., Макарович В.К., Хоменко Г.Ю. // Науковий вісник Ужгородського університету. — Сер. Економіка. Вип. 1 (49). Т.1. — С. 316—319.

4. Онищенко В.П. Методологічне і методичне забезпечення обліку венчурного інвестування та напрями його удосконалення / В.П. Онищенко // Інвестиції: практика та досвід. — № 4. — 2015. — С. 6—10.

5. Сысоева И.В. Учет венчурного финансирования / И.В. Сысоева // Инженерный вестник Дона. — 2012. — № 4-1, том 22. — С. 5—9.

6. Усатенко О.В. Венчурна діяльність в системі об'єктів бухгалтерського обліку та економічного аналізу / О.В. Усатенко // Бізнес Інформ. — № 10. — 2014. — С. 306—311.

7. Яковець Г.Ю. Розвиток венчурної інвестиційної діяльності в Україні: обліковий вимір / Г.Ю. Яковець // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: економічні науки. — 2011. — № 4 (58). — С. 173—176.

8. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 №40-VI зі змінами та доповненнями // zakon.rada.gov.ua

9. Диха М.В. Венчурне підприємництво в Україні: особливості функціонування та розвитку / М.В. Диха, Ю.В. Цвігун, П.П. Гаврилко // Вісник Хмельницького національного університету "Економічні науки". — 2012. — № 1. — С. 203—208.

10. Кочур. Ю.Г. Форми і типи венчурних інвестицій / Ю.Г. Кочур // Актуальні проблеми економіки. — № 2 (152). — 2014. — С. 162—169.

11. Кирейцев Г.Г. Глобализация экономики и унификация методологии бухгалтерского учета: научный доклад. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — Житомир: ЖГТУ, 2008. — 76 с. (на рус. и укр. языках).

12. Фоміна О.В. Управлінський облік у торгівлі: монографія / О.В. Фоміна. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. — 468 с.

13. Довбенко М. Економічна криза початку XXI століття: криза чи розвиток / М. Довбенко // Журнал європейської економіки. — 2010. — Т. 9, №1. — С. 3—18.

14. Фоміна О.В. Оцінка ризиків підприємства в системі обліку / О.В. Фоміна, О.М. Гончаренко // Економічний часопис — XXI. — 2015. — № 3—4. — С. 67—70.

References:

1. Dutta, S. Lanvin, B. and Wunsch-Vincent, S. (2016), The Global Innovation Index, Cornell University, INSEAD, Ithaca, Fontainebleau,Geneva.

2. Buzadzhy, O.I. (2011), "Venture capital in Ukraine as a source of financing for investment projects", Efektyvna ekonomika, vol. 9, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=697 (Accessed 15 Nov 2017).

3. Vyhivs'ka, I.M. Makarovych, V.K. and Khomenko, H.Yu (2017), "Risks and peculiarities of venture financing of innovation projects: accounting aspect", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu, vol. 1 (49), no. 1, pp 316—319.

4. Onyschenko, V.P. (2015), "Methodological and methodological support for accounting of venture capital investments and directions for its improvement", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 4, pp. 6—10.

5. Sysoeva, I.V. (2012). "Accounting for venture financing", Inzhenernyj vestnik Dona, vol. 4-1, no. 22, pp. 5—9.

6. Usatenko, O.V. (2014), "Venture activity in the system of objects of accounting and economic analysis", Biznesinform, vol. 10, pp. 306—311.

7. Yakovets', H.Yu. (2011), "Development of venture investment activity in Ukraine: accounting dimension", Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, vol. 4 (58), pp. 173—176.

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On Innovation Activity", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15 (Accessed 25 Nov 2017).

9. Dykha, M.V. Tsvihun, Yu.V. and Havrylko, P.P. (2012), "Venture Entrepreneurship in Ukraine: Features of Functioning and Development", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu "Ekonomichni nauky", vol. 1, pp. 203—208.

10. Kochur, Yu.H. (2014), "Forms and types of venture investments", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 2 (152), pp. 162—169.

11. Kyrejtsev, H.H. (2008), Hlobalyzatsyia ekonomyky y unyfykatsyia metodolohyy bukhhalterskoho ucheta [Globalization of economy and unification of accounting methodology], Zhytomyr, Ukraine.

12. Fomina, O.V. (2016), Upravlins'kyj oblik u torhivli [Management accounting in trade], Kyiv. nats. torh.-ekon. un t, Kyiv, Ukraine.

13. Dovbenko M. (2010), "The economic crisis of the beginning of the XXI century: crisis or development", Zhurnal ievropejs'koi ekonomiky, vol. 9, no. 1, pp. 3—18.

14. Fomina, O.V. and Honcharenko, O.M. (2015), "Risk assessment of the enterprise in the accounting system", Ekonomichnyj chasopys, vol. 3—4, pp. 67—70.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2017 р.

УДК 351:331.108.2:330.1

І. Й. Малий,
д. е. н., професор кафедри макроекономіки та державного управління,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ГЕНЕЗА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ І АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ

I. Maliy,
Doctor of Economics, Professor of the department of Macroeconomics
and State Governance SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Kyiv

GENESIS OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION IN UKRAINE

Обгрунтовано розвиток теоретичної інтерпретації соціальної сутності еволюції публічного управління та адміністрування, розкрито їх субординацію та верифікацію в процесі становлення державності та реформування публічного сектору України.

The development of theoretical interpretation of the social essence of the evolution of public management and administration is substantiated, their subordination and verification are revealed in the process of formation of statehood and reformation of the public sector of Ukraine.

Ключові слова: інститути, держава, політика, державне управління, публічне управління, публічне адміністрування, верифікація, ментальність, просвітництво.
Key words: institutes, state, politics, public management, public administration, verification, mentality, education.

ФОРМУЛЮВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ СФЕРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЙОГО МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПІЗНАННЯ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Українське суспільство переживає складні часи свого державотворення. Ведення війни по захисту територіальної цілісності, подолання радянського комуністичного минулого, боротьба з корупцією, реформування складових публічного сектору та реалізація курсу на європейську інтеграцію актуалізували питання наукової аргументації та систематизації флуктуаційних процесів в управлінні українським суспільством. Означені стратегічні проблеми та запровадження нової галузі знань "Публічне управління та адміністрування" нового Стандарту вищої освіти активізували жваву дискусію навколо питань категоріальної визначеності сутності та форм розвитку публічної сфери, що має важливе методологічне та пізнавальне значення для розуміння політиками, державними чиновниками та громадянами логіки та специфіки траєкторії подальшої модернізації державного управління в Україні. Узагальнення теоретичних підходів до формування практики публічного управління та адміністрування з урахуванням проблем розвитку українського суспільства визначає завдання запропонованої статті.

ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕОРЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ З ПИТАНЬ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВИ ТА УПРАВЛІННЯ, ЩО Є ВІДПРАВНОЮ МЕТОДОЛОГІЧНОЮ ЗАСАДОЮ АВТОРСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічні засади дослідження генези публічного управління складають державно-політичні та філософські теорії виникнення держави, її сутності, головних ознак та функцій. Представники патріархальної теорії (Конфуцій, Арістотель та ін.) розглядали державу як результат історичного розвитку та розростання сім'ї, а абсолютну владу монарха — як продовження батьківської влади. Теологічна теорія (Фома Аквінський) грунтується на ідеї божественного створення держави з метою реалізації загального блага. Договірна (природно-правова) теорія (Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, І. Кант, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо та ін.) побудована на ідеї походження держави в результаті угоди (договору), як акта розумної волі людей задля збереження людського роду та забезпечення справедливості, свободи і порядку.

Розробка вченими (С.В. Чукут, Н.Л. Гавкалова, Л.І. Даниленко, О.П. Дузь-Крятченко, Г.Л. Монастирський, Н.П. Подольчак) професійних (спеціальних, предметних) компетентностей з підготовки фахівців за спеціальністю 281 — "Публічне управління та адміністрування" нового Стандарту вищої освіти є важливим доробком у частині класифікації категоріальної матриці та розмежування предметної сфери публічного управління в Україні. Застосування концепцій держави та теорій державного управління (ідеальної бюрократії М. Вебера, суспільного вибору Д. Бюккенена, колективних дій М. Олсона) для аналізу генези публічного управління в Україні дозволяє виокремити та обгрунтувати його особливості на сучасному етапі існування загроз державності з боку зовнішніх та внутрішніх чинників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Активний процес трансформації державного в публічне управління в розвинених країнах Заходу є резуль-

татом довготривалого (понад кількох століть) наукового обгрунтування шляхів досконалості розвитку суспільства, що знайшло своє відображення в розвитку таких суспільних наук, як теологія, право, економіка, соціологія, політологія та досить складної, суперечливої та витратної для окремих країн, верифікації їх теоретичних результатів в практику державного будівництва та управління. Романтичні надії на формування моделі публічного управління в Україні шляхом прийняття законодавчих актів чи стандартів є схоластичними та утопічними. Якщо ми не просто зрозуміємо, а й всіма фібрами своєї свідомості не з зорієнтуємо свою поведінку та ухвалення рішень у відповідності до вимог базових інститутів державності, то ми не зможемо сформувати в Україні не тільки публічного, а й державного управління. Аргументації означеної тези й присвячена запропонована стаття.

Сучасний розвиток суспільства характеризується низкою нових викликів та проблем, що передбачають системну трансформацію суспільства в цілому. Одночасне нашарування таких суспільних процесів, як масштабна глобалізаційна експансія, системна фінансово-економічна криза, інформаційна революція, перехід на інноваційний розвиток, екологічна криза та загострення дефіциту мінеральних ресурсів радикальним чином змінили умови функціонування суспільства, тим самим висунули нові вимоги до приватного і особливо до державного управління. Використання різних методологічних інструментів до дослідження нових суспільних явищ призводять до неоднакових теоретичних висновків, які лише відображають різні сторони складного суспільного організму [1, с. 47][1]. На зміну вузькоспеціалізованим науковим дослідженням сьогодні назріла гостра потреба міждисциплінарного аналізу специфіки генези багатополярності сучасного суспільства, який би дозволив висвітлити сутність трансформації різних інститутів та новітніх зв'язків між ними, що характеризуються мережевістю, інформаційністю, комплементарністю, напруженістю та сполученістю, посиленням залежності між частинами. Застосування методології інституціоналізму дозволяє виявити зміни, що одночасно відбуваються в правилах (інститутах) управління та в розвитку самих організацій (інституцій). Як зазначає Д. Норт: "...не існує інших рішень, крім використання інституційних механізмів, щоб установити правила гри, і використання організацій — щоб забезпечити дотримання цих правил" [2]. Тобто, вихідні засади інституціональної теорії визначаються двома складовими: перше, це потреби та цінності, що визначають напрям формування норм і правил гри; друге — організації, які забезпечують практичну реалізацію цих норм і правил.

Розкриття гносеологічних коренів генези публічного управління необхідно шукати в аналізі держави, як вихідної базової інституції, що якраз і визначає просторові, історичні та економічні межі її функціонування. Держава, як визначальна та найбільш життєва (налічує тисячоліття) організація спільної діяльності людей характеризується своєю унікальністю по відношенню до інших інститутів-організацій, що проявляється у виконанні нею політичної, соціальної, зовнішньоекономічної та багато інших функцій[2]. На відміну від інших організацій, держава залишається єдиним унікальним суспільним інститутом, перед яким постає необхідність вирішувати всю сукупність питань, що виникають у зв'язку з функціонуванням як суспільства, так і кожного громадянина. Революційна чи еволюційна зміна внутрішнього чи зовнішнього середовища завжди супроводжується прийняттям адаптивних правил та норм, тім самим відбувається трансформація державою інституційного середовища. Інституційне середовище визначає основний напрям розвитку системи, напрям і швидкість інституційних змін, а також ті орієнтири, на основі яких відбувається формування і відбір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів. Рівень розвитку інституційного середовища й визначає специфіку національної моделі державного управління та її відносну відокремленість від глобального.

З точки зору єдності історичного та логічного формування країн-держав базувалось, як свідчить аналіз досвіду країн Західної Європи, Америки та Азії, наукове обгрунтуванні теорій самоорганізації та об'єднання племен[3], народностей задля формування нації, громадянського суспільства, в якому державі відводилась об'єднавчо-захисна місія. Процес об'єднання для кожної країни відбувався історично неоднаково і формувався як на спільних, так і на специфічних цінностях. З розвитком культури, прозріння в людини своєї самодостатності, у національній суспільній свідомості стверджуються нові уявлення про взаємовідносини державної влади та громадянина (рух кальвіністів у Швейцарії та Італії, квакерів у Англії, ствердження лютеранства в Німеччині), які поступово сформували нову філософію прав і свобод людини, що в подальшому знайшло відображення в договірній (Т. Гобс) та правовій (Дж. Локк) теоріях держави. В роботі "Левіафан, чи матерія, форма і влада держави" (1651 р.) Т. Гобс обгрунтовував ідеальний варіант держави, в якому буде правити розум, не буде свавілля, основою політики буде наука. Держава, як суспільна угода людей, про що довів Дж. Локк у своїй праці "Трактати про врядування", зобов'язана визнавати і захищати сфери свобод і права кожного громадянина. Тільки завдяки епосі Просвітництва, яку країни Західної Європи пройшли у другій половині XVII—XVIII століттях, у суспільствах утвердились свобода, віра в силу знань та можливість розумного облаштування громадського життя, що дало можливість еволюційним шляхом в подальшому сформувати демократичності цінності в управлінні суспільством. Свобода та права громадян, справедливість, довіра, відповідальність та гідність є тими ба-

[1] У цьому контексті В. Ойкен правильно відзначав, що метою і об'єктом пізнання теоретичних наук є всезагальне, основне в явищах, метою і об'єктом пізнання історичних наук — індивідуальні, або особливі, риси і ознаки світу пізнання. Обидва зазначені підходи є виправданими.

[2] У роботі не ставиться мета розглянути всі функції держави, обсяг яких на сьогодні зростає у зв'язку з необхідністю вирішення постійно виникаючих перед суспільством проблем.

[3] Визнаючи об'єктивність таких теорій виникнення держави як теологічна, договірна, насильницька (класова) тощо, ми зосереджуючи увагу лише на найважливіших віхах державотворення в цілому з точки зору адаптації означеного інституту до інституційних змін.

зисними цінностями, на яких і формується держава та її публічне управління [3, с. 77—78].

У цей час в країнах Заходу та США активно розвивається капіталістична ринкова економіка, в якій ринкова ідеологія егоїстичної та раціональної людини А. Сміта пронизує не тільки економіку, а й поширюється на всі види людської діяльності, охоплюючи літературу, мистецтво та управління суспільством. Філософія ощадливості, раціональності та ефективності як результат розповсюдження протестантизму та духу капіталізму, була сприйнята науковцями та політиками в якості цільових пріоритетів у функціюванні суспільства. Реалізація цінностей Просвітництва сформувала в країнах Заходу та США базові засади формування національно-демократичних моделей держав та державного управління.

Активізація процесу формування егоїстичного та раціонального мислення в США, Англії та Франції розповсюджується й на політичну діяльність. Ще в кінці XIX століття Вудро Вільсон обгрунтував необхідність розмежування політики і управління, метою якого було "встановити засади, які допомагали державним організаціям та їх службовцям визначити свої функції та роль" [4, с. 6]. Синергетичний ефект бурхливого розвитку капіталізму потребує того, щоб держава перестала бути "нічним сторожем". Дух вільного підприємництва в США конституційним шляхом конкретизує обмежену роль держави по відношенню до бізнесу та втручання в права та свободи громадян. У теорії та практиці державного управління відбувається систематизація підходів до управління. Ставиться питання про пошук "справжніх критеріїв ефективності діяльності в державному секторі" [5], які на початку XX століття були розвинуті М. Вебером у теорії адміністративної організації "раціональної бюрократії". Якраз у науці державного управління вперше застосовується дефініція "менеджер" та висуваються ідеї менеджменту, що знайшли більш широке та конкретне втілення в приватному управлінні (наукова організація праці Тейлора, адміністративна школа Анрі Файоля). На цьому тлі й відбувається розмежування науки політики та науки управління.

Відзначимо, що формуванню інститутів державності в країнах Заходу передувала епоха Просвітництва, що має, на наш погляд, важливе методологічне значення для розуміння суперечностей та деформацій процесу становлення державності та розвитку демократії в Україні та інших пострадянських республіках. Через інститут держави відбувається реалізація нових потреб, інституційних вимог і їх модифікація, нових правил взаємодії суб'єктів господарської діяльності, їх ствердження в суспільстві через відповідну систему цінностей, функцій і послуг [6]. Кожна нація по-різному використовує інститут держави для досягнення суспільного добробуту. Свідченням цього є результати соціально-економічного розвитку таких країн, як Норвегія, Швеція, Китай, Польща, Сингапур, Таїланд та багато інших країн. Кожна з цих країн вибрала свій шлях, виходячи із врахування своїх національних, ресурсних та інституційних особливостей.

Система державного устрою та управління, як це було при феодальній державі, може виступати тормозом подальшого прогресу, коли народжуване дрібнотоварне підприємництво та свобода людської діяльності обмежуються феодальними законами. З іншого боку, державний устрій може бути головним фактором прогресу і стабільності суспільства, як це сталося у США та багатьох країнах світу. Головна ідеологічна ідея державності США в тому, що влада і громадяни повинні підкорятися праву, а права та свободи громадян стоять над так званими державницькими "інтересами".

Українське суспільство робить лише перші кроки до реалізації ідеї правової держави. Зауважимо, що в правовій державі свобода власності і підприємництва захищається державою від свавілля не тільки державних адміністративних органів, але й від самих громадян, які мають відповідний вплив в суспільстві. Держава повинна захищати однаково права громадян. Ця аксіома розуміння держави всіма громадянами (це стосується й представників влади) накладає свій відбиток на ментальність, на спосіб ухвалення рішень (публічність, прозорість та т.ін.), на моральну та безповоротну кримінальну відповідальність за дотримання як законів, так і поважного відношення до кожного громадянина, незалежно від його гаманця, державної посади чи публічного статусу. Формування інституту правової держави та інституту громадянського суспільства не можна визначити сотнями прийнятих законів, їх треба еволюційно, як визначають представники інституційної теорії, та поступово, публічно, крок за кроком, спільно з усім суспільством ствердити[4].

Вивчення й практичне втілення механізму публічного управління та публічного адміністрування має для України особливе значення з огляду на те, що за роки новітньої історії незалежності ми не змогли хоча б на теоретичному рівні домовитись стосовно сутності та співвідносності таких засадницьких категорій як державне управління, муніципальне управління, публічне управління, публічне адміністрування тощо. Від визначення означених дефініцій залежить подальше не тільки їх смислове навантаження, а й соціальна природа самого управлінського процесу, усвідомлення розмежування прав та відповідальності представників влади та громадян, фахові компетентності державних службовців та орієнтири модернізації управління розвитком суспільства.

Аналіз вітчизняних наукових публікацій з питань державного управління дозволяє зробити висновок, що при визначенні дефініції "державне управління" основна увага зосереджена на виокремленні предметної суб'єктивно-об'єктної діяльності. Державне управління (англ. "public administration") визначається як функція органів державної влади та їх посадових осіб по практичному втіленню виробленого на основі відповідних процедур політичного курсу (public policy). Діяльність державних службовців традиційно ототожнюється, з

[4] Краще було б застосувати слово "вистраждати", але з огляду на ментальність українського соціуму, коли історичною цінністю "страждання" намагаються пояснити прикре сьогодення, цим самим у свідомості стверджується інша "цінність" — бездіяльність, втрачається віра в себе, в свою роль у досягненні кращого майбутнього.

одного боку, з політичною діяльністю, а з іншого — із законодавчою діяльністю [7]. У вузькому розумінні публічне адміністрування пов'язане з виконавчою гілкою влади і розглядається як " професійна діяльність державних службовців, яка охоплює всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду" [7], а також передбачає вивчення, розробку і впровадження напрямів державної політики.

На наш погляд, такий підхід характеризує лише "технологічну" сторону управління. Відмінність між державним управлінням, публічним управлінням та публічним адмініструванням необхідно шукати з позицій розгляду управління як процесу, який охоплює організацію, планування, координацію, мотивацію та контроль. Вихідною методологічного засадою цього розмежування, як ми зазначали раніше, повинен стати аналіз соціальної сутності держави як організації, як інституції. Розгляд еволюції демократизації механізму реалізації суспільного договору між владою та громадянами щодо захисту їх прав і свобод, забезпечення безпеки та зростання добробуту можна покласти в основу такого розмежування. Розвиток публічного адміністрування є продовженням розвитку державного управління і, як свідчить досвід високорозвинених країн Європейського Союзу, передбачає лібералізацію державної влади, базується на демократичних засадах і має на увазі партисипативну, партнерську взаємодію між владними структурами на всіх рівнях управління [8].

У контексті означеного логіка наших суджень зводиться до такого. XXI століття характеризується кардинальними змінами у всіх сферах людського життя. Зміна людських цінностей та правил господарювання неминуче веде до змін поведінки держави, до змін у державному управлінні. Глобалізація, мережевість та інноваційність та ін., про що відзначалось у вступі, радикальним чином видозмінюють функції держави щодо вирішення глобальних та інших проблем людства. Необхідність забезпечення інтенсивності та результативності державного управління призвела до запровадження публічного управління (New Pablic Management), що відображає реалізацію таких принципів, як гласність, публічність, відкритість та демократичність, цільову орієнтацію управлінської діяльності та оцінювання її результативності. Публічне адміністрування також є продовженням розвитку державного управління та відображає систему адміністрування (контролю) за дотриманням законодавства органами муніципального та інших публічних рівнів, яким надані широкі повноваження по самоврядуванню. Чим ширші повноваження отримують самоврядні організації, тим досконалішим повинно бути адміністрування. Щодо розвитку державного управління в Україні та можливостей його редукції в публічне управління та публічне адміністрування відзначимо наступне.

Відсутність наукового обгрунтування стратегічного державного управління в Україні на перших етапах незалежності та економічної трансформації спровокувало виникнення організаційного вакууму, який призвів до нагромадження транзакційних перешкод на шляху формування інститутів державності. Через нерозвиненість інституційного середовища ліквідація цих бар'єрів за рахунок автономної дії ринкових механізмів не відбулася. Внаслідок цього представники українського бізнесу, прагнучи зберегти власні капітали, змушені були перебрати на себе завдання стратегічного управління та регулювання, в тому числі — загальнодержавного рівня, роблячи це, зрозуміло, на базі власних корпоративних інтересів. Це призвело до тиску групових інтересів на державну політику через "зрощування" великого бізнесу з владними структурами для одержання політичної "ренти", наслідком чого є тотальна корупція, казнокрадство, майнова розбещеність, деморалізація суспільства та стагнація процесу ствердження інститутів державності України.

Лауреат Нобелівської премії Дж. Стігліц як причин деформації реформ відзначав нерозуміння реформаторами самих основ ринкової економіки та процесу інституційних реформ [9, с. 3]. Феодальна мораль та Радянська ідеологія минулого знайшли своє відображення на флуктуаційності генези інститутів державності в Україні. Тисячолітня боротьба народу України за свою незалежність сформувала у людей лише прагнення до державності так як Україну оминули епохи Великої Реформації та Просвітництва, тому й не сформувалися державницькі та громадянські цінності. Наука управління, як інші науки (економічна, політична, правова), за 70-річний радянський період була повністю локалізована від світової наукової спадщини, виконувала ідеологічну функцію, була схоластичною та догматичною. А її пізнавальна та практична функція були підпорядковані захисту адміністративно-командної моделі соціалізму [10, с. 15].

Революція гідності — це тільки початок революції духовності. У Франції, Англії та інших країнах нові духовні цінності виборювалися. В Україні пролита сьогодні кров не тільки за територіальну цілісність, а за свободу духу, за права та гідність людини, що суперечить духу "русского мира". Національна духовна неоднорідність не сприяли розвитку та встановленню неофіційних правил. Таким чином, національна психологія поведінки не викристалізувалось у єдине органічне ціле з відповідними рисами та вимогами, що ще в більшій мірі ускладнює формування органічно цілісної ефективної системи державного управління.

Єдиним і самим сильним позитивом процесу державотворення в Україні за новітньої історії є прийняття Конституції України, продукування законодавчого забезпечення діяльності трьох гілок влади. За останні три роки зроблено значні зрушення організаційно-правового забезпечення щодо переорієнтації олігархічної моделі державного управління на реалізацію громадянської ідентифікації інститутів держави України, на формування цивілізаційних цінностей в розвитку суспільства. Олігархічна модель лише по формі (тобто формально) є "державним управлінням", а по своїй соціальній сутності, згідно з теорією суспільного договору, вона не забезпечує зростання добробуту, захисту безпеки громадян, прав приватної власності, рівності в до-

ступі до використання національного багатства тощо. Щодо процесу формування в Україні публічного управління та публічного адміністрування то він може розпочатись лише за умови, коли держава Україна як організація, як інститут, буде відповідати вимогам філософії моралі Дж. Локка та європейським цінностям громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

Феодальна мораль та Радянська ідеологія минулого знайшли своє відображення в флуктуаційності генези інститутів державності в Україні. Формування інституту правової держави та громадянського державного управління не можна визначити лише прийняттям Конституції та тисячами законів. Революція гідності — це тільки початок революції духовності. Громадяни віддають життя не тільки за територіальну цілісність, а й за свободу духу, за права та достоїнство людини, за покращення свого життя в державі Україна.

Сьогодні Україні потрібен діалог з суспільством, необхідно демонополізувати інформаційний сектор (як і інші сектори людської діяльності) для доступу мільйонів думок, задля Просвітництва (а не просвіти) та формування розумного початку в державотворенні України. Тільки за цих умов, коли ми крок за кроком, здійснюючи щоденно верифікацію ідей, висновків та пропозицій в політиків, державних службовців, вчених, експертів та аналітиків через горнило адекватності реальним процесам з точки зору гарантій безпеки життєдіяльності, прав і свобод громадян, зростання їх добробуту, то зможемо хоча б на першому етапі провести лінію розмежування між політиканством та політикою, між правдою та брехнею, які століттями одурманювали і одурманюють українське суспільство, залишаючи його в форматі "рабської псилології", "совковості", "романтичності", "кумовства", "келейності", "корупційності", "злодійства", патерналістського мислення тощо. Означені риси ментальності в тій чи іншій мірі властиві кожному, яку б посаду не займав, яким би статусом був не наділений, яким багатством був би не обтяжений. Подолання цих рис стане початком проведення в Україні "Великої Реформації" та "Просвітництва" у свідомості всіх громадян на шляху до формування європейського публічного управління та адміністрування.

Література:

1. Ойкен В. Основы национальной экономии: Пер. с нем. / Общ. ред. В.С. Автономова и др. — М.: Экономика, 1996, 357 с.

2. Норт Д. Вклад неоинституционализма в понимание проблем переходной экономики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.finansy.ru/publ/north.htm

3. Малий І. Довіра в координатах взаємодії держави та суб'єктів господарювання / Інститут довіри в координатах економічного простору-часу: монографія / [А.А. Гриценко, Т.І. Артьомова, Т.О. Кричевська та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України А.А. Гриценка; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2012. — 212 с.

4. Райт Г. Державне управління / Пер. з анг. В. Івашка. — К.: Основи, 1994. — 191 с.

5. Morris T. Productivity Measures in the Federal Government // Public Administrations Review. — 1972. — № 32. — P. 754.

6. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. — Т. 1. — Вып. 2. — М.: Начало-пресс, 1993. — С. 69—91.

7. Амосов О., Гавкалова Н. Моделі публічного адміністрування (архитипова парадигма) / Публічне управління: теорія і практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. — Х.: Видво "ДокНаукДержУпр". — Спеціальний випуск. — 2013. — Червень. — 272 с.

8. Pollitt C. Public Management Reform:A Comparative Analysis / C. Pollitt, G. Bouckaert. — Oxford:University Press, 2004. — 240 p.

9. Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? (К десятилетию начала переходных процессов) // Вопросы экономики. — 1999. — № 7. — С. 4.

10. Малий І.Й. Теоретичні засади державної фінансової політики // Фінанси України. — 2000. — № 9. — С. 15—22.

References:

1. Oiken, V. (1996) Osnovy natsyonalnoi ekonomyy [Fundamentals of National Economy], Economics, Moscow, Russia.

2. Economy and finance (2000), "The contribution of neoinstitutionalism to understanding the transition economy problems", available at: http://www.finansy.ru/publ/north.htm (Accessed 4 December 2017).

3. Hrytsenko, A.A. Artomova, T.I. Krychevska, T.O. Malyi, I.Y. and others (2012), Instytut doviry v koordynatakh ekonomichnoho prostoru-chasu [Institute of trust in the coordinates of economic space-time], Institute for Economics and Forecasting of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

4. Wright, G. (1994), Derzhavne upravlinnia [Public Administration], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

5. Morris, T. (1972), "Productivity Measures in the Federal Government", Public Administrations Review, vol. 32, pp. 754.

6. North, D. (1993), "Institutions and Economic Growth: Historical Introduction", Thesis: Teoriia i istoriia ekonomicheskih i sotsialnyh institutov, vol. 2, pp. 69—91.

7. Amosov, O. Gavkalova, N. (2013), "Models of Public Administration (architectural paradigm)", Publichne upravlinnia: teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh prats Asotsiatsii doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnia, special vol., pp. 272.

8. Pollitt, C. and Bouckaert, G. (2004), Public Management Reform: A Comparative Analysis, University Press, Oxford, UK.

9. Stiglitz, J. (1999), "Where do reforms take place? (To the decade of the beginning of transient processes)", Voprosy ehkonomiki, vol. 7, pp. 4.

10. Malyi, I. (2000), "Theoretical fundamentals of state financial policy", Finansy Ukrainy, vol. 9, pp. 15—22.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2017 р.

УДК 339.97 (477)

О. Ю. Стоян,
д. держ. упр., к. е. н., в. о. завідувача кафедри, доцент кафедри менеджменту,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ВИБІР ПРОГРАМИ ДІЙ

O. Stoian,
Doctor of Sciences in Public Administration, candidate of economic sciences, Head of Management Department,
Associate Professor of Managment Department, Petro Mohyla Black Sea national University, Mykolaiv

STRATEGIC PLANNING OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE: STATE, PROBLEMS, SELECTION OF AN ACTION PLAN

У статті досліджено становлення менеджменту зовнішньоекономічної діяльності в Україні, стан показників зовнішньоекономічної діяльності в період його становлення в Україні. Наведено авторське визначення поняття "менеджменту зовнішньоекономічної діяльності", окреслено обов'язкові умови та фактори, які необхідно враховувати при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності національними виробниками товарів і послуг. Проаналізовано основні довгострокові стратегічні нормативні документи України, системні акти, спрямовані на забезпечення координації діяльності міністерств та відомств з метою забезпечення здійснення ефективної зовнішньоекономічної політики, нарощування експорту, прийняті в період від набуття нею незалежності і по теперішній час, окреслено їх особливості та результати їх прийняття і реалізації. Досліджено участь, значення та роль стратегічного управління на рівні держави в цілому та окремих господарюючих суб'єктів зокрема, в забезпеченні ефективної зовнішньоекономічної діяльності країни. Обгрунтовано необхідність стратегічного планування зовнішньоекономічної діяльності України при її здійсненні національними виробниками товарів і послуг у процесі економічної інтеграції України в міжнародний економічний простір. Доведено необхідність здійснення системного вивчення передумов формування та застосування відповідних державно управлінських механізмів при формуванні зовнішньоекономічної політики і плануванні зовнішньоекономічної діяльності. Наголошено на необхідності підвищення кваліфікації менеджерів всіх ланок та нових підходів до фахової професійної підготовки менеджерів. Доведено наявність низки проблем, що стримують зростання національної економіки та ефективність зовнішньоекономічної діяльності України в цілому, та на рівні окремих підприємств та організацій зокрема, визначено напрями їх вирішення.

The formation of foreign economic activity management in Ukraine, indicators of foreign economic activity within the period of its formation are analyzed in the article. The author provides her own definition of " management of foreign economic activity ", specifies which obligatory conditions and factors must be taken into account in the process of implementing foreign economic activity by national producers of goods and services. The main long-term strategic normative documents of Ukraine, adopted in the period since independence and up to now and aimed at ensuring the coordination between ministries and departments in order to implement effective foreign economic policy, export growth, are analyzed. Their features and the results of their adoption and realization are outlined. The importance and role of the state and individual business entities in efficient strategic planning to ensure the effective foreign economic activity of the country is regarded. The directions of its improvement are adduced. The author affirms the necessity for systematic studying the prerequisites for the formation and application of the corresponding state managerial mechanisms in the process of foreign economic policy formation and foreign economic activity planning. The necessity of strategic management of Ukraine's foreign economic activity during its implementation

by national producers of goods and services in the process of economic integration of Ukraine into the international economic space is substantiated. The author opines that it is obligatory to improve the skills of managers and find new approaches to their professional training. The existence of problems hindering the growth of the national economy and the efficiency of Ukraine's foreign economic activity is proved and the ways of their solution are determined.

Ключові слова: менеджмент зовнішньоекономічної діяльності, стратегічне управління, стратегічне планування, експортна стратегія, зовнішня торгівля, зовнішньоекономічна політика.

Key words: management of foreign economic activity, strategic management, strategic planning, export strategy, foreign trade, external economic policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зовнішня торгівля робить вагомий внесок у ВВП України. Для порівняння, у 1997 році частка експорту товарів у його структурі становила 31%, а послуг — 10% від ВВП (у США та Японії цей показник складає близько 10%, а у Франції та Польщі — 20%). Це означає, що 40% робочих місць в економіці України створені і існують завдяки експорту товарів та послуг.

У 1992—1999 роках обсяги зовнішньої торгівлі України мали відносну стабільність, зокрема експорт сягав 11,3 — 12,5 млрд долл., а імпорт — 11,9 — 12,9 млдрд дол., хоча в 1994 — 1998 роках ці показники сягали позначки 14 — 18 млрд дол. Розвитку зовнішньоекономічної діяльності не слугувала пасивна позиція влади України, адже в ці роки в державі панував бартер, взаємозаліки, гіперінфляція тощо. Вкрай неефективною була структура експорту, внутрішній ринок заповнювався товарами, які в достатній кількості вироблялись національними товаровиробниками. В товарній структурі зовнішньої торгівлі продукція паливно-енергетичного комплексу сягала майже 51%, з яких — 42% була частка імпорту, а експорт чорних і кольорових металів складав 39,1% від усього обсягу експорту, тобто в структурі експорту переважали сировина та товари первинної обробки. Це був і залишився до цього часу найбільший ризик, як для зовнішньоекономічної діяльності, так і загалом національної економіки, адже сировина та напівфабрикати завжди мають нестабільні ціни на світовому ринку.

Робота менеджерів із зовнішньоекономічної діяльності, особливо на державному рівні, покликана забезпечити оптимальний показник відкритості економіки України в ринкових умовах, використовуючи механізми і інструменти, тощо, як цього і вимагає законодавство України відносно зовнішньоекономічної діяльності.

Нестабільність експортної виручки є однією із проблем країн, що розвиваються. Нестабільність пропозицій сировини, попиту на неї та відповідно і цін призводить до нестабільності доходів від експорту. За високого ступеня відкритості, що визначається відношенням вартості експорту до ВВП. Такі коливання негативно впливають як на розміри ВВП, так і бюджет країни, що в свою чергу погіршує стан її соціально-економічного розвитку.

Процеси економічної інтеграції України в систему світового господарства в міжнародний економічний простір є складними і багато в чому залежать від рівня та якості і своєчасності прийняття управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності, починаючи від знання конкретного ринку, прогнозування і планування (розробки стратегії і тактики) та іншого. До того ж, слід обов'язково враховувати наявність існуючих міждержавних відносин та економічних і торгових угод, які в свою чергу сприяють чи погіршують можливості зовнішньоекономічної діяльності національного виробника товарів і послуг. Це лише невеликий перелік функцій, притаманних менеджменту зовнішньоекономічної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем впливу процесів глобалізації і забезпечення ефективності зовнішньоекономічної діяльності країни України, а також окремих питань зовнішньоекономічної діяльності присвятили свої роботи О. Амоша, В. Андрійчук, О. Г. Білорус, П. Гайдуцький, В. Геєць, Д. Лук'яненко, А. Кандиба, П. Саблук, М. Парсяк та інші вчені. Разом з тим, необхідним є комплексне дослідження основних стратегічних документів України, а також визначення ролі ефективного стратегічного управління та планування на рівні держави та господарюючих суб'єктів в забезпеченні ефективної зовнішньоекономічної діяльності країни та визначення напрямів його удосконалення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження значення та ролі стратегічного управління та планування на рівні держави та господарюючих суб'єктів у забезпеченні ефективної зовнішньоекономічної діяльності країни, визначення методів, що мають застосовуватися при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності національними виробниками товарів і послуг у процесі економічної інтеграції України в міжнародний економічний простір.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сутність менеджменту зовнішньоекономічної діяльності полягає в комплексному дослідженні та моделюванні міжнародного середовища (ринку) у поєднанні з налагодженою взаємодією конкретного персоналу суб'єкта господарювання задля досягнення цілей, визначених зовнішньоекономічними стратегіями.

Становлення реального менеджменту зовнішньоекономічної діяльності розпочалось в Україні з отриманням її незалежності, адже за часів СРСР ця функція (зовнішньоекономічної діяльності), розпочинаючи від укладання контрактів, була виключно прерогативою союзного міністерства.

Верховна Рада УРСР, спираючись на положення Конституції України, Декларацію про державний суве-

ренітет України та Закон України "Про економічну самостійність України", (№ 142-XII від 03.08.1990 р.) і прийнявши Закон Української РСР "Про зовнішньоекономічну діяльність" (№959-XII від 16.04.1991 р.), визначила, що "...Однією з засад реалізації державного суверенітету України є її самостійність при здійсненні та регулюванні зовнішньоекономічних відносин...".

Законодавчий орган затвердив також принципи, якими керуються як суб'єкти господарської діяльності України, так і іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, зокрема такі:

— суверенітет народу України;

— свобода зовнішньоекономічного підприємництва;

— юридична рівність і недискримінація;

— верховенство закону;

— захист інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

— еквівалентність обміну;

— неприпустимість демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Важливим моментом цього закону є те, що регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється згідно з вказаними принципами та, зокрема, з метою: забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України; створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового розподілу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці...

При цьому цей Закон визначив механізми та інструменти регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які, на думку законодавців, і забезпечать досягнення визначеної мети (закони, тарифи, нетарифні заходи, угоди, економічні заходи, тощо).

На превеликий жаль, слід констатувати, що вказані механізми та інструментарій, особливо економічні заходи оперативного регулювання, не наблизили Україну до визначеної мети.

Цікавим є висновок економіста Еріка Райнерта (Норвегія), згідно з яким багаті країни стали багатими не завдяки вільній торгівлі, лібералізму, а завдяки поєднанню державного втручання — протекціонізму та стратегічних інвестицій. Проте більшість вчених, спираючись на теорію та практику, вважають, що у цих процесах потрібно дотримуватись певного балансу, як одного, так і іншого. Але інвестиції потрібні завжди.

Отримавши в 1991 році в цілому не поганий Закон про зовнішньоекономічну діяльність, виконавча гілка влади зробила не одну спробу розробити довгостроковий стратегічний нормативний системний акт по координації діяльності міністерств та відомств з метою забезпечення здійснення ефективної зовнішньоекономічної політики, нарощуванні експорту, тощо. У 1996 році Кабінет Міністрів України своїм розпорядження № 390-р створив міжвідомчу комісію для розробки Державної програми розвитку експортного потенціалу України та заходів щодо підтримки експортної діяльності. Три роки потому у 1999 році була затверджена Державна програма розвитку експортного потенціалу України, в якій передбачалась підтримка у 2000 — 2001 роках металургійної галузі, а у 2002—2005 роках збільшення інвестицій, але інформація про хід її реалізації та здобутки відсутня. У 2003 році Постановою Кабінету Міністрів України за №1174 від 28 липня була затверджена Державна програма розвитку промисловості на 2003 — 2011 роки, яка включала розділ відносно нарощування експортного потенціалу. Вказана Постанова Кабінету Міністрів України є діючою, проте слід констатувати, що "програма" не діє.

У 2010 році винесено на громадське обговорення проект Національної стратегії розвитку експорту на 2012—2020 роки разом із проектом Розпорядження Кабінету Міністрів України про затвердження вказаної Стратегії. Проте завершення цього процесу не відбулось. У 2012 році Верховна Рада України прийняла Закон України "Про державну фінансову підтримку експортної діяльності", проте на нього було накладено вето Президентом України. Спроба розробити у 2014 році Концепцію створення системи державної підтримки експорту України також закінчилась безрезультатно. Така ж доля спіткала проект Державної програми активізації розвитку економіки на 2013—2014 роки, з розділом міжнародне співробітництво та розвиток експортного потенціалу. У 2016 році Верховна Рада України прийняла Закон України "Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування" [1]. Закон вступив дію, проте відносно головної норми цього закону, в частині створення експортно-кредитного агентства (ЕКА), існує негативна позиція Міжнародного валютного фонду. Наразі відбувається громадське обговорення Експортної стратегії України: Дорожньої карти стратегічного розвитку торгівлі України за допомоги Міжнародного торговельного центру (МТЦ) спільної агенції Світової організації торгівлі (СОТ) та Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Вкрай важливо, щоб і цей стратегічний, грунтовний та професійно розроблений документ не спіткала подальша доля попередніх програм.

Аналізуючи тему участі, значення та ролі держави в забезпеченні ефективної зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів, варто звернути увагу на один, вкрай важливий висновок розробників Дорожньої карти стратегічного розвитку торгівлі 2017—2021 [2] — ведення переговорів щодо підписання угод про вільну торгівлю потребує значних урядових ресурсів, тому для забезпечення ефективних результатів, майбутні рішення про початок переговорів з певною країною повинні базуватись на об'єктивних критеріях, таких як: розмір та динаміка ринку; компліментарність економік, забезпечення власних інтересів та реальної спроможності експортерів вийти на конкретний ринок.

Виходячи із наведених статистичних даних та численних аналізів реалізації торгівельної частини угоди про асоціацію України з ЄС, опублікованих в засобах масової інформації, українські експортери у 2014—2017 роках зіткнулись з труднощами у дотриманні вимог технічних регламентів і стандартів країн-партнерів і зокрема ЄС, у т.ч. через брак інформації про стан конкретних ринків, людських, технічних і фінансових ресурсів.

Великою проблемою стала сертифікація та оцінка відповідності продукції, без чого практично не можливе входження на закордонні ринки. Тому, незважаючи на існування національних органів стандартизації і сертифікації, вітчизняні експортери вимушені користуватись недешевими послугами іноземних фахівців та визнаних на міжнародному рівні закордонних лабораторій.

Недостатньою є державна інституційна підтримка українських експортерів, зокрема незначна кількість економічних відділів у посольствах України. Незначна присутність торгових аташе і торгової дипломатії не сприяє покращенню зв'язків між вітчизняними експортерами і торговими місіями і обмежує діяльність з просування і підтримки наших товарів і послуг на іноземних ринках. Цілком (справедливо) порушується проблема, шо при відносно високому рівні освіти серед працюючого населення в Україні, на продуктивності праці позначається невідповідність кваліфікації підготовлених випускників нашими навчальними закладами існуючим і очікуваним потребам ринку праці.

До вказаних проблем слід додати, що існуюча система освіти не надає навички, потрібні для досягнення успіху на ринку праці. Насправді, при тому, що українським підприємствам не вистачає кваліфікованих працівників, випускникам університетів здебільшого важко знайти роботу, яка б давала можливість використання одержаних навичок і доводиться працювати там, де навички повноцінно не застосовуються. Ця тривожна ситуація свідчить про відсутність зв'язку та взаємодії між системою освіти та ринком в цілому. Особливо гостро проблема відчувається щодо навичок ведення бізнесу і маркетингу, в тому числі в галузі міжнародної торгівлі, іноземних мов та високих технологій. Особисті вміння та навички також потребують подальшого розвитку і повинні включати в т.ч. знання бізнес-культури зарубіжних країн, навички переговорів тощо.

Рівень підприємницької культури і управлінських знань в більшості підприємств є недостатнім

Останнім часом змістовність освіти поступово втрачає свою сконцентрованість на досвіді попередніх поколінь і все більше поєднується з актуальним, існуючим і майбутнім станом речей навколишнього світу. Особливо такий напрям є характерним у навчанні менеджерів.

Сучасний менеджмент дає нам численні приклади вражаючих успіхів організацій, які реалізували ідеї новачків, не маючих великого попереднього досвіду, але які відрізняються від інших надзвичайною чутливістю та сприйнятливістю в разі появи можливого шансу на успіх.

Інтенсивність змін, що відбуваються в суспільстві, вимагає нових знань та нових підходів для фахової професійної підготовки менеджерів. У країнах Західної Європи, США, Японії та інших, де створена розгалужена система підготовки менеджерів, розглядають понесені витрати як стратегічні інвестиції, але при цьому вимагається досягнення максимальної ефективності вкладеного капіталу в навчанні та підготовці управлінського персоналу. Це цілком зрозуміло, якщо враховувати, що серед загальних, головних причин банкрутства господарюючих суб'єктів у більшості з них, як показують дослідження, присутній "людський фактор" [3]:

— прорахунки в правовому, структурному забезпеченні ринкових реформ (організація приватизації, податкова система, митна політика);

— необгрунтоване і незбалансоване розширення господарської діяльності;

— бажання менеджменту приватизованих підприємств вивести активи в афільовані компанії, відсутність дієвого корпоративного контролю;

— нездатність менеджменту здійснювати стратегічне, тактичне та оперативне управління у відповідності з ринковими умовами господарювання (низький рівень кваліфікації, відсутність досвіду, небажання сприймати нові форми та методи управління);

— жорсткі умови конкуренції та помилки при формуванні ціни на продукцію, послуги (невірні розрахунки менеджерів) від впливу різних обсягів виробництва і реалізації на собівартість продукції і ціни продажу.

На ці фактори слід звернути увагу ще й тому, що серед збанкрутілих фірм, які досліджувались, було 38% збиткових, а 62% — рентабельних.

На сучасному етапі, в умовах надто складної ситуації в економіці України, важко робити прогнози подальшого розвитку, як окремих галузей, так і в цілому господарського комплексу. Після підписання угоди про асоціацію України з Європейським союзом (ЄС), у період з 2014 по 2017 роки, з'явились нові можливості та одночасно і нові проблеми. І якщо надання можливості відбувається підписанням угоди усім одразу, то реалізація, або отримання цих можливостей відбувається за умови виконання кожним суб'єктом (фізичною чи юридичною особою) певних умов, процедур та інших у певному проміжку часу, як в Україні так і за її межами, зокрема в Країнах ЄС. Цей поступовий процес інтеграції української економіки до внутрішніх ринків ЄС, а їх — 28, потребуватиме надзвичайно серйозних зусиль не тільки від суб'єктів господарювання України, але й від самої держави. Від своєчасної та фахової роботи державних інституцій усіх гілок влади залежатиме виконання зобов'язань України по запровадженню умов для створення протягом не більше 10 років, з дня вступу в дію угоди, зони вільної торгівлі. Перелік цих зобов'язань занадто великий-скасування і прийняття податків мит, зборів, нетарифних заходів, нових стандартів ЄС, адаптації законодавства України до acquis ЄС та багато іншого.

Враховуючи, що світове економічне господарство є системою взаємозв'язаних національних господарств, в основі якої покладено міжнародний поділ праці, слід завжди пам'ятати, що в реальності це величезна кількість працюючих суб'єктів господарювання, які є учасниками зовнішньоекономічної діяльності і функціонують у різних політичних, економічних, правових і культурних умовах зі своїми ціннісними уявленнями. До того ж, одночасно в цих світових господарських зв'язках у ролі суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності виступають держави зі своєю зовнішньоекономічною політикою та національною стратегією, своїм інструментарієм та механізмами впливу. Відтак менеджмент зовнішньоекономічної діяльності — це управління виробничо-господарською і комерційною діяльністю суб'єкта господарювання пов'язаного з

його виходом на зовнішній ринок, у зовнішнє міжнародне середовище для більш повного використання міжнародних факторів економічного зростання. Це потребує враховувати і використовувати в практичній діяльності міждержавні інструменти і засоби впливу на зовнішньоторгові та інші відносини господарюючих суб'єктів. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності завжди має свою специфічну мету, завдання, функції, правила і норми.

Будь-яке підприємство, фірма, організація, у тому числі учасник зовнішньо-економічної діяльності, працює в умовах того підприємницького клімату, ринкових умов, створених законодавчою та нормативно-правовою базою України. На превеликий жаль, слід констатувати відсутність стабільності цієї бази та наявність низки проблем, що стримують зростання національної економіки, зокрема технічна і технологічна відсталість виробництва і відповідно, низька його якість; відсутність сприятливого кредитування; корупція; відсутність гнучких та збалансованих механізмів державного регулювання в умовах постійних змін кон'юнктури внутрішніх та зовнішніх ринків (податки, страхування, валютне та кредитне регулювання, тощо); військові конфлікти та економічні блокади.

На цьому шляху допущено багато прорахунків в налагоджені і розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та зовнішньої торгівлі. І хоча головною причиною зроблених помилок була відсутність необхідної критичної маси висококваліфікованих фахівців-менеджерів зовнішньоекономічної діяльності на всіх рівнях управління, від міністерств до відповідних служб суб'єктів господарювання-учасників зовнішньоекономічної діяльності, слід визнати, що це був період втрачених можливостей, стратегічних помилок законодавчої і виконавчої гілок влади, обрання помилкових напрямків розвитку окремих галузей економіки України, втрати певних секторів на світових ринках, тощо. Всі ці недоліки стали проблемами України під час узгодження міжнародних процедур і двосторонніх міждержавних протоколів і підписання угоди про вступ України до ГАТТ/СОТ, особливо при визначенні рівня державної підтримки агропромислового комплексу України (аграрного сектора України), створення і функціонування вільних економічних зон, тощо. В свою чергу зобов'язання та обмеження, як і права України вже як члена організації ГАТТ/СОТ в тій чи іншій мірі, вже слугували відправними точками, початковими позиціями в переговорних процесах підготовки проекту, особливо її економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [4].

Міжнародна торгівля в Україні продовжує страждати від відсутності узгодженості і скоординованих дій різних органів та інституцій, що беруть участь у розробці торгівельної політики та розвитку експорту.

Угодою про асоціацію між Україною та ЄС для створення зони вільної торгівлі, у т.ч. виконання усіх процедур по зняттю нетарифних бар'єрів (опанування принципів "нового підходу", у тому числі його різних елементів, зокрема: директив ЄС, гармонізованих європейських стандартів, процедур відповідності та ін.) визначено перехідний період що не перевищує 10 років.

Для наших експортерів сьогодні невідповідність своєї продукції, виробництва та ін. гармонізованим стандартам ЄС (екологічним, санітарним, фітосанітарним, тощо), відсутність сертифікатів та відповідного маркування по суті є забороною, або ж серйозною перешкодою для виходу на ринки ЄС. Адже тільки в разі застосування стандартів ЄС будь-який уповноважений орган ринкового нагляду в ЄС визнає, що експортована продукція відповідає основним вимогам здоров'я та безпеки.

Необхідність усунення технічних бар'єрів між Україною та ЄС, як ніколи загострила проблему часу, якого вкрай не вистачає для вітчизняних товаровиробників, особливо для експортерів.

Ми не маємо можливості сьогодні повністю повторювати історичний шлях країн-членів ЄС по переходу від національних стандартів до спільних гармонізованих стандартів ЄС, який був розпочатий у 1985 році. По-перше, це був поступовий процес і він, не характерно для нас, проходив в умовах відкритості ринків країн ЄС поміж собою. Не існувало заборони, з тих чи інших проблем реалізації товарів, продукції та ін. По-друге, країни-члени ЄС мали статус країн з вільним рухом капіталів та великим досвідом і відповідними перевагами, як члени СОТ та величезними можливостями як інвестиційними так і інноваційними.

Слід зазначити, що економіка України, особливо її зовнішня торгівля, зіткнулась з низкою проблем, причинами виникнення яких є зовнішньо-політичні та внутрішні чинники. Країна потребує невідкладних реформ та великого обсягу іноземних інвестицій.

Із втратою ринків окремих країн СНД виникла потреба швидкого освоєння нових ринків зі своїми, новими для наших експортерів нетарифними вимогами, особливо на ринку ЄС. Безперечно, це вимагає часу та інвестицій, без яких марно очікувати оновлення виробництва, сучасних інноваційних технологій та забезпечення еколого-соціально-економічного стійкого розвитку. Україна самостійно, без підтримки ЄС не в змозі реалізувати позитивний досвід Польщі та Чехії виходу на ринок ЄС. Вкрай важливу роль для цих країн зіграло те, що за період 1991—2004 років Польща залучила в економіку 67 млрд дол. США прямих іноземних інвестицій, а Чехія з 1993—2005 років — 84 млрд дол. США. Завдяки цьому, а також своєчасно проведеним реформам, ці країни виробляють більше товарів конкурентоспроможних на зовнішніх ринках, змінилась структура їх економік, особливо експорту.

За офіційною інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі [5], в рамках запровадження системи державної підтримки експорту: здійснюється робота з підготовки проекту Плану заходів з розвитку та реалізації експортного потенціалу України і розширення зовнішніх ринків збуту товарів вітчизняних виробників на період до 2020 року, яким передбачається внесення змін до розпорядження КМУ від 16.11.2011 р. №1206 "Про затвердження плану заходів з розвитку та реалізації експортного потенціалу України і розширення зовнішніх ринків збуту товарів вітчизняних товаровиробників на період до 2015 року"; відповідно до ви-

мог Закону України від 20.12.2016 № 1792-VIII "Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту" створюється експортно-кредитне агентство (ЕКА), яке має забезпечити, зокрема захист українських експортерів від ризику не платежів та фінансових втрат, створення сприятливих умов для доступу до фінансових ресурсів, виходу українських виробників на зовнішні ринки; затверджено Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі, яке надає йому право здійснювати свої повноваження, у тому числі, через торгові представництва у складі закордонних дипломатичних установ; для інформаційної підтримки українських експортерів готується спільний наказ двох міністерств "Щодо порядку взаємодії МЗС, Мінекономрозвитку стосовно інформаційного наповнення веб-порталу "Комплексна система інформаційно-консультативної підтримки та розвитку експорту".

Проводиться також інша робота, у тому числі Представництвом України при ЄС, з популяризації онлайн ресурсу Європейської комісії, веб-сервісу "Центр підтримки експортерів", які надають можливість отримувати широкий спектр інформації щодо діючих в країнах ЄС стандартів, тарифів, мит і квот, податків, преференцій та ін.

До цього слід додати створення Офісу з просування експорту, як консультативно-дорадчий орган при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі, який працює у чотирьох напрямках: інформація; освіта (тренінги, семінарі, вебінари); послуги (оцінка, послуги, консалтинг, пошук партнерів); бізнес-можливості (торгові місії, виставки, зустрічі).

Розробляючи національні, державні та інші стратегії розвитку та підтримки експорту, плануючи досягнення певних показників, зокрема і забезпечення паритетності в торгових відношеннях з країнами світу і в першу чергу ЄС, важливо реально оцінювати наявність інноваційно-технологічного відставання нашого виробництва, а також орієнтацію Великобританії, Франції, Німеччини, Польщі, Чехії, Болгарії, Турції та ін. країн на посилення присутності своїх національних виробників товарів і послуг на внутрішньому ринку України.

ВИСНОВКИ

Слід пам'ятати про товарну і географічну незбалансованість експорту та імпорту України, особливо зараз, в умовах конфлікту з РФ та її протидії торгово-економічному співробітництву з окремими країнами та регіональними групами, а також зміни векторів присутності українських суб'єктів господарювання — виходу із ринків РФ і СНД та поступовому нарощуванню присутності на ринках ЄС та ін. країн світу.

При цьому треба враховувати, що в умовах існуючого впливу глобальних і регіональних процесів на розвиток економіки України та занадту її відкритість, відсутність виваженої експортно-імпортної стратегії нашої країни може призвести до важких кризових явищ, як в окремих галузях так і національної економіки в цілому.

Потрібно якомога швидше, з врахуванням усунення існуючих недоліків, прийняти Експортну стратегію України: Дорожню карту стратегічного розвитку торгівлі 2017—2021 рр., винесену на громадське обговорення, та розпочати виконання заходів по її реалізації, особливо тих, що знаходяться у середньостроковій перспективі (1—3 роки) та віднесених до пріорітету 2-го рівня, що мають пряме відношення до становлення і розвитку менеджменту зовнішньоекономічної діяльності.

Література:

1. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Закон України "Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування" від 20.12.2016 № 1792-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1792-19

2. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс] / Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017—2021. — Режим доступу: http:// http://me.gov.ua

3. Независимый аналитический центр геополитических исследований "Борисфен Интел" [Електронний ресурс] / Внешнеэкономическое сотрудничество Украины: состояние, перспективы развития, угрозы и риски. — Режим доступу: http://bintel.com.ua/ru/article/vneshekonom

4. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. — Режим доступу: http:// rada.gov.ua

5. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// http://me.gov.ua

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On provision of the large-scale export expansion of Ukrainian producers through insurance, guarantee and making cheaper the export credit.", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1792-19 (Accessed 01 November 2017).

2. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), "Export strategy of Ukraine: Road map of strategic trade development 2017—2021", available at: http://zakon.rada.gov.ua (Accessed 01 November 2017).

3. Independent analytical center for geopolitical research "Borisfen Intel" (2017), "External economic cooperation of Ukraine: state, prospects of development, threats and risks", available at: http://bintel.com.ua/ru/article/vneshekonom (Accessed 4 November 2017).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, available at: http:// rada.gov.ua (Accessed 4 November 2017).

5. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), available at: http://zakon.rada.gov.ua (Accessed 04 November 2017).

Стаття надійшла до редакції 23.11.2017 р.

УДК 330.354: 631.147

А. І. Карпук,
д. е. н., доцент, директор, відокремлений підрозділ НУБіП України "Боярська лісова дослідна станція", м. Київ
Ю. Ю. Несторяк,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ

A. Karpuk,
Doctor of Economics, senior lecturer, principal, separate division of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Boyarka forest research station", Kyiv
Iu. Nestoriak,
postgraduate student, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT FOR BIODIVERSITY REPRODUCTION: MAIN TRENDS, ISSUES AND PRIORITIES

У статті обгрунтовано необхідність формування сучасного інструментарію фінансово-інвестиційного забезпечення збереження та відтворення біорізноманіття як необхідної передумови нарощення асиміляційного потенціалу територій та збільшення обсягів генерування природними комплексами екосистемних послуг. Виявлено основні тенденції фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища за рахунок видатків Зведеного бюджету України та місцевих бюджетів, а також визначено питому вагу видатків на збереження біорізноманіття в загальному обсязі природоохоронних видатків. Виявлено зрушення у структурі капітальних інвестицій та поточних витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування. Доведено, що нарощення масштабів відтворення біорізноманіття стане можливим за умови диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення.

The article substantiates the necessity to form modern tools of financial and investment support for preservation and reproduction of biodiversity as a necessary prerequisite for increasing the assimilation potential of territories and increasing the amounts of ecosystem services generation by natural complexes. The main trends of financing environmental protection measures using the funds of the Consolidated Budget of Ukraine and local budgets have been revealed. The share of expenditures on biodiversity conservation in the total amount of environmental expenditures has been determined. The changes in the structure of capital investments and current expenditures on biodiversity conservation and environment have been revealed. It is proven that increasing the scale of reproduction of biodiversity will become possible provided that sources of financial and investment support have been diversified.

Ключові слова: біорізноманіття, фінансово-інвестиційне забезпечення, природно-заповідний фонд, капітальні інвестиції, поточні витрати, місцеві бюджети.
Key words: biodiversity, financial and investment support, natural reserve fund, capital investments, current expenditures, local budgets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Загострення комплексу екологічних проблем розвитку людства і збільшення кількості населення планети вимагають пошуку нових резервів нарощення природно-ресурсного та асиміляційного потенціалу для створення сприятливих умов життєдіяльності та формування ресурсної бази поступального розвитку світової економіки. Вичерпність та невідтворюваність окремих природних ресурсів актуалізували проблему підвищення

ефективності надання природними комплексами екосистемних послуг, які, з однієї сторони, допомагатимуть долати екологічні негаразди, а з іншої — забезпечуватимуть необхідний рівень капіталізації господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу в цілому. Між масштабами генерації екосистемних послуг та темпами відтворення біорізноманіття має місце пряма залежність.

Тому й не дивно, що збереження, відтворення та використання біорізноманіття є однією з найважливіших глобальних проблем, які постали перед людством. Більше того, саме біорізноманіття є головним середовищеутворюючим ресурсом планети, який формує природні екосистеми, створює передумови для нарощення асиміляційного потенціалу територій, збереження середовища існування для людини і біологічних ресурсів загалом [2]. Велика кількість техногенних та антропогенних впливів на біорізноманіття вимагає значних фінансових асигнувань для упередження деструктивного та природоруйнівного впливу. Тому в останній час як на рівні держави, так і на рівні регіонів і громад визріла необхідність розробки сучасного інструментарію фінансово-інвестиційного забезпечення збереження та відтворення біорізноманіття.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У зв'язку із домінуванням залишкового принципу у фінансуванні заходів стосовно охорони навколишнього природного середовища в останні роки актуалізувалися дослідження відносно диверсифікації джерел, методів та способів фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронних заходів.

Значною актуальністю відзначаються підходи фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат в збереження, відтворення і відновлення біорізноманіття та середовища існування, оскільки тут існують значні обмеження як в частині капіталізації природних активів, так і в частині отримання швидкого прибутку з огляду на значні часові горизонти у відтворенні природно-ресурсних благ. У працях Н.Зіновчук, О.Сакаль, А.Сохнича, М.Харачко, М.Хвесика, А.Якимчук та інших виокремлюються найбільш важливі аспекти фінансування проектів, пов'язаних із відтворенням біорізноманіття [1; 3—6].

Основними завданнями фінансування збереження біорізноманіття, на переконання А.Якимчук, є: сприяння капіталовкладенням у вивчення і збереження біологічних видів для отримання екологічних, економічних і соціальних ефектів, підготовки кадрів в цій області; виділення коштів для заходів формування у населення екологічної культури і бережливого ставлення до біологічних видів, тобто системи уявлень про цінності кожного рідкісного виду, його біологічні і екологічні особливості [5].

Особлива увага приділяється інвестиційному забезпеченню збереження та відтворення біорізноманіття на природно-заповідних територіях, необхідності імплементації позитивного іноземного досвіду фінансування проектів нарощення потенціалу екосистемних послуг, які генеруються потенціалом біорізноманіття, залученню до реалізації проектів екологічного ре інжинірингу природоохоронних територій суб'єктів приватного бізнесу.

Але недостатньою мірою є висвітленими реальні зрушення в динаміці фінансування капітальних інвестицій у збереження та відтворення біорізноманіття та середовища існування в розрізі основних джерел фінансового забезпечення, а також обгрунтованими конкретні форми інвестування проектів нарощення потенціалу біорізноманіття, в тому числі і на природоохоронних територіях.

ЦІЛІ СТАТТІ

Цілями статті є аналіз основних тенденцій фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення біорізноманіття та середовища існування, зокрема збереження природно-заповідного фонду в розрізі бюджетів різного таксономічного рівня, виявлення зрушень у структурі видатків Зведеного та місцевих бюджетів, а також обгрунтування сучасних форм та методів активізації інвестиційної діяльності у природоохоронній діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Утримання об'єктів природоохоронної інфраструктури та раціоналізація використання природних ресурсів потребують значних обсягів як капітальних інвестицій, так і поточних витрат на обслуговування основного капіталу природоохоронної діяльності та упорядкування території концентрації природних благ. Це напряму стосується і витрат на відтворення, збереження біорізноманіття і середовища існування. Тому при виборі пріоритетів залучення фінансових ресурсів у відтворення та збереження біорізноманіття мова має йти про формування сучасного інструментарію фінансово-інвестиційного забезпечення, який охоплюватиме інструменти фінансування як капітальних, так і поточних витрат, спрямованих на примноження флори і фауни, а також збереження середовища існування.

У цілому структура капітальних інвестицій на збереження біорізноманіття і середовища існування у 2015 р. виглядала так: на захист і відновлення чисельності видів тваринного, рослинного світу та збереження середовища її існування було витрачено 14,5% загального обсягу капітальних інвестицій; на збереження природних і ландшафтних об'єктів, створення, оголошення та збереження територій і об'єктів природно-заповідного фонду витрачено 77,8% всієї сукупності капітальних асигнувань; частка капітальних інвестицій на аналітичні виміри, контроль та лабораторні дослідження становила 0,3%; інші витрати, пов'язані із збереженням біорізноманіття і середовища існування складали 7,4% (рис. 1).

Деякою мірою відрізняється від структури капітальних інвестицій структура поточних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у 2015 р. Так, на захист і відновлення чисельності видів тваринного, рослинного світу та збереження середовища їх існування спрямовувалось 35,6% сукупних поточних витрат, які виділялися на збереження біорізноманіття і середовища існування. Частка на збереження природних і ландшафтних об'єктів, створення, оголошення та збережен-

Рис. 1. Структура капітальних інвестицій у збереження біорізноманіття і середовища існування у 2015 році

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

ня територій і об'єктів природно-заповідного фонду становила 55,8%; на аналітичні виміри, контроль, лабораторні дослідження витрачалось 0,1% витрат, призначених на збереження біорізноманіття і середовища існування; інші витрати, пов'язані із збереженням біорізноманіття і середовища існування складали 8,4% (рис. 2).

У регіональному розрізі сума поточних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування значно різниться за величиною, виходячи із площі природно-заповідних територій та різного роду територіальних особливостей, пов'язаних із необхідністю реалізації заходів по відновленню втрачених окремих видів флори та фауни. У 2015 р. найбільші обсяги поточних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування було профінансовано у Волинській (20,3 млн грн), Закарпатській (16,2 млн грн), Київській (45,9 млн грн), Луганській (26,1 млн грн), Миколаївській (20,9 млн грн), Полтавській (19,9 млн грн), Харківській (55,3 млн грн), Херсонській (25,5 млн грн) та Чернігівській (30,8 млн грн) областях (табл. 1).

Найвищий приріст фінансування поточних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у 2015 р. порівняно з 2007 р. спостерігався у Волинській (13,3 млн грн), Житомирській (12,1 млн грн), Київській (45,6 млн грн), Миколаївській (13,7 млн грн), Полтавській (14,4 млн грн), Харківській (43,6 млн грн), Херсонській (16,4 млн грн), Чернігівській (19 млн грн) областях та м. Києві (16,4 млн грн). У 2013 р. порівняно з 2007 р. на 5,5 млн грн зменшилися обсяги фінансування поточних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування у Івано-Франківській області.

Прикметною рисою співвідношення капітальних інвестицій та поточних витрат у загальній величині витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування є те, що питома вага поточних витрат у розрізі регіонів коливалася в діапазоні 70—100% від загальної величини витрат за названою статтею сукупних витрат на охорону навколишнього природного середовища (рис. 3). Так майже 100% загальної величини витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування

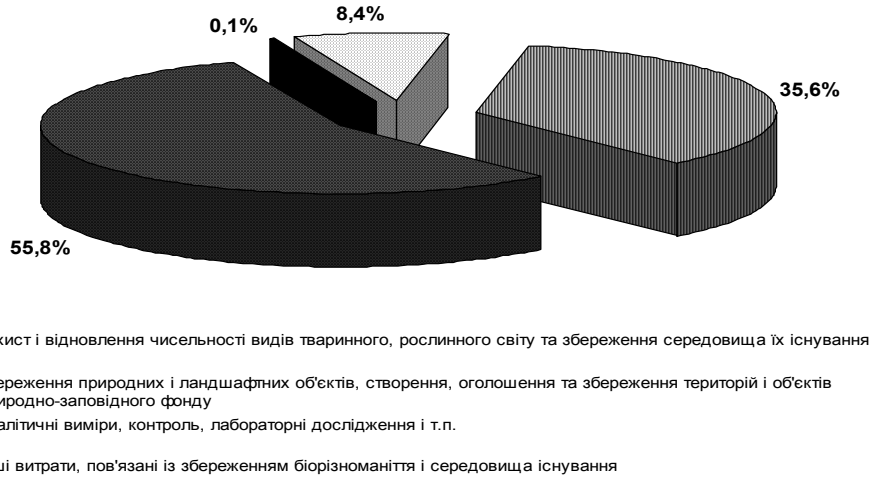

Рис. 2. Структура поточних витрат у збереження біорізноманіття і середовища існування у 2015 році

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 1. Фінансування поточних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування за регіонами у 2007—2015 роках, тис. грн

	2007	2009	2010	2011	2014	2015	Відхилення 2015/2007	
							Абс.	Відн.,%
АР Крим	3200,5	5059	24298,1	30906,3	-	-	-	-
Вінницька	1530,1	3323,3	1531,4	1280,9	2095,6	2388,4	858,3	56,1
Волинська	6965,4	7332,2	9016,7	11694,5	12342,6	20266,2	13300,8	191,0
Дніпропетровська	6054,6	6914,3	8521,8	21749,6	42104	12695,2	6640,6	109,7
Донецька	2202,9	21088,1	17539,4	20097,3	8405,3	5555	3352,1	152,2
Житомирська	684,5	1229,8	1487,1	1695,1	2509,7	12812,9	12128,4	1771,9
Закарпатська	7189,1	9858,7	5225,4	1315,4	14624,1	16211,1	9022	125,5
Запорізька	1273,4	2797,8	3635,1	5300,5	5688,3	6276,9	5003,5	392,9
Івано-Франківська	8804,1	1012,2	2288,1	2418,8	6939,9	3253,4	-5550,7	-63,0
Київська	202	73,8	11014	5447	19626,3	45866,2	45664,2	22606,0
Кіровоградська	819,3	1002,9	1346,5	1853,3	2027,9	2320,2	1500,9	183,2
Луганська	24646,5	43043,4	54143,5	56694,7	23207,1	26139,6	1493,1	6,1
Львівська	116,6	227,2	96,8	147,9	5834,2	7395,1	7278,5	6242,3
Миколаївська	7188,6	10641,4	14125,3	16291,1	13641,3	20940,5	13751,9	191,3
Одеська	-	439,4	2,9	1231,5	15161	16083,3	-	-
Полтавська	5445,7	10113,4	9802,5	13219,2	15978	19881,5	14435,8	265,1
Рівненська	4529,8	4753,1	5982,9	6480,1	9217,8	11013,2	6483,4	143,1
Сумська	3670,6	4573,6	6817,4	9069,4	11204,5	8949,2	5278,6	143,8
Тернопільська	654,7	1026,5	1212,2	1244	1524,9	714,9	60,2	9,2
Харківська	11701,5	21763,9	21387,2	36557,1	49686,1	55348,7	43647,2	373,0
Херсонська	9079,1	15458,4	14911,5	17442,2	20862,9	25526,8	16447,7	181,2
Хмельницька	1213,9	2001,6	2193	2964	3179,1	3728,2	2514,3	207,1
Черкаська	90,5	162,2	255,1	130	312,8	556,9	466,4	515,4
Чернівецька	2359,7	3949	4514,9	5857,5	6191,9	7182,3	4822,6	204,4
Чернігівська	11732,2	15531,5	14910,6	16398,2	22310,6	30794,7	19062,5	162,5
м. Київ	16,9	694	141,5	41439,6	43767,8	16500,7	16483,8	97537,3
м. Севастополь	13,2	28,4	0,2	2,9	-	-	-	-
Всього	**121385,4**	**194099,1**	**236401,1**	**328928,1**	**11490,9**	**378401,1**	**257015,7**	**211,7**

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

спрямовувалося на фінансування поточних витрат у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Полтавській, Херсонській та Черкаській областях. Це свідчить про те, що у більшості регіонів витрати на збереження біорізноманіття і середовища існування мають поточну, а не капітальну спрямованість, що у середньостроковій та довгостроковій перспективі призведе до значного підвищення рівня фізичного спрацювання об'єктів природоохоронної інфраструктури, які відіграють вагому роль у розширеному відтворенні і збереженні біорізноманіття, в першу чергу на природно-заповідних територіях.

Негативним моментом державної політики фінансування збереження біорізноманіття і середовища існування є те, що на фінансування капітальних інвестицій спрямовується незначний відсоток всієї сукупності витрат. Більше того, в окремих областях капітальні інвестиції у збереження біорізноманіття і середовища існування є взагалі відсутніми. Так, у 2015 р. фінансування капітальних інвестицій не відбувалось у Вінницькій, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Полтавській та Черкаській областях (табл. 2). Зменшення обсягів фінансування капітальних інвестицій на збереження біорізноманіття і середовища існування у 2015 р. порівняно з 2007 р. спостерігалося у Волинській, Закарпатській, Сумській, Херсонській областях та м. Києві.

Недостатність фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення біорізноманіття та середовища існування відмічає А.Якимчук, вказуючи, що аналіз щорічного фактичного фінансування засвідчив невідповідність між реальною вартістю (цінністю або продуктивністю) екосистем та державними інвестиціями на їх утримання. Зокрема економічна віддача екосистем щонайменше в 9,4 рази більша, ніж державні сукупні щорічні бюджетні інвестиції в охорону природи. Витрати на збереження біорізноманіття мають становити окремий рядок у Державному бюджеті [6].

Основним ареалом збереження і відтворення біорізноманіття виступають природно-заповідні території, тому фінансування природно-заповідного фонду є вагомою і необхідною складовою фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності. Виходячи з того, що переважна більшість об'єктів природоохоронної інфраструктури та ресурсів дикої флори і фауни перебуває у державній власності, основний тя-

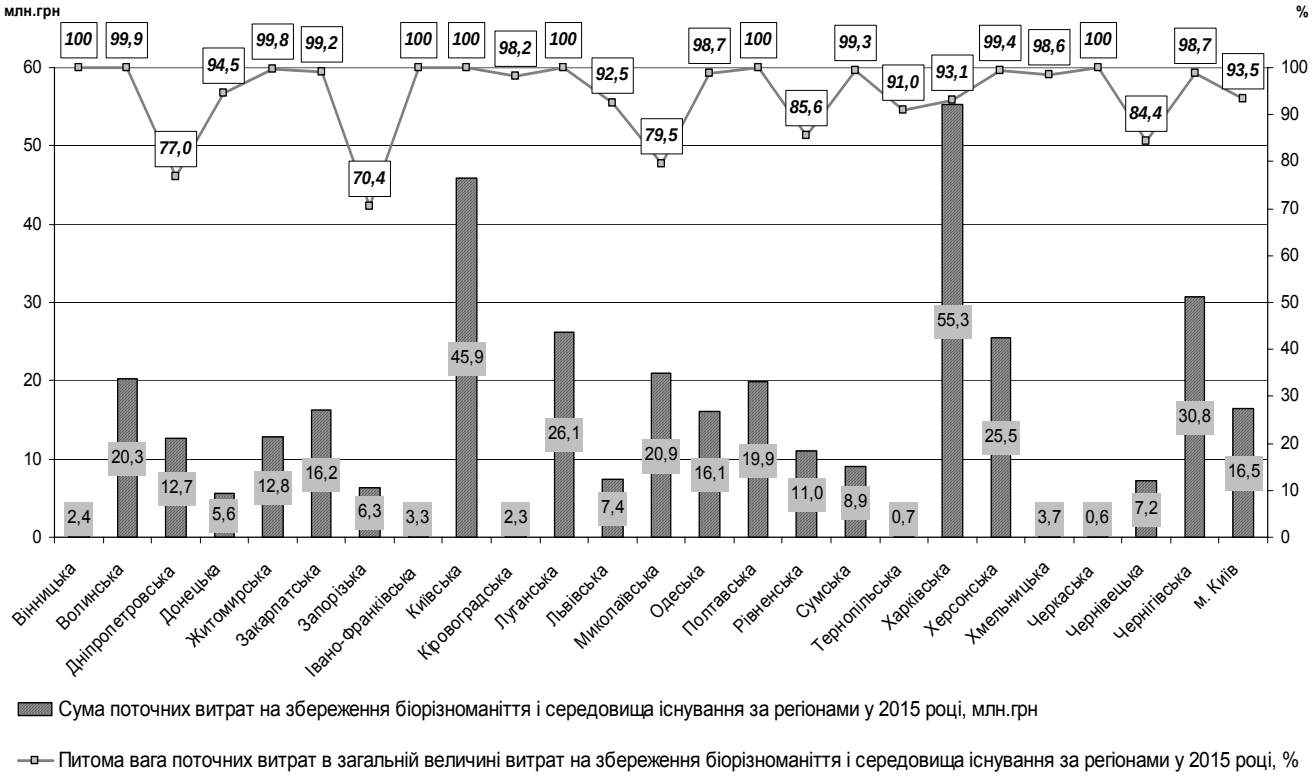

Рис. 3. Сума поточних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування та їх питома вага в загальній величині витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування за регіонами

Джерело: (розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 2. Фінансування капітальних інвестицій на збереження біорізноманіття і середовища існування за регіонами у 2007—2015 роках, тис. грн

	2007	2009	2010	2011	2014	2015	Відхилення 2015/2007	
							Абс.	Відн.,%
АР Крим	325,7	557,0	174,4	213,3	-	-	-	-
Вінницька	5,3	26,9	9,7	103,2	-	-	-	-
Волинська	165,3	37,3	61,3	647,4	19	20	-145,3	-87,9
Дніпропетровська	1512,2	969,9	406,7	530	1764,7	3801,5	2289,3	151,4
Донецька	110,8	20145,1	13319,4	7032	-	323,1	212,3	191,6
Житомирська	-	6,5	-	-	47,3	25,6	-	-
Закарпатська	425,6	112,9	-	2075,1	1	125	-300,6	-70,6
Запорізька	1252,5	806,5	902,1	1796,7	588,3	2639,3	1386,8	110,7
Івано-Франківська	5,8	1504,3	30	24,5	30,8	-	-	-
Київська	10,5	2,1	-	-	-	-	-	-
Кіровоградська	-	31,6	11,3	62,6	-	42,9	-	-
Луганська	475,1	692,9	703,5	36	4	-	-	-
Львівська	25	58,1	-	15,5	0,5	599,3	574,3	2297,2
Миколаївська	2848,5	3292,7	429	15,9	519,8	5396,2	2547,7	89,4
Одеська	-	-	-	409,3	-	210,1	-	-
Полтавська	5,8	73,9	-	17,4	-	-	-	-
Рівненська	292,3	40,0	104	345	3192,2	1860,2	1567,9	536,4
Сумська	389	103,9	420,6	430,5	361,4	66,8	-322,2	-82,8
Тернопільська	-	-	-	-	119,4	70,3	-	-
Харківська	141,9	555,1	2047,1	-	3270	4100,3	3958,4	2789,6
Херсонська	1033,8	1112,9	526,8	414,1	445,2	145,1	-888,7	-86,0
Хмельницька	366,2	473,9	-	100	216,7	54,8	-311,4	-85,0
Черкаська	141,2	-	-	32,6	-	-	-	-
Чернівецька	106,5	961,3	267,8	2677,2	436	1323	1216,5	1142,3
Чернігівська	27	255,8	12,3	551,6	3,2	399	372	1377,8
м. Київ	7721	29,3	32	874,8	471,4	1148,2	-6572,8	-85,1
м. Севастополь	815,9	-	-	-	-	-	-	-
Всього	**18202,9**	**31849,9**	**19458**	**18404,7**	**11490,9**	**22350,7**	**4147,8**	**22,8**

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 3. Видатки Зведеного бюджету України на охорону навколишнього середовища у 2007—2016 рр., млн грн

Статті видатків	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Відхилення 2016/2007	
											Абс.	Відн., %
Запобігання та ліквідація забруднення навколишнього природного середовища	1718,8	2177,5	1967,8	2255,6	2790,5	4222,1	4714,5	2888,6	4295,1	5234,5	3515,7	204,5
Охорона та раціональне використання природних ресурсів	627,1	990,7	935,6	1159,3	1049,3	2229,6	3111,4	1543,1	1819,9	2370,6	1743,5	278,0
Утилізація відходів	435,3	515,1	328,3	266,4	450,3	738,9	418,6	376,1	565,2	520,7	85,4	19,6
Ліквідація іншого забруднення навколишнього природного середовища	656,4	671,6	704,0	829,9	1290,9	1253,7	1184,5	969,4	1910,0	2343,2	1686,8	257,0
Збереження природно-заповідного фонду	98,7	132,3	151,7	219,4	245,4	102,5	87,4	71,8	113,4	259,3	160,6	162,6
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища	56,4	75,5	53,5	59,2	68,0	68,4	69,4	65,6	81,3	84,8	28,3	50,1
Інша діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища	367,3	379,4	365,8	338,2	786,8	904,9	723,0	455,8	1039,8	676,8	309,5	84,3

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

гар у фінансуванні проектів збереження і відтворення біорізноманіття на землях природно-заповідного фонду припадає на Зведений бюджет України, а в умовах форсування децентралізації та реформи місцевого самоврядування підвищується вагомість і місцевих бюджетів.

Враховуючи те, що видатки на збереження природно-заповідного фонду є складовою загальних видатків на охорону навколишнього природного середовища, для поглибленого аналізу необхідно прослідкувати основні тенденції як фінансування природоохоронних видатків в цілому, так і природно-заповідного фонду.

У 2016 р. порівняно з 2007 р. видатки Зведеного бюджету України зросли по всіх основних напрямах, пов'язаних з охороною навколишнього середовища. Це значною мірою зумовлено інфляційно-девальваційними процесами, які спонукають до збільшення номінальної величини видатків. У 2016 р. порівняно з 2007 р. ви-

Таблиця 4. Видатки місцевих бюджетів на охорону навколишнього середовища у 2007—2016 рр., млн грн

Статті видатків	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Відхилення 2016/2007	
											Абс.	Відн., %
Запобігання та ліквідація забруднення навколишнього природного середовища	312,5	467,1	573,9	481,5	773,1	1028,9	880,5	749,5	749,5	1179,8	867,3	277,6
Охорона та раціональне використання природних ресурсів	185,4	299,3	382,4	329,4	485,7	615,5	643,9	604,0	604,0	853,9	668,5	360,7
Утилізація відходів	50,5	89,5	104,6	66,3	151,9	262,1	111,8	57,3	57,3	136,9	86,4	171,3
Ліквідація іншого забруднення навколишнього природного середовища	76,7	78,3	86,8	85,8	135,5	151,3	124,8	88,1	88,1	189,0	112,4	146,6
Збереження природно-заповідного фонду	10,2	20,1	31,3	20,0	24,6	32,5	26,0	26,3	26,3	49,7	39,5	386,8
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-	-
Інша діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища	109,6	47,3	109,4	78,2	84,5	101,1	92,6	108,9	108,9	254,4	144,8	132,1

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

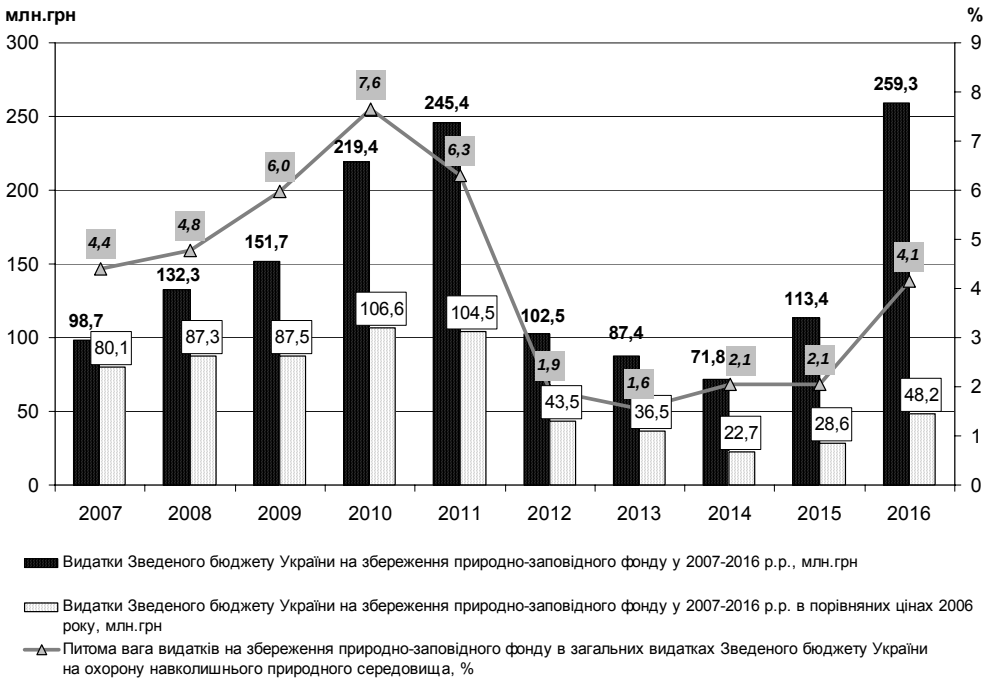

Рис. 4. Видатки на збереження природно-заповідного фонду та їх питома вага у загальних видатках Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

датки на запобігання та ліквідацію забруднення навколишнього природного середовища збільшилися на 3,5 млрд грн (у 2 рази); видатки на охорону та раціональне використання природних ресурсів — на 1,7 млрд грн (у 2,8 разу); видатки на утилізацію відходів збільшилися всього на 85,4 млн грн (на 19,6%), що пов'язано з відсутністю реальних проектів розбудови індустрії поводження з відходами; на 160,6 млн грн у 2016 р. порівняно з 2007 р. збільшилися видатки на збереження природно-заповідного фонду (в 1,6 рази) (табл. 3).

Видатки на фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища збільшилися на 28,3 млн грн (на 50,1%). Видатки Зведеного бюджету України на іншу діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища збільшилися на 309,5 млн грн (на 84,3%). У цілому збільшення видатків, як уже зазначалося, пов'язане з інфляційно-девальваційними процесами, а не з реальним збільшенням фінансування проектів відновлення, відтворення та охорони навколишнього природного середовища.

Схожа картина спостерігається й в динаміці видатків місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища у 2007—2016 рр. Зокрема у 2016 р. порівняно з 2007 р. видатки на запобігання та ліквідацію забруднення навколишнього природного середовища збільшилися на 867,3 млн грн (у 2,7 рази); видатки на охорону та раціональне використання природних ресурсів збільшилися на 668,5 млн грн (у 3,6 рази); видатки на ліквідацію іншого забруднення навколишнього природного середовища зросли на 112,4 млн грн (в 1,5 разу) (табл. 4). Не відбулося у 2016 р. порівняно з 2007 р. і суттєвого зростання видатків місцевих бюджетів на збереження природно-заповідного фонду. Так, видатки по цій статті збільшилися на 39,5 млн грн Видатки з місцевих бюджетів на іншу діяльність у 2016 р. порівняно з 2007 р. збільшилися на 144,8 млн грн (в 1,3 рази).

За період 2007—2016 рр. у динаміці видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду висхідний тренд спостерігався з 2007 по 2011 р. Якщо у 2007 р. з бюджетів всіх рівнів на збереження природно-заповідного фонду виділялося 98,7 млн грн, у 2009 — 151,7 млн грн, то у 2011 — 245,4 млн грн (рис. 4). Починаючи з 2012 р. і завершуючи 2014 р. мало місце обвальне падіння бюджетних видатків на збереження природно-заповідного фонду, що пов'язано із зміною пріоритетів у фінансуванні заходів з охорони навколишнього природного середовища.

У 2014 р. порівняно з 2011 р. обсяги фінансування з бюджетів всіх рівнів проектів збереження природно-заповідного фонду зменшилися у 3,4 рази. У 2015 р. та 2016 р. спостерігалося поступальне збільшення величини видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду. Зокрема у 2016 р. порівняно з 2014 р. видатки збільшилися у 3,6 разу. Незважаючи на збільшення номінальної величини видатків Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у 2016 р. порівняно з періодом 2012—2015 рр., у динаміці видатків в порівняних цінах 2006 р. (розмір видатків у порівняних цінах 2006 року визначався шляхом ділення номінальної величини видатків на індекс цін виробників промислової продукції) не спостерігається висхідного тренду, що свідчить про відсутність проявів реального збільшення асигнувань держави та регіонів на реалізацію проектів по збереженню і відтворенню біорізноманіття природно-заповідних територій.

У цілому у 2016 р. порівняно з 2007 р. видатки Зведеного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду у порівняних цінах 2006 р. зменшили-

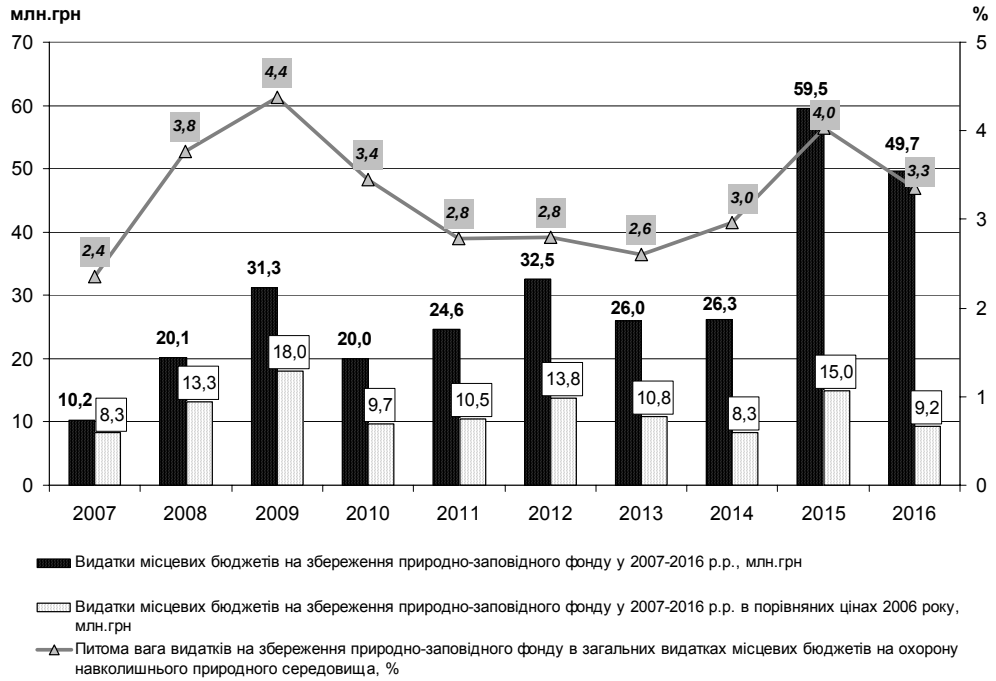

Рис. 5. Видатки на збереження природно-заповідного фонду та їх питома вага у загальних видатках місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

ся на 31,9 млн грн, порівняно з 2011 р. — на 56,3 млн грн. Про послаблення уваги держави та регіонів до пріоритетів збереження та відтворення біорізноманіття на природно-заповідних територіях свідчить також питома вага даного виду видатків в загальних видатках Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища. Якщо у 2007 р. вона становила 4,4%, у 2010 р. — 7,6%, то у 2016 р. — 4,1%.

Не спостерігається за період 2007—2016 рр. чіткого висхідного тренду в динаміці видатків місцевих бюджетів на збереження природно-заповідного фонду. Висхідні тенденції мали місце у 2007—2009 рр., 2010—2012 рр. та у 2015 р. порівняно з 2014 р. (рис. 5). У цілому у 2016 р. порівняно з 2007 р. величина видатків місцевих бюджетів на збереження природно-заповідного фонду збільшилася у 4,8 рази, порівняно з 2012 р. — у 1,5 рази. За аналізований період найбільша величина видатків місцевих бюджетів на збереження і примноження біорізноманіття на природно-заповідних територіях мала місце у 2015 р.

Якщо прослідкувати динаміку видатків місцевих бюджетів на збереження природно-заповідного фонду в цінах 2006 р., то висхідної тенденції не спостерігається. Зокрема у 2016 р. видатки місцевих бюджетів на збереження природно-заповідного фонду порівняно з 2012 р. зменшилися на 4,6 млн грн. Динаміка видатків місцевих бюджетів на збереження природно-заповідного фонду як у номінальному вираженні, так і в порівняних цінах 2006 р. свідчить про те, що фінансова децентралізація поки не вплинула на якісне покращення фінансування пріоритетів збереження та відновлення біорізноманіття у природно-заповідному фонді. Це підтверджує також і динаміка питомої ваги цих видатків в загальних видатках місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища. Якщо у 2009 р. вона становила 4,4%, у 2015 — 4,0%, то у 2016 р. — 3,3%.

У теперішніх умовах тотального бюджетного дефіциту перспективи збільшення видатків Зведеного бюджету України, в тому числі місцевих бюджетів, на відтворення біорізноманіття та середовища існування є дуже примарними. Тому вихід у цій ситуації — диверсифікація джерел фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат. За нинішнього інституціонального середовища найбільш реалістичним є залучення додаткових фінансових ресурсів у відтворення біорізноманіття через реалізацію проектів в рамках міжнародних природоохоронних конвенцій та в контексті реалізації 17 Цілей сталого розвитку, затверджених ООН. З огляду на значні обсяги асигнувань Європейським Союзом проектів збереження природної спадщини пріоритетним напрямом диверсифікації джерел фінансування відтворення біорізноманіття має стати залучення грантових коштів, зокрема через реалізацію проектів в рамках програм Східного партнерства. Важливого значення набуває також впровадження перевірених європейською практикою систем господарювання на природно-заповідних територіях, що дозволить підвищувати рівень капіталізації природоохоронної діяльності та генерованих природними комплексами екосистемних послуг і нарощувати інвестиційний потенціал відтворення та збереження біорізноманіття.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

У структурі видатків як Зведеного бюджету в цілому, так і місцевих бюджетів зокрема на охорону навколишнього природного середовища питома вага видатків на збереження біорізноманіття і середовища існування є незначною, що не забезпечує проривних результатів в питаннях збереження і відтворення цінних і рідкісних видів флори і фауни, що негативним чином впливає на функціонування територіальних природно-господарських комплексів.

Більше того, видатки на збереження біорізноманіття і відтворення середовища існування мають переважно поточний, а не капітальний характер, що посилює негативні процеси в динаміці модернізації і технічного переоснащення об'єктів природоохоронної інфраструктури, в тому числі і на природно-заповідних територіях. Занепокоєння викликає низька частка капітальних інвестицій та поточних витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування, на здійснення аналітичних вимірів, контролю, лабораторних досліджень, що не дає змоги забезпечувати повноцінний науковий супровід стосовно розробки проектів збереження та відтворення біорізноманіття і середовища існування.

Суттєве покращення фінансового забезпечення проектів відтворення біорізноманіття пов'язане із диверсифікацією джерел інвестування шляхом імплементації базових положень природоохоронних конвенцій в практику природоохоронної діяльності, залучення грантових коштів та впровадження європейських систем здійснення господарської діяльності на територіях природно-заповідного фонду.

Література:

1. Зіновчук Н.В. Збереження біорізноманіття як імператив збалансованого розвитку України. Збалансоване природокористування. — 2015. — № 3. — С. 132—135.

2. Несторяк Ю.Ю. Особливості формування теоретико-методологічних засад економічної оцінки біорізноманіття. Вісник СНАУ. Сер. "Економіка і менеджмент". — 2012. — Вип. (3) 51. — С. 162—167.

3. Сохнич А.Я., Харачко М.В. Організаційно-економічний механізм збереження біорізноманіття на землях природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення. Вісник НУВГП. — Рівне, 2014. — Сер. "Економічні науки". — Вип. 4 (68). — 2014. — С. 373—382.

4. Хвесик М.А., Сакаль О.В. Механізми збереження агробіорізноманіття // Економіка АПК. — 2017. — № 3. — С. 29—37.

5. Якимчук А.Ю. Державна політика сталого збереження біорізноманіття: моногр. / А.Ю. Якимчук. — Рівне: НУВГП, 2014. — 477 с.

6. Якимчук А.Ю. Зарубіжний досвід здійснення державної екологічної політики: управління збереженням біорізноманіття. Держава та регіони. Сер.: Державне управління. — 2013. — № 4 (44). — С. 76—79.

References:

1. Zinovchuk, N.V. (2015), Zberezhennya bioriznomanittya yak imperatyv zbalansovanoho rozvytku Ukrayiny [Conservation of biodiversity as an imperative of balanced development of Ukraine]. Zbalansovane pryrodokorystuvannya, no. 3, pp. 132—135 [in Ukrainian].

2. Nestoryak, Yu.Yu. (2012), Osoblyvosti formuvannya teoretyko-metodolohichnykh zasad ekonomichnoyi otsinky bioriznomanittya [Peculiarities of formation of theoretical and methodological principles of economic evaluation of biodiversity]. Visnyk SNAU, Seriya "Ekonomika i menedzhment", no. (3) 51, pp. 162—167 [in Ukrainian].

3. Sokhnych, A.Ya. Kharachko, M.V. (2014), Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm zberezhennya bioriznomanittya na zemlyakh pryrodno-zapovidnoho fondu ta inshoho pryrodookhoronnoho pryznachennya [Organizational and economic mechanism of biodiversity conservation on natural reserve fund and other environmental protection purposes lands]. Visnyk NUVHP, Rivne, 2014, Seriya "Ekonomichni nauky", no. 4 (68), pp. 373—382 [in Ukrainian].

4. Khvesyk M.A. Sakal', O.V. (2017), Mekhanizmy zberezhennya ahrobioriznomanittya [Mechanisms for agrobiodiversity conservation]. Ekonomika APK, no. 3, pp. 29—37 [in Ukrainian].

5. Yakymchuk, A.Yu. (2014), Derzhavna polityka staloho zberezhennya bioriznomanittya [State policy for sustainable biodiversity conservation], Rivne, NUVHP, 477 p. [in Ukrainian].

6. Yakymchuk, A.Yu. (2013), Zarubizhnyy dosvid zdiysnennya derzhavnoyi ekolohichnoyi polityky: upravlinnya zberezhennyam bioriznomanittya [Foreign experience in implementing state environmental policy: biodiversity conservation management]. Derzhava ta rehiony, Seriya: Derzhavne upravlinnya, no. 4 (44), pp. 76—79 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

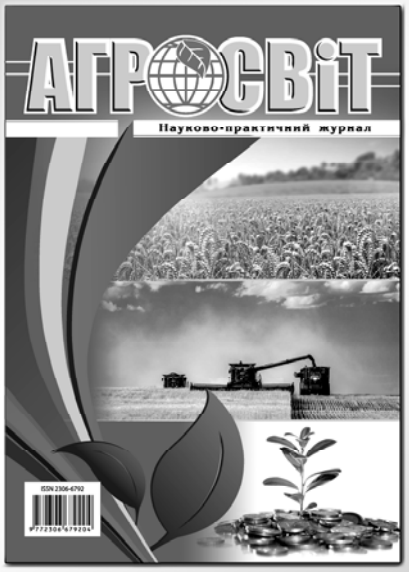

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

УДК 631.338.434

Л. О. Кустріч,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту,
Уманський національний університет садівництва

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

L. Kustrich,
PhD (Economics), Associate Professor department of management
Uman National University of Horticulture

FEATURES OF ATTRACTION OF INVESTMENTS IN AGRICULTURE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS

У статті досліджено теоретичні та практична аспекти розвитку та особливостей залучення інвестицій у сільськогосподарський сектор економіки. Проведено аналіз сучасних проблем інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. У ході проведення оцінки інвестиційні відносини у сфері сільського господарства встановлено, що вони не повною мірою відповідають вимогам ринкової економіки, зокрема: недостатньо відпрацьований механізм інвестування; відсутня державна підтримка сільського господарства, забезпечує ефективне функціонування аграрного виробництва: збиткова діяльність сільськогосподарських підприємств не дозволяє забезпечувати повернення отриманих інвестицій.

Надано оцінку ефективності інвестиційних процесів у секторі сільського господарства для визначення можливих джерел залучення інвестицій у перспективі. Запропоновано у якості основного джерела залучення фінансових ресурсів для сільськогосподарських підприємств обрати лізингову систему , оскільки вона є вигідним інструментом інвестиційної політики. Розроблено практичні пропозиції щодо ефективного регулювання інвестиційної діяльності у сільському господарстві.

In the article the theoretical and practical aspects of development and features of attraction of investments into the agricultural sector of economy are investigated. The analysis of modern problems of investment activity of agricultural enterprises is carried out. In the course of the evaluation, investment relations in the field of agriculture have established that they do not fully meet the requirements of a market economy, in particular: insufficiently worked out the mechanism of investment; there is no state support for agriculture, it ensures the effective functioning of agricultural production: the loss-making activity of agricultural enterprises does not allow to secure the return of the received investments.

The estimation of the efficiency of investment processes in the agricultural sector is given to determine possible sources of investment in the future. It is proposed to choose the leasing system as the main source of financial resources for agricultural enterprises, since it is a profitable investment policy tool. Practical suggestions on effective regulation of investment activity in agriculture are developed.

Ключові слова: сільське господарство, розвиток, ефективність, управління, інвестиції, лізинг.
Key words: agriculture, development, efficiency, management, investments, leasing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сільське господарство — одна з галузей, від розвитку якої залежить зростання всієї економіки України. Саме виробничий потенціал сільськогосподарського сектору повинен стати відправною точкою для відродження економіки, підвищення ефективності інвестиційно-інноваційної та соціальної діяльності країни.

Станом на сьогодення, сільськогосподарське виробництво не є привабливим об'єктом для інвестування. Проблема залучення інвестицій залишається надзвичайно важливою, а її рішення може стати одним з головних факторів виходу агропромислового виробництва з критичного стану та забезпечення конкурентоспроможності його продукції. Інвестиції в основний капітал дозволять забезпечити системне оновлення і розвиток матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, поліпшити інфраструктуру села. Тому наразі питання залучення інвестицій в сільське господарство залишається актуальним та одним із ключових питань розвитку економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Завдяки своїй актуальності, питання залучення та використання інвестицій у сфері сільського господарства перебувають у центрі уваги багатьох науковців і практиків. Зокрема, теоретичні та практичні питання інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств досліджували: Бондарчук В.Д. [4], Жила І. В. [7], Захарін С.В. [8], Івченко Н.М. [9], Комарова А.І. [11], Савицька О.П. [17] та інші.

Проблемам розвитку інвестиційних процесів на рівнях держави та галузевого виробництва присвячені наукові праці Крупка М.І. [12], Демчишак Н.Б. [12], Макаров М.О. [13], Музика П.М. [14], О.Р. Жидяк [3], Ревуцька Н. [16] та інші. Водночас питання стабілізації ситуації в інвестиційному процесі сільськогосподарського сектору економіки та ефективного використання залучених ресурсів досліджені недостатньо.

НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМИ

Зважаючи на проведений теоретико-практичний аналіз літературних та аналітичних джерел, слід зауважити, що інвестиційні відносини у сфері сільського господарства не повною мірою відповідають вимогам ринкової економіки: недостатньо відпрацьований механізм інвестування; відсутня державна підтримка сільського господарства, забезпечує ефективне функціонування аграрного виробництва: збиткова діяльність сільськогосподарських підприємств не дозволяє забезпечувати повернення отриманих інвестицій. Тому вказана проблематика вимагає подальших теоретико-практичних, аналітичних, узагальнюючих розвідок та досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних та практичних аспектів розвитку та особливостей залучення інвестицій у сільськогосподарський сектор економіки.

Зважаючи на поставлену мету, головним завданням статті є аналіз сучасних проблем інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств та оцінка ефективності інвестиційних процесів у секторі сільського господарства для визначення можливих джерел залучення інвестицій у перспективі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інвестиції — це об'єкти цивільних прав, що мають грошову оцінку, призначені (виділені) для внесення в будь-який об'єкт діяльності, що не носить протиправного характеру з метою отримання позитивного соціального ефекту [2, с. 28]. У широкому сенсі інвестиції забезпечують механізм, необхідний для фінансування, росту і розвитку економіки країни.

На основі проведеного аналізу [4; 7; 8; 11; 12] щодо елементів визначень терміну "інвестиції" нами пропонується таке його трактування: інвестиція — це капітал у будь-якій формі та вигляді, вкладений на встановлений термін власником чи уповноваженою установою в об'єкти чи суб'єкти національної економіки з метою досягнення визначених цілей.

Практика і досвід ринкових перетворень дозволяють зробити висновок, що запуск інвестиційного процесу, що створює основу для стійкого зростання вітчизняного виробництва, може і повинен початися з галузей орієнтованих на кінцевий споживчий попит, і в першу чергу, як це не парадоксально, з сільськогосподарського виробництва, з тієї галузі, яка сьогодні відчуває найбільший спад [12, с. 27]. Особливе значення сільського господарства для стимулювання інвестиційної діяльності зумовлено, по-перше, низькою капіталоємністю і найменшими термінами окупності капітальних вкладень; по-друге, для продукції цієї галузі характерний масовий і стійкий попит на внутрішньому ринку. Крім того, сільське господарство має сильні міжгалузеві зв'язки, внаслідок чого інвестиції в його розвиток створюють найбільший кумулятивний ефект, стимулюючи попит на продукцію суміжних галузей і формуючи в них власний інвестиційний потенціал [17, с. 392].

Інвестиції в сільське господарство мають свої особливості. Вони проявляються в тому, що поряд з вкладенням капіталу в об'єкти результатів праці людини, як в інших галузях економіки, в сільському господарстві вони здійснюються ще і в об'єкти природи, що при інших рівних умовах робить їх діяльність більш капіталомісткою з тривалим терміном окупності та високими ризиками, оскільки природа живе за своїми законами, управління якими сьогодні або неможливо, або дорого [13, с. 28].

Для організації залучення та освоєння інвестиційних ресурсів необхідно застосовувати методи регулювання, що спрямовані на підвищення ефективності інвестиційної діяльності, яка повинна відповідати відповідному рівню розвитку (циклу) національної економіки. Питання регулювання інвестиційної діяльності в сільському господарстві є ключовими в реалізації національних цілей та інтересів України. Вони переслідують рішення таких завдань. Для держави: забезпечення сталого економічного зростання, підвищення добробуту та рівня життя населення за рахунок модернізації економіки і, відповідно, розширення інвестиційної діяльності, здійснення ефективного перетворення економічної системи країни з метою підвищення результативності та гнучкості її інститутів, захист національних інтересів у зовнішньоекономічних відносинах.

Для суб'єкта господарювання: розробка стратегії (тактики) розвитку підприємства, що потребуватиме визначення напрямів інвестиційної діяльності, обгрунтування інвестиційних витрат, джерел їх здійснення,

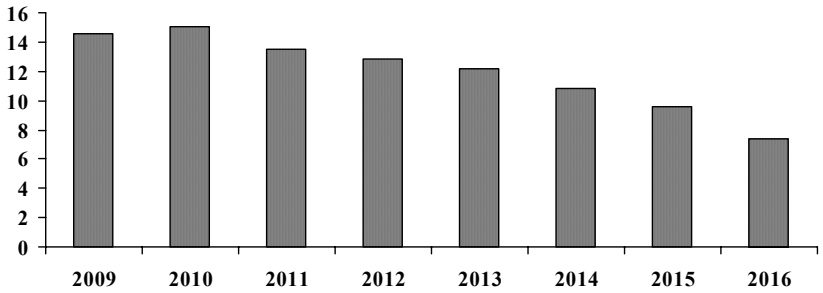

Рис. 1. Динаміка населення, зайнятого в сільському господарстві,%

Джерело: побудовано автором за даними Держстату [5].

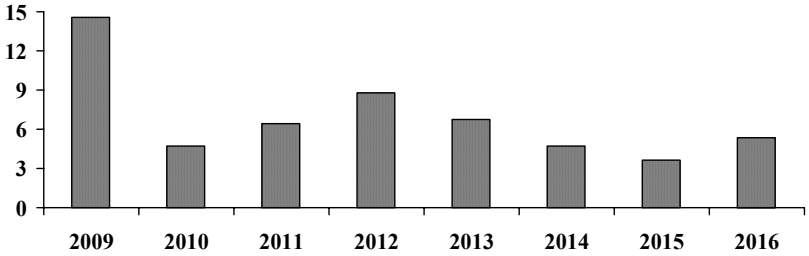

Рис. 2. Питома вага інвестицій в основний капітал,%

Джерело: побудовано автором за даними Держстату [2].

фінансових результатів, періоду окупності, ефективності здійснення інвестицій; організація виконання заходів у рамках інвестиційної діяльності; контроль і, за необхідності, уточнення плану здійснення інвестиційної діяльності [10].

За даними Державної служби статистики України, загальний обсяг освоєних інвестицій у сільському, лісовому і рибному господарствах у І півріччі 2016 року становив 9,4 млрд грн. Це на 9,6% перевищує показник у 8,5 млрд грн січня — червня 2015 року. Тобто на фоні загальних негативних тенденцій в економіці України інвестиції в АПК дещо збільшилися. Однак це незначне пожвавлення інвестиційної активності в аграрному секторі економіки пов'язано перш за все з інфляційними процесами. Зокрема, індекс споживчих цін за першу половину 2016 року склав 139,9% [5].

Оцінка інвестиційного потенціалу в цілому країни і окремо взятих регіонів є аналізом факторів, що впливають на рівень його розвитку з метою порівняння його сьогоднішнього рівня з ідеальними уявленнями про рівень розвитку інвестиційного потенціалу конкретно взятої галузі. В першу чергу, фактором, що безпосередньо впливає на інвестиційний потенціал будь-якої галузі, в тому числі і сільського господарства, є кількість постійного населення. Адже людський потенціал — це невід'ємний компонент у розвитку будь-якого процесу.

Офіційні дані служби державної статистики дають змогу зробити висновок, що динаміка відсотка населення, зайнятого в сільському господарстві має негативну тенденцію. За аналізований період значення даного показника знизилося на 3,5% (рис. 1) [3].

Поряд з цим, за останні роки були задіяні не тільки величезні трудові ресурси України, але і був зафіксований значний ріст валового обсягу виробництва продукції сільськогосподарської сфери. Варто зазначити, що сільське господарство порівняно з іншими галузями народного господарства від впливу економічної фінансової кризи 2010 року постраждало в меншій мірі. Незважаючи на те, що в абсолютному вираженні вихід продукції в 2015 році зменшився практично в 2,5 рази, частка сільського господарства в структурі ВВП збільшилася на 0,5% [5].

Поряд зі вже озвученими чинниками, що впливають на інвестиційний потенціал галузі, варто, безумовно, виділити інвестиції в основний капітал. Так, при зниженні інвестицій в сільське господарство, зростає безробіття серед робітників сільськогосподарських професій, що призводить до зниження їх сукупних доходів. Згодом, при подальшому скороченні в сільське господарство інвестицій, це негативно впливає на галузі, які є постачальниками матеріалів для сільського господарства і т.д. [9, с. 25]. У загальній структурі інвестицій в основний капітал на сільське господарство приходиться у середньому 3,3% (за період з 1995 по 2014 рр.). Найбільша питома вага спостерігається в 1992 році (рис. 2) [5].

Отже, інвестиційна привабливість сільського господарства України зі кожним роком знижувалася, що безпосередньо вплинуло на обсяги інвестування галузі. Крім того, науково-технічний прогрес зумовив, у більшій мірі, найбільш привабливі сфери для капіталовкладень, до числа яких сільське господарство не увійшло.

Зважаючи на вказане, можна зробити висновок, що інвестиції в основний капітал як фактор, який впливає на інвестиційний потенціал галузі, чинить негативний вплив у зв'язку із падінням обсягів надходження.

Поряд з інвестиціями в основний капітал, у загальній структурі інвестицій присутні і прямі іноземні інвестиції, які також є одним з факторів, які безпосередньо впливають на інвестиційний потенціал галузі. Варто відзначити, що у загальній структурі прямих іноземних інвестицій, на сільське господарство припадає

близько 10%, більша частина яких (понад 80%) — це інші іноземні інвестиції (торгові кредити, інші кредити) [11, с. 148].

Успіхи розвитку сільського господарства багато в чому залежать від впровадження передових досягнень науково-технічного прогресу, інтенсифікації виробництва, високої організації праці. Тривала криза в АПК може бути подолана тільки за умови великих інвестицій в сільське господарство як з боку держави, так і приватних інвесторів [8, с. 15].

У межах Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року передбачено новий механізм, який забезпечує реалізацію принципів приватно-державного партнерства. Це відомчі цільові програми, спрямовані на консолідацію коштів федерального, регіонального бюджетів і приватного капіталу з метою створення сприятливих умов розвитку АПК і вирішення актуальних завдань в окремих галузях.

Найкращі перспективи щодо розвитку механізму приватно-державного партнерства в сфері АПК пов'язані з використанням коштів Інвестиційного фонду України [3]. Засоби інвестиційного фонду виділяються на реалізацію найбільш привабливих інвестиційних проектів.

Починаючи з першого року його функціонування в сільське господарство було направлено 124,9 млн грн інвестицій, потім з року в рік сума інвестицій в сільське господарство зростала, і в 2013 р. вона склала 2 076,9 млн грн, в 2014 р. — 171,270 млн грн. За період 2010—2015 рр. з інвестиційного фонду було виділено 3 713,1 млн грн на реалізацію 60 проектів, 42 з яких вже впроваджено [15].

Фінансування здійснюється на поверненій і платній основі. Інвестиції виділяються під 8% річних, і їх оплата повинна здійснюватися з першого року отримання кредиту без відстрочок, що є досить проблематичним для сільського господарства з тривалим виробничим циклом. У зв'язку з цим відразу ж з'являється заборгованість у підприємств перед бюджетом. Доцільно відстрочити погашення кредиту до початку стабільного виробництва продукції в сільському господарстві.

Урядом України доручено забезпечити підвищення ефективності використання коштів Інвестиційного фонду України, звернувши особливу увагу на визначення порядку та механізмів спрямування фінансових ресурсів на надання державної підтримки інвестиційним проектам, що мають регіональне або міжрегіональне значення [1; 2; 6].

У зв'язку з цим, актуальним є введення поняття "комплексний інвестиційний проект", що дає можливість за рахунок коштів Інвестиційного фонду розвивати комплексну інфраструктуру, необхідну для реалізації кількох проектів, у яких можуть бути різні комерційні інвестори, вирішальні взаємопов'язані завдання. Виходячи з цього, слід визначити обсяг коштів Інвестиційного фонду для фінансування проектів, спрямованих на комплексний розвиток інфраструктури АПК.

Міністерством аграрної політики та продовольства України [6;10] в якості перспективних інвестиційних проектів, що володіють, за попередніми оцінками, високою соціально-економічною ефективністю і є на достатньому рівні економічно розробленими, можуть бути запропоновані: проекти щодо створення високопродуктивних і багатопрофільних комплексів з виробництва і глибокої переробки продукції тваринництва і проекти, які об'єднують в єдиний інноваційний комплекс підприємства з вирощування високоенергетичних культур і переробні виробництва з випуску комбікормів і біологічних добавок до палива.

Для фінансування зазначених проектів доцільно встановити галузеву квоту для об'єктів АПК. На сучасному етапі питання гарантій залишається ключовим для інвестицій в сільськогосподарське виробництво. Державні гарантії повинні надаватися тільки на частину необхідного кредиту для придбання обладнання та подальшої передачі його сільськогосподарським підприємствам.

Гарантійні фонди можуть виступати в якості страхувальників, надаючи гарантії кредиторам лізингових компаній з повернення їм лізингових платежів, а також гарантії з повернення кредитів, наданих з проектного фінансування. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне використовувати бюджетні кошти не стільки для фінансування незначної кількості окремих інвестиційних проектів, скільки для формування гарантійних фондів, що дозволяють залучити значно більший обсяг коштів.

Державну підтримку сільських товаровиробників за рахунок централізованих інвестицій слід здійснювати з урахуванням переходу від безповоротного бюджетного фінансування до кредитування на поверненій і платній основі [4, с. 11]. При цьому виділені кошти повинні повертатися державі в цінах того року, за яким здійснюється їх повернення. Кошти районного бюджету на безповоротній основі повинні направлятися на реалізацію програм з підготовки кадрів, виконання великих природоохоронних заходів, розвиток ветеринарної служби та служби хімзахисту і інших бюджетних організацій.

Участь сільськогосподарських підприємств в державних програмах, які передбачають бюджетне фінансування, має здійснюватися на конкурсній основі під відповідні проекти і програми. Повернення державних інвестицій має забезпечуватися зобов'язаннями одержувача, які необхідно фіксувати в договорі, що укладається за підсумками конкурсу. Масштабне зростання інвестицій можливе тоді, коли у інвесторів з'явиться впевненість у тому, що влада розуміє необхідність розробки цілеспрямованої інвестиційної політики, що пов'язана з адекватною правовою базою, і вживатиме заходів, що спрямовані на поліпшення інвестиційного клімату, а також збільшення припливу іноземних інвестицій у сільське господарство з розширенням пільг і гарантій.

За умов ринкових відносин держава повинна регулююче впливати на інвестиційний процес шляхом забезпечення науково обгрунтованого ціноутворення, проведення гнучкої кредитної, податкової та амортизаційної політики, збільшення можливостей лізингу, стимулювання підприємницької діяльності та надання пільг інвесторам при приватизації, цільового державного фінансування, виділення пріоритетних напрямків інвестування та інших видів фінансування, складання індикативних планів капітальних вкладень [14, с.121].

Загалом нові підходи до вирішення проблем інвестиційної політики створять передумови для стабілізації виробничого потенціалу сільського господарства і подальшого розвитку АПК. Тільки інтенсифікація сільськогосподарського виробництва на основі впровадження нової системи машин, прогресивних технологій дозволить підвищити обсяг виробництва і якість продукції, а отже, і збільшити заробітну плату, щоб забезпечити сільському населенню гідний рівень життя.

Специфіка аграрного сектору така, що, на наш погляд, є доцільним створення Регіонального фонду управління інвестиціями АПК, який повинен поєднувати у собі функції гарантійного агентства та інформаційно-консультаційного центру. Основними видами діяльності Регіонального фонду управління інвестиціями у АПК можуть стати:

— видача гарантій по кредитах, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам з проектного фінансування та лізингових операцій;

— інформаційне та аналітико-прогнозне обслуговування підприємств, які з тих чи інших причин не бажають або не в змозі самостійно створювати і підтримувати достатню інформаційне та аналітико-прогнозоване забезпечення своєї управлінської діяльності.

Цей фонд міг би зосередити достатній кадровий і технологічний потенціал, здатний підтримувати сучасний рівень інформаційно-аналітичного забезпечення.

Для ефективного регулювання інвестиційної діяльності у сільському господарстві необхідно здійснити такі заходи:

— надавати за рахунок коштів місцевого бюджету субсидії на відшкодування частини витрат на сплату відсотків за іпотечними кредитами, отриманими сільськогосподарськими товаровиробниками на придбання у власність земельних ділянок для розвитку сільськогосподарського виробництва, проведення землевпорядних та інших робіт по формуванню земельних ділянок;

— упорядкувати процес реєстрації прав власності на земельні ділянки зі складу земель сільськогосподарського призначення;

— ініціювати припинення прав власності осіб, які не займаються виробництвом сільгосппродукції і не обробляють земельні ділянки протягом 2 років від дати виникнення прав власності;

— розробити порядок і створити інфраструктуру управління земельними ресурсами, забезпечувати викуп земельних ділянок сільськогосподарського призначення, на які направлено стягнення за іпотечними кредитами і які не були реалізовані на публічних торгах;

— створити здорове конкурентне середовище і розвинену інфраструктуру ринку іпотечного кредитування, що включає обслуговуючих і допоміжним учасників інвестиційно-іпотечних процесів з урахуванням розмежування прав власності;

— посилити контроль за витрачанням банками бюджетних коштів, а при виявленні порушень позбавляти їх можливості їх отримувати;

— прийняти Урядом України порядок надання державних гарантій України за запозиченнями емітентів боргових цінних паперів, які здійснюють іпотечне кредитування сільгоспвиробників.

Основними джерелами залучення фінансових ресурсів для сільськогосподарських підприємств, на нашу думку, повинні бути лізинг як вигідний інструмент інвестиційної політики і інвестиційний кредит з подальшим субсидуванням відсоткової ставки.

На нашу думку, щоб забезпечити доступність кредитних ресурсів для всіх учасників сільського ринку, необхідно розвивати сільську кредитну кооперацію як незалежну структуру, яка об'єднує районні та обласні кооперативи. Інше важливе джерело фінансування інвестицій — кошти бюджетів різних рівнів.

Бюджетне фінансування може здійснюватися у вигляді фінансової підтримки високоефективних інвестиційних проектів на конкурсній основі, а також як централізоване фінансування (часткове або повне) державних інвестиційних програм, через дотації, субсидії.

ВИСНОВКИ

Сучасний стан сільськогосподарського виробництва та тенденції залучення інвестицій для його розвитку свідчать про необхідність перегляду інвестиційної політики у сільськогосподарській галузі. Її цілі повинні враховувати особливості сільськогосподарського виробництва і, відповідно, бути спрямованими на відтворення родючості земель, забезпечення нормального функціонування біологічних організмів, забезпечення продовольчої безпеки держави, а також на соціальний захист та забезпечення нормальних умов життя населення сільських місцевостей. Врахування факторів специфіки інвестиційної діяльності в сільському господарстві, на нашу думку, допоможе досягти ефективної роботи галузі, раціонального використання інвестиційних ресурсів, створення сприятливого інвестиційного клімату.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Незважаючи на рівень опрацювання ряду питань, пов'язаних з аналізом особливостей залучення інвестицій у сільське господарство, за межами наукового розгляду залишається ще багато проблемних аспектів, дослідження і вирішення яких буде сприяти сталому розвитку сільськогосподарської сфери, тому подальші наукові дослідження слід спрямувати у даному напрямку.

Література:

1. Закон України "Про інвестиційну діяльність", 22.12.2011 № 4218IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http: // www.zakon.rada. gov.ua

2. Указ Президента України "Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії" № 2299-III (2299-14), 15.03.2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55/94

3. Бернар И. Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология / И. Бернар, Ж.К. Колли; пер. с франц. — М.: Международные отношения, 1994. — Т. 1. — 1725 с.

4. Бондарчук В.Д. Функціонування механізмів державного управління інвестуванням інноваційної діяльності регіону / В.Д. Бондарчук // Інвестиції: практика та досвід. — 2010. — № 5. — С. 10—13.

5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

6. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015—2020 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://minagro.gov.ua/node/16025

7. Жила І.В. Організація обліку інвестиційної діяльності інститутів спільного інвестування / І.В. Жила // Інвестиції: практика та досвід. — 2012. — № 11 (черв.). — С. 71—73.

8. Захарін С.В. Перспективи фінансування інвестиційної інноваційної діяльності у галузях промисловості споживчого сектору економіки / С.В. Захарін // Проблеми науки. — 2012. — № 2. — С. 14—19.

9. Івченко Н.М. Державне регулювання інвестиційної діяльності: сучасний стан та перспективи розвитку / Н.М. Івченко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер. "Фінанси і кредит". — 2012. — № 2. — С. 24—26.

10. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822

11. Комарова А.І. Регулювання інвестиційного розвитку України та міжнародний досвід / А.І. Комарова // Правосуддя — гарант у сфері економічно правових відносин. — 2013. — Т. № 21 (1). — С. 147—151.

12. Крупка М.І. Аналіз формування й використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в Україні / М.І. Крупка, Н.Б. Демчишак // Фінанси України. — 2012. — № 2. — С. 26—37.

13. Макаров М.О. Особливості реалізації інноваційної політики на регіональному рівні / М.О. Макаров // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — № 8 (квіт.). — С. 27—29.

14. Музика П.М. Суть та особливості форм господарювання у сільському господарстві в ринкових умовах / П.М. Музика, О.Р. Жидяк // Наук. вісн. НЛТУ України. — 2010. — Вип. 20.1. — С. 120—124.

15. Політика щодо інвестування у сільське господарство: Україна 2015—2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oecd.org/ globalrelations/ Agricultural_Investment_Policies_Ukraine_UKR.pdf

16. Ревуцька Н. Сучасні інструменти залучення іноземного капіталу / Н. Ревуцька // Цінні папери України. — 2014. — № 9. — С. 54—58.

17. Савицька О.П. Державне регулювання інвестиційних процесів в Україні / О.П. Савицька, Н.В. Савицька // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". — 2011. — № 714. — С. 391—398.

References:

1. Zakon Ukrainy (2011, "Pro investytsijnu diial'nist'" [On investment activity]. Verkhovna Rada of Ukraine, available at: http: // www.zakon.rada.gov.ua (Accessed 15 November 2017).

2. Ukaz Prezydenta Ukrainy (2010), "Pro investytsijni fondy ta investytsijni kompanii" [On Investment Funds and Investment Companies] Verkhovna Rada of Ukraine, available at: http: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55/94 (Accessed 15 November 2017).

3. Benar, I. (1994), Tolkovyj ekonomycheskyj y fynansovyj slovar' [Explanatory economic and financial dictionary], vol.1, International Relations, Moskow, Russia.

4. Bondarchuk, V. D. (2010), "Functioning of public administration mechanisms by investing in innovation activities of the region" Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 5, pp. 10—13.

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine], [Online], available at: http://www.ukrstat.gov.ua (Accessed 10 November 2017).

6. Yedyna kompleksna stratehiia ta plan dij rozvytku sil's'koho hospodarstva ta sil's'kykh terytorij v Ukraini na 2015—2020 roky [Integrated Strategy and Action Plan for Agricultural and Rural Development in Ukraine for 2015—2020], Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, 2015, [Online], available at: http://minagro.gov.ua/node/16025.

7. Zhyla, I. V. (2012), "Organization of accounting of investment activity of joint investment institutions", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol.11, pp. 71—73.

8. Zakharin, S. V. (2012), "Prospects for financing investment innovation in the industries of the consumer sector of the economy", Problemy nauky, vol. 2, pp. 14—19.

9. Ivchenko, N. M. (2012), "State regulation of investment activities: current state and prospects of development", Visnik Sums'kogo derzhavnogo universitetu. Ser. Finansi i credit, vol. 2, pp. 24—26.

10. Kontseptsiia Derzhavnoi tsil'ovoi prohramy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku [The Concept of the State Target Program for the Development of the Agricultural Sector to the 2020], Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, 2015, [Online], available at: http: // minagro.gov.ua/apk?nid=16822 (Accessed 15 November 2017).

11. Komarova, A. I. (2013), "Regulation of investment development of Ukraine and international experience", Justice — guarantor in economic relations, vol. 21 (1), pp. 147—151.

12. Krupka, M. I. and Demchyshak, N. B. (2012), "Analysis of formation and use of financial potential of investment activity in Ukraine], Finansy Ukrainy, vol. 2, pp. 26—37.

13. Makarov, M. O. (2009), "Features of implementation of innovation policy at the regional level", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 8, pp. 27—29.

14. Muzyka, P. M. and Zhydiak, O. R. (2010), "The essence and peculiarities of business forms in agriculture in market conditions", Nauk. visn. NLTU Ukrainy, vol. 20 (1), pp.120—124.

16 Polityka schodo investuvannia u sil's'ke hospodarstvo: Ukraina 2015—2020 [Investment Policy in Agriculture: Ukraine 2015—2020], Verkhovna Rada of Ukraine, 2015, [Online], available at: http://www.oecd.-org/globalrelations/ Agricultural_ Investment_Policies_Ukraine_UKR.pdf

16. Revutska, N. (2014), "Modern tools for attracting foreign capital", Tsinni papery Ukrainy, vol. 9, pp. 54—58.

17. Savitska, O. P. and Savitska, N. V. (2011), "State regulation of investment processes in Ukraine", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika" vol. 714, pp. 391—398.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017 р.

УДК 336.7-338.1

Р. В. Корнилюк,
к. е. н., доцент кафедри банківської справи,
Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана, м. Київ
А. В. Корнилюк,
к. е. н., доцент кафедри корпоративних фінансів та контролінгу,
Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана, м. Київ

ФІНАНСУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ: ТЕНДЕНЦІЇ, МОЖЛИВОСТІ, РИЗИКИ

R. Kornyliuk,
PhD in Finance, associate professor, Banking System Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv
A. Kornyliuk,
PhD in Finance, associate professor, Corporate Finance and Controlling Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

SME FINANCING: TENDENCIES, OPPORTUNITIES, RISKS

У статті досліджуються особливості розвитку та проблеми фінансування компаній сектору малого та середнього бізнесу (МСБ). Розкрито роль малих і середніх компаній в економіці та соціальній сфері України, а також виявлено нові тенденції у зміні галузевої структури сектору МСБ, що визначає специфіку його фінансування. Зокрема зафіксовано посилення частки сільськогосподарських компаній і зниження сегменту послуг в загальних офіційно задекларованих обсягах реалізації продукції, що може свідчити про загострення проблем тінізації галузей, які мають бути джерелом росту в постіндустріальній економіці, втім лишаються за периметром банківського фінансування в Україні. Проведено емпіричний аналіз структури фінансування та індикаторів кредитоспроможності МСБ у розрізі секторів економіки за період 2012—2016 рр. Значна увага приділяється впливу системної фінансової нестабільності та диспропорцій у структурі капіталу МСБ на рівень доступу до банківських кредитних ресурсів. На основі результатів емпіричних досліджень надано рекомендації щодо шляхів активізації процесу зовнішнього фінансування МСБ.

The article investigates the development of small and medium enterprises (SME) and their problems of financing. The role of small and medium enterprises in the economy and social sphere of Ukraine is revealed, as well as new trends in changing the sectoral structure of the SME sector, which determines the specificity of its financing. In particular, there was a strengthening of agricultural companies share in the total officially declared sales volumes. Conversely, a decrease declared sales volumes in the segment of services was observed. That tendency may indicate a rise shadow economy in industries that should be a source of growth in the post-industrial economy, but feel lack of bank financing in Ukraine. An empirical analysis of the financing structure and SME lending indicators in the context of main sectors of the economy during the 2012—2016 period has been carried out. Considerable attention is paid to the impact of systemic financial instability and imbalances in the SME capital structure on the level of access to bank lending resources. Based on the results of empirical studies, recommendations were made on ways to intensify the process of external financing of SMEs.

Ключові слова: МСБ, малий та середній бізнес, структура капіталу, фінансування, банківське кредитування, структурні диспропорції, фінансова нестабільність.
Key words: SMEs, small and medium enterprises, capital structure, financing, bank lending, structural imbalances, financial instability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Компанії малого та середнього бізнесу (МСБ) традиційно відіграють важливу роль у функціонування економіки будь-якої країни. Так, частка МСБ у розвинених економіках зазвичай перевищує 90% від загальної кількості функціонуючих компаній. Саме малий та середній бізнес є драйвером впровадження інновацій як у виробництві, так і у сфері обслуговування. Попри вищу

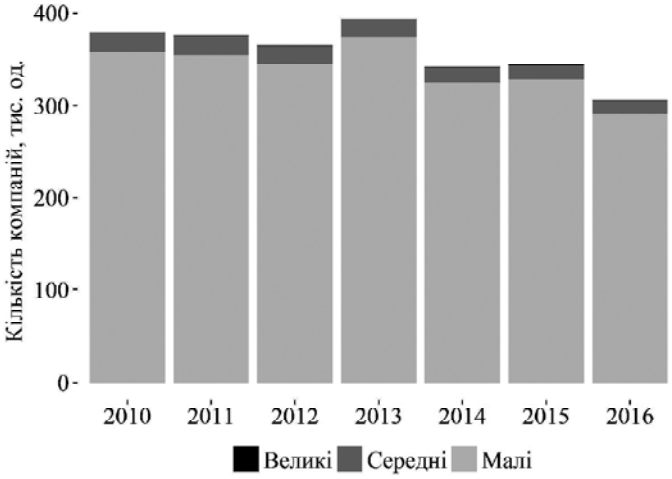

Рис. 1. Динаміка кількості підприємств за розміром

Джерело: [5].

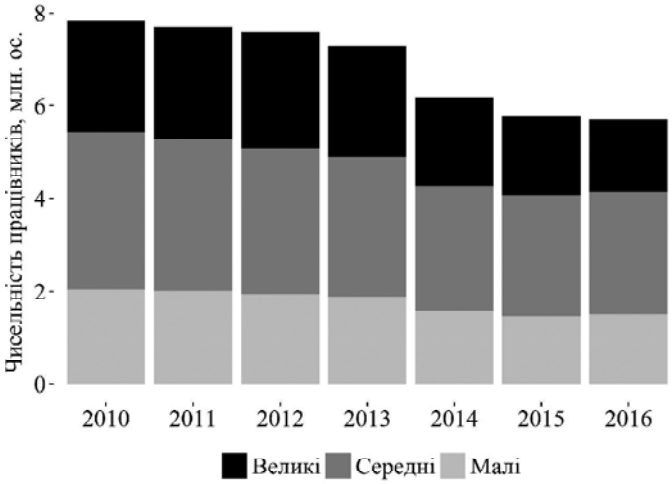

Рис. 2. Динаміка кількості найманих працівників за типами фірм, млн осіб

Джерело: [5].

технологічну гнучкість, компанії МСБ є більш чутливими до ринкових коливань та криз, не маючи запасу міцності, що притаманний більшості великих підприємств. Сектор МСБ виконує також важливу соціальну функцію, забезпечуючи робочими місцями близько 75% працівників.

Несприятлива економічна ситуація, фінансова криза та недосконале інституційне середовище спричинили значні диспропорції у структурі капіталу малих та середніх підприємств — значне переважання короткострокових позикових ресурсів, які зазвичай є коштами пов'язаних компаній, наданих на умовах квазіпозики чи короткострокових банківських кредитів у формі овердрафту. Крім того, вітчизняні компанії малого та середнього бізнесу дуже часто є складовими потужних аграрних чи промислових холдингів, що значно спотворює розуміння природи функціонування МСБ та перерозподіл кредитних та бюджетних ресурсів. У таких умовах розширення доступу реальних малих і середніх компаній до зовнішнього фінансування та довгострокових банківських кредитів може стати потужним джерелом для розвитку та активізації процесу позитивної селекції найбільш ефективних підприємств МСБ.

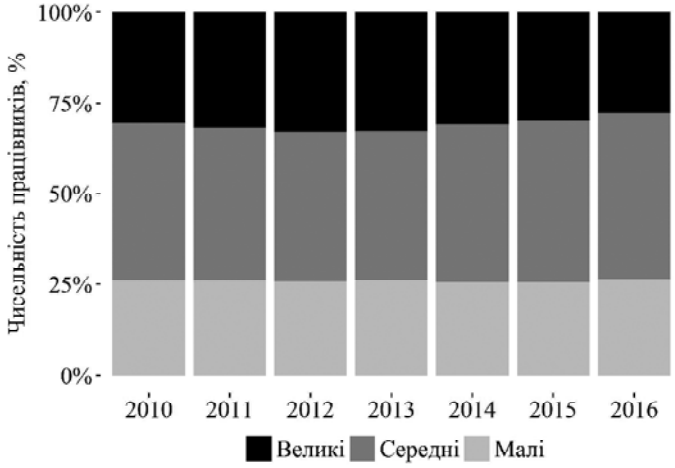

Рис. 3. Динаміка розподілу найманих працівників за типами фірм, %

Джерело: [5].

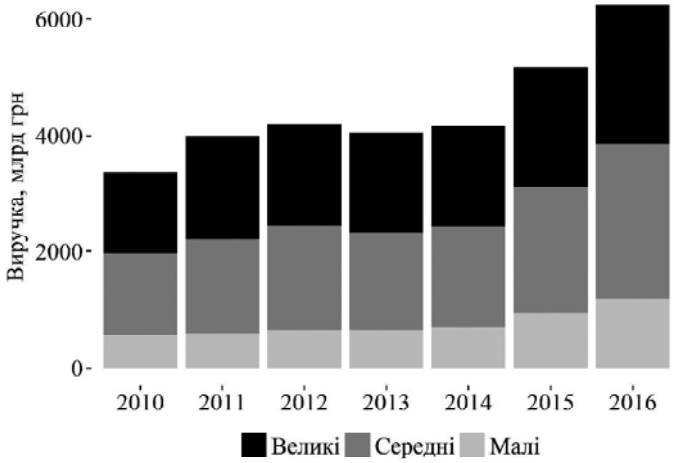

Рис. 4. Динаміка обсягу реалізованої продукції за розміром фірм, млрд грн

Джерело: [5].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням розвитку та фінансування малого та середнього бізнесу присвячені праці низки вітчизняних науковців. Зокрема З.С. Варналій та Т.Г. Васильців [1] досліджували пріоритетні напрями державної підтримки МСБ; Ю.М. Галіцейська [2] та О.В. Дзюблюк [3] вивчали проблеми кредитування МСБ; С.В. Іванов та Н.В. Захарченко [4] дослідили потенційні джерела фінансування малого та середнього бізнесу.

Традиційно малі та середні підприємства розглядають як єдиний сектор, проте, зважаючи на окреслені вище особливості їхнього функціонування, вважаємо доцільним аналізувати фінансовий стан та кредитоспроможність компаній МСБ у розрізі видів економічної діяльності, а також розглянути специфіку окремо малих та середніх підприємств. Такий підхід надає можливості для моніторингу секторальних трендів, формування адекватної кредитної політики банків та більш точних регуляторних рішень органів державної влади.

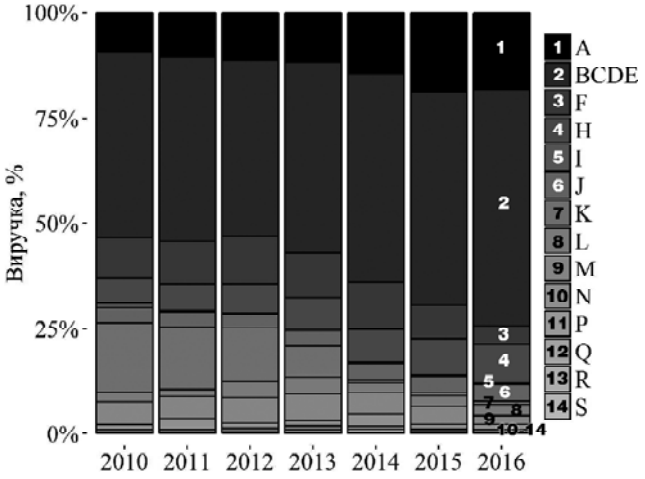

Рис. 5. Структура обсягів продажу МСБ у розрізі секторів економіки у 2010—2016 рр., %

Джерело: [5].

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — сформувати ризик-профіль, дослідити структурні тенденції розвитку та запропонувати шляхи підвищення кредитоспроможності МСБ для активізації зовнішнього фінансування. Досягнення поставленої мети вбачається у реалізації таких завдань: а) оцінка ролі МСБ у економічній та соціальній сфері; б) аналіз динаміки фінансового стану малих і середніх компаній в розрізі найбільш важливих видів економічної діяльності; в) виявлення та характеристика диспропорцій у структурі капіталу МСБ, що значно знижують кредитну

Таблиця 1. Види економічної діяльності

Код економічної діяльності	Назва виду економічної діяльності
A	сільське, лісове та рибне господарство
B+C+D+E	промисловість
F	будівництво
G	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів
H	транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність
I	тимчасове розміщування й організація харчування
J	інформація та телекомунікації
K	фінансова та страхова діяльність
L	операції з нерухомим майном
M	професійна, наукова та технічна діяльність
N	діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування
P	освіта
Q	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги
R	мистецтво, спорт, розваги та відпочинок
S	надання інших видів послуг

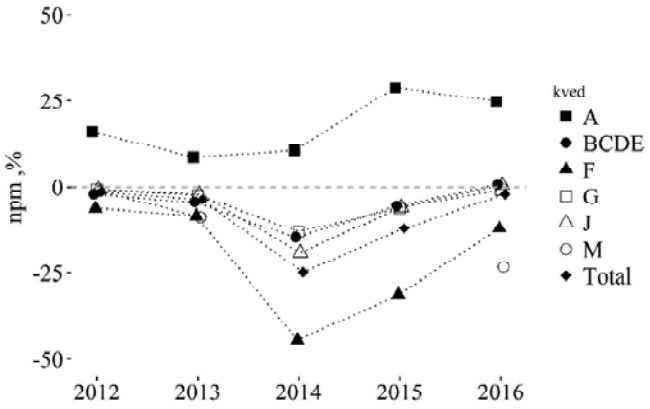

Рис. 6. Чиста маржа малих компаній за секторами економіки, %

Джерело: [5].

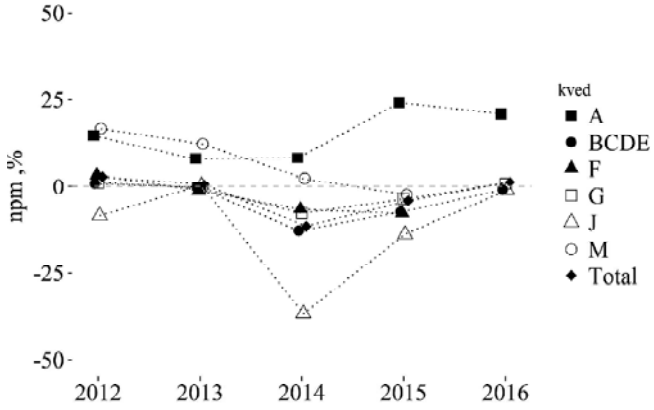

Рис. 7. Чиста маржа середніх компаній за секторами економіки, %

Джерело: [5].

привабливість компаній; г) надання рекомендацій щодо активізації процесів зовнішнього фінансування, особливо банківського кредитування МСБ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні спостерігається низхідна динаміка загальної кількості підприємств. Дані рисунка 1 свідчать про значне переважання малих підприємств у загальній чисельності, втім, їхня кількість почала різко скорочуватись починаючи з 2014 р.

Враховуючи, що Державний комітет статистики надає дані без врахування компаній з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції, таке різке скорочення пов'язане з процесами концентрації ринків та припиненням діяльності компаній МСБ внаслідок макроекономічної нестабільності.

Водночас, за результатами проведеного дослідження, з точки зору зміни загальної чисельності найманих працівників та обсягів реалізованої продукції (рис. 2—4) сектор МСБ виявився більш стійким до кризових явищ у порівнянні з великими корпораціями. Це свідчить про високу адаптивність бізнес-моделей МСБ в Україні до макроекономічних шоків. Як показує динаміка чисельності працівників, сектор МСБ не зазнав таких суттєвих скорочень персоналу порівняно з великим бізнесом у кризові часи 2014 —2016 рр. (рис. 3).

Високе соціальне значення сектору МСБ в Україні підтверджується тим , що малі та середні підприємства забезпечують робочі місця 3/4 найманих працівників, при чому на середніх за розміром підприємствах зосереджено 50% робочої сили.

За даними статистики, візуалізованими авторами на рисунку 4, ключовим драйвером приросту загальної виручки українських компаній у кризові часи був сектор МСБ. Проте слід пам'ятати, що ріст виручки, номінованої у гривнях, не відображає реального падіння обсягів виробництва в країні з огляду на девальвацію та інфляційні процеси, відтак у реальному вираженні можна говорити лише про нижчі темпи падіння обсягів випуску МСБ у порівнянні з великими корпораціями під час 2014—2016 рр.

Підсумовуючи аналіз динаміки абсолютних показників, можна стверджувати, що сектор МСБ зберігає ключове соціально-економічне значення в Україні, забезпечуючи зайнятість близько 75% найманих працівників та генеруючи 60% обсягу реалізованої продукції, при чому позиції таких компаній зміцнюються порівняно з великими. Втім, варто розуміти, що значна частина малих та середніх підприємств попри юридичну незалежність де факто є складовими найбільших бізнес холдингів, а тому статистичні дані не відображають реального стану речей і відносну частку сектору МСБ можна вважати дещо завищеною.

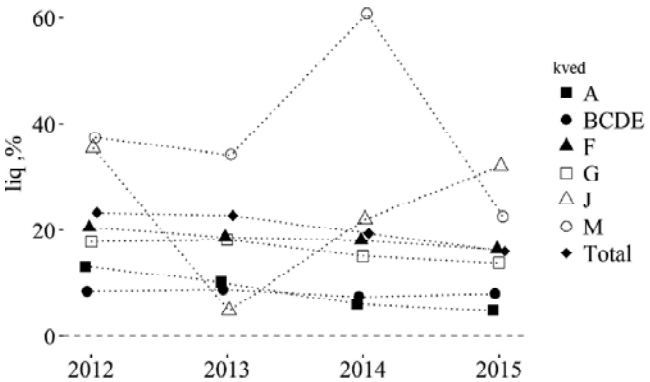

Рис. 8. Ліквідність малих компаній за секторами економіки, %

Джерело: [5].

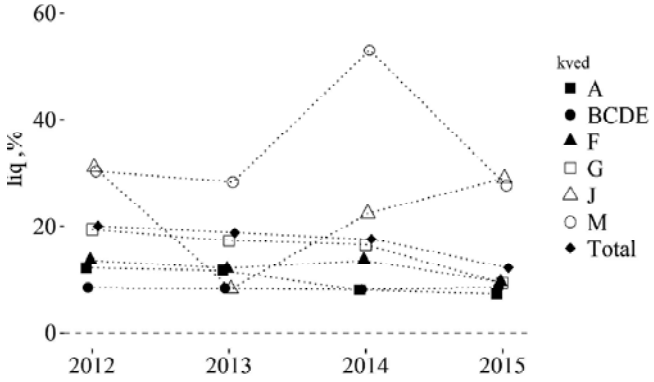

Рис.9. Ліквідність середніх компаній за секторами економіки, %

Джерело: [5].

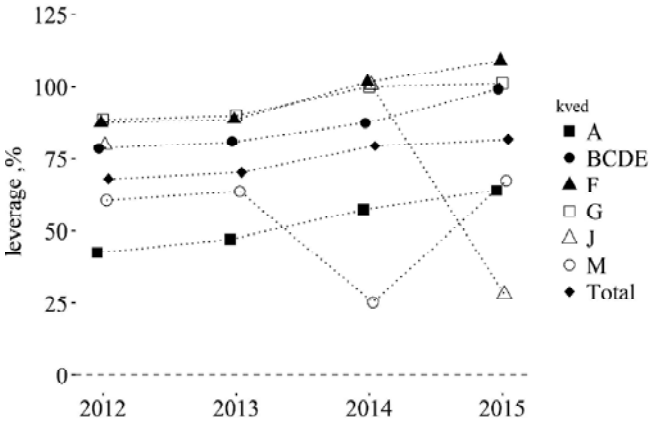

Рис. 10. Частка позикового капіталу в пасивах малих компаній, %

Джерело: [5].

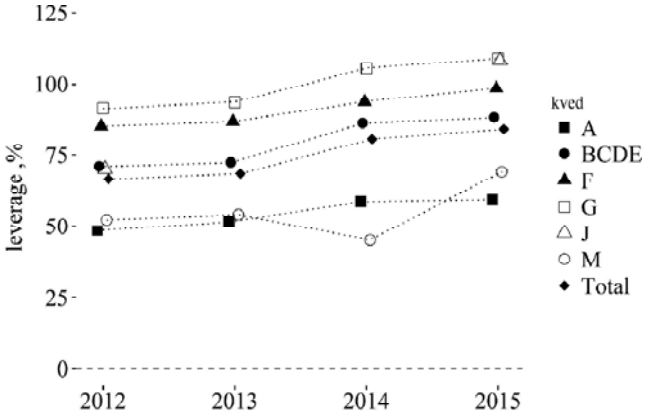

Рис. 11. Частка позикового капіталу в пасивах середніх компаній, %

Джерело: [5].

Крім того, щоб розкрити роль малих і середніх компаній в економіці та соціальній сфері України, варто дослідити нові тенденції у зміні галузевої структури сектору МСБ за допомогою методу вертикального аналізу складових загальної виручки, результати якого відображені на рисунку 5. Ми свідомо вилучили з бази аналізу дані про виручку найбільшого сектору торгівлі (G) для уникнення подвійного підрахунку, оскільки через баланси торгових компаній проходить переважна більшість обсягу реалізованої продукції решти секторів економіки.

Розшифровка кодів видів економічної діяльності представлена в таблиці 1.

Як бачимо, протягом останніх 7 років спостерігається збільшення частки аграрного сектору (A) з 9,1% до 16,3% у загальній виручці МСБ за винятком сектору торгівлі. Також зростає питома вага ключового сектору — промисловості (BCDE), тоді як решта галузей економіки починаючи з 2013 р. скоротилась майже вдвічі з 48% до 26%. Це може бути свідченням тінізації діяльності підприємств МСБ у сфері послуг в умовах макрофінансової нестабільності 2014—2016 рр., однак дана гіпотеза вимагає додаткового тестування. Таке посилення частки сільськогосподарських компаній і зниження сегменту послуг в загальних офіційно задекларованих обсягах реалізації продукції, на думку авторів є негативним трендом, що йде в розріз глобальним тенденціям постіндустріальної епохи, коли компанії зі сфери послуг (у т.ч. інформаційно-консультаційних, науково-технічних) у світі набувають ваги ключового джерела економічного росту та наповнення бюджетів, утім, в Україні лишаються за периметром державного регулювання та банківського кредитування.

З іншого боку, динаміка показників прибутковості МСБ красномовно пояснює причини росту аграрного сектору у порівнянні зі сферою послуг. Оскільки за результатами розрахунків чиста маржа (NPM) середніх та малих підприємств відрізняється, на рисунках представлена динаміка досліджуваного показника середніх та малих підприємств окремо у розрізі галузей (рис. 6—7). Рентабельність продажу в аграрному секторі істотно вища порівняно з рештою галузей як для малих, так і для середніх підприємств і становить 20—25% і не зазнала негативного впливу кризи 2014—2016 рр. Натомість, по решті секторів економіки був відчутний спад чистої маржі за підсумками 2014 р. з подальшим поступовим виходом у напрямі до позитивного фінансового результату, який навіть у 2016 р. вдалося досягти не всім галузям.

Таким чином, стан дохідності як складової кредитоспроможності МСБ у більшості секторів економіки залишається вкрай несприятливим для залучення позикових коштів. Аналогічні тренди спостерігалися під час оцінки рентабельності активів. Варто також зазначити,

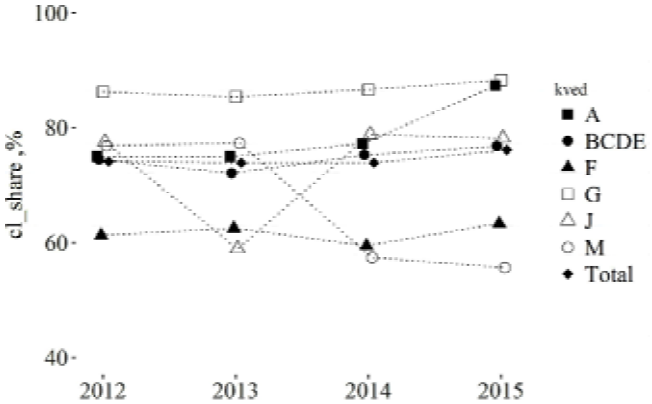

Рис. 12. Частка короткострокових зобов'язань малих компаній, %

Джерело: [5].

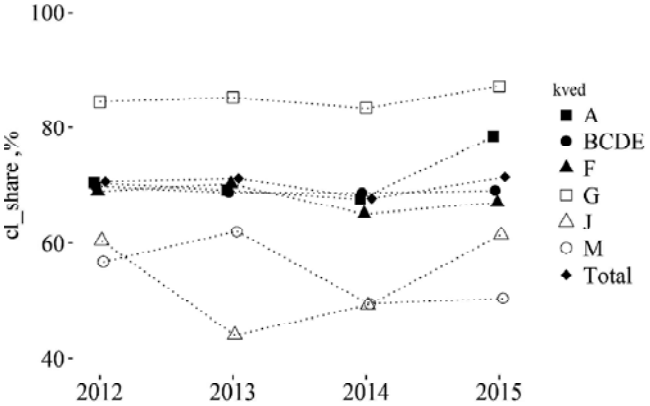

Рис. 13. Частка короткострокових зобов'язань середніх компаній, %

Джерело: [5].

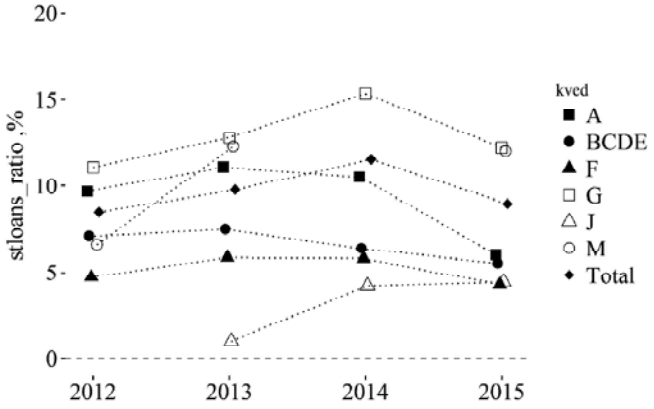

Рис. 14. Частка "коротких" кредитів у зобов'язаннях малих компаній, %

Джерело: [5].

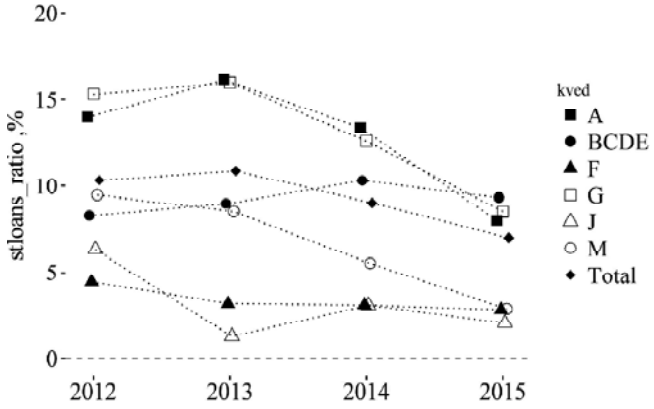

Рис. 15. Частка "коротких" кредитів у зобов'язаннях середніх компаній, %

Джерело: [5].

що значна кількість малих та середніх аграрних компаній, які потрапили у цю категорію за методикою Держкомстату, насправді є складовими потужних бізнес груп. Відтак аномально високі показники рентабельності малих компанії аграрної галузі можуть опосередковано свідчити про їх використання у якості центрів акумуляції прибутків споріднених агрохолдингів з метою податкової оптимізації.

Результати проведеного емпіричного дослідження вказують і на поступове загальне зниження забезпеченістю ліквідними коштами підприємств МСБ у більшості досліджуваних галузей у період 2012—2015 рр. (рис. 8—9). Найнижчі рівні ліквідності демонструють промисловість та агросектор на рівні близько 10%. Краща ситуація у будівництві та торгівлі, де відбулося незначне зниження досліджуваного показника. У той час, як лідером з нарощування ліквідності є малі та середні підприємства, які працюють у сфері інформаційних технологій.

Підприємства у сфері наукової та професійної діяльності також мають найвище забезпечення грошовими коштами з огляду на низький рівень зобов'язань та традиційне використання великими фінансово-промисловими групами у якості центрів акумуляції та перерозподілу ліквідних ресурсів.

Коефіцієнт левериджу (відношення зобов'язань до активів) за досліджуваний період 2012—2015 рр. поступово зростав як для сегменту малих, так і середніх підприємств (рис. 10—11). Цей процес ми схильні пов'язувати зі зростанням боргового навантаження паралельно з накопиченням непокритих збитків у власному капіталі в період макроекономічної кризи.

Посилення боргового тиску як і низька рентабельність та падіння ліквідності сектору МСБ негативно впливають на кредитоспроможність та доступ фінансування. Найбільш закредитованими секторами МСБ виявились торгівля та будівельна галузь — 90—110%. Найкраще співвідношення запозичених ресурсів до валюти балансу спостерігається в аграрній галузі — 59%.

Розраховані дані свідчать, що середні за розміром підприємства характеризуються меншою часткою поточних зобов'язань в загальних зобов'язаннях на рівні 71% (рис. 12), що можна пояснити кращим доступом до довгострокового позикового фінансування. Натомість у малих підприємствах середня частка короткострокових зобов'язань складає 76% (рис. 13).

Найвищу частку короткострокових пасивів на рівні 87% мають компанії аграрного сектору, найнижчу — на рівні 55—65% — компанії зі сфери ІТ та будівництва. При цьому переважну частину короткострокових зобов'язань складає кредиторська заборгованість, оскільки короткострокові кредити банків займали не більше 10% у 2015 р. від загальних джерел фінансування. Водночас за досліджуваний період 2012—2015 рр. відбулося значне скорочення на 3—6 п.п. частки короткострокових банківських кредитів в зобов'язаннях (рис. 14—15).

Гостру нестачу банківських кредитних ресурсів відчувають компанії МСБ таких галузей, як будівництво та ІТ, які зорієнтовані на самофінансування або ж мають можливості для залучення позикових ресурсів з альтернативних джерел через фонди співфінансування чи ангельські інвестиції.

На жаль, Державний комітет статистики не надає інформацію щодо довгострокових банківських кредитів, проте зважаючи на значну частку короткострокових джерел фінансування, їхня частка в пасивах не є суттєвою, що негативно впливає на довгострокове планування та поширення вартісно-орієнтованого менеджменту. Попри відмінності у розрізі величини компаній чи галузей діяльності, частка короткострокових пасивів є досить вагомою, що вказує на системні проблеми з доступом до довгострокових джерел фінансування. Що, в свою чергу, значно обмежує інвестиційні можливості компаній МСБ та ускладнює їхній інноваційний розвиток.

Загалом окреслена проблематика фінансування МСБ з одного боку свідчить про низький доступ до кредитних банківських ресурсів, а з іншого відображає тенденцію до використання компаній МСБ в цілях транзиту коштів, згенерованих великими корпораціями з метою оптимізації оподаткування. Адже додатковим фактором, що зумовив аномальне нарощення обсягів небанківських пасивів були реінвестиції власників під виглядом позикового капіталу.

Таким чином, аналіз показав, що, по-перше, МСБ мають дуже обмежений перелік джерел фінансування, а по-друге, більшість компаній не відповідають вимогам банків щодо надання кредитів. За таких умов доцільно впроваджувати заходи щодо диверсифікації фінансування МСБ. Зокрема, країни ОЄСР спрямовують

свої зусилля з підтримки фінансування МСБ за такими напрямами:

— надання кредитних гарантій банкам, що забезпечують фінансування МСБ. Зокрема такі заходи запроваджені в Італії та Ірландії;

— зменшення залежності від банківського фінансування, зокрема через нарощення можливостей залучення капіталу на фінансових ринках;

— створення сприятливого законодавчого поля для розвитку краудфандингу;

— створення спеціальних пільгових умов для функціонування МСБ, спрямованих на створення інновацій та здійснення науково-дослідницької діяльності;

— збільшення кількості консультаційних послуг поряд з розширенням доступу до фінансування. Зокрема дані свідчать, про важливість фінансової освіченості та розуміння природи фінансових інструментів для забезпечення ефективного функціонування бізнесу [6].

Варто зазначити, що за останній 2017 рік з'явився ряд ініціатив з боку українських регуляторних органів та міжнародних фінансових організацій, що спрямовані на посилення кредитування МСБ, втім, досі перебувають на початковій стадії реалізації:

По-перше, стартувала програма ЄС, яка дозволить Європейському інвестиційному банку (ЄІБ) підтримати малі та середні підприємства в Україні в рамках ініціативи EU4Business, що має на меті поліпшення бізнес-середовища, економічного росту та створення нових можливостей для зайнятості у країнах Східного партнерства. ЄІБ допомагає приватним клієнтам з сектору МСБ отримати кращий доступ до кредитування з боку фінансових посередників шляхом надання кращих умов кредитування, що дозволяє локальним банкам приймати на себе вищі кредитні ризики для охоплення раніше недостатньо покритих банківським сервісом сегментів економіки через інструменти розподілу ризику та додаткові консультаційні послуги [7].

По-друге, Верховною Радою України розглянуто та повернуто на доопрацювання "Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення довіри між банками та їх клієнтами" [8]. Посилення прав кредитора, що передбачене законопроектом, сприятиме зниженню ризиків банків і здешевленню кредитних ресурсів, що в свою чергу зробить банківське кредитування доступнішим для малого і середнього бізнесу. Зростання обсягів зовнішнього банківського фінансування МСБ, за словами авторів законопроекту, зумовить "збільшення обсягів виробництва, наявність ресурсу для модернізації національних підприємств з метою посилення їх конкурентоспроможності, в тому числі і на зовнішніх ринках".

По-третє, НБУ розпочав щомісячне оприлюднення статистичних даних щодо кредитів, наданих банками великим, малим та середнім підприємствам (МСП), та процентних ставок за такими кредитами. За першими даними, опублікованими на офіційному інтернет-сайті НБУ, станом на жовтень 2017 року процентні ставки за новими кредитами у гривні для суб'єктів малого і середнього підприємництва (16,1—16,8%) були значно вищими в порівнянні із вартістю кредитів для великих корпорацій (13,5%). Найвищу ціну за кредитний ресурс вимушені сплачувати суб'єкти мікропідприємництва з річним доходом від 50 тис. євро до 500 тис. євро — 21,3% [9]. Вища інформаційна прозорість процесу кредитування у розрізі величини компаній допоможе фінансовим інституціям переорієнтуватись на дохідні та перспективні сегменти малих і середніх позичальників, що в довгостроковій перспективі сприятиме зниженню кредитних ставок для МСБ.

ВИСНОВКИ

На основі отриманих результатів емпіричних досліджень з метою вдосконалення існуючого законодавства у сфері активізації фінансування інноваційної діяльності МСБ сформульовано ряд рекомендацій:

1. Оптимальний розподіл як державного фінансування так і приватних банківських кредитних ресурсів вимагає методологічного уточнення нормативних критеріїв приналежності компаній до малого і середнього бізнесу. Зокрема при прийнятті рішень про зарахування компаній до сектору МСБ слід враховувати їхні корпоративні зв'язки з великими бізнес-групами. Якщо компанія за рядом ознак (спільні бенефіціари, директори, співпадіння адрес, номерів телефонів тощо) є пов'язаною з групою компаній, сукупна виручка, активи або чисельність персоналу яких виходять за рамки, визначені законодавством для МСП, то замість формального віднесення до когорти малих чи середніх підприємств її варто ідентифікувати як частину великого бізнесу. Такий підхід допоможе підвищити ефективність цільового використання державних, приватних чи донорських коштів, виділених на підтримку МСБ та уникнути кредитних та юридичних ризиків, притаманних великим корпораціям в Україні.

2. Пропонуємо замість галузевих преференцій в рамках державної підтримки МСБ сконцентрувати зусилля та ресурси на формуванні сприятливих умов та інфраструктури для ведення малого і середнього бізнесу в Україні. Зокрема, на думку авторів, аграрний сектор, який за більшістю показників є лідером по кредитоспроможності та розвитку на цьому етапі не потребує такої кількості дотацій та пільг, особливо якщо взяти до уваги фактор приналежності багатьох компаній-реципієнтів до великих аграрних бізнес-груп. Як свідчить досвід зарубіжних країн, для стимулювання ефективного росту МСБ вагому роль можуть відігравати зниження адміністративного тиску на бізнес, програми з підвищення фінансової освіченості підприємців, а також розвиток fintech-екосистем, що генерують альтернативні канали зовнішнього фінансування такі, як P2P lending, credit чи donation crowdfunding.

3. Зниження вартості кредитування малого та середнього бізнесу окрім вдосконалення інструментарію монетарного регулювання, що через механізм ефективного інфляційного таргетування здатне зменшити ціну на банківські ресурси, вимагає ряд заходів, спрямованих на зниження премії за ризик неповернення кредитів. Процесів макрофінансової стабілізації, що зумовили зниження рівня депозитних ставок протягом 2016—2017 рр., виявилось не достатньо для повноцінного

відновлення кредитування. Щоб підвищити мотивацію українських банків до кредитування МСБ з нижчою премією за ризик, варто підсилити законодавчу базу щодо захисту прав кредиторів, зокрема внести довгоочікувані правки на базі Законопроекту № 6027 від 03.02.2017 [8] чи аналогічних законодавчих ініціатив, що мають унормувати судову практику з відшкодування збитків за проблемними кредитами.

4. З іншого боку, законодавчі ініціативи без інституційного реформування судової та правоохоронної системи та викорінення існуючих практик нехтування правами кредиторів можуть лишитись малодієвим стимулом для відновлення кредитування. Водночас необхідні зусилля не лише регуляторів, а й банків (зокрема, покращення систем ризик-менеджменту, корпоративного управління, роботи з проблемними кредитами) та самих малих і середніх підприємств (підготовка більш реалістичної фінансової звітності, формування ефективних бізнес-моделей, зниження обсягів схемної діяльності з уникнення оподаткування, надання додаткових гарантій щодо повернення коштів).

5. Доступ компаній МСБ до кредитування можна покращити завдяки вирішенню проблем у сфері забезпеченості кредитів. Верховенство права, захист приватної власності у поєднанні з ефективною земельною реформою та приватизацією збиткових держпідприємств здатні суттєво розширити можливості для отримання нових кредитів невеликим українським компаніям, особливо аграрним, котрі зможуть запропонувати фінансовим інституціям якісну заставу. Додатковим стимулом до здешевлення кредитних ресурсів через механізм кращої забезпеченості кредиту може стати надання з боку міжнародних фінансових організацій кредитних гарантій банкам, що кредитують МСБ.

Розвиток зовнішнього фінансування українських малих і середніх компаній є одночасно новою можливістю та викликом для учасників кредитного процесу, який вимагає виважених рішень та високого рівня довіри, звітності та інформаційної прозорості, що можливі за умов проактивної державної участі в формуванні найкращих умов для вільного та безпечного підприємництва.

Література:

1. Варналій З.С. Пріоритети вдосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в Україні / З.С. Варналій, Т.Г. Васильців, Д.С. Покришка // Стратегічні пріоритети. — 2014. — № 2. — С. 49—54. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2014_2_9

2. Галіцейська Ю.М. Проблеми банківського кредитування малого і середнього підприємництва / Ю.М. Галіцейська // Молодий вчений. — 2016. — №12.1 (40). — С. 689—693. — Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12.1/162.pdf

3. Дзюблюк О.В. Активізація банківського кредитування малого та середнього бізнесу в системі заходів із подолання фінансово-економічної кризи / О.В. Дзюблюк // Світ фінансів. — 2010. — № 3. — С. 7—13. — Режим доступу: http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/441/449

4. Іванов С.В. Аналіз джерел фінансування малого та середнього бізнесу в Україні / С.В. Іванов, Н.В. Захарченко, А.А. Швецова // Економічний простір. — 2015. — № 104. — С. 20—27. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_104_4

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

6. EU Bank launches new scheme to support private sector in Ukraine, other EaP countries. — 2017. — Available at: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/20382/eu-bank-launches-new-scheme-support-private-sector-ukraine-other-eap-countries_en

7. Financing SMEs and Entrepreneurs 2017: Highlights. — 2017. — Available at: https://www.oecd.org/cfe/smes/Financing%20SMEs%20and%20Entrepreneurs%202017_Highlights.pdf

8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення довіри між банками та їх клієнтами 6027 від 03.02.2017. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61056

9. Офіційний сайт Національного банку України. — Режим доступу: https://www.bank.gov.ua

References:

1. Varnalij, Z. S. Vasyl'tsiv, T. H. and Pokryshka, D. S. (2013), "Priorities for improving the state policy of small business development in Ukraine", Stratehichni priorytety, vol. 2, pp. 49—54.

2. Halitsejs'ka, Yu.M. (2016), "Problems banking lending to small and medium enterprises", Molodyj vchenyj, vol. 12.1, pp. 689—693.

3. Dziubliuk, O.V. (2010), "Activation of bank lending to SME in the system of measures of financial and economic crisis overcoming", Svit finansiv, vol. 3, pp. 7—13.

4. Ivanov, S. V. Zakharchenko, N. V. and Shvetsova, A. A. (2015), "Analysis of SME financing sources in Ukraine", Ekonomichnyj prostir, vol. 104, pp. 20—27.

5. Official site of State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/ (Accessed 25 November 2017).

6. Delegation of the European Union to Ukraine (2017) "EU Bank launches new scheme to support private sector in Ukraine, other EaP countries", Available at: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/20382/eu-bank-launches-new-scheme-support-private-sector-ukraine-other-eap-countries_en (Accessed 25 November 2017).

7. OECD (2017), "Financing SMEs and Entrepreneurs 2017: Highlights", available at: https://www.oecd.org/cfe/smes/Financing%20SMEs%20and%20Entrepreneurs%202017_Highlights.pdf (Accessed 25 November 2017).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), "Project of The Law of Ukraine on amendments to some legislative acts of Ukraine on increasing trust between banks and their clients", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61056 (Accessed 25 November 2017).

9. Official site of National Bank of Ukraine (2017), available at: https://www.bank.gov.ua (Accessed 25 November 2017).

Стаття надійшла до редакції 26.11.2017 р.

УДК 339.972 — 339.9.012.435

В. Г. Панченко,
к. і. н., докторант, Маріупольський державний університет

НЕОПРОТЕКЦІОНІСТСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

V. Panchenko,
PhD, post-PHD at Mariupol State University

NEO-PROTECTIONIST POTENTIALS OF MONETARY POLICY

Статтю присвячено виокремленню серед інструментів монетарної політики тих із них, що володіють неопротекціоністським потенціалом, який втілюється у здатності країн, що зберегли монетарний суверенітет, ефективно досягати цілей, закріплених у мандаті Центрального Банку та здійснювати стимулювальний вплив на посткризове відновлення економіки. Виокремлено основні трансмісійні канали від'ємних відсоткових ставок. Доведено, що монетарна політика має бути складовою поміркованої та збалансованої стратегії, що має також предбачати проведення комплексних структурних реформ, стимулюючої фіскальної політики та пруденційної політики, яка б забезпечила міцність та стійкість фінансовго сектору.

The article aims to identify the group of monetary policy instruments with neo-protectionist potentials within the set of monetary policy instruments, where neo-protectionist potentials refer to the capacities of countries that could preserve the monetary sovereignty to achieve, in effective ways, the goals fixed in the mandate of Central Bank, and to have stimulating effects for the post-crisis recovering of the economy. The main transmission channels of negative interests are defined. It is demonstrated that monetary policy needs to be a component of moderate and balanced strategy designed for implementation of comprehensive structural reforms, stimulating policy and prudential policy that would secure strength and stability of the financial sector.

Ключові слова: монетарний неопротекціонізм, монетарна політика, монетарна трансмісія, політика кількісного пом'якшення, від'ємна процентна ставка.

Key words: monetary non-protectionism, monetary policy, monetary transmission, quantitative easing policy, negative interest rate.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Процеси глобалізації, фінансової дерегуляції та структурної трансформації фінансового сектору призвели до вагомих змін у сфері фінансового та монетарного регулювання в останні десятиліття. Стає актуальним дослідження нових умов формування монетарної політики та відповідної трансформації інструментів монетарного регулювання та каналів трансмісії. Особливого значення набуває дослідження наслідків модифікації монетарної політики розвинених країн, з огляду на їх системний вплив на світову економіку. Незаперечним є й той факт, що кризові явища у світовій економіці та посткризові зміни в економічній політиці на міжнародному рівні чинять вплив на національні економіки і вимагають відповідних трансформацій у макроекономічній політиці, в тому числі в грошово-кредитному регулюванні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основоположник школи монетаризму М. Фрідмен запропонував класичний аргумент на користь правил, а не свободи дій в макроекономічній політиці: монетарна влада може, керуючись найкращими намірами, погіршити економічне становище, стабілізуючи економіку дискреційними методами. На думку М. Фрідмена, ЦБ повинен відмовитись від дискреційної політики на користь монетарного правила антициклічної політики [1]. В.Лі Хоскінс і О.Ф. Хампейдж [2] під монетарним протекціонізмом розуміли монетарні маніпуляції номінальним валютним курсом з метою досягнення поточних цілей грошово-кредитної політики. Попри політичну привабливість монетарного протекціонізму, його вплив на умови торгівлі невизначений з причини високих інфляційних ризиків. К.Дж. Нілі [3] монетарний протекціонізм ідентифікував як маніпулятивний інструмент монетарної політики. Як елемент економічного інтервенціонізму розглядав монетарну політику Т.А. Зіммерман. До арсеналу маніпулятивних монетаристських інструментів Центральних банків, які призводять до викривлення торгівлі і сповзання у протекціонізм через свої негативні побічні ефекти, він відносив скорочення процентних ставок, кількісне пом'якшення та валютні інтервенції. Інтервенційні дії уряду, на думку Т.А. Зіммермана, є не стільки свідченням його потужності, скільки ознакою ерозії його дієвості [4].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у виокремленні серед інструментів монетарної політики тих із них, що володіють неопротекціоністським потенціалом, який виражається у здатності країн, що зберегли монетарний суверенітет, ефективно досягати цілей, закріплених в мандаті Центрального Банку та здійснювати стимулювальний вплив на посткризове відновлення економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасній практиці численних розвинених країн та країн, що розвиваються, в мандаті ЦБ закріплено дві основні цілі, якими ЦБ керується в процесі розробки монетарної політики:

1. Досягнення низького та стабільного рівня безробіття. Мають бути закладені оптимальні основи грошово-кредитної політики, що забезпечуватимуть високий та стабільний рівень виробництва товарів і послуг, за якого досягатиметься низький рівень безробіття.

2. Досягнення низького та стабільного рівня інфляції.

На наступному етапі ЦБ визначають проміжні цілі грошово-кредитної політики. Проміжна ціль — це економічна змінна, яку ЦБ обирає для контролю, оскільки вважає, що вона узгоджується з основними цілями (бажаним рівнем безробіття та інфляції, над якими ЦБ немає прямого контролю). Доцільно виокремити два фактори, що пояснюють використання ЦБ проміжних цілей. По-перше, вкрай важко спрямувати інструменти грошово-кредитної політики безпосередньо на досягнення основних цілей. По-друге, навіть якщо ЦБ досконало знає механізм функціонування економіки, він зазвичай не володіє достатньою інформацією для прийняття найкращого рішення для прямого досягнення основних цілей. При виборі проміжних цілей ЦБ послуговується переліком критеріїв, зокрема проміжна ціль має задовольняти такі умови:

1. Узгодженість з основними цілями ЦБ.

2. Вимірюваність: у ЦБ не має бути сумніві щодо розміру економічної змінної, що використовується як проміжна ціль.

3. Своєчасність: надійна інформація про проміжну ціль має своєчасно надходити до ЦБ.

4. Контрольованість: необхідно чітко розуміти залежність між інструментами політики ЦБ та змінною, щоб контролювати значення проміжною змінної.

До проміжних цілей грошово-кредитної політики належать, в першу чергу, змінні фінансового ринку, які ЦБ напряму контролює: відсоткові ставки (таргетування номінальної відсоткової ставки); грошова маса (таргетування грошової маси); таргетування кредитних агрегатів (або обсягу банківского кредитування, або загального обсягу кредитування в економіці) [5].

Водночас не завжди варто обмежуватися змінними фінансового ринку. Серед інших проміжних цілей грошово-кредитної політики доцільно виокремити номінальний дохід (таргетування номінального національного доходу), рівень товарних цін (на товарний кошик або специфічні товари), різницю в ставках (спред) за довгостроковими та короткостроковими цінними паперами [5]. Таргетуючи різницю в ставках, дії ЦБ виходять за рамки регулювання однієї ставки. Різниця в ставках на фінансові інструменти з різними термінами погашення значною мірою залежить від очікувань щодо майбутніх короткострокових ставок. Тому таргетуючи спред, ЦБ вживає заходи монетарної політики, що залишають незмінними очікування щодо відсоткових ставок. Безумовно, вибір проміжних цілей монетарної політики визначений поточними ринковими умовами та економічними очікуваннями суб'єктів господарювання, докорінні зміни в яких породжують відповідні зміни у виборі проміжних цілей.

Згідно з методологією, запропонованою МВФ, виділяють наступні монетарні режими, які відрізняються так званим монетарним якорем (або проміжним цільовим орієнтиром), що лежить в основі монетарної пролітики: таргетування валютного курсу (номінальний якір — валютний курс); монетарне трагетування (номінальний якір — один з грошових агрегатів); таргетування інфляції (проміжний цільовий орієнтир — прогноз інфляції або інфляційні очікування); інші режими монетарної політики.

Традиційно в теорії та практиці монетарної політики існувала дилема між монетарними правилами та свободою дій. Залишається відкритим питання, чи повинна політика ЦБ визначатися на основі певних монетарних правил (політика за правилами) чи повинна гнучко реагувати на обставини (дискреційна політика). Правила грошово-кредитної політики — це стратегія політики, за якої ЦБ бере на себе зобов'язання дотримуватися визначеного правила незалежно від тенденцій розвитку економіки ти фази циклу. Існують численні приклади правил грошово-кредитної політики: зобов'язання підтримувати відсоткову ставку на незмінному рівні х%, збільшувати грошову масу на х% при кожному зростанні відсоткової ставки на 1%, підтримувати різницю в х% між відсотковою та обліковою ставками, щорічно збільшувати грошову масу на х%. Правило грошово-кредитної політики необов'язково вимагає ЦБ підтримувати на незмінному рівні змінну, що є проміжною чи основною ціллю. Правило — це зафіксоване зобов'язання дотримуватися визначеної стратегії незалежно від динаміки макроекономічних показників та економічної кон'юнктури.

Вочевидь, свобода дій в грошово-кредитній політиці означає відсутність правил. Дискреційна політика передбачає зміну поточної політики, швидке реагування ЦБ у відповідь на зміну ринкових умов та економічної кон'юнктури, економічні негаразди та виклики з мінімальними обмеженнями на операції на відкритому ринку, рефінансування чи резервні вимоги. Свобода дій знаходить свій прояв у діях ЦБ кожного разу, коли він незаплановано реагує на ринкові умови [6]. Для досягнення поставлених цілей застосовуються різні методи грошово-кредитного регулювання. Залежно від характеру впливу на об'єкти регулювання розрізняють наступні методи грошово-кредитного регулювання:

— Адміністративні (прямі) методи державного регулювання, які передбачають встановлення державою або її органом обов'язкових для суб'єктів грошово-кредитного регулювання норм та нормативів.

— Економічні (непрямі) методи державного регулювання.

— Змішані, тобто поєднання адміністративних та економічних методів [7, с. 203—204].

Базове правило економічної політики передбачає, що кількість різноманітних засобів (інструменттів) економічної політики у розпорядженні ЦБ має відповідати кількості встановлених ним цілей. Теоретично інструментарій грошово-кредитної політики доволі широкий. Інструменти грошово-кредитної політики — це сукупність конкретних заходів і методів державного регулювання економіки, спрямованих на зміну показників грошової маси і обсягів кредитування в екоміці. До основних інструментів грошово-кредитної політики належать:

— Встановлення прямих лімітів кредитування.

— Пряме регулювання депозитних та кредитних відсоткових ставок.

— Інтервенції на валютному ринку.

— Регулювання резервних вимог. З метою підтримки обсягу грошової маси у визначених межах, регулювання банківської ліквідності та зниження рівня інфляції ЦБ змінюють норму обов'язкових резервів комерційних банків, що зберігаються на рахунках в ЦБ в якості забезпечення банківських зобов'язань за кредитами;

— Регулювання облікової ставки. Облікова ставка використовується ЦБ в операціях з комерційними банками з обліку короткострокових державних облігацій, комерційних векселів та інших цінних паперів, що відповідають кредитним вимогам ЦБ. ЦБ, встановлюючи рівень облікової ставки, визначає вартість залучення ресурсів комерційними банками. Чим вищий рівень офіційної облікової ставки, тим вища вартість кредитів рефінансування ЦБ (і навпаки).

— Операції на відкритому ринку (купівля-продаж ЦБ цінних паперів). У результаті придбання ЦБ цінних паперів в рамках операцій на відкритому ринку збільшується обсяг власних резервів комерційних банків та банківської системи в цілому, що призводить до зміни вартості кредиту, і як наслідок, попиту на гроші. Продаж ЦБ цінних паперів використовується для вилучення надлишкової грошової маси з обігу. Операції на відкритому ринку розрізняють залежно від умов угоди: купівля-продаж на умовах спот або купівля на термін з обов'язковим зворотнім продажем (зворотні операції або РЕПО). Зворотні операції мають більш м'який вплив на грошовий ринок і вважаються більш гнучким методом регулювання, завдяки чому зростає як привабливість РЕПО, так і масштаби їхнього застосування [7, с. 205—206].

Важливим фактором, що визначає дієвість монетарної політики, тобто її здатність стримувати інфляцію в межах визначеного цільового діапазону, вважається ефективність та якість трансмісійного механізму, в рамках якого дії ЦБ (зміна ключової ставки, валютні інретвенції, публічні звернення керівництва ЦБ щодо намірів) призводять бо прогнозованої реакції фінансового і реального секторів економіки, а також прогнозованої динаміки цін. Якщо фінансові інститути недостатньо розвинені, то сигнали, які надсилає ЦБ будуть спотворені і не досягнуть поставленої мети, а проведена монетарною владою політика буде недієвою. Якість трансмісії залежить від рівня структурованності та розвитку фінансового сектора, що є необхідною умовою досягнення стабільно низьких темпів зростання цін.

Монетарний неопротекціонізм, на нашу думку, передбачає застосування інструментів нетрадиційної монетарної політики як форми антициклічної політики, покликаної попередити негативні наслідки кризових процесів у фінансовому секторі і здійснювати стимулювальний вплив на відновлення потенціалу зростання реальної економіки. Монетарний неопротекціонізм має за мету регулювання "дилеми несумісної трійці" і передбачає встановлення компромісу між проведенням незалежної монетарної політики, контролем обмінного курсу, зберіганням відкритим капітального рахунку, а також управлінням потоками капіталів.

До його проявів ми відносимо:

1. Реалізацію політики кількісного пом'якшення.

До цього заходу вдавались США, ЄС та Японія. Кількісне послаблення сприяє знеціненню валюти країни двома шляхами: по-перше, воно впливає на очікування спекулянтів щодо можливості падіння вартості валюти; по-друге, значне збільшення пропозиції національної валюти призводить до зниження внутрішньої відсоткової ставки в порівнянні з відсотковими ставками країн, у яких кількісне послаблення не застосовується [8; 9]. У свою чергу, це спричиняє зростання обсягів капіталу в девальвованій валюті, що переміщується до країн із вищими відсотковими ставками, для збільшення вигоди від інвестування і торгівлі, що призводить до подорожчання валюти цих країн. Таким чином, експорт країни-одержувача капіталу буде підірвано внаслідок зростання її валютного курсу, а зростання імпорту з країни, що здійснила кількісне послаблення, спричинить порушення торговельного балансу на користь ініціатора кількісного послаблення). Вплив політики кількісного пом'якшення на країни, що розвиваються, різниться залежно від: рівня їхньої сконцентрованості на торговельних та фінансових зв'язках з розвиненими країнами; стадії бізнес-циклу, на якій вони перебувають; здатності монетарних органів регулювати потоки капіталів.

2. Маніпулювання політикою процентної ставки, у тому числі встановлення негативної процентної ставки.

До основних каналів трансмісії від'ємних відсоткових ставок належать такі:

1. Через зміну структури портфелю активів: нижчі безризикові ставки заохочували інвесторів купувати активи, більш ризикові за урядові цінні папери — акції, корпоративні облігації, нерухомість. На додаток до того, нижчі ставки дозволили здешевити вартість ресурсів для великих корпорацій, які можуть напряму залучати фінансування через випуск комерційних паперів та корпоративних облігацій [10].

2. Через канал банківського кредитування (тобто через зміну банками кредитних і депозитних ставок). Однак вплив відємних відсоткових ставок на відсоткову політику банків значною мірою залежить від їхнього функціонального профілю, операційних моделей та основних каналів залучення коштів. У переважній більшості випадків відбулося зниження банківських кредитних ставок з моменту запровадження від'ємних відсоткових ставок.

3. Через валютний курс. Переструктурування портфелів в деяких випадках супрводжувалося відтоком капіталу з країни та знеціненням національної валюти (зокрема в Данії), в той час як в інших країнах курсові коливання були викликані іншими факторами. [11].

Негативні реальні відсоткові ставки зустрічаються як в розвинених країнах, так і країнах, що розвиваються, в умовах, коли темпи інфляції перевищують рівень номінальних відсоткових ставок [12;13]. Впродовж десятиріч відбувалося зниження реальних відсоткових ставок, викликаного такими фундаментальними структурними факторами як старіння населення та активна участь в світовій економіці Китаю, що має надлишок заощаджень. Якісно новим явищем для світової економіки є саме від'ємні номінальні відсоткові ставки, які встановлюються на кошти комерційних банків або їх частину, що зберігаються на рахунках в центральних банках. Вони покликані забезпечити додаткові стимули та полегшити умови фінансування, необхідні, в свою чергу, для підтримки сукупного попиту та ціної стабільності. Однак існують обмеження на період панування від'ємних відсоткових ставок та максимальну нижню межу [11].

Тривалий час панувала думка, що ЦБ не можуть опустити відсоткові ставки нижче нуля. Інакше, в такому випадку комерційні банки змушені були б переглянути власні депозитні ставки у бік зниження. Це б могло призвести до масштабного вилучення коштів з банківської системи суб'єктами господарювання. Однак політика від'ємних відсоткових ставок не позбавлена змісту. В умовах, коли комерційні банки несуть витрати при утриманні надлишкової ліквідності на рахунках в ЦБ, з'являється стимул надавати більше коштів в кредит суб'єктам господарювання, які, в свою чергу, більше споживатимуть та більше інвестуватимуть у нові виробничі потужності. Зростатиме економіка і зменшуватимуться ризики дефляції. Від'ємні відсоткові ставки покликані стимулювати приватний сектор витрачати більше, підвищувати сукупні витрати, полегшувати доступ до фінансових ресурсів та забезпечувати цінову стабільність. У випадку малих економік від'ємні відсоткові ставки можуть також застосовуватися для попередження притоку капіталу та зростання вартості національної валюти [11].

Загалом, оскільки від'ємні відсоткові ставки покликані стимулювати внутрішній сукупний попит, банки можуть отримати додаткові вигоди від підвищення кредитної якості, зменшення кількості безнадійних кредитів, зростання попиту на кредитні ресурси, а також додаткові капітальні доходи на активи, які вони утримують на балансах. Вочевидь, для банків, нездатних генерувати більше доходів завдяки розширенню обсягів кредитування або стягненню додаткових комісій з вкладників, від'ємні відсоткові ставки можуть загрожувати зниженням прибутковості [14, с. 19].

Хоча і практика застосування від'ємних відсоткових ставок поки доволі обмежена, накопичений досвід вказує на те, що застосування від'ємних відсоткових ставок сприяло формуванню додаткових монетарних стимулів і мало загальний позитивний ефект для покращення кредитних умов та підтримки сукупного попиту [11]. Від'ємні відсоткові ставки допомогли знизити вартість залучення фінансування для банків та підвищити вартість активів на балансах банків. На додаток до того, від'ємні відсоткові ставки сутєво зміцнили сигнальний ефект монетарної політики ЄЦБ.

У деяких країнах також відбулося зниження ставок за кредитами для суб'єктів господарювання, що дозволило частково розширити кредитування та пожвавити економічне зростання. Побоювання щодо скорочення прибутковості банків поки переважно не справдились. Однак варто зазначити, що хоч м'яка монетарна політика і вкрай необхідна для стимулювання дуже слабкого економічного зростання та попередження дефляції, існують обмеження щодо тривалості панування та рівня від'ємних відсоткових ставок. Подальше скорочення відсоткової ставки може послабити механізм монетарної трансмісії, оскільки кредитні ставки знижуватимуться повільно, а депозити будуть вилучатися і зростатиме обіг готівки. Скорочення прибутковості банків може перешкодити бажаному розширенню кредитування та, в результаті, поставити під сумнів успішність проведення ультрам'якої монетраної політики. В перспективі пом'якшення монетраної політики має відбуватися переважно за рахунок програм кредитного пом'якшення (зокрема розширення програм придбання активів). Монетарна політика має бути складовою поміркованої та збалансованої стратегії, що має також предбачати проведення комплексних структурних реформ, стимулюючої фіскальної політики та пруденційної політики, яка б забезпечила міцність та стійкість фінансовго сектору.

3. Трансформацію механізму монетарної трансмісії.

Трансформація монетарної політики супроводжуватиметься змінами в каналах передачі впливу заходів політики, викликаних незворотніми структурними змінами у фінансовому секторі. У структурі послуг фінансового сектору спостерігається поступовий, проте неухильний рух від банківського кредитування до випуску боргових цінних паперів та відповідного розширення присутності та ролі небанківських фінансових установ. Останні мають відмінні від банків операційні моделі та регуляторні режими. Підтвердженням цього слугує зростання частки боргового фінансування по відношенню до банківського кредитування як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються [15, с. 50]. Посилення ролі небанківських фінансових установ може позначитися на механізмі монетарної трансмісії. Традиційно ключова роль була закріплена за банками, тому не виключено, що небанківські установи реагуватимуть інакше на заходи монетарної політики, змін зазнають масштаби та характер операцій як банків, так і небанківських установ.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Практика проведення монетарної політики розвинених країн світу вказує на те, що останні були прибічниками дискреційної політики. Саме дискреційна монетарна політика в результаті докорінних структурних змін у світовій економіці, що загострилися в період світової фінансової кризи, еволюціонувала в нетрадиційну монетарну політику як форму антициклічної політики, покликаної попередити падіння фінансового сектору та реальної економіки в розвинених країнах світу. Монетарна політика змушена була пристосовуватись та реагувати на зміни в механізмі трансмісії, породженні структурними змінами у фінансовому секторі. З наведеного вище стає очевидним, що монетарний неопротекціонізм дедалі активніше стає інструментом як стабілізаційної, так і стимулювальної політики розвинених країн, що яскраво демонструє всі переваги володіння монетарним суверенітетом. Використання дискреційних інструментів монетарної політики уможливлює гнучке реагування на мінливі умови.

Література:

1. Friedman M. The Role of Monetary Policy/ M. Friedman //American Economic Review. — 1968. — Vol. 58, No. 1. — P. 1—17.

2. Hoskins W. Lee. A Critique of Monetary Protectionism [Electronic resource] / W. Lee Hoskins, O.F. Humpage // Federal Reserve Bank of Cleveland, Economic Commentary. — 1990. — Mode of access: file:///C:/Users/admin/Downloads/ec%2019900515%20a%20critique%20of%20monetary%20protectionism%20pdf.pdf

3. Neely Ch.J. The Difference Between Currency Manipulation and Monetary Policy [Electronic resource] / Ch.J. Neely. — 2011. — Mode of access: https://files.stlouisfed.org/files/htdocs/publications/es/11/ES1105.pdf

4. Zimmermann T.A. The dangerous rise of economic interventionism [Electronic resource] / T.A. Zimmermann. — 2010. — Mode of access: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/37262/1/MPRA_paper_37262.pdf

5. Миллер Р. Современные деньги и банковское делом / Р.Л. Миллер, Д.Д. Ван-Хуз; Пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 881 с.

6. Borio C. Unconventional Monetary Policies: An Appraisal [Electronic resource] / C. Borio, P. Disyatat // Bank for International Settlements. — 2009. — Mode of access: http://www.bis.org/publ/work292.pdf

7. Захаров П.В. Денежно-кредитная политика Европейского центробанка на современном этапе / П.В. Захаров. // Проблемы национальной стратегии. — 2016. — № 4. — С. 195—217.

8. Avdjiev S. The ECB's QE and Euro Cross-Border Bank Lending / S. Avdjiev, A. Subelyte, E. Takats // BIS Quarterly Review, September. — 2016. — №3. — P. 99—113.

9. Quantitative and Qualitative Monetary Easing (QQE) [Electronic resource] // Bank of Japan. — 2016. — Mode of access: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/09/1610-governor-kuroda_brookings.pdf

10. Riet A. The ECB's Fight against Low Inflation: On the Effects of Ultra-Low Interest Rates [Electronic resource] / Ad van Riet // International Journal of Financial Studies. — 2017. — Mode of access: www.mdpi.com/2227-7072/5/2/12/pdf

11. Vinals J. How Do Negative Interest Rates Work? The IMF Explains [Electronic resource] / Jose Vinals // World Economic Forum. — 2016. — Mode of access: https://www.weforum.org/agenda/2016/04/how-do-negative-interest-rates-work-the-imf-explains/.

12. Bech M. How Have Central Banks Implemented Negative Policy Rates? / M. Bech, A. Malkhozov // BIS Quarterly Review. — 2016. — №1. — P. 31—44.

13. Heider F. Life Below Zero: Bank Lending under Negative Policy Rates [Electronic resource] / F. Heider, F. Saidi, G. Schepens // Stockholm School of Economics & CEPR. — 2016. — Mode of access: https://www.ecb.europa.eu/pub/conferences/shared/pdf/20161027_monetary_policy_pass_through/Life_Below_Zero_Bank_Lending_Under_Negative_Policy_Rates.pdf

14. Jobst A. Negative Interest Rate Policy (NIRP): Implications for Monetary Transmission and Bank Profitability in the Euro Area [Electronic resource] / A. Jobst, H. Lin // International Monetary Fund. — 2016. — Mode of access: https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp16172.pdf

15. Global Financial Stability Report: Fostering Stability in a Low-Growth, Low-Rate Era [Electronic resource] // International Monetary Fund. — 2016. — Mode of access: https://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2016/02/

References:

1. Friedman, M. (1968), "The Role of Monetary Policy", American Economic Review, vol. 58, no. 1, pp. 1—17.

2. Hoskins, W. Lee. and Humpage, O.F. (1990), "A Critique of Monetary Protectionism", available at: file://C:/Users/admin/Downloads/ec%2019900515%20a%20critique%20of%20monetary%20protectionism%20pdf.pdf (Accessed 14 November 2017).

3. Neely, Ch.J. (2011), "The Difference Between Currency Manipulation and Monetary Policy", available at: https://files.stlouisfed.org/files/htdocs/publications/es/11/ES1105.pdf (Accessed 14 November 2017).

4. Zimmermann, T.A. (2010), "The dangerous rise of economic interventionism", available at: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/37262/1/MPRA_paper_37262.pdf (Accessed 14 November 2017).

5. Miller, R. and Van-Huz, D.D. (2000), Sovremennye den'gi i bankovskoe delom [Modern money and banking], INFRA-M, Moskva, Rossija.

6. Borio, C. and Disyatat, P. (2009), "Unconventional Monetary Policies: An Appraisal", Bank for International Settlements, available at: http://www.bis.org/publ/work292.pdf (Accessed 16 November 2017).

7. Zaharov, P. V. (2016), "Monetary policy of the European Central Bank at the present stage", Problemy nacional'noj strategii, vol. 4, pp. 195—217.

8. Avdjiev, S. Subelyte, A. and Takats, E. (2016), "The ECB's QE and Euro Cross-Border Bank Lending", BIS Quarterly Review, September, vol. 3, pp. 99—113.

9. The official site of Bank of Japan (2016), "Quantitative and Qualitative Monetary Easing (QQE)", available at: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/09/1610-governor-kuroda_brookings.pdf (Accessed 16 November 2017).

10. Riet, A. (2017), "The ECB's Fight against Low Inflation: On the Effects of Ultra-Low Interest Rates", International Journal of Financial Studies, available at: www.mdpi.com/2227-7072/5/2/12/pdf (Accessed 20 November 2017).

11. Vinals, J. (2016), "How Do Negative Interest Rates Work? The IMF Explains", World Economic Forum, available at: https://www.weforum.org/agenda/2016/04/how-do-negative-interest-rates-work-the-imf-explains/ (Accessed 20 November 2017).

12. Bech, M. and Malkhozov, A. (2016), "How Have Central Banks Implemented Negative Policy Rates?", BIS Quarterly Review, vol. 1, pp. 31—44.

13. Heider, F. Saidi, F. and Schepens, G. (2016), "Life Below Zero: Bank Lending under Negative Policy Rates", Stockholm School of Economics & CEPR, available at: https://www.ecb.europa.eu/pub/conferences/shared/pdf/20161027_monetary_policy_pass_through/Life_Below_Zero_Bank_Lending_Under_Negative_Policy_Rates.pdf.\ (Accessed 20 November 2017).

14. Jobst, A. and Lin, H. (2016), "Negative Interest Rate Policy (NIRP): Implications for Monetary Transmission and Bank Profitability in the Euro Area", available at: https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp16172.pdf. (Accessed 20 November 2017).

15. International Monetary Fund (2016), "Global Financial Stability Report: Fostering Stability in a Low-Growth, Low-Rate Era", available at: https://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2016/02/ (Accessed 20 November 2017).

Стаття надійшла до редакції 26.11.2017 р.

УДК 330.131.7:637.13

О. О. Рудич,
к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

O. Rudich,
PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva national agrarian university

THEORETICAL BASICS OF THE FORMING OF COMPANY'S RISK-MANAGEMENT

Доведено, що під управлінням ми розуміємо діяльність, спрямовану на зниження або повне уникнення впливу несприятливих наслідків ризиків на результати господарських операцій.

Встановлено, що при використанні економіко-математичних методів, окрім імовірності ризику, розраховуються такі специфічні показники, як дисперсія, середньоквадратичне відхилення і коефіцієнт варіації, після чого на основі їх значень визначається рівень ризику управлінського рішення.

Ризик-менеджмент можна розглядати як інтегровану систему управління ризиками і відносинами, які виникають у процесі цього управління, що передбачає наявність певних специфічних складових, ознак і функцій. Ризик-менеджмент складається із двох підсистем — об'єкта управління та суб'єкта управління. Об'єктом управління у ризик-менеджменті є ризик, ризикові вкладення капіталу та економічні відносини між господарюючими суб'єктами в процесі реалізації ризику. Суб'єкт управління в ризик-менеджменті — це спеціальна група людей (фінансові та ризик-менеджери, спеціалісти зі страхування, аквізатори, актуарії, андерайтери та ін.), які через різні способи і прийоми управлінського впливу здійснюють цілеспрямоване функціонування об'єкта управління.

It is proved that under management we understand the activity that is focused on decreasing or full avoidance of risk adverse effects influence over effects of transactions.

Using economic and mathematical methods except risk probability such specific indexes as dispersion, mean square deviation and variation coefficient, and then on their basis the risk level of managerial decision is defined.

Risk management can be considered as integrated system of risks and relations which arise during this managing and foresees the presence of certain specific components, attributes and functions. Risk management consists of two sub-systems — subject of management and management entity. The subject of management in risk management is risk itself, risky investments and economic activities among business units underway the risk. Management entity in risk management is the specific group of people (financial and risk managers, insurance specialists, acquirers, actuaries, underwriters etc.) who through different methods and ways of managerial impact accomplish object-oriented functioning of the subject of management.

Ключові слова: ризик, менеджмент, управління, підприємство, метод.
Key words: risk, management, managing, company, method.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним з найважливіших факторів досягнення стабільного економічного зростання будь-якої країни є підвищення ефективності діяльності виробничо-підприємницьких структур. Однак у діяльність самих підприємців часто втручаються незаплановані, раптові фактори, здатні порушити діяльність, а іноді навіть привести до банкрутства. Підприємницька діяльність носить ризиковий характер, обумовлений невизначеністю майбутнього.

Актуальність питань ризик-менеджменту нині викликана низкою причин. По-перше, зростаючим впливом ризиків на економічну діяльність виробничо-підприємницьких структур. По-друге, підйомом промислового виробництва та зростанням рівня конкуренції. По-третє, ускладненням і взаємозв'язком ризиків самих різних аспектів діяльності виробничо-підприємницьких структур.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання ризик-менеджменту у виробничо-підприємницьких структурах розглядаються в досить обмеженій кількості наукових праць. Дослідження вітчизняних вчених у значній мірі присвячені окремим аспектам ризик-менеджменту, наприклад, ризик-менеджменту інвестиційних проектів, або окремих етапах процесу управління ризиками.

Науковий доробок із проблем управління ризиком значний і включає наукові праці відомих українських та зарубіжних вчених: В.В. Вітлінського, В.М. Гранатурова, О.Л. Устенка, О.І. Ястремського, А.Д. Штефанича, А.П. Альгіна, Г.Б. Клейнера, І.Т. Балабанова, Є.А. Уткіна, С.М. Ілляшенко, В.В. Черкасова, Г.В. Чернової, В.В. Глущенка, М.В. Хохлова, В.А. Москвіна, О.С. Шапкіна, А. Мура, К. Хлардена та інших, праці яких присвячені дослідженню сутності ризику, визначенню факторів

і причин його виникнення, характеристиці методів оцінки ступеня ризику.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень щодо формування системи ризик-менеджменту підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нині ризики виникають практично у всіх сферах господарської діяльності і торкаються інтересів різних підрозділів, що вимагає комплексного і скоординованого впливу на них. Щоб оптимізувати функціонування окремих підприємств такий вплив зазвичай здійснюється безперервно і об'єднує низку процесів виявлення, оцінки, мінімізації та контролю ризиків. Тому на рівні окремих господарюючих суб'єктів цей процес перетворюється у систему управління підприємницькими ризиками, характерною рисою якої є комплексний характер і націленість на досягнення конкретних результатів. Задачі управління ризиками і забезпечення економічної стійкості підприємств доцільно вирішувати за сферами прояву ризику: виробничий, маркетинговий, фінансовий, інвестиційний.

У практиці менеджменту використовуються різні підходи до управління ризиками. Під управлінням ми розуміємо діяльність, спрямовану на зниження або повне уникнення впливу несприятливих наслідків ризиків на результати господарських операцій. На практиці це передбачає пошук компромісу між вигодами від зменшення ризику і необхідними для цього витратами, а також прийняття рішення про те, які дії для цього необхідно реалізувати (включаючи відмову від будь-яких дій) [1].

У системі внутрішньофірмового менеджменту управління ризиками найчастіше асоціюється із процесом впливу суб'єкта управління на об'єкт управління, спрямований на оптимізацію діяльності підприємства. Однак, на відміну від загальної системи управління, цей процес передбачає вирішення специфічних задач і, як наслідок, має ряд конкретних цілей здійснення. Так, основними цілями управління ризиками є: зниження імовірності виникнення негативних ситуацій у майбутньому; своєчасне уникнення та мінімізація негативних наслідків для господарської діяльності; підвищення стійкості розвитку підприємства. Окрім цього, як суб'єкт управління ризиками найчастіше виступає не весь управлінський апарат, а спеціально підготовлені фахівці (ризик-менеджери, спеціалісти по страхуванню, фінансові менеджери та ін.), а як об'єкти — ризикові вкладення капіталу, безпосередньо ризики та економічні відносини між господарюючими суб'єктами у процесі їх реалізації.

При розробці підходів до управління ризиками необхідно базуватися на таких основних принципах: можливість передачі ризиків; обгрунтоване прийняття ризиків; порівняння рівня прийнятих ризиків із дохідністю; економічність управління ризиками; урахування часового фактора.

Із позиції своєчасного вживання заходів щодо нейтралізації та зниження можливих втрат розрізняють наступні підходи до управління ризиками: активне управління, адаптивний підхід, консервативний підхід.

Активне управління означає максимальне використання наявної інформації та засобів для мінімізації ризиків. За такого підходу управлінський вплив має випереджувати ризикові фактори та події, які можуть вплинути на реалізацію виконуваної операції. Такий підхід передбачає витрати на прогнозування та оцінку ризиків, а також організацію їх безперервного контролю та моніторингу.

Адаптивний підхід до управління ризиком базується на принципі адаптації до ситуації, що склалася. За такого підходу управлінський вплив здійснюється у ході проведення господарської ситуації як реагування на зміну середовища. У цьому випадку є можливість уникнути лише частини втрат.

При консервативному підході управлінський вплив затримується. Якщо ризикова подія настала, шкода від неї поглинається усіма учасниками операції. У такому випадку управління спрямовано на локалізацію шкоди, нейтралізацію її впливу на наступні події. Найчастіше витрати на управління ризиком за такого підходу мінімальні, однак можливі втрати можуть бути дуже високими [2].

Нині поступово відбувається перехід до нової моделі управління ризиками, особливістю якої є те, що вона має тотальний характер і координується у рамках усього підприємства та напрямів його діяльності. Підходи до управління ризиками зміщені нині від фрагментарної, епізодичної, обмеженої моделі до інтегрованої, безперервної та розширеної.

Відповідно до визначених цілей здійснюється процес управління ризиками, який має безперервний циклічний характер і складається із специфічних стадій, що відрізняються від стадій загального циклу управління. При цьому через відсутність у вітчизняній практиці єдиних стандартів управління ризиками можна розглядати декілька варіантів виділення цих стадій, запропонованих різними авторами.

Розглянуті підходи мають відмінності у формулюванні виділених стадій та їх кількості, однак проведене узагальнення свідчить про необхідність реалізації у ході управління ризиками процесів передбачення ризиків, оцінки їх імовірних розмірів, розробки заходів щодо уникнення та мінімізації пов'язаних із ризиками втрат, а також періодичного моніторингу поточного профілю ризиків.

Такі стадії виділяються більшістю науковців і є необхідними для прийняття ефективних управлінських рішень, спроможних знизити та нейтралізувати ризики. Тому для досягнення позитивних результатів процес управління ризиками має включати у себе послідовність із п'яти етапів.

Реалізація розглянутих етапів потребує здійснення ряду послідовних дій, які різняться залежно від підходів, запропонованих авторами. Однак у межах кожного із них не обійтися без проведення певних процедур, які зазначаються усіма авторами. Узагальнивши ці операції, можна одержати найбільш повне уявлення про процес управління ризиками на підприємстві.

Згідно з наведеними даними, управління ризиками необхідно починати із підготовчих процедур, спрямованих на одержання комплексного уявлення про ризикову ситуацію. Ця ситуація буде залежати від специфі-

ки підприємства, тому у ході попереднього етапу необхідно узагальнити ризики, які характерні для підприємств цієї галузі, вивчити їх природу, а також зібрати щонайбільше інформації про структуру бізнесу, стратегії, ринкові операції та про конкурентні позиції підприємства.

Крім того, на цьому етапі необхідно уточнити цілі, напрями управління ризиками та визначити масштаби дій, які здійснюються. Як відзначають науковці, ціллю підприємства може бути управління ризиками певного проекту (наприклад, впровадження інформаційної системи), оперування окремими, найбільш вагомими ризиками (наприклад, ризик ліквідності) або побудова комплексної системи управління ризиками. При цьому в кожному конкретному випадку необхідно визначитися із термінами управління, а також порівняти одержаний ефект із витратами, які були завдані.

Метою етапу ідентифікації ризиків є виявлення та оцінка усіх можливих загроз, із якими стикається підприємство на певному етапі або протягом усього процесу функціонування. Взявши за ціль підприємства побудову комплексної системи управління ризиками, необхідно звернути увагу на всеосяжний характер такого виявлення. Основною метою складання такого документу є документування усіх груп ризиків, які можливі у діяльності підприємства, однак не відображають основних параметрів кожного із них. Тому додатковою процедурою, яку необхідно здійснювати у процесі документування ризиків, є складання карток ризику. На кожній картці зазначається сутність, причини та джерела ризику, а також залишається місце для внесення результатів їх якісної та кількісної оцінки. У провідних зарубіжних та вітчизняних корпораціях існує практика складання карток. Наприклад, RMC-карти (risk management cart), які можуть вестися в електронному вигляді і тим самим давати можливість сортувати відібрані ризики, а також просто вносити зміни в інформацію про них [3].

Сутність кожного із розглянутих етапів управління ризиками передбачає використання різних методів і прийомів ризик-менеджменту. Зокрема підготовчий етап характеризується використанням загальних методів аналізу стану внутрішнього та зовнішнього середовища і формуванням прогнозів розвитку підприємства у поточній ринковій ситуації. Більшість із цих підходів не мають чіткого формалізованого характеру та використовуються з метою попереднього збору інформації, тому одержані у ході їх реалізації результати є основою подальшої ідентифікації існуючих ризиків.

На етапі ідентифікації ризиків можуть використовуватися специфічні процедури, спрямовані на виявлення тих ситуацій і подій, які можуть зумовити негативні наслідки для підприємства. Як правило, відповідальні особи та учасники виявляють ризики на основі власного набутого досвіду, або шляхом логічних міркувань. Тому серед загальних методів ідентифікації ризиків можна виділити історичний аналіз, а також різноманітні експертні оцінки. При цьому невеликий процент керівників може також використовувати складний аналіз імовірності та аналітичні методи (моделювання, аналіз за схемою "причина — наслідок", аналіз таблиць достовірності і т.д.).

Історичний аналіз об'єднує операції вивчення ризикових ситуацій, які виникли у попередньому періоді і в ході реалізації попередніх проектів. До його процедур можна віднести вивчення складеного раніше портфеля ризиків та їх категорій, врахованої імовірності їх впливу, планів відповідних дій та зроблених висновків, а також аналіз усіх наявних документів.

Найбільш поширеними експертними методами, спрямованими на узагальнення думок фахівців, заінтересованих осіб та співробітників, можна вважати нараду, анкетування та інтерв'ю. Метою нарад, присвячених виявленню та оцінці ризиків, є використання спільного досвіду для збору якомога більшої кількості категорій ризиків у короткі терміни часу. Тому у ході їх проведення найбільш ефективною є техніка мозкового штурму, учасниками якого є керівники підрозділів підприємства і менеджери проектів. Використання такої техніки покращує кількісні та якісні результати, однак не покриває усіх можливих ризиків через наявність низки суб'єктивних факторів. Тому цю техніку необхідно використовувати у поєднанні із анкетуванням та інтерв'ю, які є переважно анонімними [4].

Найбільшої ефективності від використання розглянутих підходів можна досягнути шляхом поєднання відкритих та анонімних методик, а також за використання таких комбінованих методів, як техніка номінальної групи і дельфі-техніка. При їх реалізації шляхом послідовного використання опитувальних листів, анкет і нарад формується загальний список ризиків, які супроводжуються коментарями експертів.

По закінченні розглянутих процедур можна переходити до етапу оцінки ризиків, необхідної для визначення ступеня їх потенційного впливу на функціонування підприємства. Тому у процесі його реалізації необхідно відібрати індикатори ризику і розробити процедуру їх виявлення на основі якісних та кількісних параметрів.

На етапі оцінки ризиків визначається ступінь їх потенційного впливу на функціонування підприємства із використанням методів якісної та кількісної оцінки. Основна відмінність цих методів полягає у тому, що оцінка за допомогою якісного підходу потенційних втрат базується на дослідженні загальних сценаріїв розвитку ризикової ситуації, а кількісні методи передбачають обрахування конкретних числових показників (імовірність настання несприятливих подій і загального розміру втрат). Тому якісний підхід найчастіше використовується на початковому етапі і передбачає розгляд декількох варіантів розвитку подій. А потім проводиться кількісна оцінка, яка включає вимір імовірності настання несприятливої події для кожного досліджуваного варіанта.

Відповідно до цього методи якісної оцінки ризиків базуються на використанні логічних процедур, причому найбільш поширеними із них є імітаційне моделювання, аналіз чутливості, сценарний аналіз і стрес-тестування.

Імітаційне моделювання (what-if аналіз, аналіз "що, якщо ...") дозволяє визначити рівень зміни ключових параметрів при зміні значень параметра, який впливає за принципом "Що буде, якщо ...?". Наприклад, дає змогу визначити частку недоодержаного (або одержаного понад план) прибутку у різних випадках виконання пла-

ну підприємства за обсягами продажу. Процедури такого аналізу найчастіше використовуються для оцінки ризиків інвестиційних проектів, а окремим випадком його використання є аналіз чутливості. Сутність останнього полягає у дослідженні впливу змін найбільш важливих для проекту вхідних параметрів (рівень інфляції, стан економіки) на стійкість оцінок його ефективності (внутрішня норма дохідності, чистий приведений дохід та ін.). Однак значення параметра, що впливає, змінюється у невеликому діапазоні, що дозволяє визначити фактори, невелика зміна яких веде до значного зниження ефективності проекту. Як наслідок, ці фактори мають бути визнані критичними і пов'язаними із найбільшими ризиками, що повинно зумовити розробку заходів щодо зниження рівня їх впливу.

Сценарний аналіз являє собою метод прогнозування висококваліфікованими експертами декількох можливих варіантів розвитку ситуації та пов'язаної з цим динаміки основних показників проекту. Основу кожного сценарію становлять експертні гіпотези про напрями і величини зміни ринкових факторів вартості проекту (обсяги виробництва, процентні ставки, курси обміну валюти, ціни акцій і товарів і т.д.), відповідно до передбачуваних змін яких відбувається переоцінка вартості проекту. Одержані зміни вартості будуть оцінкою потенційних втрат.

Сценарний підхід реалізується і в процедурі тестування інвестиційного проекту на стійкість (стрес-тестування), для чого як сценарій можуть бути вибрані випадки найбільш несприятливих факторів (ланцюг розвитку небажаних подій). Метою такого аналізу є перевірка спроможності системи управління ризиками протидіяти найбільш несприятливому розвитку подій, а також формування чіткої послідовності дій у ризиковій ситуації. Наприклад, для організації може бути змодельована ситуація значного зростання цін на сировину і матеріали, проведено аналіз наслідків такого зростання, на основі чого робляться висновки і вживаються відповідні заходи [5].

Використання розглянутих підходів не потребує визначення імовірності досліджуваних подій і, як наслідок, характеризується суб'єктивізмом. Тому у ряді випадків одержаної інформації недостатньо для розробки процедур протидії виявленим загрозам, що призводить до необхідності проведення кількісної оцінки ризиків. Технології такої оцінки можуть бути поділені на декілька груп, а найбільш поширеними із них є статистичні, експертні та аналогові методи.

Методи економіко-статистичного аналізу спрямовані на вивчення статистики втрат, які мали місце у подібних видах підприємницькій діяльності, з метою встановлення фактичної частоти і прогнозування імовірності їх виникнення у розрахунковому об'єкті. При використанні цих методів окрім імовірності ризику розраховуються такі специфічні показники, як дисперсія, середньоквадратичне відхилення і коефіцієнт варіації, після чого на основі їх значень визначається рівень ризику управлінського рішення.

Експертні методи використовуються у випадку відсутності на підприємстві необхідних інформаційних даних для здійснення розрахунків статистичними методами. Як і у випадку із ідентифікацією ризиків, ці методи базуються на опитуванні та анкетуванні кваліфікованих фахівців, які дають оцінку імовірності ризику і визначають суми можливих втрат [6].

На думку більшості авторів, для оцінки ступеня впливу ризиків можуть використовуватися 3 основні показники — ступінь впливу ризику, імовірність ризику і сума можливих втрат, а їх ідентифікація має проводитися із використанням методів якісного та кількісного аналізу.

Якісний аналіз передує кількісному і включає вивчення причин і факторів виникнення і динаміки ризиків з метою одержання уявлення про їх вплив на функціонування підприємства. Зазвичай у ході аналізу не даються формалізовані оцінки, а визначаються конкретні варіанти розвитку подій, а також загальна імовірність і рівень впливу ризику відповідно до встановленої якісної шкали. Тому результати його проведення можуть стати основою для кількісної оцінки, необхідної для надання кожному ризику конкретних числових та вартісних критеріїв, та використовуватися для виявлення імовірності ризику та суми можливих втрат у грошовому вигляді (абсолютна величина втрат на випадок прояву ризику).

Метод аналогій дозволяє визначити імовірність і рівень впливу ризиків за аналогією із показниками подібних операцій, які проводилися у попередньому періоді. При цьому порівнянні може бути використаний як власний, так і зовнішній досвід здійснення операцій у різних ризикових ситуаціях. Окрім розглянутих методів, у цілому ряді випадків для визначення рівня ризику і вибору оптимальних рішень можуть використовуватися специфічні методи, до яких можна віднести метод "дерева рішень" і методологія VaR.

Методика "дерева рішень" передбачає графічну побудову різних варіантів розвитку подій у ризиковій ситуації. За "гілками дерева" співвідносять суб'єктивні та об'єктивні оцінки можливих подій (експертні оцінки, розміри втрат і доходів і т.д.). Рухаючись уздовж побудованих "гілок", використовуючи спеціальні методики розрахунку імовірності, оцінюють кожний варіант шляху. Це дозволяє досить обгрунтовано підійти до визначення рівня ризику і вибору оптимального рішення.

Концепція розрахунку ринкової вартості VaR (Value at Risk — вартість під ризиком) та її похідні CFaR (Cash Flow at Risk) і EaR (Earning at Risk — грошовий потік під ризиком) спочатку використовувалися для оцінки ринкового ризику комерційних банків, однак нині стали популярними і серед нефінансових інститутів. Показник ризику, визначений за методологією VaR, відображає виражену у грошових одиницях величину, яку не перевищать очікувані втрати впродовж визначеного періоду часу та заданою імовірністю. Цей показник розраховується із використанням трудомістких розрахунків та спеціальних програмних продуктів, проте доцільність його визначення зумовлена необхідністю одержання об'єктивної незалежної оцінки ризику, який бере на себе підприємство [7].

Розглянуті методи можуть доповнювати один одного або використовуватися окремо, що буде залежати від цілі управління ризиками, важливості передбачуваних втрат і досвіду співробітників. Наприклад, визначен-

ня імовірності ризику на основі кількісних методів може доповнюватися оцінкою можливих наслідків на основі вибраної шкали і навпаки. Однак у будь-якому випадку результатом їх реалізації мають стати конкретні оцінки, які дозволяють у подальшому провести процедуру ранжування ризиків.

Метою проведення цієї процедури є виявлення найбільш вагомих ризиків, що потребують специфічних дій, і відбору ризиків, які не є пріоритетними. Тому на цьому етапі необхідно відсортувати усі виявлені ризики із використанням специфічних способів сортування. На думку науковців, скласти об'єктивну оцінку про ризики може сигнальна картка, на якій показуються ризики, характерні для кожної бізнес-одиниці, і визначається показник загальної корпоративної дохідності до ризику [8]. Однак ми вважаємо, що більш ефективним інструментом при ранжуванні ризиків є побудова карт, які являють собою графічне відображення ризикових подій у системі координат "імовірність настання ризикової події" — "збитки, із цим пов'язані". Ці карти ризиків можуть бути побудовані як на основі кількісних, так і на основі якісних показників, а також дозволяють виділяти кольором ступінь небезпеки тієї чи іншої події для підприємства, тому їх можна вважати універсальним інструментом для візуального уявлення усіх можливих ризиків [9].

Результатом цих дій має стати складання списку пріоритетних ризиків, який повинен включати не більше двадцяти складових і стати основою для розробки конкретних дій щодо їх уникнення. Однак, на думку більшості авторів, на заключній стадії етапу оцінки ризиків може виникнути необхідність у проведенні ряду процедур, до яких можна віднести документування незначних ризиків, складання списку найбільш вагомих ризиків, а також визначення рівня загального ризику.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, сучасний ризик-менеджмент можна розглядати як інтегровану систему управління ризиками і відносинами, які виникають у процесі управління, що передбачає наявність певних специфічних складових, ознак і функцій. Зокрема, як і будь-яка інша система управління, ризик-менеджмент складається із двох підсистем — підсистеми, якою управляють (об'єкта управління), і підсистеми, яка управляє (суб'єкта управління). Об'єктом управління у ризик-менеджменті є ризик, ризикові вкладення капіталу та економічні відносини між господарюючими суб'єктами в процесі реалізації ризику. До таких економічних відносин належать відносини між страхувальником і страховиком, позичальником і кредитором, між підприємцями (партнерами, конкурентами) тощо. На цьому фоні суб'єкт управління в ризик-менеджменті — це спеціальна група людей (фінансові та ризик-менеджери, спеціалісти зі страхування, аквізатори, актуарії, андерайтери та ін.), які різними способами і прийомами управлінського впливу здійснюють цілеспрямоване функціонування об'єкта управління. При цьому процес впливу суб'єкта на об'єкт управління, тобто сам процес управління, може здійснюватися лише за наявності відповідної інформації, яка б дозволила приймати конкретні рішення в умовах ризику, і, як наслідок, — звести до мінімуму імовірність втрат і збільшити прибуток. Така інформація є сукупністю статистичних, економічних, комерційних, фінансових та інших даних і об'єднує низку специфічних відомостей.

Література:

1. Камінський А.Б. Економічний ризик та методи його вимірювання / А.Б. Камінський. — К.: Козаки, 2002. — 120 с.
2. Кравченко В.А. Стан управління підприємницькими ризиками: українська специфіка / В.А. Кравченко // Проблеми системного підходу в економіці. — 2007. — № 3. — С. 56—59.
3. Андрійчук В. Менеджмент: прийняття рішень і ризик / В. Андрійчук, Л. Бауер. — К.: КНЕУ, 1998. — 316 с.
4. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка / О.С. Федонін, І.М. Рєпіна, О.І. Олексюк. — К.: КНЕУ, 2006. — 316 с.
5. Лук'янова В.В. Економічний ризик / В.В. Лук'янова, Т.В. Головач. — К.: ВЦ "Академія", 2007. — 345 с.
6. Машина Н.І. Економічний ризик і методи його вимірювання / Н.І. Машина. — К.: ЦУЛ, 2003. — 188 с.
7. Свиноус І.В. Теоретичні підходи до трактування сутності та характеристики змісту понять "невизначеність", "ризик / І.В. Свиноус, О.Ю. Гаврик // Сталий розвиток економіки. — 2015. — № 4. — С. 177—182.
8. Кравченко В. Сучасні стандарти ризик-менеджменту: основа для побудови дієвої системи управління маркетинговими ризиками компанії / В. Кравченко // Маркетинг в Україні. — 2007. — № 5. — С. 36—40.

References:

1. Kamins'kyj, A.B. (2002), Ekonomichnyj ryzyk ta metody joho vymiriuvannia [Economic risk and methods of its measurement], Kozaky, Kyiv, Ukraine.
2. Kravchenko, V.A. (2007), "The state of business risk management: Ukrainian specifics", Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi, vol. 3, pp. 56—59.
3. Andrijchuk, V. and Bauer, L. (1998), Menedzhment: pryjniattia rishen' i ryzyk [Management: decision-making and risk], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Fedonin, O.S. Riepina, I.M. and Oleksiuk, O.I. (2006), Potentsial pidpryiemstva: formuvannia ta otsinka [Potential of the enterprise: formation and estimation], KNEU, Kyiv, Ukraine.
5. Luk'ianova, V.V. and Holovach, T.V. (2007), Ekonomichnyj ryzyk [Economic risk], VTs "Akademiia", Kyiv, Ukraine.
6. Mashyna, N.I. (2003), Ekonomichnyj ryzyk i metody joho vymiriuvannia [Economic risk and methods of its measurement], TsUL, Kyiv, Ukraine.
7. Svynous, I.V. and Havryk, O.Yu. (2015), "Theoretical approaches to the interpretation of the essence and characteristics of the content of the concepts of "uncertainty", "risk"", Stalyj rozvytok ekonomiky, vol. 4, pp. 177—182
8. Kravchenko, V. (2007), "Modern risk management standards: the basis for building an effective marketing risk management system for the company", Marketynh v Ukraini, vol. 5, pp. 36—40.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2017 р.

УДК378.4: 330.342.24

В. І. Усик,
к. е. н., доцент, докторант кафедри макроекономіки та державного управління,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
Т. В. Матусевич,
к. філос. наук, доцент кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

РОЛЬ УНІВЕРСИТЕТУ В СЕКТОРНІЙ СТРУКТУРІ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

V. Usyk,
PhD in Economics,Associate Professor, Postdoctoral Researcher of the Department of Macroeconomics and Public Administration, SHEI "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"
T. Matusevych,
PhD in Philosophy of Education, Associate Professor at the Social Philosophy, Philosophy of Education, Education Policy Department, National Pedagogical Dragomanov University

THE ROLE OF UNIVERSITY IN THE SECTORAL STRUCTURE OF KNOWLEDGE ECONOMY

Побудова в Україні моделі "економіки знань" вимагає поєднання існуючих культурних традицій і наявних людських ресурсів із вимогами глобальної економіки та сучасними соціальними реаліями. У сучасних умовах для України вкрай важливим є створення університетів світового класу. Ця робота ведеться не перший рік і наразі потребує зміни стратегії і концентрації на тих ВНЗ, які вже сьогодні займають лідерські позиції, хоча б з точки зору національних рейтингових систем. Очевидним є те, що пріоритетним є формування ефективного фінансового механізму та колективу висококваліфікованих кадрів на базі створених прогресивних "острівцях" поєднання науки та освіти.

The process of building a "knowledge economy"model in Ukraine requires a combination of existing cultural traditions and available human resources with the requirements of the global economy and modern social realities. In today's conditions, the creation of world-class universities is extremely important for Ukraine. This work has been started many years ago and now needs to change the strategy and concentration on the universities that already hold leadership positions, at least in terms of national rating systems. It is obvious that the establishment of an efficient financial mechanism and a team of highly skilled personnel on the basis of already created progressive "islands" of the combination of science and education is a priority.

Ключові слова: економіка знань, дослідницький університет, вища освіта, фінансування, інтелектуальний капітал, інновації.
Key words: knowledge economy, research university, higher education, financing, intellectual capital, innovations.

Велика частина завтрашньої економіки народжується сьогодні в університетських дослідницьких лабораторіях [1]

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Трансформаційні зміни, що в останні десятиліття стали неодмінним атрибутом сучасного плинного світу, вкотре привертають увагу теоретиків і практиків до вищої освіти як одного з драйверів таких перетворень. На сучасному етапі розвитку суспільства та посилення розвитку економіки знань провідні країни концентрують свою увагу на тих університетах, які займають перші позиції. Це, як правило, дослідницькі університети, які виступають як організаційні посередники для кооперації освітніх і наукових структур із бізнесом та урядом задля об'єднання зусиль та активізації інноваційної діяльності й вирішення міждисциплінарних завдань освіти і науки. За період 2007—2013 рр. у світі збільшилася частка вчених на 20%, а витрати на науку на 30, 7%, випередивши зростання глобального ВВП на 20% [2]. В Україні, ми маємо дещо іншу статистику, а також можемо спостерігати розпорошення державного фінансування на науку, гонитву більшості університетів за певними кількісними показниками, які нав'язані чи то МОН, чи то керівництвом самого ВНЗ. Тому, на нашу думку, в Україні на цьому етапі, варто сфокусувати свою увагу на конкретних університетах, які вже показали достатньо істотні результати, на найрезультативніших наукових колективах та перспективних вчених, підтримці молодих дослідників. Саме університети мають стати основними учасниками національних інноваційних систем/структур і отримувати найбільшу питому вагу фінансування від держави аби мати можливість здійснювати високопродуктивну наукову та освітню діяльність. Ці університети сприятимуть якісному економічному зростанню країни і формуванню інтелектуального капіталу нації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Відомий американський вчений Ф. Альтбахом відзначає, що всі бажають мати університет світового класу, але не кожен знає означає такий університетський статус і яким чином його можна досягти [3]. В. Сацик стверджує, що "конкурентоспроможний університет виникає тоді, коли перетинаються можливості для залучення талановитих викладачів і студентів, наявні значні фінансові ресурси, а також використовується ефективна модель управління. За обмеженості ресурсної бази для становлення висококонкурентних університетських закладів критично важливою є активна державна підтримка у цій сфері за різними функціональними напрямами — як через забезпечення належного конкурентного середовища на ринку послуг вищої освіти, так і шляхом прямого інвестування фінансових ресурсів у розбудову освітнього і дослідницького потенціалу ВНЗ" [4, с. 97—98]. Джеміль Салмі в своїх дослідженнях зробив висновок, що "в основі видатних результатів діяльності університетів світового класу, таких як висока репутація випускників, сучасні наукові дослідження і їх впровадження, лежать три взаємодоповнюючі фактори: 1) високою концентрацією талантів серед викладачів та студентів; 2) достатність ресурсів для створення сприятливих умов навчання і проведення передових наукових досліджень та 3) управлінська структура ВНЗ, яка сприяє розвитку стратегічного бачення, інноваціям та гнучкості, що дозволяє ВНЗ приймати рішення та здійснювати управлінську діяльність без бюрократичних перешкод" [5, с. 7]. У своїх працях С. Курбатов розглядає університет світового класу як матеріалізацію ідеї елітного навчального закладу XXI сторіччя і аналізує три стратегії його побудови [6], які і запропонував в свій час той же Джеміль Салмі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз ролі і місця університету в секторній структурі економіки знань, його інноваційного потенціалу, експлікація феномену дослідницького університету.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У світовій літературі давно шириться концепція економіки знань або ще її прийнято називати інтелектуальна економіка, де в основі лежать наукові знання та інтелектуальна власність як стимули та визначальні фактори стійкого зростання національної економіки. Фундаментальною основою економіки знань звичайно є високоякісна змістовна освіта. У звіті Світового банку "Побудова суспільства знань: нові виклики для вищої освіти" [7] визначено такі основні чотири функції вищої освіти, що спрямовані на підтримку наукоємного економічного зростання:

— спроможність навчати кваліфікованих та здатних адаптуватися працівників, включаючи науковців високого рівня, фахівців, техніків, вчителів для базової та середньої освіти, а також майбутніх представників влади;

— здатність генерувати нові знання;

— спроможність отримати доступ до існуючих глобальних знань та адаптувати їх до місцевого використання;

— передача норм, цінностей, поглядів та етики як основи соціального капіталу, необхідного для побудови здорових громадянських суспільств та об'єднаних культур.

Інтелектуальна економіка створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання та збагачення усіх сфер (сектори, галузі, суб'єкти, процеси) суспільства. Економіка знань володіє також високим соціальним значенням, базується на принципах покращення якості життя, доступності інформації, гуманізації, збереження культурного різноманіття та багатомовності у світі загальної освіти [8].

Сучасна освіта, основана на економіці знань, поділена на три таких сегменти — той, що фокусується на викладанні; той, в основі якого лежать наукові дослідження та той, який орієнтований на прикладні навички та компетенції. Саме вони складають комплексне уявлення про сферу національної освіти.

Сучасна економіка-це інноваційна економіка, в якій знання дозволяють генерувати безперервний потік нововведень, що відповідає мінливим динамічним потребам, а досить часто — формує ці потреби. Знання тільки тоді мають значення в економічному сенсі, коли вони реалізуються у формі інновацій. Діяльність із виробництва, поширення і використання знань відіграє нині як ніколи важливу роль, визначає істотні риси і темпи розвитку економіки. Між наукою і технологією виникає нова взаємодія, все більш секторів економіки стають наукомісткими, зростає частка інвестицій в знання, освіту, нематеріальні активи. Мова йде, в першу чергу, про ключову роль людського капіталу, який за певних інституційних умов перетворюється на найважливіший чинник розвитку економічної системи, заснованої на знаннях.

Ми вважаємо, що в основі системи національної освіти повинні знаходитися провідні вищі навчальні заклади України, навколо ж цього ядра будуть такі елементи, як дошкільні навчально-виховні заклади, загальноосвітні навчальні заклади, позашкільні навчально-виховні заклади, середні спеціальні навчальні заклади, інші ВНЗ, заклади післядипломної освіти, науково-дослідні установи, заклади неформальної освіти, он-лайн освітні платформи, департаменти розвитку персоналу на підприємствах. Чому саме провідні ВНЗ ми поставили в серце освітньої системи? Ми вважаємо, що якісна освіта та наука можуть бути каталізатором накопичення і розвитку загального людського та соціального капіталів, які виступають, з одного боку, джерелом економічних можливостей суспільства, а з іншого — забезпечують спроможність економіки у досягненні економічного зростання.

Формуючи інноваційний потенціал економічної системи, посилення інтеграції науки і освіти активно впливає на відтворювальні контури суспільного виробництва. Науково-освітня інтеграція покликана стати генератором подолання кризи в економічній системі, надання їй ознак інноваційності, формування нових структурних пропорцій, фактором переходу до траєкторії економічного зростання [9, с. 5—6].

Становлення освітнього сектору в економіці знань вимагає створення механізмів формування та функціонування інноваційної інфраструктури, в основі якої лежатимуть нові знання та науково-технічна інформація. Саме ця інфраструктура буде зв'язуючою ланкою освіти, науки та виробництва.

Як правило, в центрі таких інноваційних інфраструктур знаходяться університет. Так, в американській моделі, наукові парки створюються на великих земельних ділянках, які закріплені державою на довготривалий термін за великими університетами і провідними науково-технічними інститутами. Ці університети здають землю інноваційному бізнесу, які здійснюють практичну реалізацію інноваційних ідей університету/інститут. Звичайно, найбільш відомими приладами є Кремнієва долина та Шосе 128, які виникли власне завдяки новітнім розробкам місцевих університетів. У змішаній моделі можна навести приклад найстарішого наукового парку Шотландії — Херіот-Уоттського, де, наприклад, дозволено тільки проведення науково-дослідних робіт і заборонене масове виробництво інноваційної продукції. Ці університети, як правило, носять назву дослідницьких і являються ядром інноваційної системи в тріаді "наука-освіта-бізнес".

Роль університетів в інноваційній структурі суспільств можна виразити через функції університетів, бо ця роль експліцитно чи імпліцитно присутня в кожній з них. Виділяють такі основні функції університетів [10]:

— генерування знань;

— підготовка кваліфікованої робочої сили.

— механізм селекції та соціалізації домінуючих еліт;

— роль ідеологічного апарату, що виражає існуючу в усіх суспільствах ідеологічну боротьбу.

Слід відмітити, що сучасний університет намагається частково дистанціюватися від функції ідеологічного апарату. Зокрема у Великій Хартії Університетів (Magna Charta Universitatum) міститься положення про моральну та інтелектуальну незалежність університетів: "Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька і викладацька діяльність повинна бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної й економічної влади" [11]. Однак це твердження носить все ж таки інтенціональний характер, оскільки існують університети, які вже своєю назвою декларують приналежність до певної системи цінностей, ідеології, релігії. Проте це не позбавляє їх, в свою чергу, можливості бути залученими до інноваційного розвитку шляхом репрезентації альтернативних можливостей, адже опозиція до існуючого є класичним джерелом творення нового.

Необхідно наголосити також на тому, що хоча інноваційна структура суспільства позначається значною диверсифікацією, її складові можуть набувати різних організаційних та інституційних форм (центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори, технопарки тощо), університети займають унікальне місце в інноваційному розвитку. Адже жодна інша інституція не поєднує виробництво знань з розробкою, застосуванням та поширенням навичок та можливостей виробництва нових знань. А це, в свою чергу, значно розширює кількість потенційних каналів трансферу знань [12].

З нашої точки зору, до ключових атрибутивних характеристик університетів, що дозволяють розглядати їх як вагомий чинник розвитку інноваційної структури суспільства слід віднести трансформаційний потенціал університетів, що проявляється у здатності вищої освіти:

— розвивати потенціал на всіх рівнях суспільства, допомагаючи талановитим людям отримати додаткові знання/навички;

— створити пул високоосвічених осіб, який, досягнувши критичного розміру, стане ключовим національним ресурсом;

— розглядати теми, чий довгостроковий вплив для суспільства перевершує їхню нинішню цінність для студентів та роботодавців (наприклад, гуманітарні науки);

— забезпечити простір для вільного та відкритого обговорення ідей та цінностей [13].

Показовим в плані вивчення масштабу трансформаційного потенціалу університетів є дослідження "Роль університетів у трансформації суспільств" [14], що об'єднало зусилля дослідників з 15 країн світу та було спрямоване на з'ясування питання про те, що відбувається у суспільствах, які зазнали певних економічних, соціальних чи політичних трансформації у своїй нещодавній історії та про те, яку роль університети відіграли в процесі даних трансформацій. Результати дослідження засвідчують, що вплив університетів можна розглядати за такими вимірами:

— економіка: формування людського капіталу;

— державність: створення та підтримка державних та цивільних інституцій; вибір і

— соціалізація політичних та соціальних груп;

— соціальна структура: основи соціальної стратифікації, ступінь та механізми мобільності для різних груп;

— культура: виробництво та поширення ідей, вплив на критику вищезазначеного та надання критики.

Світовий досвід доводить, що ключовим суб'єктомнаціональної інноваційної системи, який має високу самостійність і давно став рівноправними партнером бізнесу в інтеграції науки, освіти, виробництва є дослідницький університет.

Сутність класичного дослідницького університету — поєднання, інтеграція навчального процесу та фундаментальних наукових досліджень — уперше системно була визначена В. Гумбольдтом у XIX ст. [9, с. 94]. У меморандумі заснованого В. фон Гумбольдтом у 1809 р. Берлінського університету, який став прототипом класичного університету дослідницького типу, були закріплені такі основні принципи дослідницького університету: — єдність науки і викладання; — свобода викладання; — академічне самоврядування [4, с. 9].

За вихідною класифікацією Фонду Карнегі [15] дослідницькі університети поділяються на:

1. Дослідницькі університети, що присуджують докторський ступінь (екстенсивні). Установи вищої освіти, які пропонують широкий набір програм бакалаврата, проводять підготовку елітних наукових кадрів з навчанням у докторантурі з присудженням 50 або більше ступенів PhD на рік, принаймні, з 15 дисциплін.

2. Дослідницькі університети, що присуджують докторський ступінь (інтенсивні). Установи вищої освіти, які пропонують широкий набір програм бакалавратури, проводять підготовку елітних наукових кадрів з навчанням у докторантурі з присудженням, принаймні, 10 ступенів PhD на рік по 3-х або більше дисциплін, або до 20 ступенів PhD в рік загалом.

Критерії ідентифікації дослідницьких університетів, що використовуються Фондом Карнегі з часом змінювались, але до основних слід віднести:

1) наявність в університеті докторантури, в тому числі з урахуванням числа дисциплін за якими університетом присуджується ступінь PhD;

2) обсяг отриманих федеральних наукових і освітніх грантів;

3) наявність в університеті програм підготовки бакалаврів;

4) представництво в списку провідних університетів за показником величини федеральної фінансової підтримки на проведення дослідницької роботи.

В Україні статус дослідницького до 2014 року надавався національним вищим навчальним закладам, які мали вагомі наукові здобутки, провадили дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечували інтеграцію освіти та науки з виробництвом, брали участь у реалізації міжнародних проекті в і програм [16]. Статус дослідницького ВНЗ могли отримати на основі 31 індикатора в науковій, інноваційній, навчальній та міжнародній сферах. Кожен з індикаторів мав кількісну прив'язку, тому більшість ВНЗ працювали не на якість, а на кількість. Як наслідок, проведене дослідження у 2013 році в рамках Шанхайського університетського рейтингу засвідчило низький і навіть незадовільний стан роботи дослідницьких університетів в Україні. На основі узагальнення даних 1200 дослідницьких університетів було створено рейтинг дослідницьких університетів (Global Research University Profile), в якому наявним був лиш один ВНЗ України — Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Така ситуація засвідчила "недостатній рівень глобальної конкурентоспроможності українських ВНЗ, їх слабку представленість та інтеграцію у світовий науково-освітній простір" [17].

У 2017 році за версією ще одного світового рейтингу World University Rankings українські ВНЗ були присутні у кількості 4, але після 800 місця. Ми не стверджуємо, що усі ВНЗ країни повинні стати дослідницькими центрами, адже серед величезної кількості ВНЗ України варто виділити лише ті, які дійсно здатні робити якісні наукові дослідження, які можуть ефективно співпрацювати з роботодавцями і разом з ними здійснювати дослідження або ж апробувати його. Ті ВНЗ, які наразі вже представлені у рейтингах, які за словами Сергія Курбатова "можна розглядати як важливі механізми формування інституційного лідерства університетів та могутнього каталізатора прогресивних змін в університетському середовищі" [18], мають стати потенційними лідерами та своїм прикладом стимулювати інші ВНЗ. Адже, можливо, деякі заклади вищої освіти мають на меті просто поширювати знання, а ніяким чином не створювати науку чи займатися інноваціями.

Рівень розвитку освітньої і наукової сфери визначає стан освітнього потенціалу країни, ефективне використання якого відображається у здатності генерувати нові ідеї та використовувати їх у процесі забезпечення економічного зростання. Враховуючи сучасний інтернаціональний характер економічних і соціальних процесів, Україна має докласти зусиль, щоб створити університети, які відповідають світовому класу [19, с. 205].

ВИСНОВКИ

Ми вважаємо, що саме університет дослідницького типу має стати центром освіти і науки. Адже це те місце, де зростає інтелектуальний потенціал країни, де є можливість впроваджувати в практику наукові досягнення, мати спільні програми з підприємствами, організаціями, органами державного та муніципального управління, науковими установами та міжнародними партнерами. Саме тут здійснюється підготовка висококваліфікованих наукового-педагогічних кадрів, які здатні розв'язувати складні та суспільно важливі завдання у різних галузях економіки.

Серед згаданих вище трьох стратегії Джеміль Салмі щодо побудови університету світового класу, власне є та, про яку ми описували вище, і яка вважається найшвидшою та найдешевшою для країни — це модернізація кількох обраних університетів. Саме цієї стратегії, починаючи з початку вісімдесятих років минулого сторіччя, дотримується Китай за допомогою цілого ряду ретельно продуманих реформ та інвестиційних програм.

Ще однією стратегією є об'єднання вже існуючих університетів у нові навчальні заклади. З фінансової точки зору це затратний варіант, але перевагою злиття є те, що в результаті створюються більш сильні ВНЗ, які здатні капіталізувати нову синергію та об'єднати людські та фінансові ресурси. Але тут є одна небезпека — не здатність створити єдину академічної культуру і забезпечення внутрішньої єдності новоствореного вузу. І третя, найдорожча, стратегія побудови університету світового класу — це створення нових університетів. Тут виникає можливість зібрати команду найкращих викладачів, дослідників та студентів з усього світу, запровадити найсучаснішу управлінську модель та адекватну управлінську культуру. Окрім того, створення нових навчальних закладів змушує вже існуючі вузи швидше реагувати на мінливі умови конкурентного середовища. Але, як зазначав автор, яка б стратегія не була обрана, її реалізація можлива якщо це завдання стане загальнонаціональним пріоритетом. Враховуючи вищезазначене, ми вважаємо, що на даному етапі розвитку в Україні потрібно серед широкого кола наукових досліджень і підготовки кадрів, вибрати ті, які займають лідерські позиції, де вже створені потужні наукові школи та є достатня матеріальна база. І саме тут зосередити найкращий людський та фінансовий капітал,адміністративно сприяти на їх основі інтеграції науки та освіти. Таким чином, це буде сприяти створенню університетів світового класу та створенню нових конкурентних університетів.

Література:

1. Wiley John. The future of research universities / John Wiley // Science and Society Interviews. EMBO Report. — University Madison-Wisconsin. — Vol. 8. — № 9. — 2007.

2. World Economic Forum, 2013. The Global Competitiveness. Report 2013—2014.

3. Altbach P.G. The costs and benefits of world-class universities. International Higher Education, 2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://htmldbprod.bc.edu/prd/f?p=2290:4:0::NO:RP,4:P0_CONTENT_ID:100190

4. Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні: монографія / [А.Ф. Павленко, Л.Л. Антонюк, Н.В. Василькова та ін.]; за ред. А.Ф. Павленка та Л.Л. Антонюк; М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана, Ін-т вищ. освіти. — К.: КНЕУ, 2014. — 350 с.

5. Салми Джамиль. Создание университетов мирового класса / Джамил ьСалми; пер. с англ. — М.: Издательство "Весь Мир", 2009. — 132 с.

6. Курбатов С. Університет світового класу як матеріалізація ідеї елітного навчального закладу XXI сто-

річчя / С. Курбатов // Теорія і практика управління соц. системами. — 2011. — № 3. — С. 11—18.

7. World Bank. Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education, Washington DC: The World Bank, 2002.

8. Стюарт Т. ЮНЕСКО и общества знаний для всех / Т. Стюарт, Е. Кузьмин, В.Фирсов // Российский комітет программы ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. — 2008. — Режим доступа: http://www.ifapcom.ru/

9. Інтеграція науки і вищої освіти як фактор становлення економіки знань: навч. посіб/ За заг. ред. Л.І. Яковенко. — Полтава: Скайтек, 2013. — 208 с.

10. Castells M. "Universities as dynamic systems of contradictory functions"in J. Mulleret. Al. (eds) Challenges of globalisation. South African debates with Manuel Castells. — CapeTown: Maskew Miller Longman. — 2001. — P. 206—223.

11. Велика хартія університетів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/ukrainian

12. Hawkins, R.W.University research in an'innovation-society / R.W. Hawkins, C.H. Langford, K.S. Sidhu // Science Technology and Innovation Indicators in a ChangingWorld: RespondingtoPolicyNeeds, OECD, Paris, 2007

13. Task Force on Higher Education and Society. — Peril and Promise: Higher Education in Developing Countries, Washington DC, The World Bank, 2000

14. Brennan J. / J.Brennan, R. King, Y.Lebeau //The role of universities in the transformation of societies: Synthesis report. London: Association of Commonwealth Universities and the Open University, 2004

15. The Carnegie Classification of Institutions of Higher Educatio. — EditedbyAlexander C. McCormick. Menlo Park, CA: The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 2001.

16. Положення про дослідницький університет затверджене Постановою КМУ № 163 від 17.02.10 року.

17. Сацик В. Україна в дзеркалі міжнародного рейтингу національних систем вищої освіти Юніверсітас 21 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.edu-trends.info/universitas_21/

18. Курбатов С. Рейтинги як інструмент розвитку лідерського потенціалу університетів: навчальний посібник / С. Курбатов / За заг. ред. С.А. Калашнікової. — К.: ДП "НВЦ" Прірітети", 2016. — 42 с.

19. Антикризове управління національною економікою: монографія / [І. Малий, І. Радіонова, Л. Ємельяненко та ін.] / За заг. ред. І. Малого. — К.: КНЕУ, 2017. — 368 с.

References:

1. John Wiley (2007), "The future of research universities", Science and Society Interviews. EMBO Report, vol. 8, № 9.

2. The Global Competitiveness Report 2013—2014. — World Economic Forum (2013), available at: https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014 (Accessed 07 Dec 2017).

3. Altbach, P.G. (2003), "The costs and benefits of world-class universities", International Higher Education, available at: https://htmldbprod.bc.edu/prd/f?p=-2290:4:0::NO:RP,4:P0_CONTENT_ID:100190.

4. Pavlenko, A. F. Antoniuk, L. L. Vasylkova, N. V. etc. (2014), Doslidnytski universytety: svitovyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [Research Universities: Global Experience and Development Prospects in Ukraine], KNEU, Kyiv, Ukraine

5. Salmy, Dzhamyl (2009), Sozdanye unyversytetov myrovoho klassa [Creating world-class universities], "VesMyr", Moskow, Russia.

6. Kurbatov, C. (2011), University of the world class as a materialization of the idea of an elite school of the XXI century, Teoriia i praktyka upravlinnia sots. Systemamy, vol. 3, pp. 11—18.

7. World Bank (2002), "Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education", Washington DC: The World Bank.

8. Stiuart,T. Kuzmyn, E. Fyrsov, V. (2008), "UNESCO and the Knowledge Society for All", available at: http://www.ifapcom.ru/ (Accessed 07 Dec 2017)

9. Iakovenko, L. I. (2013), "Integration of science and higher education as a factor in the formation of knowledge economy", Skaitek, Poltava, Ukraine.

10. Castells, M. (2001), "Universities as dynamic systems of contradictory functions" in J. Mulleret. Al. (eds), Challenges of globalisation. South African debates with Manuel Castells, CapeTown: Maskew Miller Longman, pp. 206—223.

11. Magna Charta Universatum available at: http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/ukrainian (Accessed 07 Dec 2017).

12. Hawkins, R.W. Langford, C.H. and Sidhu, K.S. (2007), "University research in an'innovation society", in OECD (Ed.), Science Technology and Innovation Indicators in a ChangingWorld: Responding to Policy Needs, OECD, Paris, France.

13. Task Force on Higher Education and Society (2000), Peril and Promise: Higher Education in Developing Countries, Washington DC, The World Bank.

14. Brennan, J. King, R. & Lebeau, Y. (2004). "The role of universities in the transformation of societies", Synthesis report. London: Association of Commonwealth Universities and the Open University.

15. The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching (2001), "The Carnegie Classification of Institutions of Higher Education" 2000 edition, Edited by Alexander C. McCormick. Menlo Park, CA.

16. Regulations on the research university approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/163-2010-%D0%BF (Accessed 07 Dec 2017).

17. Satsyk, V. (2014), "Ukraine in the mirror of the international rating of national higher education systems of the Universities" 21 available at: http://www.edu-trends.info/universitas_21/ (Accessed 07 Dec 2017).

18. Kurbatov S. (2016) "Ratings as a tool for developing the leadership potential of universities: a manual", DP "NVTs"Priritety", Kyiv, Ukraine.

19. Malyi, I. Radionova, I. Yemelianenko, L. Etc (2017), Anti-crisis management of the national economy, KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2017 р.

УДК 336.71

Ю. П. Макаренко,
д. е. н., професор,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро
А. А. Хоруженко,
студентка 6-го курсу, магістр,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро

УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ ТА ПАСИВАМИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ З МЕТОЮ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Yu. Makarenko,
Doctor of Economic sciences, professor, The Dniprovs'kyy National University named after Oles' Gonchar
A. Khoruzhenko,
6th year student, master, The Dniprovs'kyy National University named after Oles' Gonchar

MANAGEMENT OF ASSETS AND LIABILITIES OF THE COMMERCIAL BANK WITH THE AIM OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF THEIR USE

У сучасних економічних умовах від стабільності банківської системи залежить розвиток та функціонування всієї економіки. Керівництво банківських структур постійно вирішує важливі питання щодо удосконалення управління фінансовими процесами таких структур. Це вимагає неперервного планування фінансової діяльності банку з метою недопущення кризи ліквідності та платоспроможності. Планування є досить важливим для управління та розвитку банківської діяльності. З цієї точки зору надзвичайно важливим є процес розробки стратегії управління його активами та пасивами.

In modern economic conditions, the development and functioning of the whole economy depends on the stability of the banking system. Management of banking structures constantly solves important issues in improving the management of financial processes of such structures. This requires a continuous planning of the bank's financial activities in order to prevent a liquidity and solvency crisis. Planning is very important for the management and development of banking activities. From this perspective, the process of developing a strategy for managing its assets and liabilities is extremely important.

Ключові слова: прибутковість, банківська система, активи, пасиви, процентний ризик, прибуток.
Key words: profitability, banking system, assets, liabilities, interest rate risk, profit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У світовій міжнародній банківській практиці процес управління активами та пасивами, а саме рівень його ефективності розглядається як один із найважливіших чинників підвищення стабільності, фінансової стійкості, надійності, ліквідності та прибутковості фінансової діяльності банку. Процес прийняття управлінських рішень у сфері управління активами та пасивами банківських установ повинен враховувати всі аспекти та особливості фінансової діяльності банку та його швидку адаптацію до змін навколишнього середовища.

Кризові явища в економіці України та банківській системі, а також необхідність забезпечення стабільного функціонування банківських установ призводить до того, що пріоритетним завданням менеджменту будь-якого банку повинно буди ефективне управління активами і пасивами, як інтегрованого процесу, що охоплює в собі активи, пасиви, їх структуру, ризики, що пов'язані із ними та прибутки. Функціонування в банку інтег-

рованого управління активами і пасивами потребує створення відповідної системи методів та інструментів, що забезпечать виконання поставлених завдань та прибуткової діяльності, оскільки саме вона є метою діяльності банку, як комерційної установи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питання управління активами і пасивами банку присвячені праці таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як Д.Ф. Маршалл [6], Віпул К. Бансал [6], Дж. Сінкі [10], Л.О. Примостка [9], Г.Т. Карчева [4], Дзюблюк О.В. [3], Литвинюк О.В. [5], М.М. Бобрик [1], але проблема підвищення ефективності їх використання і досі є дискусійною і потребує подальшого розгляду.

Так, Д.Ф. Маршалл і Віпул К. Бансал дають наступне визначення: "Управління активами і пасивами являє собою спробу мінімізувати схильність цінового ризику за рахунок витримування певних пропорцій між активами і пасивами для досягнення цілей фірми (наприклад, досягнення встановленого рівня доходів) з одночасною мінімізацією ризику банку. Суть такого виду управління ризиками полягає саме у знаходженні правильних співвідношень між балансовими активами та пасивами" [6, с. 189].

Дж. Сінкі певним чином заповнює прогалину та визначає процес управління активами і пасивами комерційного банку як скоординоване управління банківським балансом, яке приймає до уваги альтернативні сценарії процентної ставки і ліквідності [10, с. 392]. Тобто Дж. Сінкі під управлінням активами і пасивами розуміє, в основному, методи управління чистою процентною маржею та гепом.

Більш точно та повно, на нашу думку, сутність процесу управління активами і пасивами банку у вітчизняній практиці визначає Л.О. Примостка, яка під сутністю управління активами і пасивами розуміє скоординоване управління фінансами банку, в процесі якого через узгодження управлінських рішень та досягнення певних пропорцій між активними і пасивними операціями досягається кілька цілей, таких як підвищення прибутку, зниження ризиків, аналіз і контроль за ліквідністю, управління спредом [9, с. 249].

Як зазначає Г.Т. Карчева, "Виходячи з концепції банку, що динамічно розвивається, забезпечити фінансову стійкість банку і його сталий розвиток можливо у разі ефективного управління банківськими ризиками та гнучкого управління активами і пасивами..." [4, с. 249].

Дзюблюк О.В. узагальнює визначення фінансової стійкості банку є її трактування, як якісної характеристики його фінансового стану, котрий відзначається достатністю, збалансованістю та оптимальним співвідношенням фінансових ресурсів і активів за умов підтримання на достатньому рівні ліквідності й платоспроможності, зростання прибутку та мінімізації ризиків, і котрий здатний витримати непередбачені втрати і зберегти стан ефективного функціонування [3, с. 37].

Литвинюк О.В. вбачає, що забезпечення фінансової стійкості відноситься до основних завдань процесу управління активами і пасивами банку [5, с. 228].

Узагальнюючи існуючі визначення стійкості, М.М. Бобрик пропонує визначати стійкість комерційного банку як "якісний динамічний стан діалектичної рівноваги, при

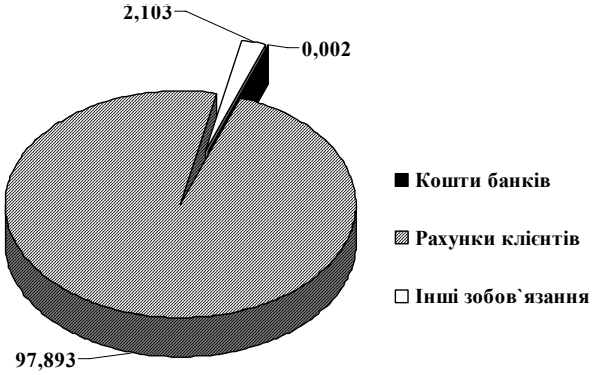

Рис.1. Структура зобов'язань ПАТ "ОТП Банк" за 2016 рік, %

Джерело: побудовано автором на основі джерела [8].

якому реалізується його сутність і призначення в економіці, і яке зберігається протягом відносно тривалого періоду часу в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, супроводжується розширенням відтворення його діяльності з кількісної і якісної сторін у відповідності з суспільними потребами" [1, с. 33].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є проведення аналізу управління активами та пасивами комерційного банку та виявлення напрямів покращення ефективності їх використання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах сьогодення Україна знаходиться у стані політичних та економічних потрясінь. У 2016 році середній рівень інфляції становив 13,9% у порівнянні з 48,7% у 2015 році. Стабілізація економічної ситуації в 2016 році призвела до зростання ВВП приблизно на 1% та стабілізації української гривні, що дозволило НБУ послабити деякі валютні обмеження, запроваджені протягом 2014—2015 років. Було зменшено обов'язкову частку продажу валютних надходжень до 65% і дозволено здійснювати виплату дивідендів за кордон, однак дію деяких інших обмежень було продовжено. Протягом 2015—2016 років Україна отримала перші транші за механізмом розширеного фінансування, узгодженим із МВФ. Подальша стабілізація економічної та політичної ситуації залежить, великою мірою, від успіху українського уряду, при цьому подальший розвиток передбачити складно.

Стратегія управління активами та пасивами комерційного банку являє собою сукупність положень, що визначають основи управління діяльністю банку в сфері формування капіталу, залучення коштів, проведення активних операцій, надання торгово-посередницьких та інших послуг, з метою забезпечення сталого розвитку банку. Отже, процес розробки та формування стратегії є балансування між обмеженими можливостями та можливостями, що зумовлені станом зовнішнього середовища банку. Різноманіття варіантів шляхів розвитку, які можуть бути обрані керівництвом банку, обумовлюють потребу в безперервному аналізі інформації стану внутрішнього та зовнішнього середовища. На підставі такого аналізу формуються цілі розвитку банку — фінансові орієнтири та орієнтири організаційного розвитку, які витікають з оцінки майбутнього стану [4].

Таблиця 1. Показники ефективності використання активів та пасивів ПАТ "ОТП Банк" за 2014 — 2017 рр.

Показник	31.12.2014	31.12.2015	31.12.2016	30.06.2017
Рентабельність активів	-17,38	-12,55	3,84	1,35
Рентабельність статутного капіталу	-230,07	-161,23	37,26	11,65
Процентний прибуток	2291741	1822718	1889361	908090
Чиста процентна маржа	10,99	8,62	7,61	3,56
Чистий операційний прибуток	-12,10	-8,41	9,14	4,33
Чиста не процентна маржа	-0,04	-0,06	0,05	0,02
ЧС	0,28	0,30	0,26	0,12

Джерело: побудовано автором на основі джерела [8].

Отже, управління активами і пасивами залежить від обраної керівництвом банку політики та стратегії. У відповідності з обраною стратегією формуються свої портфелі активів, зобов'язань та капіталу як сукупний портфель, спрямований на досягнення спільної мети. Такий спосіб управління цілком обгрунтований, оскільки всі банківські портфелі тісно взаємопов'язані і значною мірою впливають один на одного.

Головна мета процесу управління активами і пасивами полягає в максимізації або стабілізації розміру маржі управління банку за умови дотримання допустимого рівня ризику. Завдяки цьому менеджмент має можливість управляти ризиком відсоткових ставок та ризиком ліквідності, координуванням рішень щодо джерел фінансування та напрямків розміщення коштів [3].

При проведенні аналізу управління активами та пасивами ПАТ "ОТП Банк" важливим є розгляд структури зобов'язань за 2016 рік , що представлено на рисунку 1.

Розглянувши цей рисунок, помітно, що найбільшу частку зобов'язань складають кошти клієнтів, а саме 21802425 тис. грн, що становить 97,89%.

Рентабельність (rate of return) — відносний показник економічної ефективності, який відображає рівень ефективності використання ресурсів і капіталу банку. Коефіцієнт рентабельності розраховується як відношення операційного прибутку до активів, ресурсів або потоків, що її формують. Рентабельність може бути виражена показниками прибутку в розрахунку на одиницю вкладених коштів або показниками прибутку, що міститься в кожній одержаній грошовій одиниці. Основними показниками, що характеризують рентабельність банківської діяльності, є ROA, ROE.

Розрахунки за нормативами представлені в таблиці 1.

Чиста процентна маржа може обчислюватися щодо працюючих або загальних активів. У деяких країнах органи регулювання банківської діяльності вважають за доцільне знаменником цього показника брати активи, які приносять дохід (працюючі активи). Така думка грунтується на тому, що процентний прибуток потрібно порівнювати лише з тією частиною активів, яка генерує сукупні доходи банку. Згідно з інструктивними матеріалами НБУ чиста процентна маржа обчислюється щодо загальних активів банку. Пропонований метод обчислення має на меті оптимізувати співвідношення працюючих та непрацюючих активів банку, оскільки активи, за якими не отримується дохід, значно знижують показник чистої процентної маржі.

Чиста маржа операційного прибутку визначається відношенням різниці між операційними доходами та операційними витратами (включаючи процентні) до сукупних активів банку.

Нижче представлено динаміку показників рентабельності активів та пасивів ПАТ "ОТП Банк" 2014—2017 рр.

Згідно з розрахунками, помітно певне підвищення показників за досліджуваний період та зниження рентабельності статутного капіталу в 2017 році.

Головною метою управління процентним ризиком є зниження впливу зміни у відсоткових ставках на вартість капіталу шляхом обмеження та скорочення розміру можливих збитків, які банк може понести за відкритими позиціями у зв'язку зі зміною ситуації на фінансових ринках. Метою політики по управлінню процентним ризиком є опис та встановлення основних критеріїв для керівництва щодо управління та контролю процентного ризику у банку.

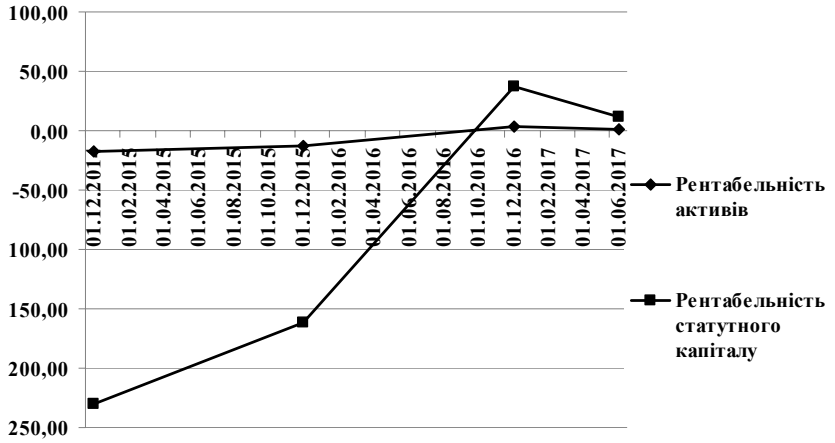

Рис. 2. Динаміка показників рентабельності активів та пасивів ПАТ "ОТП Банк" 2014—2017 рр.

Джерело: побудовано автором на основі джерела [8].

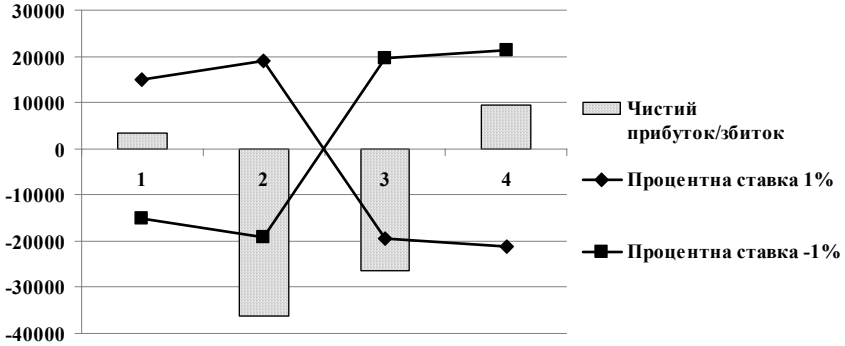

Рис. 3. Динаміка чутливості прибутку/збитку до зміни процентної ставки на один процентний пункт за 2013—2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі джерела [8].

Стратегії управління процентним ризиком:

— управління гепом;

— управління дюрацією;

— управління шляхом використання строкових фінансових інструментів (синтетичне управління).

З метою оцінки ступеня схильності бізнесу процентному ризику (чутливість до коливань процентної ставки) звичайно проводиться аналіз розривів строкової структури процентних активів і пасивів (геп-аналіз).

Для визначення показника гепу всі активи і пасиви банку поділяються на групи:

— активи та пасиви, чутливі до зміни процентної ставки;

— активи та пасиви, нечутливі до зміни процентної ставки.

Активи і пасиви є чутливим і до зміни процентних ставок протягом фіксованого проміжку часу, якщо виконується хоча б одна з таких вимог: дата перегляду плаваючої ставки потребляє в межі зафіксованого часового інтервалу; строк погашення настає в цьому інтервалі; термін проміжної або часткової виплати настає в цьому інтервалі.

Активи (пасиви), чутливі до зміни процентної ставки, включають:

— внески (депозити), за якими закінчується строк договору;

— внески з плаваючою процентною ставкою;

— кредити, що будуть повернуті в аналізований період;

— кредити з плаваючою процентною ставкою;

— амортизація основної суми кредитів, строк договору за якими не закінчується протягом даного періоду;

— цінні папери (в т.ч. векселя, облігації), що погашаються протягом даного періоду;

— цінні папери, за якими виплачується купонний доход протягом даного періоду;

— інші активи і зобов'язання, включаючи фінансові інструменти, що знаходяться поза балансом.

До нечутливих активів та зобов'язань належать такі, доходи та витрати за якими протягом фіксованого часового інтервалу не залежать від зміни процентної ставки на ринку.

Нижче представлено кількісну оцінку процентного ризику на підставі аналізу чутливості чистого процентного доходу до зміни відсоткових ставок, а також зміну економічної вартості капіталу в результаті рівномірного зсуву кривих дохідності на один процентний пункт.

Материнський банк централізовано встановлює ліміт на обсяг зменшення економічної вартості капіталу для дочірніх банків — не вище 20% від обсягу регулятивного капіталу, а завданням Комітету з управління активами та пасивами є забезпечення мінімізації розривів між строками переоцінки процентних активів та пасивів за рахунок зміни параметрів окремих великих транзакцій та модифікації існуючих стандартів банківських продуктів і цінової політики. Забезпечення запланованого рівня процентного доходу здійснюється за рахунок управління відсотковим спредом.

Таким чином, досвід економічно розвинених країн з огляду на історичний розвиток методів управління комерційним банком показує, що для досягнення вищевказаної мети банк може використовувати три прості стратегії управління:

— стратегію управління активами банку;

— стратегію управління пасивами банку;

— стратегію "управління фондами" (збалансований підхід до одночасного управління активами і пасивами).

Під управлінням активами розуміють шляхи і порядок розміщення власних і залучених коштів. Стосовно комерційних банків — це розподіл на готівку, інвестиції, позики та інші активи. Очевидним вирішенням проблеми розміщення коштів є "придбання" таких активів (надання позик і інвестицій), які можуть принести найвищий дохід за того рівня ризику, на який готове піти керівництво банку та підтримання необхідного рівня ліквідності.

Тому така стратегія потребує виконання певних вимог до організації її проведення, зокрема і накопичення банком високоліквідних активів, якими є якісний кредитно-інвестиційний портфель. Окрім того, для ефективнішого управління активними операціями комерційних банків необхідно також вдосконалити підходи до встановлення оптимального співвідношення процентних складових ресурсної бази філій комерційних банків на підставі визначення залежності дохідності активів банку від частки залучених і запозичених коштів у структурі балансів прибуткових банків [7, с. 74].

Сутність збалансованої стратегії управління полягає в тому, що банки розглядають свої портфелі активів і пасивів як єдине ціле, визначаючи роль сукупного портфеля в одержанні високого прибутку за прийнятного рівня ризику. Спільне управління активами і пасивами дає банку інструментарій для формування оптимальної структури балансу та створення захисту від ризиків,

спричинених значними коливаннями параметрів фінансових ринків.

Відповідно, головним завданням менеджменту є координування рішення щодо активів і пасивів усередині кожного окремого банку, аби досягти найвищих результатів, максимально контролюючи обсяги, структуру, доходи та витрати як за активними, так і за пасивними операціями банку. Контроль керівництва банку над активами має координуватися з контролем над пасивами, оскільки лише в такому разі можна буде досягти внутрішньої єдності й за вдяки цьому максимізувати різницю між доходами та витратами [2; 4].

ВИСНОВКИ

Відсутність відповідної системи методів та інструментів, що забезпечать виконання поставлених завдань та прибутковість діяльності, оскільки саме вона є метою діяльності банку як комерційної установи. Вибір відповідних методів стратегічного, поточного та оперативного управління активами та пасивами банку дасть змогу узгодити систему за всіма рівнями.

Отже, ефективне управління активами і пасивами банку залежить від вибору стратегії управління, яка забезпечить досягнення цільової прибутковості, визначеної метою банку, та мінімізує ризики. При цьому важливим є формування ресурсної бази для протистояння кризам і нестабільності, а також здатності оперативно адаптуватися до змін зовнішнього середовища банку, вагоме значення має формування та реалізація фінансової стратегії управління активами і пасивами банку, в тому числі співвідношенням чутливих до зміни ставки відсотка активами та пасивами. Тому необхідним є прогнозування зміни облікової ставки Національного банку України і, як наслідок, планування знаку та розміру гепу банку, а в якості критерію оптимізації його фінансової стратегії може виступити прибуток у довгостроковому періоді.

Література:

1. Бобрик М.М. Финансовая устойчивость коммерческого банка / М.М. Бобрик // Банковское дело. — № 8. — 2011. — С. 32—35.

2. Волошко І.В. Завдання фінансової стратегії банку [Електронний ресурс] / І.В. Волошко. — Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/10635

3. Дзюблюк О.В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи: монографія / О.В. Дзюблюк, Р.В. Михайлюк. — Тернопіль, 2009. — 316 с.

4. Карчева Т.Г., Карчева О.Я. Ефективне управління активами і пасивами — необхідна умова фінансової стійкості банку [Електронний ресурс] / Т.Г. Карчева, О.Я. Карчева. — Режим доступу: https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1502/15sovuai.pdf

5. Литвинюк О.В. Необхідність формування сучасного механізму управління активами та пасивами банківських установ / О.В. Литвинюк // Вісник Одеського національного університету. Економіка. — 2013. — Т. 18, Вип. 1 (1). — С. 226—229. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_1(1)__51

6. Маршалл Дж.Ф., Бансал Випул К. Финансовая инженерия. Полное руководство по финансовым нововведениям. — М.: ИНФРА. — М, 1998. — 784 с.

7. Ногина С.Н. Управління активними операціями комерційного банку / С.Н. Ногина, Ю.А. Профатило // Вісник КІБіТ. — 2011. — № 2. — С. 73—76.

8. Офіційний сайт ПАТ "ОТП Банк" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.otpbank.com.ua

9. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку підручник / Л.О. Примостка. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2004. — 468 с.

10. Синки Д. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Д. Синки; пер. с англ. А. Левинзон. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — 1017 с.

11. Шварц О.В. Удосконалення інструментарію управління активами і пасивами банку в умовах фінансової нестабільності / О.В. Шварц / Світ фінансів. — 2011. — № 4. — С. 33—39.

References:

1. Bobrik, M. M. (2011), "Financial stability of a commercial bank", Bankovskoe delo, vol. 8, pp. 32—35.

2. Voloshko, I.V. (2003) "Tasks of the bank's financial strategy", Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Seriia Ekonomika, vol. 5, pp. 119—122.

3. Dziubliuk, O. V and Mykhajliuk, P.V. (2009), Finansova stijkist' bankiv iak osnova efektyvnoho funktsionuvannia kredytnoi systemy: monohrafiia [Financial stability of banks as the basis for effective functioning of the credit system: a monograph], Ternopil, Ukraine.

4. Kartacheva, T.H. and Kartacheva, O.Ya. (2015) "Effective asset and liability management is a necessary condition for financial stability of the bank", Finansovyj prostir, vol. 2, pp. 146—150.

5. Lytvyniuk, O.V. (2013) "The need for a modern mechanism for managing assets and liabilities of banking institutions", Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu, vol. 18, no. 1 (1), pp. 226—229.

6. Marshal, G. F. and Bansal Vypul, K. (1998), Finansovaja inzhenerija. Polnoe rukovodstvo po finansovym novovvedenijam [Financial engineering. A comprehensive guide to financial innovation], Infra, Moskva, RF.

7. Nohyna, S. N. (2011) "Managing active commercial bank operations", Visnyk KIBiT, vol. 2, pp. 73—76.

8. Official site of PJSC "OTP Bank" (2017), "Combined financial statements and the report of the financial auditor" for 2016—2017, available at: https://www.otpbank.com.ua (Accessed 15 Nov 2017).

9. Prymostka, L. O. (2004), Finansovyj menedzhment u banku [Financial management at the bank], 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.

10. Sinki, D. (2007), Finansovyj menedzhment v kommercheskom banke i v industrii finansovyh uslug [Financial management in a commercial bank and in the financial services industry], Al'pina Biznes Buks, Moskva, RF.

11. Shvarts, O.V. (2011) "Improvement of the Bank's assets and liabilities management tool in the conditions of financial instability", Svit finansiv, vol. 4, pp. 33—39.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2017 р.

УДК 334.7

Л. В. Прокопець,
к. е. н., асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
В. С. Губчак,
магістрант кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

L. Prokopets,
PhD, assistant of department of economy of enterprise and management a personnel,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi
V. Gubchak,
Graduate student of department of economy of enterprise and management a personnel,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi

FEATURES OF STATE SUPPORT OF SMALL BUSINESS IN UKRAINE AND FOREIGN EXPERIENCE

Розвиток малого підприємництва має вагоме значення для країни в плані соціального та економічного характеру. Для ефективного розвитку цього сектора економіки необхідна державна підтримка на належному рівні, яка нині в Україні відсутня через велику кількість стримуючих факторів.

Для розвитку малого підприємництва запропоновано низку заходів, серед яких універсальні методи державного регулювання і прискорювання. Також для активізації діяльності суб'єктів малого підприємництва було запропоновано розглянути досвід європейських країн, які на високому рівні отримують державну підтримку у своїй країні.

Мале підприємництво закордоном служить базою для стабільної економіки та становить основу соціально-економічного розвитку ЄС. Малий бізнес стимулює розвиток конкуренції, впровадження новітніх технології. Тому європейське суспільство здійснює підтримку малого підприємництва, головна мета якої — збалансувати інтереси держави і бізнесу, забезпечити оптимальні умови для підприємницької діяльності, збільшити конкурентоспроможності малого бізнесу та країни зокрема. В Україні відсутня чітка стратегія регулювання малого підприємництва, недосконалою є система фінансування становлення і розвитку малого бізнесу, невідпрацьованими залишаються правові й організаційні питання діяльності мікропідприємств. Підтвердженню неефективного розвитку малого підприємництва став аналіз його стану за низку років.

The development of small business is important for the country in terms of social and economic character. Effective development of this sector of the economy requires state support at the proper level. Ukraine does not have such support because of the large number of deterrent factors.

A number of measures have been proposed for small business development. Among them — the universal methods of state regulation and acceleration. Also, in order to stimulate the activities of small businesses, it was proposed to consider the experience of European countries.

Small business abroad serves as a basis for a stable economy and is the basis for the EU's social and economic development. Small business stimulates the development of competition, the introduction of the latest technology. Therefore, European society supports small business, the main purpose of which is to balance the interests of the state and business, provide optimal conditions for entrepreneurship, increase the competitiveness of small business and the country in particular. Ukraine has no clear strategy for regulating small businesses, the financing system for the formation

and development of small businesses is imperfect, legal and organizational issues for micro enterprises remain unmanageable. Confirmation of the ineffective development of small business has become an analysis of its state for several years.

Ключові слова: мале підприємництво, державна підтримка, інфраструктура розвитку малого підприємництва, фінансування, регіональні програми, лізинг.

Key words: small business, state support, small business development infrastructure, financing, regional programs, leasing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах господарювання дуже важливим є розвиток малого підприємництва в Україні, яке виступає одним із складових сектора економіки країни і регіонів. Мале підприємництво може найшвидше реагувати на кон'юнктуру ринку і надавати ринковій економіці необхідної гнучкості. Основною складовою ефективного розвитку малого бізнесу є стабільна його підтримка з боку держави, проте це регулювання є недостатнім. Задля покращення розвитку цього сектора економіки, необхідно проаналізувати зарубіжний досвід державної підтримки малого підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблему державної підтримки малого підприємництва досліджено в наукових працях таких економістів і науковців, як А. Алексєєв, І. Андрєєва, В. Бодров, В. Буєв, А. Булатов, В. Воротін, З. Варналій, В. Герасимчук, Н. Джобава, Я. Жаліла, В. Загорський, Д. Ісаченко, В. Кіщак, І. Кіщак, І. Комарницький, Т. Кондратюк, В. Литвин, Д. Ляпін, В. Ляшенко, Ю. Ольвінська, К. Павлов, В. Папп, Т. Піхняк, М. Пивоварова, Д. Пиріг, О. Тимченко, В. Труш, О. Туркало, В. Федорченко, Н. Чала, М. Чумаченко, А. Чухно, І. Шапкін, Н. Ясин та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є сучасний стан розвитку малого підприємництва, розкрити особливості державної політики підтримки розвитку малого підприємництва в Україні та зарубіжний досвід.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На жаль, сьогодні в Україні відсутній дієвий механізм підтримки, розвитку і захисту малого бізнесу і малого підприємництва. Про це свідчать недоліки і складнощі, що зустрічаються в процесі функціонування підприємств бізнесу. Тому перед урядом, зацікавленими організаціями відкривається широке поле діяльності. При цьому синхронно слід розвивати як державну систему підтримки бізнесу, так і ініціативу підприємств по об'єднанню зусиль у сфері державно-фінансової діяльності [1].

В Україні існують фактори, що стримують розвиток малого підприємництва, до яких належать:

— надмірний розвиток корупції та бюрократизму;

— високий рівень оподаткування, що ставить під сумнів прибутковість діяльності малих підприємств, підвищує вірогідність банкрутства;

— відсутність ефективних механізмів кредитування та страхування суб'єктів малого бізнесу, незахищеність банківських установ від різноманітних видів ризику, пов'язаних із кредитуванням малих підприємств;

— недоступність бізнес-освіти для персоналу малих підприємств, відсутність соціальних гарантій;

— політична та економічна нестабільність, а також суперечливість та ускладненість законодавства [2].

Для детального аналізу стану малого підприємництва в Україні необхідно розглянути такий показник, як динаміка зміни кількості суб'єктів малого підприємництва всього (рис. 1) та окремо малих підприємств і фізичних осіб-підприємців (рис. 2) за період з 2010—2016 роки.

Як бачимо з рисунка 1, з 2012 по 2015 роки спостерігалась тенденція до зростання суб'єктів малого підприємництва, а вже у 2016 році було зменшення цієї кількості.

З рисунку 2 видно, що найменша кількість малих підприємств серед досліджуваного періоду становила 291154 у 2016 році, також у 2016 році зменшилась кількість фізичних осіб-підприємців, порівняно з 2014 і 2015 роками.

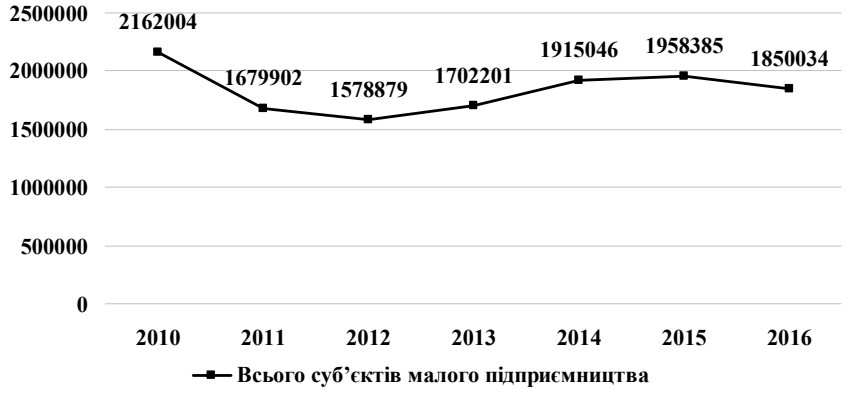

Рис. 1. Динаміка загальної кількості суб'єктів малого підприємництва у 2010—2016 роках

Джерело: [3].

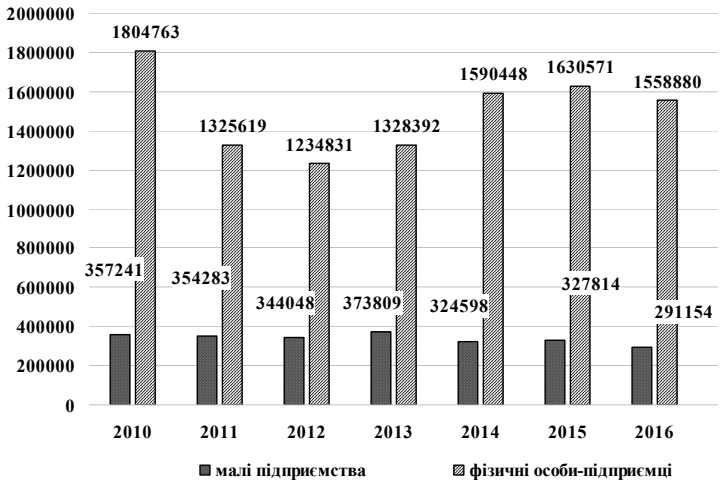

Рис. 2. Динаміка кількості малих підприємств та фізичних осіб-підприємців у 2010—2016 роках

Джерело: [3].

Отже, зважаючи на тенденцію до зменшення кількості суб'єктів малого підприємництва, необхідно визначити шляхи і методи державної підтримки малого підприємництва.

Під поняттям "державна підтримка малого бізнесу" розуміють будь-які державні заходи з фінансового сприяння в інтересах суб'єктів господарювання, що створюють для цих суб'єктів прямі чи приховані переваги і мають грошову оцінку. Надання підприємствам державної підтримки здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів шляхом зменшення їх доходної частини (у разі податкових пільг), або за рахунок грошових коштів державних підприємств та організацій. Основні форми державної підтримки суб'єктів економічної діяльності, у тому числі малого бізнесу:

— пряме бюджетне фінансування підприємств з боку державного та місцевих бюджетів;

— податкові пільги;

— часткове покриття державою відсотків за кредитами та покриття інших фінансових витрат;

— державні гарантії за кредитами;

— обов'язкове державне страхування комерційних ризиків;

— пільгові тарифи на товари та послуги, що надаються державою або державним підприємством;

— списання заборгованості з податків і податкових зборів, які підприємство не в змозі покрити самостійно [4].

Одним із проблемних питань для України є вибір найбільш ефективної інфраструктури розвитку малого підприємства, яку можна поділити на такі складові: фінансово-кредитна, консультаційно-інформаційна, організаційно-правова [5].

Рис. 3. Складові програми розвитку малого підприємництва регіону

Джерело: [8].

Фінансово-кредитна інфраструктура, яка впливає на розвиток малого підприємництва, має охоплювати: фінансові установи, які здійснюють пільгове кредитування малого підприємництва, гарантійні фонди, кредитні спілки, венчурні фонди і страхові компанії, державна підтримка (у вигляді спрощеної системи оподаткування, наданні пільг).

Підвищенню інформованості підприємців регіонів України з різних аспектів їх діяльності сприяє мережа інформаційно-консультативних установ. Метою такої підтримки є: створення системи інформаційного та консультаційного обслуговування малого підприємництва спеціалізованих фірм, що надають послуги малим підприємствам (бухгалтерські та аудиторські фірми) бізнес-центрів та центрів розвитку малого підприємництва, бізнес-інкубаторів, навчальних центрів з підготовки та перепідготовки спеціалістів для роботи на малих підприємствах, системи підготовки підприємців-початківців.

Організаційно-правова інфраструктура є сьогодні серйозною проблемою, для підтримки малого підприємництва, оскільки повинна бути комплексною і ефективною. Під організаційно-правовим впливом розуміють спектр дій органів державної влади, спеціалізованих установ та організацій, органів місцевого самоврядування, посадових осіб зазначених органів, наділених певною компетенцією стосовно суб'єктів підприємництва, в тому числі малого, які базуються на чинному законодавстві [6].

Основним інструментом координації підтримки підприємництва є регіональні програми, що розробляються на різних рівнях управління і базуються на 2 ключових підходах до державної підтримки: програмно-цільовому і координаційному, де перший формує мету, шляхи і засоби їхньої реалізації з орієнтацією на кінцеві результати, порівнюванням обсягів наявного і необхідного ресурсного забезпечення, а другий визначає роль і місце кожного рівня управління і досягненні поставлених завдань [7].

Регіональні програми розвитку малого підприємництва є інструментом державного управління. Складові програми розвитку малого підприємства регіону наведено на рисунку 3.

Однією з найефективніших форм державної підтримки малого бізнесу є лізинг. Фінансовий лізинг передбачає надання малим підприємствам обладнання, а не грошей на їх придбання, що гарантує використання грошей у повному обсязі за призначенням. Широке застосування лізингу на малих підприємствах дозволить знизити ризик утрати наданих фінансових коштів. Крім того, розповсюдження лізингу дає малим підприємствам реальні шанси реалізувати перспективний план свого розвитку [9].

Для ефективного розвитку сфери малого підприємництва в Україні необхідно вивчати досвід зарубіжних країн. Першою такою країною є Великобританія. У сучасних умовах малі підприємства там становлять 96 % загальної кількості приватних компаній країни, причому більша кількість малих фірм є дрібними, з кількістю працівників до трьох осіб. Основна маса малих підприємств у країні концентрується в торгівлі, будівництві, сфері побутових та ділових послуг.

Політика підтримки малого бізнесу у Великобританії спрямована на створення сприятливої атмосфери для підприємницької активності. Провідними вважають законодавчі заходи в галузі оподаткування, зокрема скорочення податків для малих підприємств, на капіталовкладення в нові сфери бізнесу, розширення практики надання податкових знижок тощо. Активну підтримку малого підприємництва здійснюють громадські організації, що надають консультативні послуги, науково-технічну інформацію і рекомендації щодо ведення власної справи. Значного поширення набули програми щодо підтримки малого підприємництва, зокрема стимулювання розвитку молодіжного підприємництва, допомога безробітним в організації власного бізнесу (проведення заходу "Схема підтримки підприємництва", що передбачав залучення безробітних громадян працездатного віку з наявністю відповідної суми капіталу для інвестування у бізнес) та ін. [10, с.118].

Сполучені Штати Америки є країною з найвищим рівнем підприємницької активності у світі. Розквіт малого бізнесу у США забезпечує значною мірою належна підтримка з боку держави.

Необхідно зауважити, що в Сполучених Штатах Америки відсутній особливий податковий режим для малих підприємств. Особливістю державної підтримки малого підприємництва у сфері податкового стимулювання малого підприємництва в США є те, що всі суб'єкти підприємницької діяльності для розрахунку прибутку з метою оподаткування зобов'язані вести бухгалтерський облік у повному обсязі. Однак для малих підприємств передбачені спеціальні положення, що спрощують процедуру обліку та звітності оподатковуваного прибутку за прогресивною шкалою:

— оподатковуваний прибуток до 50 тис. дол. — 15%;

— від 50 тис. дол. до 75 тис. дол. — 25%;

— від 75 тис. дол. до 10 млн дол. — 34%;

— понад 10 млн дол. — 35 %.

У США малі підприємства, що мають невеликі обсяги прибутків, можуть застосовувати касовий метод обліку, замість обліку методом нарахування, крім того, їм дозволяють вилучати з оподаткування інвестиції в капітальні активи, якщо їх обсяги за рік не перевищують 24 тис. дол. [11].

Велику підтримку малим і середнім підприємствам надає уряд Німеччини за допомогою кредитів і субсидій. З бюджету федерації та земель їм надаються пільгові інвестиційні кредити, особливо при освоєнні високотехнологічних виробництв, кредити для створення власних підприємств. Державна підтримка малого бізнесу направлена, перш за все, на забезпечення його фінансової самостійності. У федеральній програмі субсидування малих і середніх підприємств існує спеціальна стаття допомоги для підвищення долі власних коштів, яка склала біля 30 % всіх субсидій. Особам, що створюють нові підприємства, надаються кредити строком до 20 років [12].

З розвитку підприємств малого бізнесу Сінгапур посідає 5-те місце у світі за рахунок надання пільг в оподаткуванні (особливо у перші роки створення підприємства), постійного зниження відсотків за кредитами, які надають малим підприємствам, великої кількості пільго-

вих програм кредитування, державного фінансування навчання та підвищення кваліфікації робітників, які зайняті у сфері малого бізнесу. Завдяки такій підтримці в Сінгапурі функціонує близько 140 тисяч підприємств малого і середнього бізнесу, що становить 90 % від усіх підприємств країни, які забезпечують приріст ВВП на рівні 5—6 % на рік [13].

В Японії питома вага підприємств малого бізнесу становить близько 40 %, які функціонують в галузях будівництва, легкої промисловості та сфери послуг. Пільги на розвиток малого бізнесу залежать від статусу підприємства та виду діяльності. Державна підтримка малого бізнесу полягає у наданні державних субсидій і позик для розвитку підприємства, а держава виступає поручителем при отриманні кредиту в банку. Законодавство Японії жорстко регулює ринкову вартість на всі види продукції, уряд контролює необгрунтоване підвищення цін на сировину, матеріали, готову продукцію і послуги, що сприяє розвитку малого бізнесу в країні.

У Японії створено клімат найбільшого сприяння малому бізнесу. Державна підтримка малого та середнього бізнесу в Японії спрямована на зміцнення слабких економічних місць таких підприємств. На основі закону "Про основи політики стосовно малих і середніх підприємств" (1963 р.) у країні була створена цілісна система законодавчого забезпечення всебічної підтримки малого бізнесу.

На основі існуючого законодавства про підтримку підприємництва в Японії були створені три державні фінансові фонди, які займаються фінансовим забезпеченням малого бізнесу: Центральний кооперативний банк для торговельних і промислових підприємств, Народна корпорація з питань фінансування, Державна корпорація з фінансування малих підприємств [14].

Показовим для України є досвід державної політики у сфері малого підприємництва постсоціалістичних країн — Угорщини, Чехії, Польщі. На частку малих підприємств Угорщини припадає 99,8 % усіх підприємств. Вони створюють 50 % ВВП та забезпечують 60 % робочих місць. Для ефективної співпраці держави з підприємництвом налагоджено діяльність цілої низки організаційних структур, до яких належать: Національна Рада розвитку підприємництва, Міністерство економіки Угорщини, Агентство з розвитку інвестицій та торгівлі, Угорський банк розвитку, Державне акціонерне товариство гарантій, Державний фонд підтримки інновацій та науково-дослідної діяльності. Державна підтримка малого підприємництва охоплює цілу низку економічних стимулів, серед яких пільгове оподаткування та пільгове кредитування [15].

Для того, щоб малий бізнес ефективно функціонував в українській економіці і приносив позитивні результати так, як він це робить в європейських державах, потрібно використати ряд універсальних методів державного регулювання та стимулювання розвитку малого підприємництва, зокрема:

— встановлення системи пільг, у тому числі пом'якшення податкової політики;

— впровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

— державна підтримка розвитку факторингової та лізингової діяльності;

— фінансово-кредитна та інвестиційна підтримка;

— забезпечення участі суб'єктів малого підприємництва у виконанні постачань для державних, регіональних і місцевих потреб;

— розміщення державного замовлення на випуск продукції та надання послуг сектором малих підприємств на конкурсній основі;

— удосконалення нормативно-правової бази у сфері підприємницької діяльності;

— надання достовірної інформації підприємцям про умови діяльності;

— інформаційно-консультаційне обслуговування, в рамках якого повинна надаватися допомога з проблем формування та функціонування малих підприємств. У розвинених країнах світу держава активно створює інформаційно-консультаційні центри, які поєднують урядові структури, підприємницькі асоціації, торговельні палати, банківські установи;

— допомога у матеріально-технічному забезпеченні;

— полегшення доступу до фінансових ресурсів шляхом зниження облікової ставки Національного банку України, стабілізації курсу гривні, вдосконалення та поширення механізмів гарантування кредитів для малого підприємництва [16].

На сучасному етапі господарювання малий бізнес в Україні характеризується неоднорідністю і непослідовністю у своєму розвитку і вимагає провадження дієвої державної політики щодо стимулювання та підтримки з боку органів центральної та місцевої влади [17].

ВИСНОВКИ

Сучасний стан розвитку малого підприємства в Україні та стан державної підтримки цього сектору економіки потребує належної уваги. Особливості державної підтримки малого бізнесу у країнах Європи показують шлях розвитку для України. Державна підтримка малого підприємництва є складовою державної політики, яка повинна не тільки створювати сприятливі умови для розширення і покращення стану малих підприємств, а й також підтримувати їх у господарській діяльності.

Література:

1. Папп В. Сучасний стан і тенденції розвитку малого підприємництва в Україні / В. Папп // БІЗНЕСІНФОРМ. — 2013. — № 6. — С. 160—164.

2. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні / Є.С. Гордієнко, А.О. Гордієнко, І.М. Сидоренко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf3/13.pdf

3. Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/osp/osp_u/osp_u.htm

4. Варналій З.С. Мале підприємництво: основні теорії і практики / З.С.Варналій. — К.: Знання, 2001. — 277 с.

5. Інфраструктура підтримки малого підприємництва в Україні та на регіональному рівні / Н.В. Доброва [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4299/1/pdf

6. Колісник Г.М. Формування ефективної інфраструктури державної підтримки розвитку малого підприємництва в Україні / Г.М. Колісник // Науковий вісник: Збірник науково-технічних праць. — Львів: НЛТУУ. — 2007. — Вип. 17.3. — С. 271—276.

7. Комарницький І.М. Регіональна політика організаційно-економічної підтримки малих підприємств: монографія / І.М. Комарницький. — Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2003. — 236 с.

8. Регіональні програми розвитку малого підприємництва як інструмент державного управління / А. Попський [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/popskyj.pdf

9. Галиця І. Державне регулювання в умовах ринкових відносин / І. Галиця // Економіка України. — 2002. — № 6. — С.52—53.

10. Масна О. Особливості розвитку малого підприємництва в економіці Великобританії / О. Масна, Є. Парфенюк // Регіональна економіка. — 2008. — № 2. — С. 114—119.

11. Шайдюк І.Є. Європейський досвід державного регулювання та підтримки малого підприємництва / І.Є. Шайдюк // Концептуальні засади формування менеджменту в Україні: матеріали III Всеукр. наук. конф. — Київ, Одеса, Стамбул, 17—22 травня 2010 р. — С. 246—252.

12. Державна підтримка розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід / Г.О. Поліщук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2017-1/doc/6/03.pdf

13. Малий бизнес: США [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kreditbusiness.ru/usa.html

14. Особливості державної підтримки малого бізнесу у зарубіжних країнах / О. Квасниця [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/14622/1.pdf

15. Піхняк Т.А. Організаційно-економічний механізм державного управління підприємствами малого бізнесу: світовий досвід та уроки для України / Т.А. Піхняк // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. — 2012. — Вип. 22.2. — С. 270—274.

16. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні в кризових умовах / І.Б. Гобир, М.І. Мельник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.agrosvit.info/pdf/10_2015/12.pdf

17. Міжнародний досвід організації малого бізнесу та можливість його впровадження в Україні / К.В. Воронич [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2011/21_10/184_Wor.pdf

References:

1. Papp, V. (2013), "Current state and trends of small business development in Ukraine", BIZNESINFORM, vol. 6, pp. 160—164.

2. Hordiienko, Ye.S. Hordiienko, A.O. and Sydorenko, I.M. (2007), "State support for small business development in Ukraine", available at: http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf3/13.pdf (Accessed 24 Nov 2017).

3. State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/osp/osp_u/osp_u.htm (Accessed 24 Nov 2017).

4. Varnalij, Z.S. (2001), Male pidpryiemnytstvo: osnovni teorii i praktyky [Small Business: Basic Theories and Practices], Znannia, Kyiv, Ukraine.

5. Dobrova, N.V. (2013), "Infrastructure for supporting small business in Ukraine and at the regional level", available at: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4299/1/pdf (Accessed 24 Nov 2017).

6. Kolisnyk, H.M. (2007), "Formation of an effective state support infrastructure for small business development in Ukraine", Naukovyj visnyk: Zbirnyk naukovo-tekhnichnykh prats', vol. 17.3, pp. 271—276.

7. Komarnyts'kyj, I.M. (2003), Rehional'na polityka orhanizatsijno-ekonomichnoi pidtrymky malykh pidpryiemstv: monohrafiia [Regional policy of organizational and economic support of small enterprises: a monograph], Instytut rehional'nykh doslidzhen' NAN Ukrainy, L'viv, Ukraine.

8. Pops'kyj, A. (2014), "Regional programs of small business development as a tool of public administration", available at: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/popskyj.pdf (Accessed 24 Nov 2017).

9. Halytsia, I. (2002), "State regulation in the conditions of market relations", Ekonomika Ukrainy, vol. 6, pp. 52—53.

10. Masna, O. and Parfeniuk, Ye. (2008), "Features of the development of small business in the UK economy", Rehional'na ekonomika, vol. 2, pp. 114—119.

11. Shajdiuk, I. Ye. (2010), "European experience of state regulation and support of small business", Kontseptual'ni zasady formuvannia menedzhmentu v Ukraini: materialy III Vseukr. nauk. konf. [Conceptual Principles of Management Formation in Ukraine: Materials III. Allukr. sciences conf], Kyiv, Odesa, Stambul, pp. 246-252.

12. Polischuk, H.O. (2017), "State support for small business development: domestic and foreign experience", available at: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2017-1/doc/6/03.pdf (Accessed 24 Nov 2017).

13. kreditbusiness.ru (2017), "Small business: USA", available at: http://www.kreditbusiness.ru/usa.html (Accessed 24 Nov 2017).

14. Kvasnytsia, O. (2012), "Features of state support of small business in foreign countries", available at: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/14622/1.pdf (Accessed 24 Nov 2017).

15. Pikhniak, T. A. (2012), "Organizational and economic mechanism of state management of small businesses: world experience and lessons for Ukraine", Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy: zb. nauk.-tekhn. prats', vol. 22.2, pp. 270—274.

16. Hobyr, I.B. and Mel'nyk, M.I. (2015), "State support for small business development in Ukraine in crisis conditions", available at: http://www.agrosvit.info/pdf/10_2015/12.pdf (Accessed 24 Nov 2017).

17. Voronych, K.V. (2011), "International experience of small business organization and its implementation in Ukraine", available at: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2011/21_10/184_Wor.pdf (Accessed 24 Nov 2017).

Стаття надійшла до редакції 22.11.2017 р.

УДК 338:336

С. М. Халатур,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
М. Г. Пістунова,
магістрант, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ФІНАНСОВО КРЕДИТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРОЮ АКТИВІВ БАНКУ

S. Khalatur,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Finance and Banking Department,
Dnipro State Agrarian and Economic University
M. Pistunova,
Dnipro State Agrarian and Economic University

MANAGEMENT OF THE BANK'S ASSETS STRUCTURE

Метою статті є обгрунтування теоретичних аспектів сутності процесу управління структурою активів, визначення напрямів вдосконалення структури активів комерційного банку. В статті розглядається сутність процесу управління структурою активів банку, досліджуються основні цілі цього процесу. Обгрунтовується роль управління активами в забезпеченні фінансової стабільності банку.

The purpose of the article is to justify the theoretical aspects of the essence of the process of managing the structure of assets, determine the directions for improving the structure of the assets of a commercial bank. The essence of the process of managing the structure of the bank's assets is examined in the article, the main goals of this process are investigated. The role of asset management in ensuring financial stability of the bank is substantiated.

Ключові слова: активи банку, комерційний банк, управління , фінансова стабільність.
Key words: bank assets, commercial bank, management, financial stability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В усьому світі ефективність використання активів розглядається як один з найважливіших чинників підвищення стабільності, надійності, ліквідності та прибутковості діяльності банку. Кризові явища в економіці України та банківській системі, а також необхідність забезпечення стабільного функціонування банківських установ призводить до того, що найбільш тривалою і важливою стадією аналізу діяльності банку повинна бути перевірка та аналіз активів банку, ефективне управління їх структурою, ризиками, що пов'язані із ними. Це пояснюється тим, що якість активів в значній мірі обумовлює ліквідність та платоспроможність банка і в кінцевому рахунку його надійність. Функціонування в банку інтегрованого управління активами потребує створення відповідної системи методів та інструментів, що забезпечать виконання поставлених завдань та прибуткової діяльності, оскільки саме вона є метою діяльності банку як комерційної установи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання управління банківськими активами розглянуті в роботах таких дослідників, як І.В. Ларіонова, О.Н. Колодієв, І.Н. Чмутова, Ю.С. Прозорова, І.О. Губарева, Л.О. Примостка та інші. На думку О.Н. Колодієва, для досягнення ефективної банківської політики необхідно повною мірою збалансувати темпи зростання активів і капіталу [1, с. 172]. Однією з головних проблем, з якою стикаються невеликі банківські установи, на думку фінансового аналітика Ю.С. Прозорова [2, с. 55], є проблема неможливості задоволення попиту великих позичальників внаслідок недостатності фінансових ресурсів. Управління активами банку, на думку І.В. Сало, є одна з основних складових, яка безпосередньо впливає на ефективність роботи банківської установи та її здатності виживати в конкурентному середовищі. З розвитком банківської системи це питання стало актуальним через загострення боротьби за клієнтів та ресурси [4, с.192]. Фундаментальними з цієї проблематики є праці А.М. Герасимовича, Ж.М. Довгань, О.А. Кириченка, Р.І. Тиркало та інших. Питання формування активів, їх вдосконалення та управління ними потребують подальшого вивчення та вдосконалення. Необхідно краще дослідити процес формування оптимальної структури активів та механізм ефективного управління активами банку.

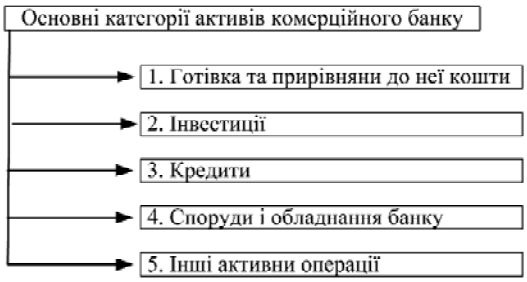

Рис. 1. Основні категорії активів банку

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Активами прийнято називати контрольовані організацією ресурси, використання яких в майбутньому викличе економічну вигоду. Активи комерційного банку утворюються в результаті активних операцій, тобто розміщення власних і залучених коштів з метою одержання доходу, підтримки ліквідності і забезпечення функціонування банку.

Активи комерційного банку, як і будь-які вкладення коштів, вирізняються різним рівнем ліквідності, тобто можливістю перетворення в кошти у готівковій та безготівковій формі, придатні для негайного виконання банком зобов'язань перед вкладниками й іншими кредиторами, а також швидкістю, з якою може бути проведене це перетворення.

Структурою активів банку є співвідношення різних за якістю статей активу балансу до балансового підсумку. Для того щоб визначити якість активів банку необхідно виділити доцільність структури його активів, диверсифікацію активних операцій, обсяг ризикових активів, обсяг критичних і неповноцінних активів, а також ознак мінливості активів.

Аналіз активів банку здійснюється в такій послідовності:

— вивчають динаміку зміни загальних активів, у тому числі окремих його статей (горизонтальний аналіз);

— аналізують структуру активів банку за різними класифікаційними ознаками (вертикальний аналіз);

— з'ясовують структуру активів за дохідністю, що характеризує ділову активність банку;

— аналізують структуру активів банку за ліквідністю та ризикованістю.

Для дослідження структури розміщення банківських ресурсів застосовують метод групувань. Групування активів банку здійснюють за такими ознаками:

— видами операцій;

— строками розміщення;

— ступенем ліквідності;

— ступенем ризику;

— впливом на рівень дохідності банку.

За видами операцій активи банку можна поділити на п'ять основних категорій (рис. 1).

По термінах розміщення:

а) безстрокові;

б) розміщення на термін (до запитання, до 30 днів, від 31 до 90 днів, від 91 до 180 днів, від 181 до 360 днів, від 1 року до 3 років, понад 3 років).

За ступенем ліквідності активи банку поділяються на чотири категорії (рис. 2).

За рівнем ризику активи комерційного банку поділяють на п'ять груп, для кожної з яких встановлено свій коефіцієнт можливості втрати вартості: I група — 0%; II група — 10%; III група — 20%; IV група — 50%; V група — 100%.

Залежно від того, в чиєму користуванні знаходяться активи банку, тобто по суб'єктам , активи поділяються так:

а) знаходяться в користуванні самого банку;

б) надані у тимчасове користування іншим суб'єктам (державі, юридичним особам, фізичним особам — нерезидентам).

Важливо відзначити, що структура активів по суб'єктам показує, наскільки диверсифіковані його вкладення і в які сектори і галузі економіки банк спрямовує свої ресурси.

Якість активів полягає в тому, наскільки вони сприяють досягненню основної мети діяльності комерційного банку — його прибутковою і стабільної роботи. Факторами, що визначають якість активів банку, є:

— прибутковість активів;

— відповідність структури активів структурі пасивів за строками;

— ліквідність активів;

— диверсифікація активних операцій;

— обсяг і частка ризикових і неповноцінних активів.

За якістю активи комерційного банку поділяють на:

— повноцінні;

— неповноцінні.

Головна мета управління активами банку складається в найбільш ефективном розміщенні та використанні власних і залучених коштів банку для отримання найвищої прибутку.

До основних принципів банківського менеджменту при управлінні активами слід віднести такі:

— управління прибутковістю активів;

— диверсифікація активних операцій;

— підтримку раціональної структури активів;

— аналіз ризиків і створення резервів.

Неповноцінним вважається актив, який банк не може перетворити в грошові кошти за поточною балансовою вартістю після закінчення терміну сто погашення.

До неповноцінним активів належать: прострочена позичкова заборгованість; векселі та інші боргові зо-

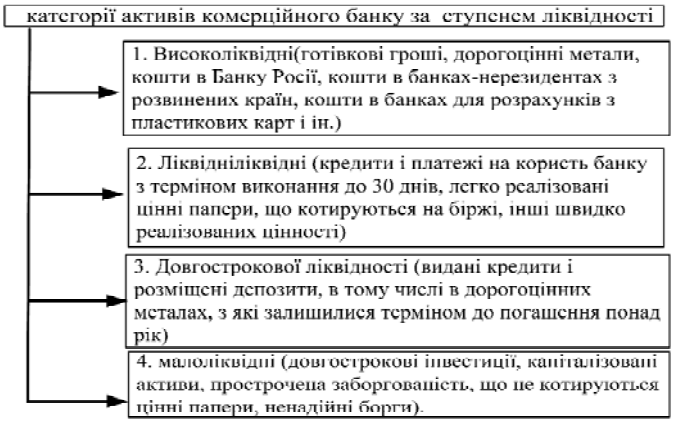

Рис. 2. Категорії активів комерційного банку за ступенем ліквідності

бов'язання, не сплачені в строк; неліквідні і знецінені цінні папери; дебіторська заборгованість терміном понад 30 днів; нереалізована нерухомість, кошти на кореспондентських рахунках в збанкрутілих банках; та ін.

Нині в банківській практиці використовуються три основних методи управління активами:

— метод загального розподілу коштів або загальний фонд коштів;

— метод розподілу активів або конверсії коштів;

— науковий метод управління активами.

Метод загального розподілу коштів (загальний фонд коштів) полягає в тому, що всі залучені кошти банку розглядаються як єдиний фонд, тобто сукупна сума банківських ресурсів. Кошти з цього фонду розподіляються в такому порядку:

1) поповнюються первинні резерви (готівку і кореспондентський рахунок в Банку Росії);

2) формуються вторинні резерви з числа короткострокових високоліквідних цінних паперів (при даному підході вторинні резерви є для банку головним засобом забезпечення ліквідності);

3) кошти фонду йдуть на фінансування всіх обгрунтованих заявок на отримання позик, причому портфель позик не рахується засобом забезпечення ліквідності;

4) після задоволення всіх заявок на позики, що залишилися кошти спрямовуються па купівлю ланцюгових паперів, насамперед державних, які є джерелом доходів і, крім цього, поповнюють вторинні резерви в міру того, як наближається термін їх погашення.

Застосування методу загального розподілу коштів має ряд недоліків. По-перше, в ньому акцент робиться на максимізацію високоліквідних коштів, які не дають необхідного рівня прибутковості, що в перспективі негативно позначиться на фінансовій стійкості банку. По-друге, не враховується терміновість депозитів різних видів: депозити до запитання призначені для розрахунків, а ощадні та строкові депозити розміщуються для отримання доходу і мають певні терміни зберігання.

Загальний метод розміщення коштів вважається ризикованим. Застосовують його в основному великі банки, які мають у своєму розпорядженні значні ресурси і фінансовою стійкістю і, виходячи з цього, можуть не дотримуватися терміновість вкладів.

Метод розподілу активів (конверсії коштів) базується на тому, що обсяг необхідних банку ліквідних коштів залежить від джерел залучення фондів, а не термінів. У застосуванні цього методу використовується розмежування джерел коштів у координації з нормами обов'язкових резервів і швидкістю їх обігу.

Наприклад, вклади до запитання вимагають більш високої норми обов'язкових резервів у порівнянні з ощадними і терміновими вкладами. При цьому швидкість їх оборотності також вище. Тому кошти за вкладами до запитання повинні поміщатися переважно в первинні і вторинні резерви, рідше — в інвестиції.

Метод розподілу активів створить всередині самого банку кілька "центрів ліквідності — прибутковості", які використовуються для розміщення коштів, залучених банком з різних джерел. Такі центри в банківській практиці отримали назву "банки всередині банку". У банку ніби існують "банк ощадних вкладів", "банк основного капіталу", "банк вкладів до запитання". Визначивши, які кошти на їхню прибутковості і ліквідності включаються до відповідних "банкам", керівництво цього комерційного банку встановлює порядок їх розміщення. При цьому важливо, що розміщення коштів з певного "банку" відбувається незалежно від інших "банків" (рис. 3).

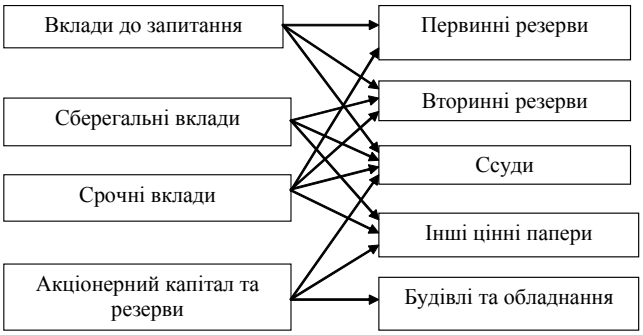

Рис. 3. Метод розподілу активів

До переваг такого методу слід віднести те, що при його застосуванні спостерігається координація термінів між вкладами і їх вкладеннями в активи, а також збільшуються додаткові вкладення в позики та інвестиції, що веде до підвищення прибутку. Метод дозволяє усунути надлишок ліквідних активів, які протистоять ощадним і строковим вкладам, а також основному капіталу.

Поряд з цим у даного методу є і окремі недоліки. По-перше, відсутній тісний зв'язок між окремими групами вкладів і загальної сумою вкладів. По-друге, існує незалежність джерел коштів від шляхів їх використання, бо одні й ті ж клієнти вкладають і займають у банку, якщо банки до цього прагнуть. Крім того, при використанні цього методу банки виходять з середнього, а не з граничного рівня ліквідності.

У банківській практиці застосовується також науковий метод управління активами, основу якого становить використання так званої цільової функції. Банк розраховує вкладення своїх ресурсів, застосовуючи наступну формулу:

$P(n)$=0,02x1+0,03x2+0,05x3+0,06x6+0,08x5+0,09x6,

де P — прибуток; x — $xб$ — суми інвестування за державними короткостроковими облігаціями, державним довгостроковими облігаціями, комерційних позичках, терміновим позиках, споживчим кредитом, іпотечним кредитом; 2, 3, 5, 6, 8, 9 — відсотки, відповідні цим видам інвестування.

Використання цього методу орієнтоване на максимізацію прибутку. Науковий метод виходить з припущення, що при будь-якому рівні ризику, який не пов'язаний з інвестуванням, банк вкладає кошти, виходячи з максимальних в певному періоді процентних ставок (у цьому випадку це 8 і 9%). Однак банк повинен дотримуватися норм регулювання з боку центрального банку, враховувати вимоги ризик-менеджменту і запити інших клієнтів.

У зв'язку з цим банк не вкладає всі свої кошти в активи, де потенційно можливі найвищі доходи (проценти), а розподіляє їх але кількома напрямками. Але значну частину своїх ресурсів він помістить гуда, де є можливість отримання більш високих доходів. Такі дії повинні забезпечити йому достатній прибуток при підтримці ліквідності на необхідному рівні.

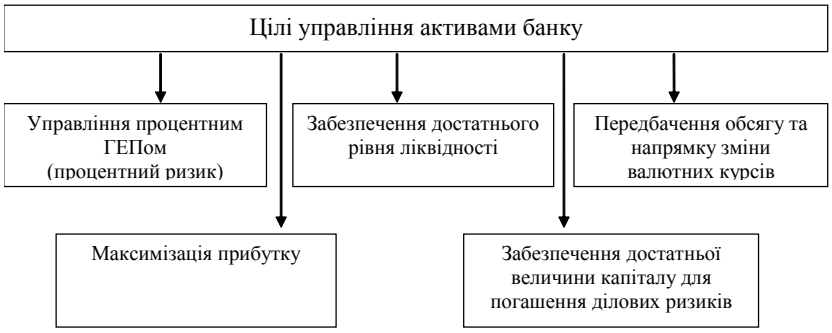

Рис. 4. Цілі управління активами банку

Нині всі три методи управління активами використовуються в світовій банківській практиці. Застосування кожного методу обумовлено економічною кон'юнктурою і положенням банку на ринку. При цьому зауважимо, що найбільш ефективним є метод управління активами на основі цільової функції.

У процесі управління активами перед менеджментом банку ставляться конкретні цілі. При цьому визначаються довгострокові завдання, шляхи розвитку банку, а також комплекс заходів щодо їх реалізації. Цілі визначають вихідні підходи до розвитку банку. Банк має орієнтуватись на таку діяльність, яка приносить йому прибуток. На основі досліджень літературних джерел можно виділити такі цільові орієнтири управління активами банку (рис. 4).

Таким чином, ключовими моментами, які вимагають прийняття рішень у процесі управління активами і пасивами є ліквідність, чутливість процентних ставок та ціноутворення для максимізації прибутку. Всі ці аспекти взаємопов'язані.

Отже, основними результуючими характеристиками, які впливають на фінансову стійкість кожного комерційного банку є:

— ліквідність і платоспроможність;

— зростання прибутку;

— мінімізація ризиків.

Як вже було зазначено, саме ці аспекти є цілями управління активами банку. Тобто в процесі ефективного управління активами банку забезпечується його фінансова стійкість через вплив на ліквідність та ризики. Зв'язок між поняттями "управління активами банку" та "фінансова стійкість банку" проілюструємо на рисунку 5. На відміну від Литвинюк О.В., який вбачає, що забезпечення фінансової стійкості відноситься до основних завдань процесу управління активами і пасивами банку [7, с. 228], ми вважаємо, що ефективне управління активами виступає основою для забезпечення фінансової стійкості. А саме забезпечення фінансової стійкості будь-якого банку є завданням фінансового менеджменту.

Отже, ефективне управління ризиками в процесі інтегрованого управління активами є невідкладним та безпосередньо формує базу для виконання інших поставлених цілей, в тому числі і для забезпечення фінансової стійкості банку. Інтегроване управління активами включає управління тільки тими видами ризиків, які безпосередньо пов'язані із активами банку та маніпуляціями із їх структурою, тобто процентним, валютним ризиками та ризиком ліквідності. Отже, ефективне управління ризиками є невід'ємним завданням управління активами, без виконання якого неможливе функціонування банку. При цьому управління цими ризиками є необхідною умовою, що формує підгрунтя для стійкого фінансового стану будь-якого банку, але є не достатнім для забезпечення фінансової стійкості. Оскільки для стабільного функціонування банку є необхідним управління всіма ризиками банку через роботу ефективної системи ризик-менеджменту. В першу чергу це стосується кредитного та операційного ризиків.

Рис. 5. Взаємозв'язок фінансової стійкості банку із процесом управління активами

Ефективне управління ліквідністю є однією з найважливіших проблем у діяльності кожного комерційного банку. Особливо актуальна вона для українських банків, адже об'єктивні економічні умови — банківська криза, нестабільна ресурсна база, масовий відтік депозитів, нестабільна ситуація з валютним курсом національної грошової одиниці, обмежений кредитно-інвестиційний ринок надзвичайно ускладнюють завдання ефективного управління ліквідністю.

Динаміку основних активів банківської системи України представлено в таблиці 1.

Як бачемо, порівняно з 2014 роком у 2015 році спостерігаємо

Таблиця 1. Динаміка активів БСУ, млрд грн

Показник/ дата	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017
Чисті активи	1278,10	1316,85	1254,39	1256,30
Кредитний портфель	911,40	1006,36	965,09	1005,92
Вкладення в цінні папери	138,29	168,93	198,84	332,27
В т.ч. ОВДП	81,05	93,43	81,58	255,47
Високоліквідні активи	152,90	155,64	191,26	199,50
Офіційний валютний курс UAH/USD, грн	7,99	15,77	24,00	27,19
Середня відсоткова ставка за кредитами в національній валюті, %	17,20	18,80	21,47	17,70
Середня відсоткова ставка за кредитами в іноземній валюті, %	8,20	8,30	6,88	8,20

процес зростання чистих активів і кредитного портфелю. А вже за підсумками 2015 року чисті активи банківської системи України вже скоротились на 4,7% (62,46 млн грн). Водночас станом на 01.01.2017 року чисті активи не суттєво, але збільшились.

Одним з ключових чинників коливання обсягу активів банківської системи в досліджуваному періоді виступає динаміка курсу національної валюти, поряд із виведенням частини комерційних банків з ринку, рухом клієнтських коштів та скорочення кредитних портфелів (див. рис. 6).

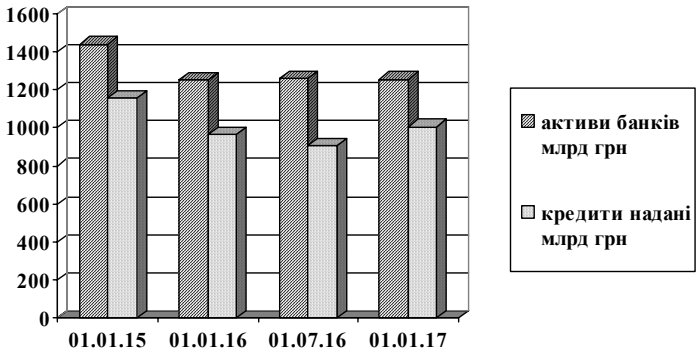

Рис. 6. Динаміка Активів БСУ

Високий вплив на коливання курсу національної валюти на обсяг активів БСУ пояснюється значною часткою активів в іноземній валюті в загальному обсязі (41,8% станом на початок 2017 року).

Порівняно з 2015 роком обсяг клієнтського кредитного портфеля скоротився майже на 13 % (149,45 млрд грн), однак порівняно з 2016 роком станом на 01.01.2017 року — збільшився.

Скорочення загального обсягу кредитногопотфелю відбувалося внаслідок зменшення протягом року суми кредитів, наданих фізичним особам. Курсові різниці також виступають вагомим чинником коливання сукупного обсягу кредитного портфелю протягом року, оскільки близько половини виданих кредитів номіновані в іноземній валюті.

Для забезпечення якості активів банку і зниження ризиковості в діяльності банківських установ необхідно дотримуватись основних принципів: не направляти всі ресурси в однотипні операції або обмеженій кількості клієнтів; забезпечувати збалансованість між обсягами і строками залучених коштів та обсягами і строками розміщених коштів; використовувати значну частку короткострокових вкладень в активні операції, тому що у банка завжди залишається певний "осадок" грошових коштів для щоденних виплат.

Банківська структура — це віддзеркалення реального стану економічного розвитку країни, і, якби капіталізація зростала вищими темпами, то перед банками відкривалися б ширші можливості з розширення обсягу активних операцій.

Одним з основних елементів структури управління банком є система планування, яка включає системи стратегічного та оперативного планування, і зокрема планування активних операцій банку. Система стратегічного планування активних банківських операцій має обгрунтувати план майбутньої діяльності банку і включати розробку таких питань:

— аналіз ринкових пріоритетів, які визначають напрямки розміщення ресурсів;

— аналіз наслідків вибору ринкових пріоритетів пріоритетів;

— необхідні зміни для реалізації ринкових можливостей;

— аналіз умов, у яких буде функціонувати банк;

— оцінка ефекту, який планується одержати в результаті реалізації ринкових можливостей.

Нині планування розмірів активів є одним із стратегічних завдань банку, тому виділимо ряд чинників, від яких залежить збільшення активів. Планування зростання активів у короткостроковій перспективі залежить перш за все від внутрішніх умов функціонування банківської установи, оскільки джерелом збільшення активів є нерозподілений прибуток. На думку І.В. Ларіонової [5, с. 86], формула для визначення стабільного зростання активів у короткостроковому періоді має такий вигляд:

$$G = ROE \times (1 - DR),$$

де G — рівень зростання активів банку;

ROE — рентабельність капіталу;

DR — коефіцієнт виплати дивідендів.

Якщо приріст капіталу відбувається за рахунок внутрішнього джерела вказана залежність може бути виражена і в іншій формулі:

$$G = \frac{ROA \times (1 - DR)}{(EQ / TA) - ROA \times (1 - DR)},$$

де TA — сумарні активи банку;

EQ — акціонерний капітал;

ROA — рентабельність активів.

У довгостроковій перспективі зростання активів залежить як від внутрішніх, так і від зовнішніх чинників. Він можливий за рахунок: збільшення нерозподіленого прибутку, емісії акцій, зміни структури пасивів банку. Якщо банк припускає поповнювати свій власний капітал за рахунок зовнішніх джерел, то формула приросту активів прийме такий вигляд:

$$G = \frac{ROA \times (1 - DR) + EC / TA}{(EQ / TA) - ROA \times (1 - DR)},$$

де ЕС — приріст капіталу в абсолютному виразі за рахунок зовнішнього джерела.

При дослідженні активів банку слід визначити, що істотного зростання активів можна досягти тільки впродовж певного короткого проміжку часу (як правило, за один рік). Після цього, якщо всі умови для зростання залишаються на тому ж рівні, значення темпу приросту активів знижується. У процесі моделювання зростання активів банку доцільно враховувати такі чинники: рентабельність капіталу і нерозподілений прибуток.

Оцінка цих показників дозволяє ухвалювати управлінські рішення відносно:

— структури залучених та інвестованих коштів;

— масштабів діяльності банку;

— контролю за операційними витратами;

— встановлення цін на банківські продукти й послуги;

— способів мінімізації податкових відрахувань банку.

Таким чином, приріст активів банку залежить від ефективності управління податками, контролю за витратами, управління активами, управління ресурсами, дивідендної політики.

У моделюванні зростання активів додатково доцільно враховувати ефект масштабу та ефект розмаху діяльності. Ефект масштабу буває тоді, коли подвоєння обсягу послуг банку призводить до менш ніж подвійного зростання витрат банку. Це зумовлено більш високою ефективністю використання його ресурсів при наданні одних і тих самих послуг. Ефект розмаху діяльності означає, що банк має можливість знижувати операційні витрати внаслідок більш ефективного використання деяких ресурсів.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи проведений аналіз можемо зробити такі висновки:

1. З огляду на посилення процесів концентрації у банківської системі збільшення обсягів активів є стратегічним завданням при плануванні активних банківських операцій. Приріст активів банківської установи залежить від ефективності: управління податками, контролю за витратами, управління активами, управління ресурсами, дивідендної політики. Якщо один з чотирьох показників починає знижуватися, менеджменту необхідно провести аналіз ефективності організації роботи в цій області.

2. Додатково в моделюванні зростання активів доцільно враховувати ефект масштабу та ефект розмаху діяльності.

3. Подальший розвиток активних операцій банків (перш за все кредитної діяльності), до якого їх підштовхує зростання ВВП, може бути обмежений недостатністю капіталу. Щоб зарадити ситуацію необхідно використовувати різноманітні джерела поповнення капіталу.

Література:

1. Колодізєв О.М., Чмутова І.М., Губарева І.О. Фінансовий менеджмент у банках: концептуальні засади, методологія прийняття рішень у банківській сфері. — Х.: ВД "ІНЖЕК", 2004. — 250 с.

2. Прозоров Ю. Концентрація банківської системи України: подальші перспективи // Вісник НБУ. — 2007. — №1. — С. 54—56.

3. Примостка Л.О.Фінансовий менеджмент банку. — К.: КНЕУ, 2004. — 280 с.

4. Сало І.В., Криклій О.А. Фінансовий менеджмент банку. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2007. — 314 с.

5. Ларионова И.В.Управление активами и пассивами в коммерческом банке. — М.: Издательство "Консалтбанкир", 2003. — 272 с.

6. Роуз П.С. Банковский менеджмент. — М.: Дело, 1997. — 768 с.

7. Литвинюк О.В. Необхідність формування сучасного механізму управління активами та пасивами банківських установ / О.В. Литвинюк // Вісник Одеського національного університету. Економіка. — 2013. — Т. 18, Вип. 1 (1). — С. 226—229.

8. "РЮРІК" Національне рейтингове агентство. Аналітичний огляд Банківської системи України за І квартал 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: rurik.com.ua/documents/.../bank_system_1_kv_-2015.pdf

9. "РЮРІК" Національне рейтингове агентство. Аналітичний огляд Банківської системи України за результатами 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: rurik.com.ua/documents/.../bank_system_4_kv_-2016.pdf

References:

1. Kolodizev, A.N. Chmutova, I.M. Gubareva, I.A. (2004), "Financial management in banks: conceptual bases, methodology of decision-making in the banking sector", Finansovyy menedzhment u bankakh: kontseptual'ni zasady, metodolohiya pryynyattya rishen' u bankivs'kiy sferi , p. 250

2. Prozorov, Yu. (2007), "Concentration of the banking system of Ukraine: further perspectives", Bulletin of the National Bank of Ukraine, vol. 1, pp. 54—56.

3. Primostka, L.O. (2004), Finansovyy menedzhment banku [Financial management of the bank], KNEU, Kyiv, Ukraine.

4. Salo, I.V. Krikliy, A.A. (2007), "Financial management of the bank" "University Book", p. 314.

5. Larionova, I.V. (2003), Upravleniye aktivami i passivami v kommercheskom banke. [Management of assets and liabilities in a commercial bank], Publishing house "Consultantbanker", Moscow, Russia.

6. Rose, P.S. (1997), "Banking management", Bankovskiy menedzhment, p. 768.

7. Litvinyuk, A.V. (2013), "Necessity of forming a modern mechanism for managing assets and liabilities of banking institutions". Bulletin of the Odessa national university. Economy. vol. 1, pp. 226—229.

8. National Rating Agency (2015), "Analytical review of the Ukrainian banking system for the first quarter of 2015" available at:rurik.com.ua/documents/.../bank_-system_4_kv_2016.pdf (Accessed 5 November 2017).

9. National Rating Agency (2017), "Analytichny review of the banking system of Ukraine on the results of 2016" available at: rurik.com.ua/documents/.../bank_system_-4_kv_2016.pdf (Accessed 5 November 2017).

Стаття надійшла до редакції 23.11.2017 р.

УДК 336.14:336.132]:339.9(477)

Н. В. Федірко,
к. е. н., доцент кафедри макроекономіки та державного управління,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ
Я. С. Сіренко,
магістрант,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ГЛОБАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ

N. Fedirko,
Ph.D., Associate Professor, Macroeconomics and Public Administration Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Ya. Sirenko,
Master degree student, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

GLOBAL AND NATIONAL CHALLENGES OF PUBLIC FINANCE TRANSFORMATION IN UKRAINE

У статті досліджено сучасний стан та проблеми забезпечення стабільності системи публічних фінансів в Україні. Здійснено детальний аналіз збалансованості вітчизняної бюджетної системи та системи фондів соціального страхування, запозичень до державного бюджету та витрат бюджету на погашення та обслуговування державного боргу. Визначено ключові виклики, що зумовлюють трансформацію системи публічних фінансів України та викликані кризовим станом національної економіки та глобальними тенденціями. Показано негативні наслідки та загрози ендогенних та екзогенних чинників з точки зору посилення проблем стабільності та збалансованості бюджетної системи. Проаналізовано новітні стратегічні програмні документи України у сфері публічного управління державними фінансами. Досліджено відповідність державної фінансової політики України стандартам та критеріям, що використовуються в ЄС та обгрунтовано заходи щодо адаптації вітчизняної системи публічних фінансів до фіскальних правил ЄС.

The article examines the current state and problems of ensuring stability of public finance system in Ukraine. The author analyzes the balance of the Ukrainian budget system and the system of social insurance funds, the state budget borrowings and expenditures on repayment and servicing of national debt. The key challenges that determine the transformation of public finance system of Ukraine and caused by the crisis state of the national economy and global trends are identified. The negative consequences and threats of endogenous and exogenous factors are pointed out in terms of increasing stability and budget system balance problems. The newest strategic documents of Ukraine in the field of public finance management are analyzed. The compliance of state financial policy of Ukraine with the standards and criteria used in the EU has been explored and the measures for adapting the domestic system of public finances to the fiscal rules of the EU have been substantiated.

Ключові слова: публічні фінанси, державний бюджет, бюджетний дефіцит, державний борг, фіскальні правила ЄС.
Key words: public finances, state budget, budget deficit, public debt, EU fiscal rules.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку України характеризується масштабними реформами, які здійснюються у всіх сферах суспільно-політичного життя і торкаються багатьох складових соціально-економічної політики. Серед них однією з найбільш широких є реформа децентралізації влади, яка накладає відбиток на усі складові публічної політики та суттєво модифікує

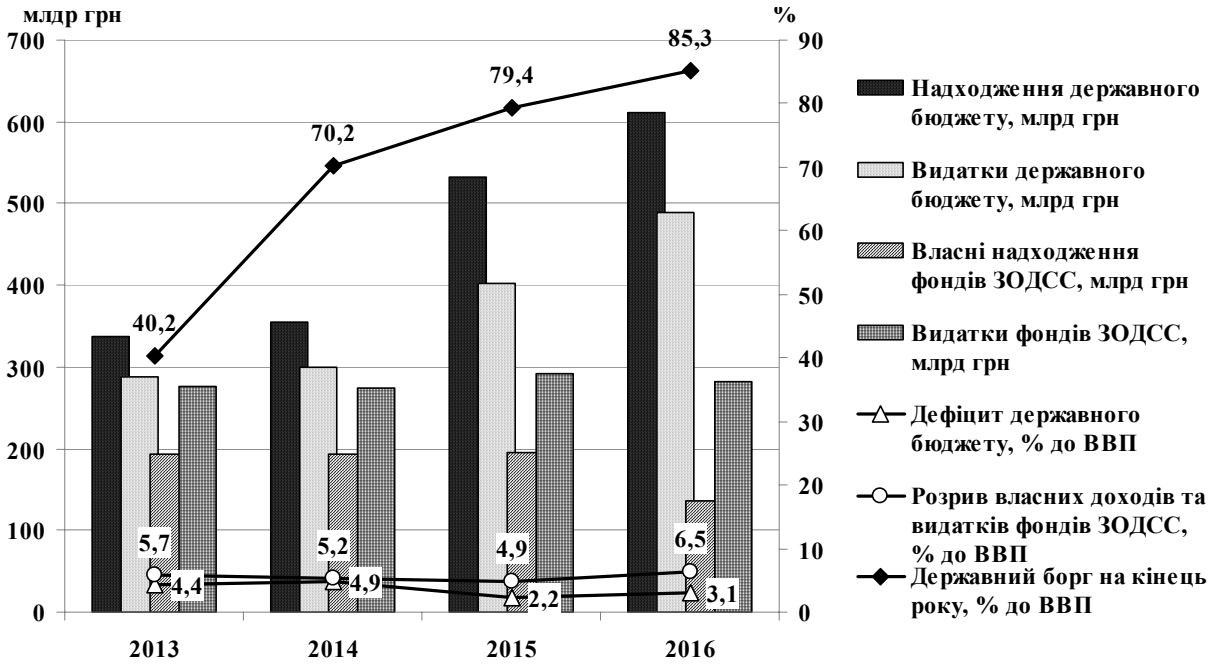

Рис. 1. Основні показники стану публічних фінансів України

Джерело: дані про виконання державного бюджету України, а також бюджетів Пенсійного фонду України, Фонду державного соціального страхування, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (2013—2015 рр.), самостійні розрахунки.

Примітка: фонди ЗОДСС — фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування.

можливості самозабезпечення системи публічних фінансів країни. Визначений напрямок щодо федералізації системи публічних фінансів було обрано як крок до підвищення якості муніципального управління, втім, він формує ряд суттєвих викликів для забезпечення їх стійкості. Окрім того, суттєвий вплив на збалансованість бюджетів усіх рівнів мають екзогенні глобальні чинники, які змінюють національне фіскальне середовище та накладають додаткові вимоги до реформ публічного управління. Потенційні наслідки глобальної конкуренції та національної нестабільності загрожують посиленням видаткового навантаження на фонди системи публічних фінансів та скороченням їх ресурсних можливостей, формуючи таким чином загрозу національній безпеці країни. Антикризові реформи державної фінансової політики покликані сприяти адаптації практики України до чітких фіскальних правил, які використовуються в європейських країнах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблеми реформування публічних фінансів в Україні як складової фінансової системи країни широко досліджувались вітчизняними вченими, серед яких Т. Куценко, О. Молдован, І. Луніна, І. Розпутенко, В. Федосов, С. Юрій, та ін. В контексті аналізу ефективності економіки публічного сектору бюджетну систему досліджували О. Длугопольський, А. Мельник, Т. Кізима, Н. Кравчук, В. Горин та ін. Досвід розвинених країн світу та їх угрупувань щодо організації національних систем державних фінансів вивчали Е. Бауманн, У. Бехманн, Г. Вайланд, С. Гасанов, В. Кудряшов, Р. Балакін, І. Уманський, Я. Квач, О. Кириленко, Л. Миргородська та ін. Наразі поглиблення євроінтеграційних процесів в Україні викликає потребу більш детального аналізу потенційних фіскальних викликів для української економіки, що формуються посиленням глобалізації економічних відносин та впровадженням нової європеїзованої моделі публічного управління.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження глобальних та національних чинників трансформації системи публічних фінансів в Україні та обгрунтування заходів щодо забезпечення її стійкості у середньостроковій перспективі.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Система публічних фінансів опосередковує усі сфери національної економіки та знаходиться на перетині політичних, економічних та соціальних інтересів. Вона охоплює суспільні відносини, що виникають у процесі утворення, розподілу, перерозподілу та використання коштів публічних фондів, здійснення контролю за цим процесом, та регулюються шляхом встановлення владних приписів органів державного управління та/або органів місцевого самоврядування. Термін "публічні фінанси" є відносно молодою категорією української науки, активне застосування якої розпочалось із впровадженням реформи публічного управління. На відміну від державних фінансів, які формуються бюджетною системою країни, публічні фінанси мають більш широке трактування та охоплюють усі складові фінансових взаємовідносин між державними органами влади, органами місцевого самоврядування та приватним сектором.

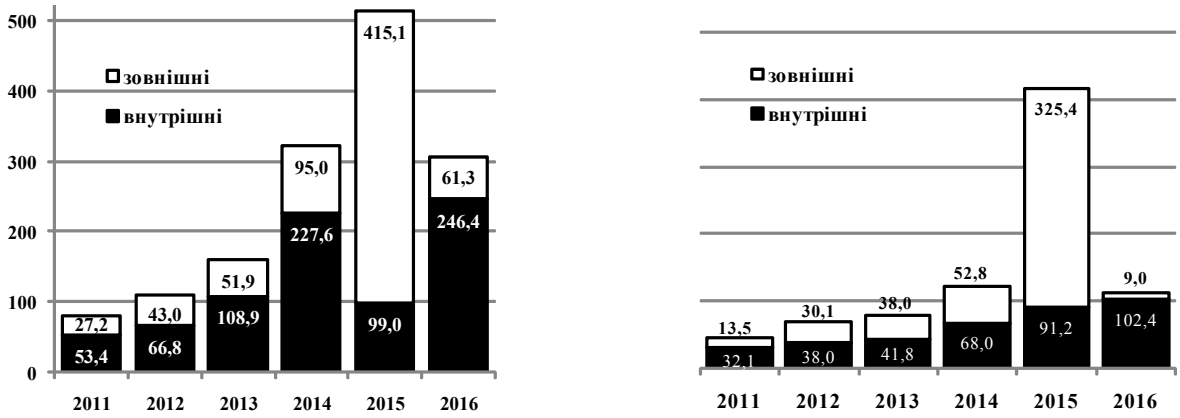

Рис. 2. Фінансові потоки державного бюджету України: запозичення та погашення державного боргу

Джерело: дані про виконання державного бюджету України, самостійні розрахунки.

Так, за Т. Куценко [8, с. 63] публічні фінанси охоплюють: бюджетну систему; фінанси підприємств державної та комунальної форм власності; фінанси в рамках державно-приватного партнерства; діяльність фінансових корпорацій державних та місцевих органів влади на внутрішніх та міжнародних ринках, фінанси спеціальних (цільових) позабюджетних фондів. Таке розширене трактування спрямоване на всебічне дослідження причин та наслідків функціонування системи публічних фінансів, глибинне виявлення проблем забезпечення її стабільності. Втім, реалізація дослідження такого масштабу, базуючись на даних української статистичної бази, поки що не виявляється можливим, тому для подальшого аналізу публічних фінансів будемо концентруватись на стабільності бюджетної системи та системи цільових фондів.

На сьогодні система публічних фінансів України знаходиться у кризовому стані, причини якого мають замкнене коло проблем. Потреби забезпечення соціальної підтримки та захисту населення в умовах знецінення реальної купівельної спроможності їх доходів спричинюють щорічне зростання бюджетних видатків, при цьому необхідність стимулювання реального сектору економіки, детінізації доходів, а також прагнення поглиблення євроінтеграційних процесів на засадах самозабезпечення економічного зростання вимагають від уряду радикальних змін у напрямі скорочення податкового тягаря. Так, податковою реформою 2015 року уряд зменшив кількість податків з 22 до 9 (щоправда, деякі з них трансформовані за принципом "два в одному"), а 2016 року — скасував єдиний соціальний внесок для працівників та майже вдвічі скоротив його загальну ставку (до 22 %). Натомість видатки державного бюджету упродовж 2013—2016 років зросли на 70%, що потребує залучення додаткових позичкових коштів. У 2016 році бюджетні запозичення, передусім, пов'язані із збільшенням трансфертів Пенсійному фонду для компенсації втрат від зниження ставки ЄСВ, підвищенням витрат на житлові субсидії населенню, на обслуговування боргу та органи правопорядку, на армію та державний апарат.

Найболючішою проблемою вітчизняних публічних фінансів є їх розбалансованість, що підтверджується високими рівнем дефіциту державного бюджету, дефіциту Пенсійного фонду України та державного боргу (рис. 1).

Якщо у 2011 році дефіцит державного бюджету України складав 1,8% ВВП, то у 2013—2014 роках перевищив 4,5%, а у 2016 році склав 3,1%. Розрив між власними надходженнями та видаткам спостерігається також і в системі фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Найбільший рівень дефіциту має Пенсійний фонд України (понад 5% ВВП упродовж 2011—2015 років та 6,4% у 2016 році), натомість розрив між власними доходами та видатками усіх інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування (включаючи страхування на випадок безробіття) становить менше 0,3% ВВП.

Така фінансова неспроможність головних публічних фінансових фондів України поряд із різким зниженням державних резервів спричинила збільшення рівня заборгованості країни. На кінець 2016 року державний та гарантований державою борг України становив 70,97 млрд дол. США, з них 50,8% припадає на державний зовнішній борг, а 34,8% — на державний внутрішній борг. Гарантований борг становив 14,5% загальної суми прямого і гарантованого державою боргу. Порівняно з 2013 роком величина державного і гарантованого боргу збільшилася в 3,3 рази. Основними причинами таких змін є фінансування державного бюджету за рахунок державних запозичень, капіталізацією державних банків, в тому числі у зв'язку з переходом у державну власність ПАТ КБ "ПриватБанк" та наданням кредиту Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також девальвація національної валюти. Загалом з 2013 року по 2016 рік державний борг збільшився більш ніж вдвічі із 40,2 до 85,3% ВВП [5, с. 47]. Між тим, за висновками ОЕСР граничний рівень державного боргу для країн з ринками, що формуються, складає лише 30—50% ВВП, а для розвинутих країн — 70—90% ВВП [1, с. 23].

Негативною тенденцією в умовах кризового стану публічних фінансів України також стало постійне пере-

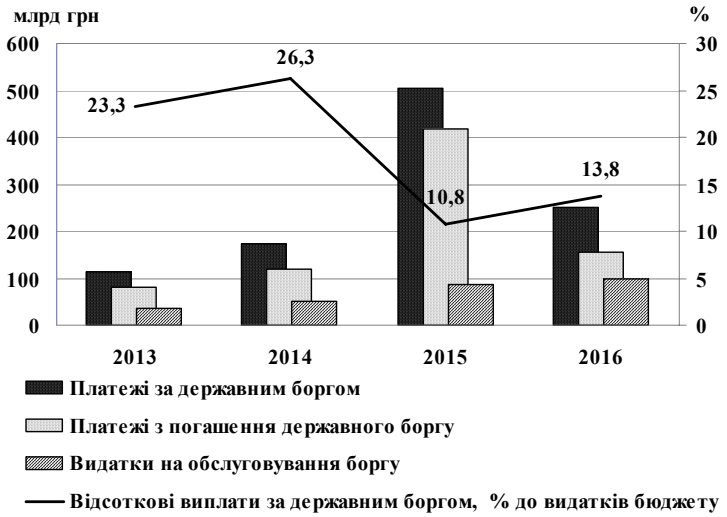

Рис. 3. Витрати бюджету на погашення та обслуговування державного боргу в Україні

Примітка: дані за 2015 рік із урахуванням реструктуризації зовнішнього боргу.
Джерело: побудовано за даними [5, с. 46].

вищення запозичень до державного бюджету над погашеннями державного боргу (рис. 2).

Упродовж 2011—2016 років потоки запозичень до державного бюджету збільшились у 3,8 рази, при цьому потоки погашень державного боргу — лише у 2,4 рази. Таке відставання більшою мірою виявляється щодо внутрішніх запозичень, обсяг яких за цей період збільшився у 4,8 рази, водночас обсяг погашення боргу за внутрішніми джерелами зріс у 3,2 рази. Стабілізація макрофінансового середовища в Україні у 2016 році дозволила збільшити обсяги розміщення як гривневих, так і валютних ОВДП на внутрішньому ринку. Зокрема, від розміщення гривневих ОВДП до бюджету надійшло 37,0 млрд грн. Із загальної суми внутрішніх державних запозичень 246,4 млрд грн безпосередньо на фінансування дефіциту державного бюджету надійшло 117,2 млрд грн, а ОВДП вартістю 129,2 млрд грн було спрямовано на викуп фінансових активів [5, с. 43].

Загальний обсяг виплат з погашення й обслуговування державного боргу у 2016 році сягнув 208,8 млрд грн, при цьому видатки на обслуговування державного боргу склали 97,4 млрд грн Упродовж 2013—2016 років видатки на обслуговування державного боргу збільшилися з 2,3 до 4,1% ВВП, а їх частка у сумарних видатках державного бюджету за цей самий період збільшилася з 8,5% до 14,2% (рис. 3). Обсяг платежів за державним боргом (з урахуванням сум погашення) відносно ВВП збільшився з 7,5% у 2013 році до 8,8% у 2016 році. Питома вага платежів за державним боргом у витратах бюджету (які формуються з видатків, надання кредитів, погашення державного боргу і придбання цінних паперів) зменшилася з 23,3 % у 2013 році до 22,4% у 2016 році. За висновками Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень, реструктуризація зовнішнього державного боргу у 2015 році дозволила деякою мірою розвантажити бюджети 2015—2016 років, тому сумарні виплати на погашення і обслугову-

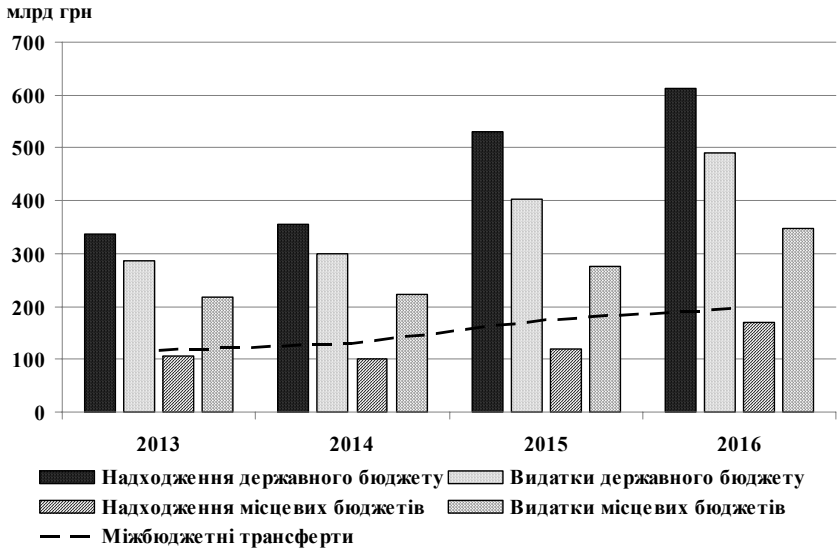

Рис. 4. Збалансованість державного та місцевих бюджетів в Україні, млрд грн

Примітка: доходи і видатки державного і місцевого бюджетів в Україні (без урахування міжбюджетних трансфертів).
Джерело: дані про виконання державного та місцевих бюджетів України, самостійні розрахунки.

Таблиця 1. Сучасні виклики системи публічних фінансів України

Сфера впливу	Національне середовище		Глобальне середовище	
	Чинники	Негативні наслідки та загрози	Чинники	Негативні наслідки та загрози
Виробнича	Кризовий стан виробничої сфери. Високий рівень тінізації економіки. Низький рівень інвестування. Домінування бізнесу з низькою доданою вартістю	Обмеження бази оподаткування як джерела доходів бюджету. Орієнтація бізнесу на отримання трансфертних платежів	Підвищена мобільність факторів виробництва. Посилення податкової конкуренції. Структурна інфляція	Конкуренція податкових притулків, що обумовлює зниження державних надходжень. Зростання витрат на посилення стабілізаційних заходів
Фінансова	Нестабільність курсу національної валюти. Низька частка довгострокових депозитів. Висока процентна ставка	Неможливість середньострокового прогнозу витрат на погашення позик, у т.ч. в іноземній валюті. Високі витрати на обслуговування позик	Підвищена мобільність інвестиційного капіталу. Донорська допомога міжнародних організацій	Загроза втечі капіталу. Зростання витрат на впровадження стабілізаційних заходів. Залежність від міжнародних кредитів
Соціальна	Високий рівень бідності населення. Низький рівень оплати праці. Занижені соціальні гарантії держави	Зростання потреби у трансфертних платежах. Обмеження бази оподаткування як джерела доходів бюджету. Висока чутливість витрат бюджету до інфляційних процесів	Поширення міжнародних соціальних стандартів. Посилення нерівності розподілу доходів	Підвищення навантаження на бюджет через державні гарантії
Демографічна	Перевищення темпів смертності над народжуваністю населення. Скорочення частки працездатного населення. Міграційний відтік	Скорочення бази оподаткування як джерела доходів бюджету	Підвищена мобільність кваліфікованої робочої сили та соціально вразливих верств	Зростання витрат на впровадження стабілізаційних заходів
Адміністративна	Реформа системи публічного управління	Неможливість середньострокового прогнозу витрат на державний апарат	Впровадження міжнародних стандартів державної служби	Середньострокове зростання витрат на упровадження стандартів
Політична	Криза владних інтересів	Неузгодженість заходів, що впроваджуються різними органами влади. Фіктивність впроваджуваних реформ	Дорадчий вплив міжнародних інституцій. Верховенство міжнародного права	Посилення залежності від міжнародних інституцій. Часткова втрата національного суверенітету

Джерело: складено автором.

вання боргу в 2016 році приблизно відповідали обсягу виплат у попередні роки [5, с. 46].

Окремої уваги потребує проблема самодостатності місцевих бюджетів в Україні. Більшість видатків місцевих бюджетів традиційно спрямовується на соціальну сферу, зокрема на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, при цьому частка останніх зазнала найбільшого зростання упродовж останніх років. Зокрема на допомогу у вирішенні житлового питання у 2016 році з місцевих бюджетів було спрямовано понад 40,3 млрд грн проти 14,1 млрд грн у 2015 році, що використовувалось на виплату пільг та житлових субсидій [5, с. 75].

Загальний рівень перерозподілу ВВП через місцеві бюджети у 2016 році України становив 14,7%. За таких масштабів місцевих бюджетів видатки місцевих бюджетів перевищують їх власні надходження майже на 50%, що покривається за рахунок міжбюджетних трансфертів (рис. 4).

У 2013—2016 роках загальний обсяг міжбюджетних трансфертів становив 30—40% видатків державного бюджету, або 45—50% видатків місцевих бюджетів. У 2016 році обсяг видатків місцевих бюджетів (без урахування коштів, що передаються з місцевих бюджетів до державного бюджету) склав 346,2 млрд грн, а його частка у зведеному бюджеті перевищила 41%. Такий високий рівень міжбюджетного перерозподілу коштів спричиняє їх розпорошення між різними рівнями бюджетної системи, уповільнення цільового використання та високі витрати на обслуговування їх обігу, що наразі призводить до обмеження потенційного рівня їх ефективності.

Відповідно до Звіту Світового банку про ефективність управління державними фінансами у 2015 році [7] рівень передбачуваності державного бюджету був нижчим за середній рівень для країн Східної Європи та Центральної Азії з рівнем доходу вище середнього. Обсяг отриманих доходів порівняно з прогнозованим обсягом у 2012 році зменшився на 4%, а у 2013 і 2014 роках — відповідно на 7 і 10 %. Значними також є розбіжності між плановими та фактичними видатками за окремими категоріями функціональної та економічної класифікації.

Незважаючи на зростання масштабів перерозподілу через систему публічних фінансів, діюча в Україні практика її функціонування є низькорезультативною з точки зору її впливу на соціально-економічний розвиток. Досліджуючи причинно-наслідкові взаємозв'язки, що виникають в процесі формування та використання коштів публічних фондів, необ-

хідно враховувати чинники, що формуються як на національному рівні — у середовищі взаємодії державного та приватного секторів, так і на наднаціональному рівні — в результаті міждержавної співпраці, впливу міжнародних організацій чи інтеграційних угруповань (табл. 1).

Загальний спектр чинників, що визначають трансформацію системи публічних фінансів, нами згруповано за виробничою, фінансовою, соціальною, демографічною політичною та адміністративною сферами впливу, кожна з яких має специфічні канали їх прояву як на національному, так і на наднаціональному рівнях. Чинники, що діють на національному рівні, передусім, пов'язані з кризовим станом функціонування вітчизняної економіки та публічного управління та відображають різні аспекти його прояву. Зокрема до них належать умови, що визначають низьку ефективність та продуктивність виробничих процесів, посилення соціальних ризиків, демографічні пастки та управління суспільними інтересами. Їх дія спричиняє недоотримання доходів бюджетною системою внаслідок звуження бази оподаткування, збільшення бюджетних витрат через розростання кількості соціальних трансфертів та потреби у обслуговуванні боргу, а також ускладнення середньострокового управління їх обсягами під впливом системної неузгодженості та фіктивності реформ. Серед основних проблем бюджетної системи, які наразі деформують заходи публічного управління в Україні, виділимо такі:

— високий рівень субординованого державного зовнішнього боргу України за слабкої економіки та нестачі ресурсів для його обслуговування, що загрожує зовнішнім і внутрішнім дефолтом;

— хронічна незбалансованість державного та місцевих бюджетів, що зумовлюється відсутністю ефективної політики бюджетного планування, невідповідністю видаткової та дохідної частин державного бюджету;

— укорінення корупційних механізмів в системі публічного управління, що пов'язано зі сформованою олігархічно-чиновницькою моделлю інституційного устрою та її зміцненням, незважаючи на активний розвиток громадянського суспільства ("третього сектору" публічного управління);

— висока залежність дохідної частини бюджетів від податкових надходжень, зокрема від непрямих податків, доходів від приватизації та продажу конфіскованого майна;

— несправдження середньострокових заходів та реформ щодо наповнення дохідної частини бюджетів, зокрема щодо очікуваного впливу податкових реформ на розширення бази оподаткування та збільшення на цій основі податкових надходжень;

— загострення соціальних ризиків, що одночасно стає причиною та наслідком посилення вимог щодо бюджетних витрат та їх нездатності запобігти наростанню соціальних конфліктів;

— інституційна та економічна неспроможність місцевих бюджетів, що формує їх високу фінансову залежність від загальнодержавних надходжень.

Вплив екзогенних чинників на структуру та збалансованість публічних фінансів, з одного боку, посилює дію національних ендогенних умов, а з іншого — їх модифікує. Поряд із загальновизнаними перевагами глобалізації, такими як кращий розподіл ресурсів, вища продуктивність і рівень життя, а також більший доступ до іноземних товарів і послуг, поширеною також є думка, що вона спричиняє посилення соціальної нерівності, збільшує потребу у державному регулюванні, та водночас зменшує спроможність уряду втручатися через зменшення наявності фінансових ресурсів. Широкі можливості мобільності факторів виробництва створюють додатковий конкурентний тиск не лише на бізнес-ринки, але і на публічні бюджети незалежно від їх рівня та цільового призначення. Наразі відбувається посилення податкової конкуренції між юрисдикціями різних країн для залучення прямих іноземних інвестицій, експоненційне зростання електронної комерції, інтенсифікація переміщення факторів виробництва та посилення загрози податкових притулків.

Втеча капіталу та робочої сили до інших регіонів, які пропонують кращі умови та результати економічної діяльності, спричиняє подвійне звуження національної бази оподаткування через недоотримання як доходів економічних суб'єктів, так і їх потенційного мультиплікативного приросту. Євроінтеграційні процеси України накладають додаткове навантаження на публічні витрати, адже запровадження вимог і стандартів Угоди про асоціацію з ЄС потребує додаткових фінансових коштів. Окрім того, неможливість кількісного середньострокового прогнозу наслідків реалізації таких реформ ускладнює управління потоками доходів та видатків публічних фондів. Зниження державних надходжень може ще більшою мірою посилити проблему бюджетного дефіциту країни.

За висновками експертів Департаменту економічних та соціальних справ ООН, представлених у звіті "Глобалізація та нові виклики публічних фінансів" [2, с. 2], за останні роки сформувалась невдоволеність надмірним збиранням доходів урядами. Посилення глобальної конкуренції між юрисдикціями зумовлює втечу бази оподаткування до інших регіонів, а місцевій владі для стягування податків все частіше залишаються лише нерухомі джерела, які формуються найбільш уразливими (а тому і нерухомими) групами населення: бідними, малоосвіченими, переважно сільським населенням або пенсіонерами похилого віку. Такі території широко використовують трансферти та субсидії, але у їхньому випадку джерелом фінансування заходів соціального захисту стає оподаткування людей, що мають низький рівень доходів. Як наслідок, у цих громадах не відбудеться реального, соціально рівноправного трансферу ресурсів, а їх перерозподільчі програми лише переміщують кошти від однієї бідної особи до іншої. Не вирішують проблему стабільності бюджетних надходжень також інші "нестандартні" способи урядів щодо розширення їх ресурсної бази. Нові "вигадані" податки генерують політичну опозицію, а іноді навіть оголошуються неконституційними, а приватизація державних активів як обмеженим у терміні джерелом доходу.

В умовах глобалізації економічних відносин посилення конкуренції між органами влади різних регіонів за джерела наповнення їх бюджетів спричиняє трансформацію моделі публічних фінансів у напрямі відхо-

Таблиця 2. Адаптація стандартів публічних фінансів ЄС в практиці України

Критерій	Стандарт в ЄС	Стандарт України	Заходи щодо адаптації
Державні фінанси	Державний бюджет з позитивним або нульовим сальдо, у виняткових випадках - дефіцит не більше 3% від ВВП станом на кінець фінансового року. Державний борг не повинен перевищувати 60% від ВВП на кінець фінансового року або стійко наближатися до цього рівня	Відношення сальдо поточного рахунку платіжного балансу до ВВП: від -1% до 1%. Відношення ВВП (за ПКС) на одну особу до середньосвітового значення: не менше 100%. Відношення сальдо торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі: не більше 5 %	Реформування бюджетної сфери (скорочення дотацій, необгрунтованих окладів, поліпшення внутрішнього й зовнішнього фінансового контролю, державні закупівлі)
Дефіцит бюджету	Досягнення разом із граничним показником дефіциту бюджету в 3 % ВВП середньострокової бюджетної мети — збалансованого бюджету	Відношення дефіциту / профіциту державного бюджету до ВВП: не більше 3 %	Для виконання стандарту необхідний жорсткий контроль та санкції за його порушення
Щорічне скорочення боргу	Щорічне скорочення на одну двадцяту державного боргу країнами, квота державної заборгованості яких перевищує 60 % ВВП	Відсутній	Запровадження щорічного скорочення державного боргу
Система штрафів	Запровадження ступінчатої, автоматизованої системи штрафів	Відсутній	Стандарт не підлягає адаптації, а має бути впроваджений в повному обсязі
Боргове гальмо	Запроваджене до національної системи права та може бути предметом скарги в Європейському суді. На країни, що ігнорують його, накладається штраф до 0,1 % ВВП	Відсутній	В Україні доцільно також запровадити інструмент контролю дотримання фіскальних правил, подібний до німецького боргового гальма, та відповідні заходи регулювання
Структурний дефіцит	У річному вимірі не повинен перевищувати 0,5 % ВВП, окрім тих випадків, коли частка державної заборгованості значно менша від 60% ВВП	Відсутній	На випадок відхилення від правил слід передбачити автоматичний механізм коригування з визначенням відповідних бюджетних процедур

Джерело: складено автором на основі [3; 4; 6].

ду від традиційних короткострокових, у тому числі податкових, ресурсів, та запровадження довгострокових угод щодо створення суспільних благ для населення на засадах залучення приватного сектору. Саме публічно-приватні партнерства наразі стають ключовим перспективним рішенням проблеми фінансової забезпеченості діяльності як центральних урядів, так і місцевих органів влади, сприяючи "політично коректному" скороченню масштабів публічних фінансів та забезпечуючи "осуспільнення" (на відміну від чистої приватизації) суспільних послуг незалежно від того, чи є їх фінансування державним чи приватним. Необхідною умовою для досягнення успіху такої діяльності є визначення її стандартів, вартості, та публічно-приватних агентів. Водночас, публічно-приватне партнерство в реалізації суспільних проектів стає виправданим лише у тому випадку, якщо воно гарантує більш ефективний розподіл ресурсів, ніж розподіл, що здійснюється лише державною установою. Світова практика показує недотримання цього правила, адже агенти публічно-приватного партнерства також схильні до корупційних дій, зокрема, при оцінці активів та встановленні механізмів відшкодування витрат [2, с. 3]. Тому обов'язковою умовою захисту публічних інтересів стає сильний зовнішній аудит дотримання стандартів та вартості "публічного простору" з чітко визначеними критеріями та індикаторами.

Поширення практик публічно-приватного партнерства при створенні суспільних благ має також інший наслідок для системи публічних фінансів. Поряд із вирішенням проблеми наповнення бюджетних фондів, залучення приватного сектору до реалізації державних проектів одночасно сприяє перенесенню акценту управління виробництвом суспільних благ із загальнонаціонального рівня на локальний, де безпосередньо впроваджуються заходи. Виникає потреба децентралізації управлінської діяльності органів влади з метою забезпечення більш тісної та змістовної співпраці та ефективного контролю реалізації проектів публічно-приватного партнерства. Такі зміни супроводжуються також поширенням з початку XXI ст. у світовій економічній практиці концепції нового публічного управління, яка пропагує використання державними інституціями методи управління, властиві для приватного корпоративного сектору, адже вони орієнтовані в першу чергу на суттєве підвищення гнучкості прийняття рішень, зменшення ієрархічності, перенесення повноважень на нижчий рівень та посилення зворотного зв'язку.

Наразі Україна також перебуває на стадії трансформації системи публічних фінансів, яка відбувається під впливом впровадженням реформи системи публічного управління та децентралізації влади. Стратегія реформування державного управління України на 2016—2020 роки [10] передбачає нові підходи до стратегічного планування, формування і координації політики, організації державної служби та управління людськими ресурсами, формування системи підзвітності, надання адміністративних послуг на засадах зниження адміністративного навантаження, забезпечення якості надання послуг та впровадження електронного урядування, а також зміну концепції управління державними фінансами.

Децентралізація є одним із фундаментальних положень нової моделі публічного управління. Відповідно до Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" [9] у 2015 році розпочато процес добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст. Закономірно, що цей процес супроводжуєть-

ся передаванням органам місцевого самоврядування адекватних фінансових джерел, оскільки без розширення фінансової бази їх політика набуватиме лише фіктивного значення. За відсутності достатніх коштів місцеві органи не спроможні забезпечувати соціально-економічний розвиток їх територій, не мають політичної ваги у вирішенні питань регіональної політики, натомість головну роль продовжує відігравати центральна влада. Водночас фіскальна децентралізація сприяє підвищенню ефективності використання бюджетних коштів та зменшенню обсягів корупції та нецільового їх використання.

Від початку впровадження реформи децентралізації уряд України акцентує на тому, що місцеві бюджети отримують значний приріст доходів. Йдеться переважно не про передачу додаткових джерел доходів, а про зростання тих, що вже є у розпорядженні місцевих бюджетів, зокрема єдиного податку та податку з доходів фізичних осіб, що стало можливим завдяки центральному рішенню щодо підвищення ставок цих податків та розширення бази оподаткування. Разом із зростанням доходів місцеві бюджети отримують і нові повноваження щодо фінансування окремих сфер (зокрема професійно-технічна освіта) за кошти власних доходів, а не за рахунок дотації з державного бюджету як це здійснювалось раніше. При цьому доходи об'єднаних територіальних громад зростають швидше, ніж доходи місцевих бюджетів, що сприяє посиленню їх бюджетної самостійності та фінансової незалежності.

Прогресивним кроком в Україні стало прийняття Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки [11], метою якої визначено побудувати сучасну та ефективну систему управління державними фінансами, яка здатна надавати якісні державні послуги, ефективно акумулюючи ресурси та розподіляючи їх відповідно до пріоритетів розвитку держави у середньо- та довгостроковій перспективі. Вона відображає міжнародні зобов'язання України відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, спільної з МВФ програми в рамках механізму розширеного фінансування (EFF), умов бюджетної підтримки та макрофінансової допомоги ЄС. Основними завданнями даного документу стали: повноцінне впровадження стратегічного та середньострокового бюджетного планування; запровадження дієвої системи планування і оцінювання виконання державного бюджету; підвищення ефективності державних видатків завдяки проведенню комплексного аналізу доцільності та ефективності видатків і зміни підходів до їх здійснення шляхом переходу від утримання установ до надання якісних державних послуг; підвищення якості та ефективності адміністрування податків і зборів та рівня дотримання вимог податкового законодавства; посилення контролю за фіскальними ризиками та здійснення заходів для їх мінімізації; забезпечення стратегічного розподілу та проведення моніторингу державних інвестицій; підтримка процесу бюджетної децентралізації; підвищення рівня управлінської підзвітності та ефективності внутрішнього контролю та аудиту в органах влади на центральному та місцевому рівні.

Водночас державна фінансова політика України все ще залишається неузгодженою з практикою країн ЄС, оскільки не застосовує ряд обов'язкових для них обмежувальних правил (табл. 2).

З огляду на основоположні норми Договору про функціонування ЄС Європейська комісія вимагає від країн-учасниць дотримуватися помірного рівня дефіциту (3 % ВВП) і боргу (60 % ВВП) та забезпечувати сильну бюджетну позицію для протистояння кризовим шокам. Окрім того, відповідно до Пакту стабільності та зростання передбачається облік бюджетної інформації на основі чітких стандартів, дотримання яких контролюється Європейською службою статистики (Eurostat). До держав, які подають недостовірні статистичні дані щодо дефіциту бюджету та державного боргу, можуть бути застосовані штрафні санкції (до 0,2 % річного обсягу ВВП у ринкових цінах).

Впроваджувані в українську практику фіскальні правила ЄС повинні охоплювати як процес бюджетного/фінансового планування, так і виконання бюджету. Разом із додержанням фінансово-політичних критеріїв вони мають спрямовуватися на розроблення середньострокової бюджетної мети та передбачати конкретні механізми її реалізації в державному секторі. Дотримання жорстких обмежень розміру державного дефіциту та державного боргу є неможливим без впровадження середньострокового бюджетного планування, покращення якості макроекономічних прогнозів та приведення обліку фінансових ресурсів публічного сектору до європейських стандартів.

ВИСНОВКИ

Державна політика щодо забезпечення довгострокової збалансованості системи публічних фінансів в Україні потребує розробки комплексного довгострокового стратегічного плану заходів, заснованого на науковообгрунтованій концепції та стратегічної програми розвитку країни, що сприятиме узгодженості бюджетних рішень з пріоритетами соціально-економічного прогресу. Реформа управління бюджетною системою повинна забезпечити збільшення бюджетної прозорості на основі зміцнення бюджетних механізмів, вимірювання результатів досягнення цілей, державного бухгалтерського обліку та аудиту ефективності, покращення державної служби та певною мірою свободи, наданої бюджетним установам. Успішна реформа державного фінансового менеджменту також потребує забезпечення зовнішнього середовища бюджетної системи, а саме: макроекономічного контролю фіскальної рівноваги, визначення пріоритетів витрат, послідовної правової та регуляторної бази, бюджетної прозорості. Нова модель публічного управління вимагає активізації суспільних ресурсів та участі громадських організацій у процесі розробки політики. Наявність, якість та доступність інформації та фінансових даних є важливими для розширення можливостей громадян та їх участі у процесі прийняття рішень, що може бути реалізовано за рахунок більшої прозорості та ефективної системи підзвітності.

Література:

1. Fall F., Fournier J. Macroeconomic uncertainties, prudent debt targets and fiscal rules. OECD Economics Department Working Papers, No. 1230 [Electronic

resource]. — Paris: OECD Publishing, 2015. — 46 p. Mode of access: http://dx.doi.org/10.1787/5jrxv0bf2vmx-en (accessed 4 November 2017)

2. Globalization and new challenges of public finance: financial management, transparency and accountability. Report of the Meeting of the Group of Experts in Rome, 28-30 November 2001 [Electronic resource]. — New York: United Nations. — 2002. — 180 p. Mode of access: https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/E-Library%20Archives/2002%20Globalization%20and%20New%20Challenges.pdf (accessed 6 November 2017).

3. Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union I European Commission [Electronic resource]. — Brussels, 2012. — 24 p. Mode of access: http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-12-2_en.pdf (accessed 6 November 2017).

4. Адаптація міжнародного досвіду управління державними фінансами. За матеріалами експертів GIZ / Е. Бауманн, У. Бехманн, Г. Вайланд та ін. — К.: ДННУ "Акад. фін. Управління", 2014. — 145 с.

5. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2016 рік / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження" [Електронний ресурс] // USAID. — К., 2017. — 92 с. — Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/sites/default/files/kv_iv_2016_monitoring_ukr_0.pdf

6. Гасанов С.С. Досвід ЄС з антикризового управління державними фінансами та його використання в Україні / С.С. Гасанов, В.П. Кудряшов, Р.Л. Балакін // Фінанси України. — 2014. — № 7. — С. 17—30. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2014_7_4

7. Звіт з ефективності управління державними фінансами в Україні за 2015 рік. — м. Київ: Міжнародний банк реконструкції та розвитку / Світовий банк, 2016. — 100 с. [Електронний ресурс] // PEFA. — 2016. — Режим доступу: https://pefa.org/sites/default/files/UA-May16-PFMPR-Public-UA.pdf

8. Куценко Т.Ф. Публічні фінанси в Україні: зміст та структура з урахуванням сучасних тенденцій розвитку / Т.Ф. Куценко // Економіка та держава. — 2016. — № 6. — С. 62—66.

9. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII [Електронний ресурс] // Законодавство України. — ВРУ. — 2017. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19

10. Деякі питання реформування державного управління України. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474-р VIII [Електронний ресурс] // Законодавство України. — ВРУ. — 2017. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#n9

11. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8.02.2017 р. № 142-р [Електронний ресурс] // Законодавство України. — ВРУ. — 2017. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80

References:

1. Fall, F. and Fournier, J. (2015), "Macroeconomic uncertainties, prudent debt targets and fiscal rules", OECD Economics Department Working Papers, No. 1230, OECD Publishing, Paris, available at: http://dx.doi.org/10.1787/5jrxv0bf2vmx-en (Accessed 4 November 2017).

2. The official site of Department of Economic and Social Affairs of United Nations (2002), "Globalization and new challenges of public finance: financial management, transparency and accountability". United Nations Report of the Meeting of the Group of Experts in Rome, 28-30 November 2001, United Nations, New York, available at: https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/E-Library%20Archives/2002%20Globalization%20and%20New%20Challenges.pdf (Accessed 6 November 2017).

3. European Commission (2012), "Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union I European Commission", available at: http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-12-2_en.pdf (Accessed 6 November 2017).

4. Baumann, E. Behmann, U. Viland, G. (2014), Adaptatcia mizhnarodnogo dosvidu upravlinnia derzhavnymy finansamy. Za materilamu ekspertiv GIZ [Adaptation of international experience in public finance management. According to the experts of GIZ], Academy of Financial Management, Kyiv, Ukraine.

5. Zubenko, V. Samchyns'ka, I. Rudyk, A. (2017), Byudzhetnyy monitorynh: Analiz vykonannya byudzhetu za 2016 rik [Budget monitoring: Analysis of budget execution for 2016], IBSER, Kyiv, Ukraine, available at: http://www.ibser.org.ua/sites/default/files/kv_iv_2016_monitoring_ukr_0.pdf (Accessed 12 November 2017).

6. Hasanov, S. (2014), "EU Experience on Crisis Management of Public Finances and its Use in Ukraine", Finansy Ukrayiny, vol. 7, pp. 17-30, available at: http://www.ibser.org.ua/sites/default/files/kv_iv_2016_monitoring_ukr_0.pdf (Accessed 12 November 2017).

7. The official site of PEFA (2016), "Report on the Effectiveness of Public Finances Management in Ukraine for 2015", International Bank for Reconstruction and Development / World Bank, Kyiv, Ukraine, available at: https://pefa.org/sites/default/files/UA-May16-PFMPR-Public-UA.pdf (Accessed 23 October 2017).

8. Kutsenko, T.F. (2016), "Public finances in Ukraine: content and structure taking under current development trends", Ekonomika ta derzhava, vol. 6, pp. 62—66.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On voluntary association of territorial communities", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19 (Accessed 23 October 2017).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "Order "Some issues of reforming of public administration in Ukraine", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#n9 (Accessed 23 October 2017).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "Order "On Approving the Strategy for Reforming the Public Finance Management System for 2017-2020", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80 (Accessed 23 October 2017).

Стаття надійшла до редакції 28.11.2017 р.

УДК 338.24:711

Д. С. Богданов,
аспірант, Миколаївський національний аграрний університет

ІНФРАСТРУКТУРНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

D. Bohdanov,
Postgraduate student, Mykolayiv National Agrarian University

INFRASTRUCTURAL DEVELOPMENT OF THE RURAL AREAS

У статті розкрито проблематику розвитку сільських територій України, розроблено шляхи підвищення рівня багатофункціональності в сільській місцевості, обгрунтовано стратегічне значення сільського розвитку в цілому.

Досліджено багатофункціональний розвиток сільських територій, який є важливою складовою нарощування потенціалу, оскільки завдяки цьому збільшується чисельність тих видів несільськогосподарської діяльності, де впровадження інновацій відбувається швидше та ефективніше, ніж у аграрному секторі економіки. Крім того, багатофункціональний розвиток сільських територій створює умови для максимальної реалізації синергетичного ефекту у функціонуванні економіки сільських територій регіону, що сприяє підвищенню їх інвестиційної привабливості.

The article deals with the problems of rural areas development in Ukraine, ways of increasing the level of multifunctionality in rural areas have been developed, the strategic importance of rural development in general has been justified.

The multifunctional development of rural areas, which is an important component of capacity building, is explored as a result of which the number of non-agricultural activities increases, where the introduction of innovations takes place faster and more efficiently than in the agrarian sector of the economy. In addition, multifunctional development of rural territories creates conditions for maximal realization of synergistic effect in the functioning of the economy of rural areas of the region, which contributes to increase their investment attractiveness.

Ключові слова: сільські території, розвиток, інфраструктура, сфера послуг, диверсифікація, багатофункціональність.

Key words: rural areas, development, infrastructure, services, diversification, multifunctionality.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сьогоднішній день проблематика розвитку сільських територій незмінно знаходиться у центрі уваги вітчизняних політиків, вчених-економістів, господарників, громадських діячів, експертів, оскільки в соціально-економічному житті України сільські території займають особливе місце.

В Україні сільські території традиційно пов'язуються з агровиробництвом, тоді як розвинені країни характеризуються інтегрованим сільським розвитком. З огляду на загальносвітові тенденції збільшення важливості аграрного сектора в умовах світової продовольчої безпеки, сьогодні вже не залишається жодних сумнівів у тому, що концепція сільського розвитку є набагато ширшою порівняно з концепцією аграрного розвитку. В умовах сучасної економіки на регіональному рівні управління необхідно використовувати диференційований підхід, який дозволяє враховувати індивідуальні особливості функціонування сільських територій і поселень. Водночас недосконалість національної методології стратегічного планування та прогнозування розвитку сільської місцевості на субрегіональному (муніципальному) рівні, відсутність системності до виділення пріоритетів розвитку сільських територій створює необхідність постійного пошуку методичних підходів до вирішення цієї актуальної проблеми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблеми розвитку сільських територій висвітлювались у дослідженнях В. Андрійчука, О. Бородіної, В. Зіновчука, Т. Осташко, Б. Пасхавера, І. Прокопи, П. Саблука, В. Юрчишина та ін. Проблематикою формування та реалізації заходів Спільної аграрної політики (САП) ЄС займались такі вітчизняні дослідники, як С. Дем'яненко, Т. Зінчук, О. Могильний, С. Кваша, К. Кваша, В. Білозубенко та ін.

Перелічені науковці не тільки з позицій сьогодення переосмислили класичні категорії соціально-економічно-

го розвитку українського села, але й ввели в економічний обіг ряд новацій, зміст і особливості яких стали предметом дискусій. Але, незважаючи на посилену увагу науковців до проблем села, ще недостатньо повно досліджені питання, пов'язані з виявленням альтернативи сільському господарству на цих територіях, які і потребують подальшого висвітлення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження проблем розвитку сільських територій України та розробка шляхів підвищення рівня багатофункціональності в сільській місцевості, обгрунтування стратегічного значення сільського розвитку в цілому.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

На сучасному етапі розвитку економіки Україна має розгалужений сільськогосподарський комплекс, який здатен забезпечити виробництво конкурентоспроможної аграрної продукції. Але протягом 90-х років минулого століття розвиток сільського господарства України характеризувався глибоким економічним спадом, лише починаючи з 2000 р. ситуація почала стабілізуватися. В останні роки Україна займає лідируючу позицію з експорту зернових [1].

Незважаючи на позитивні зрушення, в сільському господарстві України існує ще багато невирішених проблем. Зокрема основним видом виробництва на сільських територіях залишається аграрне виробництво, але нерозвиненими є несільськогосподарські види діяльності. Це посилює кризові тенденції в розвитку сільських територій, активізує процеси міграції працездатного сільського населення до міст. Державна політика розвитку сільських територій повинна забезпечувати формування сприятливого інституційного, організаційного та економічного середовища на загальнонаціональному та регіональному рінях, стимулювати налагодження дієвих механізмів залучення вітчизняних і закордонних інвестицій у сільську місцевість, а також створювати комфортні умови для проживання і роботи мешканців українського села. Тому обов'язковим компонентом розвитку сільських територій є розвиток інфраструктури.

Інфраструктура (від лат. infra — "нижче", "під" та лат. structura — "будівля", "розташування") — сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують економіку, виробництво (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я та ін.). Інфраструктура включає основні споруди і послуги, зокрема, системи каналізації, водопостачання, електропостачання, від яких залежить розвиток як окремих населених пунктів, так і економіки в цілому, а також будівництво доріг, каналів, портів, мостів, летовищ, складів, енергетичного господарства, систем зв'язку, водопостачання, каналізації тощо [2, с. 153].

Призначення інфраструктури та її роль у забезпеченні розвитку сільських територій обумовлюється тим впливом, який здійснюють вищеназвані об'єкти на функціонування сільської економіки. Інфраструктура не тільки організовує ділові відносини, сприяє реалізації її учасниками інтересів, а й зумовлює спеціалізацію суб'єктів економіки на основі диференціації зайнятих ними ринкових ніш, спрощує юридичний та екологічний контроль, державне і громадське регулювання ділової практики. Інфраструктурна діяльність забезпечує єдність і нерозривність відокремлених у просторі і часі процесів виробництва матеріальних компонентів сільського господарства. Наявність у селах розгалуженої мережі ліній електропостачання, водо- і газогонів, якісних доріг, систем телекомунікацій, транспортно-логістичних центрів тощо, уже саме по собі забезпечує сприятливий клімат для реалізації проектів розвитку сільських територій.

Отже, інфраструктура сфери послуг є невід'ємним компонентом розвитку сільських територій. Вона є сукупністю організаційно-правових форм, що опосередковують ділові відносини і пов'язують їх в єдине ціле. Інфраструктура сфери послуг має особливості, головними з яких є специфічне функціональне призначення; допоміжний характер; поєднання споживання корисного ефекту з процесом виробництва в основних галузях; багатоцільовий характер; висока фондо- і капіталомісткість.

Інфраструктура села на сьогодні перебуває у занедбаному стані. Безконтрольність діяльності об'єктів соціальної та комунальної інфраструктури села часто призводила до зміни профілю їх роботи, спричинила перехід до фінансування насамперед за рахунок отримання орендної плати від сторонніх організацій, розташованих у їх приміщеннях (зокрема — у приміщеннях сільських клубів, бібліотек, дитячих садків тощо). Як правило, такі кошти не спрямовувалися на розвиток відповідних об'єктів, а часто — просто розкрадалися.

На сільських територіях фактично не спостерігається диверсифікації видів економічної діяльності. Це обумовлено браком дієвих програм державної підтримки підприємницьких ініціатив та інноваційних ідей на селі, відсутністю належних можливостей для професійної перепідготовки та перекваліфікації мешканців сільських територій, недоступністю інформаційного забезпечення розвитку несільськогосподарських видів діяльності у сільській місцевості [3].

Суто аграрна спеціалізація сільських територій регіону призводить не лише до заниження рівня доходів сільського населення, зумовлюючи вельми низький рівень його життя, але й унеможливлює повноцінну реалізацію особистого потенціалу розвитку мешканців сіл.

Монофункціональність сільських територій також обмежує можливості акумулювання достатньої кількості ресурсів у сільській економіці. Сприйняття владою сільських територій регіону виключно крізь призму проблем аграрного сектору економіки консервує стереотипне мислення щодо неможливості їх багатофункціонального розвитку, послаблюючи перспективи реалізації інноваційних проектів у сферах туризму, енергетики, побутових послуг.

Інфраструктурне забезпечення сільських територій України розвивається під впливом дії цілої низки чинників, серед яких слід першочергового значення надати рівню матеріально-технічного забезпечення та ефективності функціонування галузі сільськогосподарського виробництва на відповідних сільських територіях, специфіці їх географічного розташування та рівню геоекономічного потенціалу, спроможності органів місцевого самоврядування відстоювати інтереси цих територій на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Задля вдосконалення стратегічного планування та прогнозування розвитку сільських територій України доречним є використання досвіду розвинутих країн світу. Запозичення вдалого досвіду розвинутих країн дозволить наблизити національну політику з розбудови сільської місцевості до світових норм, що має бути стратегічним завданням економічної політики нашої держави.

Розвиток сільських територій був і залишається життєво важливим об'єктом економічної політики Європейського Союзу. Зміцнення політики розвитку сільських територій сьогодні виступає загальноєвропейським пріорите-

том. Європейська політика сільського розвитку еволюціонувала як частина розвитку Спільної аграрної політики (САП), з політики, яка стосувалася структурних проблем сільськогосподарського сектору, до політики, зорієнтованої на багатофункціональність ведення сільського господарства і, зокрема, виклики, з якими стикається сільський розвиток.

Першочерговими кроками у формуванні політики сільського розвитку стали заходи стимулювання інвестицій у сільське господарство та занепадаючі сектори. Підтримка переробки та маркетингу була покликана інтегрувати всі складові виробничого ланцюга від виробництва до реалізації та сприяти подальшому поліпшенню сільськогосподарських структур і конкурентоспроможності сировинного сектора. З часом увага також почала приділятися розвитку людського капіталу через прискорений вихід на пенсію та професійне навчання.

На національному та регіональному рівнях ЄС паралельно існує декілька концепцій (підходів), з яких можна чітко виокремити три концепції розвитку сільських територій, а саме:

— Концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства і агропродовольчого комплексу. Ця концепція бере за основу розвиток сектора (галузева модель).

У галузевій моделі сільський розвиток опирається на розвиток сільського господарства. При цьому сільські території розглядаються як сукупність ресурсів для сільського господарства і як резервуар для розвитку виробничих процесів у сільському господарстві. В рамках цієї моделі основною функцією сільських територій є виробництво товарної сільськогосподарської продукції. Поняття сільського розвитку зводиться до простору для сільськогосподарського виробництва.

У рамках цього модерністського підходу не враховуються особливості місцевого розвитку, сільського розвитку, і ще в меншій мірі відмінності між окремими сільськими територіями, яким відводиться другорядна чи взагалі незначна роль в інтерпретації структурних змін сільського господарства.

— Концепція, яка пов'язує сільський розвиток виключно зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторами економіки (концепція зближення, перерозподільча модель).

Згідно перерозподільчої моделі сільські райони розглядаються переважно як райони слаборозвинуті, структурно відстаючі від розвитку міських районів внаслідок несприятливих природних і соціально-економічних факторів, через що й потребують особливої уваги зі сторони державної політики. В цій моделі акцентується увага на потребах розвитку найбільш відсталих районів, які вирішуються через розробку цільової політики стосовно цих районів. Основною метою моделі є використання ефекту перерозподілу як шляхом прямих компенсацій впливу несприятливих факторів, так і шляхом структурної підтримки. В цій моделі акцентується на необхідності диверсифікації виробництва в цих районах. Це передбачає розвиток, насамперед, традиційних галузей (агротуризм, сільський туризм, переробка сільськогосподарської продукції в самих господарствах тощо).

— Концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з розвитком сільських районів у цілому шляхом використання всіх ресурсів, які знаходяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та ін.), та інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні. Ця концепція використовує можливості території в найбільш ширшому її розумінні (територіальна модель).

Україна повинна використати досвід європейських країн, оскільки наявний потенціал здатний забезпечити розвиток сільських територій, активізувати формування нових, у тому числі несільськогосподарських, видів економічної діяльності; зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення як її якості, так і процесів виробництва. Основною проблемою, що сповільнює ці процеси нині є якість управління — державного, регіонального, місцевого.

За євроінтеграційним вектором розвитку економіки України підходи до управління, спосіб їх фактичного здійснення, громадський контроль за процесами розвитку сільських територій зобов'язані бути реформовані відповідно до європейських норм прозорості, відповідальності, ефективності, максимізації суспільного ефекту. Це дасть можливість використовувати наявні можливості у повній мірі, реформувати економіку села та покращити соціальні умови життєдіяльності сільського населення, а не лише декларувати сприяння цим процесам.

Важливе значення у вивченні соціально-економічного розвитку села має розмежування сільської території та сільськогосподарського виробництва. Сільську територію не можна визначати лише як просторову базу для агровиробництва, оскільки така територіальна спеціалізація є перешкодою на шляху до повноцінного функціонування, а часом і виживання регіону. Навіть попри її економічну вигоду, надмірна спеціалізація призводить до монополізму спеціалізованих районів [4].

Сільські території є передусім місцем розвитку, який не обмежується агровиробництвом та життєдіяльністю сільського населення. Тому сільський розвиток як об'єктивний процес, що відбувається в межах відповідної соціально-просторової системи суспільства, не вимірюється виключно показниками аграрного сектора економіки.

Серед важливих проблем розвитку інфраструктури сільських територій, є суперечність, яка зумовлюється, з одного боку, великою капіталомісткістю її об'єктів, а з другого — обмеженістю ресурсів у розпорядженні сільських громад. Враховуючи те, що кожен регіон і сільська місцевість мають свої особливості розвитку та різний рівень забезпеченості об'єктами інфраструктури, зростає важливість правильного визначення пріоритетів розбудови цих об'єктів з погляду синергетичних ефектів розвитку кожної сільської території. Важливим засобом оптимізації витрат на розвиток інфраструктурного забезпечення села є децентралізація фінансових ресурсів та розвиток системи місцевого самоврядування в Україні. Адже при спроможності акумулювати в бюджетах місцевих рад достатні суми коштів, їхні розпорядники в особі голів і депутатів сільських рад, прагнутимуть суттєво підвищити ефективність капіталовкладень в розвиток інфраструктури сільських територій на основі активізації співпраці з інвесторами та реалізації інноваційних інфраструктурних проектів. При цьому мешканці кожного сільського населеного пункту матимуть право самі вирішувати, що їм передусім необхідно будувати і як розпоряджатися коштами місцевого бюджету [5].

Досвід зарубіжних країн, особливо економічно розвинутих, вказує на зростаючу важливість несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях як альтернативних джерел доходів та передумов подальшого соціально-економічного розвитку окремих місцевостей. У світі вже протягом декількох десятиліть відбувається активне пропагування диверсифікації видів економічної діяльності на сільських територіях, що традиційно були лише місцем ведення сільського господарства.

Враховуючи вищезазначене, усе це вимагає переорієнтації із галузевого підходу до управління сільськими те-

риторіями до інтегрованого територіально-галузевого підходу, що, відповідно, надає можливість розглядати сільські території як просторове утворення, яке має певний економічний, галузевий, трудовий, соціальний та ресурсний потенціал. Вважаємо, що національна політика розвитку сільських територій повинна будуватися, спираючись на наукову базу, яка, в свою чергу, повинна бути зорієнтована на дотримання певних норм і вимог, що вже сформовані в більшості розвинутих країн.

Крім цього, важливими складовими реалізації інфраструктурного потенціалу інноваційного розвитку сільських територій України, слід визнати:

— розробку та реалізацію програм благоустрою сільських населених пунктів (газифікація, електрифікація, водопостачання, асфальтування, проведення каналізації в селах завдяки державним і приватним інститутам тощо);

— забезпечення багатоканального принципу фінансування об'єктів соціально-культурного та побутового обслуговування (утримання відповідних об'єктів за рахунок державних і приватних коштів);

— спрощення системи оподаткування й надання пільг підприємствам, об'єднанням і організаціям, що забезпечують розвиток сільської інфраструктури (передбачення відповідних умов у податковому законодавстві);

— сприяння інвестиційній діяльності (залучення інвесторів до розбудови об'єктів виробничої, транспортної та соціальної інфраструктури сільських територій);

— модернізацію сучасної системи підготовки та перепідготовки кадрів, підвищення рівня культури проживання селян, особливо в депресивних регіонах (передусім, реалізація комплексу заходів щодо інформування громадськості про медико-екологічний стан території, впровадження санітарно-гігієнічного навчання всіх прошарків селян, забезпечення їх спеціалізованої підготовки).

За обмеженості внутрішніх джерел і дефіциту фінансових і матеріальних ресурсів для забезпечення подальшого розвитку сільських територій вагомим чинником технологічного оновлення і підвищення розвитку інфраструктури вітчизняного села повинен стати іноземний капітал. Іншим важливим чинником привабливості може слугувати розроблення короткострокових і перспективних науково обгрунтованих бізнес-планів розвитку сільських територій з економічним обгрунтуванням перспектив масштабного виробництва і збуту продукції, послуг і отримання прибутків та окупності вкладених фінансових ресурсів. Потребує удосконалення і система управління. Насамперед, це стосується запровадження і створення інноваційних кластерів, у тому числі транскордонних, які б об'єднали на рівні сільських територій зусилля зацікавлених суб'єктів, що було б оптимальною складовою для більш ефективного використання бюджетних та зарубіжних фінансових ресурсів у напрямі збільшення виробництва і підвищення якості харчових продуктів, розширення на сільських територіях мережі доріг з твердим покриттям, облаштування шкіл, медичних закладів, об'єктів побуту, водопостачання, газифікації тощо.

Таким чином, розбудова інфраструктури сільських територій має значний потенціал впливу на їх розвиток. Водночас для максимальної реалізації цього потенціалу необхідно провести низку реформ у сфері фінансового забезпечення сільських територій, аграрної науки, освіти та підготовки кадрів для села, надання адміністративних послуг тощо.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

На основі проведених досліджень визначено, що багатофункціональний розвиток сільських територій є важливою складовою нарощування його потенціалу, оскільки завдяки цьому збільшуватиметься чисельність тих видів несільськогосподарської діяльності, де впровадження інновацій може відбуватися швидше та ефективніше, ніж у аграрному секторі економіки. Крім того, багатофункціональний розвиток сільських територій створюватиме умови для максимальної реалізації синергетичного ефекту у функціонуванні економіки сільських територій регіону, що сприятиме підвищенню їх інвестиційної привабливості. Насамперед, це стосується туризму та рекреації, сфери послуг, включаючи надання побутових послуг населенню, винесення у сільську місцевість (приміські зони) частини традиційно "міських" видів діяльності, зокрема розвитку харчової промисловості, IT-компаній, підприємств енергетичного сектору тощо.

Література:

1. Інститут стратегічних досліджень при президентові України "Першочергові заходи державної політики щодо вирішення соціально-економічних проблем сільського населення". Аналітична записка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/1279/

2. Збарський В.К. Соціальна інфраструктура села як фактор відтворення робочої сили / В.К. Збарський / Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Збірник наукових праць. — 2010. — Вип. 154. — Ч. 1. — С. 152—160.

3. Бойко Л.М. Стан соціальної сфери як чинник стабільного розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Zik/2013_1/07_1_13.pdf

4. Обсяг та основні характерні риси неформальної зайнятості в Україні. Аналітична записка для Уряду України. — Квітень. — 2011 р. [Електронний режим]. — Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEINUKRAINIANEXTN/Resources/455680-1310372404373/InformalEmploymentinUkraineUA.pdf

5. Економічний розвиток сільських територій України [Електронний ресурс]. — К.: ПРООН, 2012. — Режим доступу: http://cba.org.ua/images/stories/documents/RED_manula_final_printed.pdf

References:

1. NISS (2013), "Primary measures of state policy on solving socio-economic problems of rural population", available at: www.niss.gov.ua/articles/1279/ (Accessed 15 Nov 2017).

2. Zbarskyi, V.K. (2010), "Social infrastructure of the village as a factor for the reproduction of the workforce", Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats, vol. 154, no. 1, pp. 152—160.

3. Boiko, L.M. (2013), "Status of the social sphere as a factor in the sustainable development of rural areas", available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Zik/2013_1/07_1_13.pdf (Accessed 15 Nov 2017).

4. WorldBank (2011), "The scope and main characteristics of informal employment in Ukraine", available at: http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEINUKRAINIANEXTN/Resources/455680-1310372404373/InformalEmploymentinUkraineUA.pdf (Accessed 15 Nov 2017).

5. PROON (2012), "Economic development of rural areas of Ukraine", available at: http://cba.org.ua/images/stories/documents/RED_manula_final_printed.pdf (Accessed 15 Nov 2017).

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017 р.

УДК 338.433 (477)

В. О. Ляховець,
молодший науковий співробітник, аспірант кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

ПРОГНОЗНІ СЦЕНАРІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РИНКУ ЯЛОВИЧИНИ

V. Liahovets,
Postgraduate of the Department of Management Life and Environmental Sciences, Ternopil national economic university, Ternopil

FORECAST SCENARIOS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE BEEF MARKET

У статті проаналізовано сучасні підходи до прогнозування ринку яловичини та здійснено оцінку прогнозних сценаріїв розвитку ринку яловичини. Розкрито особливості ринку яловичини як об'єкта прогнозування. Сформовано стратегію розвитку ринку яловичини у якості окремої ланки національної економіки країни та регіону. Охарактеризовано модель відтворення стада великої рогатої худоби. Удосконалено методику прогнозування попиту та пропозиції. Введено коефіцієнт прогнозного співвідношення попиту і пропозиції продукції яловичини. Відображено експоненціальний тренд споживання яловичини до 2021 року.

The article analyzes the modern approaches to forecasting the beef market and evaluates the forecast scenarios for the development of beef market. The features of the beef market as a prediction object are revealed. The strategy of development of beef market as a separate part of the national economy of the country and region has been formed. A model for reproduction of a herd of cattle is described. The method of forecasting demand and supply has been improved. The coefficient of the forecast ratio of demand and supply of beef production was introduced. The exponential trend of beef consumption by 2021 is shown.

Ключові слова: ринок яловичини, економічний механізм, прогнозування, попит та пропозиція, модель відтворення, стратегія розвитку.
Key words: beef market, economic mechanism, forecasting, supply and demand, model of reproduction, development strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вирішення та вивчення проблеми державної продовольчої безпеки безпосередньо пов'язано із необхідністю виконання умов ефективного і динамічного розвитку усіх видів ринків сільськогосподарської продукції, зокрема ринку яловичини, що опосередковує процеси постачання одних з основних продуктів харчування, сировину для переробно-харчової промисловості. Разом з цим, впродовж останніх двадцяти років спостерігається тенденція до зменшення поголів'я великої рогатої худоби, і така ситуація є загрозою для надійності продовольчої безпеки держави.

В умовах затяжної та складної трансформації національної економіки країни, яка полягає в остаточному переході до ринкових механізмів розвитку держави, суттєвого значення набуває вивчення і прогнозування фінансово-господарської діяльності підприємств та регіону в цілому, показників його економічного розвитку. За цих умов діяльність підприємств, що діють на ринку яловичини, значним чином залежить від інформації, тобто наскільки правильно та достовірно вони зможуть спрогнозувати перспективи майбутніх тенденцій розвитку підприємства і ситуації, яка може скластися в майбутньому на ринку. Прогноз — це особлива категорія економічних показників, що надає інформацію про приблизну ситуацію, котра може скластися в майбутньому. Тому науково-практичні проблеми прогнозування ключових параметрів розвитку і функціонування ринку яловичини на сучасному етапі є одними із базисних складових для його подальшого вивчення, а також актуальною темою у сучасних умовах динамічної трансформації національних ринків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Найголовнішим завданням такого економічного явища як прогнозування є отримання інформації про неминучу невизначеність, що пов'язана із визначенням майбутніх тенденцій ринку з метою прийняття правильних економічних рішень, які будуть орієнтовані на перспективу. За такого підходу прогнозні показники можна використовувати під час обгрунтування і реалізації короткострокових та довгострокових планів розвитку ринку яловичини.

Питання вивчення подібного роду прогнозів висвітлено у працях багатьох вчених, серед яких вирізняються роботи П.С. Березівського, Т.О. Деревянко, А.Д. Діброви, Н.Г. Копитець, Н.С. Ляліної, Н.А. Мазур, О.В. Мазуренко, М.В. Місюка, А.В. Скрипник, О.З. Томашівського.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначення можливих прогнозних напрямів розвитку ринку яловичини України та досліджуваного регіону — оцінювання найбільш ймовірних та економічно обгрунтованих сценаріїв розвитку ринку Тернопільської області, одержання науково обгрунтованих показників тенденцій розвитку ринку яловичини, що використовуються для стратегій розвитку ринку регіону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рівень споживання яловичини та й усіх м'ясопродуктів в Україні ще надзвичайно далекий як від світових стандартів, так і від показників, наведених у законі "Про продовольчу безпеку".

Тому представляється актуальним оцінка та аналіз можливостей реалізації деяких планів відносно споживання м'ясопродуктів, зокрема яловичини, на підставі діючих напрямків і тенденцій розвитку цільового ринку.

Доведення українських стандартів споживання м'яса до світових, дасть змогу ефективніше прогнозувати показники розвитку ринку яловичини у майбутньому [1].

Під час реалізації даного завдання необхідно врахувати низку факторів і на підставі існуючих даних побудувати прогноз споживання яловичини та порівняти її рівень споживання з іншими м'ясопродуктами.

Розглянемо фактори, що впливають на потребу в яловичині:

— стан та рівень насиченості продовольчого ринку;

— медичні норми споживання яловичини;

— прогнозований та можливий попит на продукцію;

— рівень заробітної плати населення;

— рівень цін на яловичину;

— зіставлення яловичини з альтернативними, більш дешевими видами м'яса;

— структура витрат фізичних осіб у розрізі усіх сегментів товарного виробництва;

— особливість поведінки потенційних споживачів;

— рівень платоспроможності населення;

— інфляційні процеси.

На сьогодні такий економічний напрямок щодо прогнозної оцінки розвитку ринку яловичини в господарській діяльності практично відсутній.

Таблиця 1. Рівень середньодушового споживання м'ясопродуктів в Україні та його основні прогнозні показники

	Споживання, кг		Зростання (%)
	Фактично за 2016 р.	Прогноз на 2021 р.	
Яловичина	8,5	18,4	62,1
Свинина	21	33,1	57,6
М'ясо птиці	23	28	21,7
Всього	52,5	79,5	62,5

Джерело: власні дослідження автора.

Економічний регламент як система, що призначена для ефективного використання економічного потенціалу, будується на ретроспективному аналізі й оцінці продовольчого ринку, але він не спрямований на створення та формування макро- та мікроекономічних можливостей, як це здійснюється в умовах ринкової економіки, яка передбачає свободу дій і соціальну справедливість усіх учасників ринку [2].

Розглянемо детально показники споживання м'яса з розрахунком приведення їх до світових стандартів, що представлені у таблиці 1.

У початковому (базисному) інтервалі розглядається споживання м'ясопродуктів за 2016 рік, що визначається кількістю вживання м'яса птиці і свинини. Дані показники суттєво відрізняються за обсягами та структурою від рівня споживання у минулих роках, наприклад, протягом 2012 року загальна кількість, а також калорійність усіх м'ясопродуктів зменшилася до мінімального значення.

У 2012 році споживання яловичини і свинини переважало, а частка споживання продукції птиці була незначною [3].

Якщо взяти за часовий інтервал дослідження 2010—2017 роки, то слід констатувати певні суттєві зміни у споживанні м'ясної продукції населенням — спостерігається значною мірою відносне зростання споживання м'яса птиці, оскільки цей продукт став найбільш дешевим, та має найменший термін окупності інвестицій, що вкладені в його виробництво, а рівень споживання яловичини, прогнозовано, продовжував зменшуватися, тому, що купівельна спроможність основної маси населення суттєво зменшилася, а сама ціна на цей продукт продовжувала стрімко зростати.

З огляду на це, формування ефективної стратегії розвитку ринку яловичини дасть змогу вирішити проблему зростання цін на продукцію яловичини. Вирішити це питання можливо за рахунок відповідної державної політики, яка буде орієнтована на формування дієвого захисту власного виробництва яловичини на основі диференційованих плаваючих квот з метою більш оперативного забезпечення щорічного зростання обсягу власної сировини, а також з адекватним квартальним скороченням імпорту яловичини та телятини.

Необхідність формування новітньої стратегії розвитку ринку яловичини України і Тернопільської області викликана наступними причинами:

— реалізація минулих стратегій розвитку не дала очікуваних результатів;

— зміною зовнішніх і внутрішніх умов, за яких відбувається розвиток аграрного ринку області та країни в цілому;

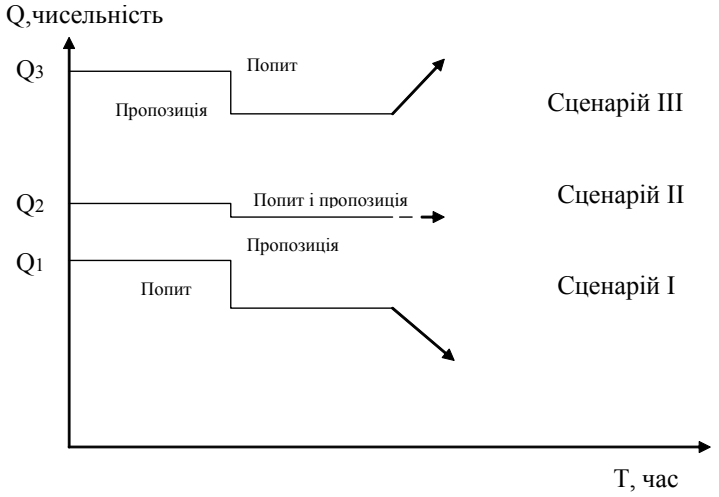

Рис. 1. Модель відтворення стада великої рогатої худоби при різних динамічних коливаннях чисельності тварин

Джерело: власна розробка автора.

— зміною пріоритетів щодо управління регіональним розвитком сільського господарства, що дасть змогу посилити роль регіону у власному стратегічному плануванні, базованому на ефективному використанні ресурсів;

— доцільністю створення нової ланки у національному господарстві країни, що буде відповідати європейським стандартам;

— необхідністю визначення напрямків розвитку сільського господарства області з урахуванням реформи децентралізації державного управління.

Реалізація сучасної стратегії розвитку ринку яловичини також дасть змогу регіону пристосуватися до економічних змін, що впливатимуть на ринок, шляхом поліпшення свого конкурентного положення з огляду на вирішальні фактори виробництва такі, як капітал та інфраструктура, людські ресурси, інформація і технології [4].

Проблема визначення наукового сценарію прогнозування ринку яловичини в Тернопільській області є досить важливою.

Спираючись на різні теорії передбачення і відповідні цьому методи прогнозування, можна скласти певні сценарії та кількісні параметри розвитку ринку яловичини у Тернопільській області.

Стосовно ринку яловичини слід розглянути декілька прогнозних сценаріїв його розвитку. До першого сценарію можна віднести прогнози, що будуть визначати тенденції, а також перспективу розвитку деякого процесу від сьогоднішнього стану до певної дати у майбутньому. Потрібно підкреслити те, що такий прогнозний сценарій буде більш точним в довгостроковій перспективі, тому що в цьому випадку практично усі відхилення в межах дії певних чинників на розвиток ситуації нівелюється. Завдяки цьому сценарію можна широко застосовувати методику економіко-математичного моделювання, багатофакторний аналіз явищ.

Другим сценарієм може бути прогнозування, яке спрямоване на визначення найбільш ймовірного стану речей певної визначеної дати в ближчому майбутньому. Це прогнозний показник, який базується на базисній моделі, або узагальнює досвід справжніх економічних об'єктів. Потрібно зазначити, що при такому прогнозі, отримані дані будуть відповідати реальному стану речей, які можуть відбуватися у короткостроковому періоді, оскільки даний прогноз враховує уже діючі чинники, а також їх увесь вплив на динаміку прогнозування: реальні очікувані обсяги реалізації яловичини за певний проміжок часу, чи то попит на продукцію яловичини у ближчому майбутньому, чи передбачення цінової ситуації на ринку яловичини з врахуванням прогнозованих обсягів виготовлення та реалізації продукції у даному періоді.

Третім різновидом прогнозного сценарію, можуть бути такі прогнози, що характеризують бажаний ефект явища та процесу в довгостроковій перспективі. Такий сценарій врахує не інертний вплив чинників, які значаться на прогресі явища та процесу, а їх ініціативну дію у напрямку отримання бажаного, ефективного результату.

Таким чином, обгрунтування прогнозного сценарію розвитку ринку яловичини має грунтуватися на вищевказаній системі різновидів описаних сценаріїв і формуватися із врахуванням потрібних закономірностей періодичної інформації, яка надходить у процесі становлення та розвитку економічного механізму ринку яловичини.

Незважаючи на це, першочерговою умовою і головним стратегічним завданням становлення конкурентоспроможного ринку яловичини є досягнення стандартної європейської норми споживання цього продукту [5].

Для прогнозування сценарію різних залежностей відтворення великої рогатої худоби, виробництва та реалізації яловичини, розроблено відповідну модель. Вона дозволить схематично охарактеризувати певні коливання даних параметрів ринку яловичини в області та вказати фактично можливі напрямки розвитку економічних явищ у майбутньому.

Прогнозний сценарій передбачає виділення трьох можливих базисних варіанти, що відповідатимуть трьом видам економічного відтворення, таким як просте, розширене і звужене. Оскільки часові коливання відтворен-

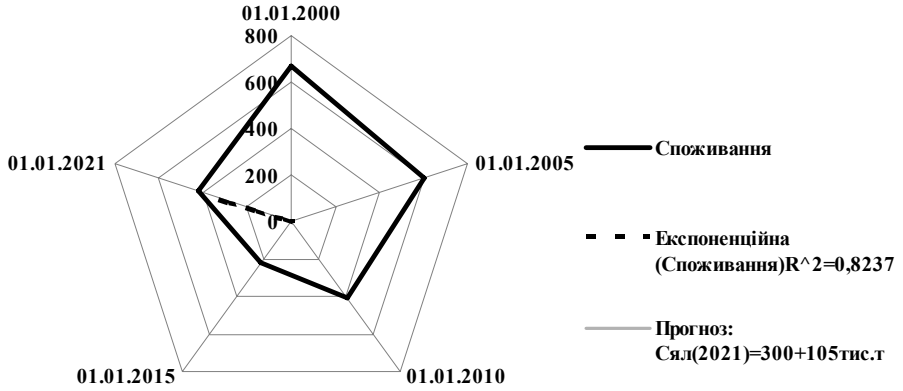

Рис. 2. Прогноз споживання яловичини (2021 р.) на основі моделі експоненційного тренду

Джерело: власні розрахунки автора.

ня кількості поголів'я великої рогатої худоби, обсягів виготовлення та реалізації яловичини, можуть мати певну нестабільну ширину варіації упродовж досліджуваного періоду, тому виникає необхідність обгрунтування критеріїв, що однозначно характеризують тенденцію зростання у майбутньому, або спад у розвитку певних економічних процесів і тривалість даного досліджуваного періоду. При врахуванні сприятливої і несприятливої фази коливання явищ, даний аналіз, що охоплює певний короткостроковий період, є не ефективним і не зовсім достовірним, оскільки розвиток економічного процесу на протязі одного періоду може вказувати як на зростання, так і на спад. Тому, якщо не враховувати загальний часовий період, то таке твердження буде помилкове, і не можна поширювати даний прогноз на весь досліджуваний процес.

Розглянемо різні сценарії відтворення стада ВРХ, при різних динамічних коливаннях за певні проміжки часу (рис. 1). Якщо описувати загалом цілу економічну систему, в цьому випадку це ринок яловичини Тернопільської області, то модель відтворення стада буде виражати співвідношення чисельності великої рогатої худоби під впливом різних чинників та процесів виробництва, а також сукупної потреби попиту та пропозиції в даній продукції. При такому підході досліджуваний ринок яловичини складається з певних об'єктів, кожен з яких реалізовує свій продукт, певна частина залишається на внутрішньому ринку області, а інша частина вивозиться за межі регіону іншим споживачам. У цій моделі відслідковується закономірність, яка передбачає, що зі збільшенням попиту на продукцію — збільшиться пропозиція, а пропозиція прямо впливає на чисельність ВРХ.

Перший сценарій передбачає ситуацію, коли пропозиція буде вищою від попиту, відповідно чисельність великої рогатої худоби в довгостроковому періоді буде зменшуватися, оскільки споживачі не зацікавлені в купівлі цієї продукції, і за рахунок цього виробники скоротять своє виробництво, оскільки воно буде нерентабельне, економічна доцільність їхньої діяльності відсутня.

Другий сценарій прогнозує відносно рівномірне співвідношення попиту і пропозиції на ринку яловичини — така ситуація дасть певну стабільність економічній системі ринку, але поштовхів для розвитку останнього буде недостатньо.

Сценарій III відображає ситуацію, за якої попит на продукцію зростає, а пропозиція є нижчою, але на відповідному часовому проміжку пропозиція буде зростати і сама чисельність ВРХ також буде зростати, економічна доцільність такого сценарію буде висока і відповідно рентабельність виробництва продукції збільшиться.

На величину динамічних коливань відтворення чисельності великої рогатої худоби впливають: попит та пропозиція з боку самого ринку, з іншого боку, чисельність вибракуваних тварин зі стада, кількість бажаного та наявного приплоду телят, забезпеченість кормової бази, а також період оновлення молодняку, маточної чисельності корів [6]. Незважаючи на це, важливо розрахувати чисельність поголів'я, яка буде утримуватися для виробництва молочної продукції, а інша буде реалізовуватися на м'ясо. Відображені чинники здійснюють безпосередній вплив на розвиток ринку яловичини в Тернопільській області.

Удосконалення методики прогнозування попиту і пропозиції передбачає розробку такої програми балансів, що дасть змогу підприємствам адекватно реагувати на ситуацію, яка склалася на ринку яловичини. Нова методика має передбачати врахування фактичних даних балансів попиту та пропозиції. Слід зазначити, що при складанні прогнозних балансів необхідно використовувати усі інформаційні джерела та методи аналізу і експертних оцінок.

Інформація, яка повинна міститися у прогнозі попиту і пропозиції на ринку яловичини має включати в себе такі складові елементи: коливання запасів (різниця між наявними обсягами продукції усіх учасників ринку на початок і кінець періоду), власне виробництво (кількість виготовленої продукції за певний час), імпорт, експорт та внутрішнє споживання, цінова ситуація, національні та світові стандарти якості.

У зв'язку з такими врахуваннями та удосконаленням методики прогнозування виникає необхідність введення коефіцієнту прогнозного співвідношення попиту і пропозиції продукції яловичини:

$$K_{pp} = \frac{V_{pp} + V_{pk}}{W_r + W_p},$$

де V_{pp} та V_{pk} — обсяг пропозиції на початок і кінець періоду;

W_r і W_p — реальний та прогнозований попит.

Цей коефіцієнт потрібно розраховувати як відношення обсягу пропозиції на початок і кінець періоду до суми реального та прогнозованого попиту. Прогнозний попит формується на основі аналізу попередніх періодів часу та виводиться середній показник.

Якщо коефіцієнт > 1, спостерігатиметься надлишкове виробництво продукції яловичини, і навпаки, якщо коефіцієнт < 1, то має місце недостатній рівень виробництва продукції яловичини, що негативно відобразиться на кон'юнктурі ринку та вимагатиме відшукання альтернативних джерел для задоволення прогнозованого попиту на товарну продукцію.

Практична значущість цього коефіцієнта полегшить здійснення комплексного оцінювання потенціалу ринку яловичини Тернопільської області і країни в цілому.

Ринок яловичини не можна нині віднести до прибуткового та перспективного, а також інвестиційно-привабливого сектору національного господарства через декілька причин, зокрема, високу собівартість виробництва продукції і, як наслідок, тривалий період окупності інвестицій [7].

На рисунку 2 відображено експоненційний тренд споживання яловичини із швидкістю, яка приближується до 3,8 % на рік. Стандартне відхилення на базисному періоді складає 40 тис. тонн, що дозволяє здійснити оцінку 94 % довірчих періодів для бажаного прогнозного обсягу продукції яловичини в 300 тис. тонн на 2021 рік, і очікуване значення продукції знаходитиметься у межах від 232 до 410 тис. тонн.

Прогнозування ринку яловичини включає в себе декілька етапів, основою яких є сукупні результативні ознаки, якісні, або ж кількісні параметри, що характеризують певний його розвиток. Критерієм оцінки виконання цих умов є рівень споживання яловичини, тобто потрібно орієнтуватися на показники раціональних норм середньодушового споживання м'яса великої рогатої худоби, що мають бути досягнутими у прогнозованому періоді.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Встановлені тенденції регіонального розвитку мають негативний вплив на економічну ситуацію та мають бути обов'язково враховані у стратегії розвитку ринку яловичини. Скорочення темпів виробництва яловичини в Тернопільській області в декілька разів вищі, аніж аналогічні показники відтворення великої рогатої худоби. Цей факт вказує на те, що необхідно передусім впровадити заходи, спрямовані на стабілізацію виробництва яловичини та збільшення темпів відтворення стада худоби. Економічний механізм розвитку ринку яловичини передбачає також необхідність використання методики прогнозування, як одного із основних елементів моделі його інноваційного розвитку. Використання прогнозування в побудові нового економічного механізму є вирішальним для його стійкості та ефективності, чим стійкіший ринок тим більше ймовірність нагромадження інвестицій у цій сфері аграрної економіки. Суть нового механізму розвитку ринку яловичини зумовлює потребу змін в функціонуванні вітчизняних сільськогосподарських підприємств та виходу їх на світові ринки.

Література:

1. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2008/09 маркетинговий рік. — Вип. 20 / За ред. О.М. Шпичака. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. — 112 с.

2. Ляліна Н.С. Механізм підвищення прибутковості виробництва продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. канд. екон. наук / Н.С. Ляліна; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. — Х., 2009. — 22 с.

3. Деревянко Т.О. Регіональний стратегічний розвиток тваринництва на інноваційної основі / Т.О. Деревянко // Економіка АПК. — 2013. — № 1. — 85 с.

4. Діброва А.Д. Державна підтримка виробництва продукції тваринництва в Україні / А.Д. Діброва, Л.Б. Діброва // Вісник СНАУ. — 2010. — № 6/1. — 96 с.

5. Мазуренко О.В. Продовольча безпека та поточна ситуація з позиції виробництва та споживання м'яса / О.В. Мазуренко // Вісник Уманського національного університету садівництва. — 2008. — Вип. 70 (частина 2. — Економіка). — 123 с.

6. Скрипник А. В. Виробництво м'ясопродуктів: світова та вітчизняна тенденція / А. Скрипник, М. Родина // Економіка АПК. — 2014. — № 3. — 17 с.

7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. — 182 с.

References:

1. Potochna kon'iunktura i prohnoz rynkiv sil's'kohospodars'koi produktsii ta prodovol'stva v Ukraini na 2008/09 marketynhovyj rik [Current market conditions and forecast of agricultural products and food markets in Ukraine for 2008/09 marketing year], IAE, 2008, Kyiv, Ukraine.

2. Lialina, N.S. (2009), "Mechanism for increasing the profitability of livestock production in agricultural enterprises", Ph.D. Thesis, Kharkivs'kyj natsional'nyj ahrarnyj universytet im. V. V. Dokuchaieva, Kharkiv, Ukraine.

3. Derevianko, T. O. (2013), "Regional Strategy for the development of livestock-based innovation", Ekonomika APK, vol. 1, p. 85.

4. Dibrova, A. D. and Dibrova, L. B. (2010), "State support for livestock production in Ukraine", Visnyk SNAU, vol. 6/1, p. 96.

5. Mazurenko, O. V. (2008), "Food security and the current situation from the standpoint of production and consumption of meat", Visnyk Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva, vol. 2, p. 123.

6. Skrypnyk, A. and Rodyna, M. (2014), "Production of meat: the global and domestic trend", Ekonomika APK, vol. 3, p. 17.

7. Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine till 2020], IAE, 2012, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2017 р.

УДК 338.23:343.3

І. В. Горячківська,
молодший науковий співробітник,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси
А. О. Коваленко,
магістрант, кафедра менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси

РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ МІНІМІЗАЦІЇ ЗАГРОЗ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

I. Horiachkivska,
Junior Research Fellow,
Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky, Cherkassy
A. Kovalenko,
Master's Degree of the Department of Management and Economic Security,
Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky, Cherkassy

REGULATION OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY BUSINESS ENTITIES AS A MEANS OF MINIMIZING THREATS TO THE FINANCIAL SECURITY OF THE STATE

У статті розглянуто теоретичні основи регулювання фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, що в свою чергу, впливає та визначає стан фінансової безпеки держави. Обгрунтовано впровадження державою фінансових інститутів, для здійснення контролю, що буде виступати в формі взаємодії ринкового і державного контролю за виробництвом, розподілом і споживанням суспільного продукту, задля зменшення рівня загроз фінансовій безпеці держави.

In the article the theoretical bases of regulation of financial and economic safety of economic entities are considered, which, in turn, influences and determines the state of financial security of the state. The introduction by the state of financial institutions for control, which will act in the form of interaction of market and state control over the production, distribution and consumption of the social product, is grounded in order to reduce the level of threats to the financial security of the state.

Ключові слова: регулювання, економічна безпека, фінансова безпека, фінансово-економічна безпека, фінансові інститути, контроль, держава.

Key words: regulation, economic security, financial security, financial and economic security, financial institutions, control, state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Особливе місце в системі економічної безпеки держави займає проблема фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. Функціонування різного роду підприємств здійснюється в умовах зниження обсягів інвестиційних вкладень, у тому числі державних, високих процентних ставок за довгостроковими банківськими кредитами, нестабільності податкового законодавства та найголовніше відсутністю контролюючих органів державної влади, що істотно знижує рівень життєздатності підприємств і підвищує ймовірність переходу в кризовий стан.

Кризові тенденції на мікрорівні створюють передумови негативних тенденцій розвитку регіональних систем і зниження рівня фінансової безпеки держави. У зв'язку з цим доцільно розробляти нові підходи до більш ефективної реалізації функцій управління, що враховують високу ступінь невизначеності умов функціонування підприємств — фактично умов їх виживання. Таким сучасним напрямом повинно виступити регулювання державою, фінансово-економічну діяльність суб'єктів господарської діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні основи фінансової безпеки, як складової економічної безпеки досліджували українські та зарубіжні науковці, а саме: В. Шлемко, І. Бінько [1], О. Власюк [2], Г. Пастернак-Таранушенко [3], М. Єрмошенко [4], І. Мойсеєнко, О. Марченко [5], В. Шевлокова [6], Н. Косолапов [7], А. Румянцев [8], М. Каратонов [9].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає у визначенні особливостей регулювання фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання як засіб мінімізації загроз фінансової безпеки держави. Завданнями, які мають бути виконані в процесі дослідження, є: розглянути теоретичні основи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання; обгрунтувати впровадження державою фінансових інститутів, для здійснення контролю, що буде виступати в формі взаємодії ринкового і державного контролю за виробництвом, розподілом і споживанням суспільного продукту, задля зменшення рівня загроз фінансовій безпеці держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Традиційно фінансова безпека розглядається як одна зі складових економічної безпеки, в зв'язку з чим фінансова безпека, так само як і економічна безпека, відображає якісну характеристику економічної та фінансової системи держави. Разом з тим фінансова безпека полягає в здатності органів державної влади забезпечити політичними, правовими та економічними методами безпечне функціонування всіх сфер економічної діяльності, де є фінанси. Забезпечення фінансової безпеки визначає також і управління ризиками у фінансовій сфері, своєчасне забезпечення фінансовими ресурсами всіх фінансових інститутів, а також безперешкодну реалізацію національно-державних інтересів у сфері фінансів.

Ця сфера є однією з найважливіших і найбільш динамічних сфер економіки, залежної від багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів таких, як: вплив на національні фінанси фактора геофінансів, глобальної економічної конвергенції, зумовленої глобалізацією, здатністю національного законодавства регулювати діяльність фінансових інститутів і здійснювати повномасштабний фінансовий контроль, а також регулювати фінансово-економічну діяльність суб'єктів господарської діяльності.

Для подальшого дослідження необхідно уточнити понятійний апарат таких категорій, як економічна безпека, фінансова безпека та фінансово-економічна безпека.

У сучасній економічній науці відсутнє єдине визначення поняття "економічної безпеки". В. Шлемко та І. Бінько розглядають економічну безпеку як стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз та здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави [1, с. 8].

О. Власюк, розглядає економічну безпеку як складну поліструктурну науку про безпеку соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство) [2, с. 45].

Більш ширше та повніше поняття економічної безпеки подає Г. Пастернак-Таранушенко, який зазначає, що "економічна безпека — це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців" [3, с. 29].

Рис. 1. Індикатори фінансової безпеки держави

Джерело: розроблено авторами на основі [4, с. 48—50].

Так, більшість науковців вважає, що економічна безпека сприяє створенню надійної та забезпеченої всіма необхідними засобами держави, захищеності національно-державних інтересів у сфері економіки. При цьому основним критерієм економічної безпеки є здатність економіки країни зберігати та підвищувати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз.

Однією з найважливіших складових економічної безпеки є безпосередньо фінансова безпека. На фінансах базується економіка будь-якої країни, фінанси — "кров" економічної системи держави, без якої економіка будь-якої країни в сучасних умовах не може функціонувати. Тим більше, що фінанси виступають як сукупність економічних відносин, які виникають в процесі обороту грошових коштів. Тому фінансова безпека має входити окремою підсистемою до системи економічної безпеки. В зв'язку з цим проблема належної підтримки фінансової безпеки держави є найактуальнішою, тому що зачіпає усі галузі національного господарства, приватних підприємців, усі прошарки населення, усе суспільство і державу в цілому, а її забезпечення в умовах кризи — найважливішим завданням [4, с. 47]. Фінансова безпека включає в себе сім основних індикаторів (рис. 1).

Під фінансовою безпекою розуміють такий фінансовий стан, що характеризується, по-перше, збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи забезпечувати реалізацію його фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати розвиток цієї фінансової системи.

Поняття "фінансово-економічна безпека" найчастіше застосовується не до держави, а до суб'єктів господарювання. Кожен суб'єкт господарської діяльності бачить перед собою завдання забезпечити стабільне функціонування та досягнення головних цілей своєї діяльності. Це зумовлює необхідність постійного дотримання відповідного рівня фінансово-економічної без-

пеки підприємства, що залежить від того, наскільки ефективно його керівництво буде спроможне запобігти та протистояти можливим загрозам та ліквідувати наслідки об'єктивних і суб'єктивних негативних впливів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Українські вчені-економісти І. Мойсеєнко та О. Марченко дали визначення поняттю "фінансово-економічна безпека підприємства", а саме: "фінансово-економічна безпека підприємства — це такий його фінансово-економічний стан, який забезпечує захищеність його фінансово-економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз та створює необхідні фінансово-економічні передумови для стійкого розвитку в поточному та довгостроковому періодах" [5, с. 28].

Саме регулювання фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання визначає стан економічної безпеки держави, а саме зменшує рівень загроз її фінансовій безпеці. Тому, на нашу думку, важливим кроком з боку держави є здійснення контролю за фінансовим станом підприємств різних форм власності, саме через фінансові інститути. Розуміння поняття "фінансового інституту" виключає із системи економічних відносин всі інші відносини, не пов'язані з фінансовими інструментами, не враховуючи охоплення зазначеним поняттям всіх інститутів, пов'язаних з фінансами, і за своєю природою об'єктивно є фінансовими інститутами.

На думку В. Шевлокова, основні функції та інститути фінансового контролю держави формуються і розвиваються на базі трьох взаємопов'язаних відносин державної влади. При цьому в поняття інституту фінансового контролю держави вкладається таке економічне поняття:

— інститут фінансового контролю є впорядковуюча, планомірно організуюча відповідні фінансові відносини структура, діяльність якої пов'язана з отриманням, обробкою, аналізом і оцінкою фінансової інформації про стан і перспективи розвитку фінансових фондів і потоків;

— інститут фінансового контролю виходить з ідеальних цілей, закладених в нормативній базі відносин, а також з порівняльного аналізу реальних альтернатив, заданих поточним станом і перспективами розвитку фінансових відносин;

— інститут фінансового контролю не обмежується констатацією відхилень реального ходу фінансових процесів від сформульованих в державних нормативних актах і директивах, а створює передумови для узгодженої корекції сформульованих раніше цілей і реального руху фінансових процесів [6].

Вітчизняні та зарубіжні економісти приходять до висновку про необхідність захисту національних інтересів держави у фінансовій сфері, посилення ролі державного фінансового контролю і розробки в зв'язку з цим національної стратегії фінансової безпеки. Важливість прийняття такої стратегії обумовлена роллю і значимістю фінансів і фінансових інститутів в здатності держави виконувати свої конституційні завдання і функції, захищати суверенітет і забезпечувати економічну безпеку.

Представляючи в липні 1994 року у конгрес доповідь про стратегію національної безпеки США, президент Білл Клінтон сформулював нову стратегію для нових історичних умов, суть якої зводилася до того, що в прийдешню еру глобальної політики найкращий спосіб відвести загрозу американській безпеці і забезпечити міжнародну стабільність — це підтримати поширення ринкових відносин і демократії. Коли одна країна прагне змусити іншу країну змінити економічну політику, щоб забезпечити більш широкий доступ до її ринків, невійськові засоби і методи виявляються більш ефективними, ніж військова сила.

Як зазначає Н. Косолапов, "нова модель безпеки повинна створюватися зусиллями всіх держав і народів" [7, с. 9], однак, на думку автора, в архітектурі сучасної системи економічної і фінансової безпеки основними є національні інтереси, з огляду на те, що забезпеченість фінансовими ресурсами дозволяє державі зберігати політичну і економічну незалежність, реалізовувати традиційні суверенні прерогативи, бути повноправним учасником світового економічного співтовариства.

На нашу думку, до найбільш важливих національних інтересів України в фінансовій сфері можна віднести:

— підвищення конкурентоспроможності українського фінансового ринку, формування на його основі світового фінансового центру;

— забезпеченість кредитними ресурсами суб'єктів економічних відносин;

— посилення контролю за здійсненням іноземних інвестицій в стратегічні сектори економіки;

— ефективне оподаткування, виключення можливості суттєвої оптимізації на законних підставах;

— підтримка збалансованості бюджету при широкому застосуванні аудиту ефективності державних витрат;

— відхід від сировинної спрямованості економіки, розвиток національних фінансових інститутів;

— зниження адміністративних і правових бар'єрів для розвитку бізнесу, спрощення процедури створення юридичних осіб;

— посилення законодавчого захисту інституту права власності;

— посилення відповідальності за економічні злочини;

— перехід від "великих заяв" до "політики маленьких кроків" у боротьбі з корупцією;

— захист конкуренції, забезпечення можливості всіх суб'єктів господарювання в отриманні кредитних ресурсів;

— регулювання інфляційних процесів в економіці і зміцнення курсу національної валюти;

— створення ефективної системи моніторингу тіньової економіки і протидія незаконному вивезенню капіталу за кордон;

— побудова ефективного правоохоронного механізму захисту державних і приватних фінансів від впливу протиправних факторів.

Інтеграція України у світове економічне співтовариство вимагає збільшення частки централізованих грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні держави як пануючого суб'єкта, які не тільки акумулюються в скарбниці, але розподіляються в першу чергу на найбільш пріоритетні інвестиційні проекти. Цей процес необхідний як для матеріального забезпечення суб'єктів

інвестування, створення механізму прямих і зворотних зв'язків, так і для підтримки державою економічного статусу.

Безперечним є та обставина, що в системі державного управління та її вплив на економіку країни одним з ключових є фінансово-правові механізми, оскільки в результаті їх використання здійснюється державне регулювання економіки, оподаткування, залучення інвестицій, доступність кредитних ресурсів. Однак неправильне управління публічними фінансами може принести шкоду не тільки виділеним суб'єктам економіки, але і з'явитися загрозою фінансовій стабільності, тобто неефективне державне управління може з'явитися загрозою фінансовій безпеці.

Забезпечення фінансової безпеки держави сприяє підтримці незалежності фінансової системи від впливу геофінансів, транснаціоналізації економічних зв'язків, крім того, стан захищеності фінансів впливає на всі фінансові інститути та складові фінансової сфери. Механізми захисту національних інтересів у фінансовій сфері повинні створюватися інститутами влади з урахуванням наявних фінансових ресурсів і резервів з метою захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз. При цьому необхідно враховувати перспективу зростання економічного потенціалу держави та її можливого виходу в число країн — лідерів світової економіки.

Комплекс механізмів і способів захисту фінансової сфери необхідно закріпити на законодавчому рівні, тільки тоді органи державної влада зможуть в повній мірі реалізовувати свої повноваження в сфері фінансового контролю і налагодити механізм прямого і зворотного зв'язку з підконтрольними суб'єктами. Законодавче забезпечення системи фінансової безпеки дозволить реалізувати національні інтереси у фінансовій сфері як усередині держави, так і в глобальній економіці.

Аналіз ринкових економік найбільш високорозвинених країн (США, Франція, Німеччина, Японія та ін.) показує, що державний фінансовий контроль є складовою частиною соціально-орієнтованої економіки. Він є найважливішим фактором встановлення балансу між дією ринкових сил і державним регулюванням, що дозволяє отримати максимальну користь від їх взаємодії. В умовах переходу до ринкових відносин контроль буде виступати в формі взаємодії ринкового і державного контролю за виробництвом, розподілом і споживанням суспільного продукту [8, с. 5].

Основними завданнями державного фінансового контролю є:

— контроль за своєчасним та повним виконанням юридичними і фізичними особами своїх зобов'язань перед державою;

— дотримання всіма суб'єктами фінансової діяльності вимог закону;

— доцільність, правильність розподілу та ефективність використання коштів державного бюджету;

— аналіз фінансового стану юридичних осіб, які використовують державні кошти, державних підприємств і юридичних осіб з часткою державної участі;

— контроль за станом внутрішнього і зовнішнього державного боргу.

Разом з тим організація системи органів державного фінансового контролю повинна будуватися з урахуванням максимальної ефективності функціонування цих органів, відкритості та передбачуваності контролюючих органів. Тільки в таких умовах можливо вести конструктивну взаємодію між суб'єктами фінансового контролю і, як наслідок, зміцнення фінансової дисципліни.

Характерними рисами фінансового контролю є:

— здійснення в сфері відносин, що складаються при утворенні, розподілі та використанні грошових фондів держави та органів місцевого самоврядування;

— реалізація через діяльність державних чи інших органів, наділених законом відповідними контрольними повноваженнями;

— здійснення в цілях забезпечення законності, охорони власності, правильного, ефективного та економного використання бюджетних коштів, виявлення порушень фінансової дисципліни, виявлення резервів її підвищення, збільшення доходних надходжень до бюджету.

Однак, крім фінансово-контрольної діяльності, ці органи, в силу специфіки своєї діяльності, першими отримують сигнали про системні загрози та ризики у фінансово-економічній сфері, та налагоджена взаємодія цих органів дозволить більш оперативно реагувати на виклики, що виникають.

На сьогоднішній день з метою підвищення ефективності фінансового контролю необхідні:

— постійна взаємодія контролюючих органів з метою регулювання виникаючих у ході реалізації фінансового контролю проблем, труднощів у сфері фінансового обліку та звітності, в сфері протидії фірм-одноденок, для обміну інформацією про практичний досвід регулювання фінансових правовідносин, а також про виникаючі при цьому питання і варіанти їх вирішення;

— обговорення в рамках прийнятного для всіх органів формату питань координації дій уповноважених органів, які здійснюють фінансовий контроль;

— модифікація стандартів і принципів фінансового контролю з урахуванням міжнародного досвіду;

— посилення контролю за розкриттям у бухгалтерській (фінансової) звітності підконтрольних суб'єктів повної і достовірної інформації про використання державних коштів, про фінансове становище суб'єкта господарювання, фінансові результати його діяльності та рух грошових коштів.

Удосконалення нормативно-правового регулювання проведених в Україні реформ, формування ефективного фінансового контролю за дотриманням законодавства України, посилення державного регулювання в економіці відносяться до одних з основних напрямів забезпечення безпеки у фінансовій діяльності держави. Проблема підвищення ефективності державного контролю в сфері економіки і фінансів представляє собою особливе значення, оскільки забезпечення національної безпеки і захист національних інтересів держави в економічній області належить до пріоритетних напрямів політики держави [10, с. 12].

Таким чином, значення фінансового контролю в системі забезпечення фінансової безпеки дуже істотно. Ефективно функціонуюча система органів фінансового контролю здатна крім виконання своєї безпосередньої контрольної функції аналізувати проблеми в сфері фінансів як на макрорівні, так і зі структурної точки зору, розробляти і застосовувати засоби і методи протидії загрозам у фінансовій сфері.

На нашу думку, фінансова безпека являє собою такий стан захищеності фінансово-економічних інтересів держави, що:

— дозволяє забезпечити фінансову стабільність держави на прогнозований період за будь-яких умов, у тому числі мінімізувати наслідки кризи грошової і фінансово-кредитної систем;

— нейтралізує вплив світових фінансів і економічної експансії зарубіжних країн на національну безпеку;

— задовольняє потреби суспільства в фінансових ресурсах і забезпечує економічне зростання;

— здатне протистояти існуючим і виникаючим небезпекам і загрозам, які прагнуть завдати фінансових збитків державі, викликати залежність держави від зовнішніх чинників, підірвати конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників;

— забезпечує гнучкість законодавства при проведенні економічних перетворень, а також відповідність національного законодавства міжнародним стандартам;

— забезпечує захищеність фінансових інтересів держави і суспільства;

— володіє ефективним механізмом фінансового контролю в сфері розподілу і використання потоків державних коштів;

— створює інвестиційну привабливість за допомогою створення відповідного інвестиційного клімату і правового режиму захисту іноземних капіталовкладень;

— забезпечує ефективність у використанні адміністративних методів при формуванні дохідної частини бюджету.

Взаємозалежність держав, в свою чергу, призвела до того, що для забезпечення своєї безпеки доводиться думати і про безпеку інших держав. Забезпечення загальної безпеки, створення умов, що виключають виникнення загрози безпеки народів, в якій би то не було формі, стало частиною національного інтересу більшості країн — членів світової спільноти.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Беручи до уваги зростаючі загрози безпеки у фінансовій сфері, дезінтеграцію фінансових інститутів, ослаблення державного фінансового контролю при посиленні впливу процесів глобалізації на фінансову сферу, можна зробити висновок про необхідність і своєчасність створення на міжнародному рівні організації в сфері фінансового контролю, що має статус, аналогічним з FATF (англ. Financial Action Task Force on Money Laundering Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей), наділеною політичної легітимністю і володіє прийнятним для всіх держав форумом для вироблення підходів з проблем фінансової безпеки у зв'язку з глобальними викликами сучасності.

Література:

1. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: [монографія] / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. — К.: НІСД. — 1997. — 144 с.

2. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. — К., 2008. — 48 с.

3. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія / Г.А. Пастернак-Таранушенко. — К.: Київський ек-ний інститут менеджменту, 2003. — 320 с.

4. Єрмошенко М.М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: наук. моногр. / М.М. Єрмошенко, К.С. Горячева. — К.: Національна академія управління, 2010. — 232 с.

5. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. — Львів, 2011. — 380 с.

6. Шевлоков В.З. Формирование институциональных основ финансового контроля государства: дис. докт. ек. наук: 08.00.10 / Шевлоков В.З. — Санкт-Петербург, 2003. — 276 с.

7. Косолапов Н.А. Национальная безопасность в меняющемся мире / Н.А. Косолапов // "Академический научно-издательский, производственно-полиграфический и книгораспространительский центр "Наука" (Москва). — 2004. — №10. — С. 5—19.

8. Румянцев А.В. Финансовый контроль. — М.: Дело и Сервис, 2003.

9. Каратонов М.Е. Финансовая безопасность и финансовый контроль в условиях рыночных отношений // Юрист. — 2006. — № 6. — С. 16—18/

References:

1. Shlemko, V.T. and Bin'ko, I.F. (1997), Ekonomichna bezpeka Ukrayiny: sutnist' i napryamky zabezpechennya [Economic security of Ukraine: the essence and directions of provision], NISD, Kyiv, Ukraine.

2. Vlasyuk, O.S. (2008), Teoriya i praktyka ekonomichnoyi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku [Theory and Practice of Economic Security in the System of Economics Science], Nats. in-t probl. mizhnar. bezpeky pry Radi nats. bezpeky i oborony Ukrayiny, Kyiv, Ukraine.

3. Pasternak-Taranushenko, H.A. (2003), Ekonomichna bezpeka derzhavy. Metodolohiya zabezpechennya [Economic security of the state. Methodology of providing], Kyyivs'kyy ek-nyy instytut menedzhmentu, Kyiv, Ukraine.

4. Yermoshenko, M.M. and Horyacheva, K.S. (2010), Finansova skladova ekonomichnoyi bezpeky: derzhava i pidpryyemstvo [Financial component of economic security: state and enterprise], Natsional'na akademiya upravlinnya, Kyiv, Ukraine.

5. Moyseyenko, I.P. and Marchenko, O.M. (2011), Upravlinnya finansovo-ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemstva [Management of financial and economic security of the enterprise], Lviv, Ukraine.

6. Shevlokov, V.Z. (2003), "Formation of institutional bases of financial control of the state", Abstract of Ph.D. dissertation, St. Petersburg, Russia.

7. Kosolapov, N.A. (2004), "National security in a changing world", Akademicheskiy nauchno-izdatel'skiy, proizvodstvenno-poligraficheskiy i knigorasprostranitel'skiy tsentr "Nauka" (Moskva), №10, pp. 5—19.

8. Rumyantsev, A.V. (2003), Finansovyy kontrol' [Financial control], Delo i Servis, Moscow, Russia.

9. Karatonov, M.Ye. (2006), "Financial security and financial control in market conditions", Yurist, No 6, pp. 16—18.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2017 р.

УДК 35.078

О. Г. Пухкал,
д. н. з держ. упр., професор,
Національна академія державного управління при Президентові України
О. В. Гомоляко,
аспірант, Національна академія державного управління при Президентові України

ПУБЛІЧНА ТА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА: ЄДНІСТЬ ТА ВІДМІННОСТІ

O. Puhkal,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine
O. Homoliako,
postgraduate student,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

PUBLIC AND STATE POLICY: UNITY AND DIFFERENCES

У статті розглянуто теоретико-методологічі засади дослідження поняття "публічна політика", що є коцептуально спільного та відмінного між поняттями "публічна політика" і "державна політика". Розкрито зв'язок публічної політики та державного управління і запропоновано наукові підходи до окреслення змісту публічної політики.

This article examines the theoretical and methodological bases of research the concept of "public policy" is defined unity and conceptual differences between the concepts of "public policy" and " state policy", reveals the relationship of public policy and public administration, and scientific approaches proposed to outline the content of public policy.

Ключові слова: публічна політика, державна політика, державне управління, публічне управління, публічність, публічна сфера.
Key words: public policy, state policy, public administration, publicity, public sphere.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах стрімких соціальних трансформацій національного і глобального масштабів, сучасна держава, виробляючи та реалізуючи політику спрямовану на ефективне розв'язання назрілих суспільних проблем, змушена вступати у взаємодію з іншими суб'єктами політичного процесу. Державна політика, залишаючись базовим компонентом політико-управлінської діяльності, в нових умовах зазнає потужного впливу інститутів громадського суспільства та бізнесу і піддається суттєвим трансформаціям. Політика держави яка формується на базі узгоджених в публічній сфері суспільних інтересів, цілей та завдань, все більше набуває ознак публічності. Все це актуалізує дослідження феномену публічної політики, зокрема необхідність пошуку методологічної основи для з'ясування змісту та співвідношення понять "публічна політика" та "державна політика", які досить часто підмінюють одне інше в наукових дискурсах. Від теоретичного і практичного вирішення питань державна політика чи публічна політика, державне управління чи публічне управління, багато залежить і визначення моделі розвитку нашої держави та суспільства. Це ціннісні орієнтири, які завжди відіграють ключову роль під час прийняття політичних та політико-управлінських рішень.

Нинішній період становлення української державності характеризується активним розвитком інститутів громадянського суспільства, які прагнуть не лише впливати на інститути державної влади, а й бути безпосередніми її творцями. Вітчизняні науковці наголошують, що успіх у досягненні дійсної незалежності України залежить, насамперед, від усвідомлення, по-перше, необхідності побудови прямих і зворотних зв'язків між державою і суспільством, тобто цілісної системи державно-організованого і керованого українського суспільства, і, по-друге, пріоритетної залежності національної держави від українського суспільства, а не навпаки. Наразі актуалізується необхідність розвитку публічної політики як відкритого прозорого процесу прийняття владних політико-управлінських рішень, відкритого для всіх суб'єктів, заінтересованих у вирішенні суспільно значущих проблем [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Публічна політика із середини XX ст. поступово ставала предметом глибокого наукового аналізу. Особлива увага дослідженню публічної політики приділяється в США, Канаді та країнах Західній Європі. Публічна полі-

тика там розглядається не просто як реальність політичного життя, а як механізм формулювання та розв'язання суспільних проблем. Акцент робиться на тому, що головними у цих процесах є системна взаємодія різноманітних суб'єктів, переплетіння інтересів яких і формує предметне поле публічної політики [2, с. 186]. Серед зарубіжних науковців, які займаються вивченням публічної політики, слід виділити Дж. Андерсона, Ю. Габермаса, В. Парсонса, Л. Пала, К. Паттона, Д. Савіцкі, Х. Коулбетча, П. Кньопфеля, К.Ларю, Ф. Варона, Н. Бєляєву, Ю.А. Красина, Л. Сморгунова, О. Сунгурова, Н. Шматко.

В Україні вивченням проблем становлення публічної політики займається чимало науковців і практиків, зокрема представників неурядових організацій. На сьогодні із суттєвих здобутків українських науковців можна виокремити праці О. Дем'янчука, С. Телешуна, С. Ситник, І. Рейтеровича, С. Вирового, М. Карпа, О. Мельник, А. Кузнєцова. Загальним підсумком напрацювань вітчизняних дослідників є низка підходів до розуміння змісту публічної політики: системи відносин, взаємодії державних і суспільних суб'єктів, програми дій публічної влади, механізму управлінського впливу тощо. Проте уніфікації підходів та усталеного трактування цього поняття поки-що не відбувається.

Дослідження публічної політики нерозривно пов'язане із вивченням публічної сфери. На думку багатьох вчених, громадянське суспільство включає в себе постійно виникаючі асоціації, організації та рухи, які резонують з тим, що відбувається у сфері приватного життя, посилюючи і посилаючи все це в публічну сферу. Таким чином громадянське суспільство безпосередньо пов'язується із публічною сферою. Як зазначає Ю.Габермас, комунікативна структура публічної сфери зберігається лише завдяки енергійному громадянському суспільству [2, с. 58].

Зауважимо, що підходи до розуміння публічної політики у США та Західній Європі дещо відрізняються. Так концепт публічної політики в США розуміється, головним чином, через дії держави, державного апарату, урядових чиновників (ближче до поняття public administration). Це багато в чому пояснюється демократичними традиціями, розвиненими демократичними інститутами, високим рівнем децентралізації політичної системи США, політичного плюралізму та конкуренції. В той час як публічна політика в європейській традиції — це не тільки вироблення і реалізація управлінських рішень державою, а й демократична участь різних груп за інтересами, державних і недержавних політичних акторів у політико-управлінському процесі, досягнення комплексного бачення соціальної проблеми з дотриманням процедур узгодження інтересів перед безпосередньою політичною дією уряду [3, с. 76—77].

НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Серед науковців досі тривають дискусії та навіть суперечки з приводу того, "що таке публічна політика?", "що таке публічна, а що таке державна політика?", "в чому єдність та відмінність між публічною і державною політикою" "чи є зв'язок між публічною політикою та державним управлінням?" Варто зауважити, що коли з'явилися перші переклади англомовної літератури з державного управління, виникало багато проблем з перекладом поняття "public policy". В наукових дослідженнях політологів, соціологів, фахівців з державного управління зустрічаються різні варіанти перекладу вищезгаданого терміну — державна, публічна, суспільна, громадська політика тощо. Сьогодні науковці лише наближаються до розуміння, що дискусії з приводу дослівного перекладу терміну є абсолютно непродуктивними, адже тут важливим є розуміння не форми, а змісту завдяки якому відбувається її формування. Поняття публічної політики та державної політики, публічного управління та державного управління часто ототожнюються, що нівелює сучасні стандарти вироблення та реалізації політики держави. Досі малодослідженими залишаються такі аспекти проблеми, як: усталене визначення публічної політики, процедури здійснення публічної політики, нормативно-правове регулювання взаємодії державних і суспільних суб'єктів публічної політики, легітимація всіх суб'єктів публічної політики, вплив інституційного середовища в якому здійснюється публічна політика тощо.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є аналіз сутності публічної політики, наукове обгрунтування взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємообумовленості понять "публічна політика" та "державна політика", а також концептуальних відмінностей між цими поняттями. Для досягнення мети поставимо три основні завдання: дослідити зміст понять "публічна політика" та "державна політика"; з'ясувати концептуальний взаємозв'язок між публічною політикою та державним/публічним управлінням; встановити науково-практичне співвідношення понять "публічна політика" та "державна політика", їх єдність та відмінність.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ми вже згадували про те, що перед вітчизняними науковцями в галузі державного/публічного управління часто постає проблема коректного перекладу терміну public policy. У більшості мов посткомуністичних країн не існує адекватного перекладу англійського слова policy. Найближчий еквівалент і термін, який зазвичай використовується перекладачами — це термін "політика" (іноді політичне управління). Але в англійській мові використовуються, як мінімум, три слова, котрі можна перекласти на українську як "політика" — politics, polity і policy. Politics — це політичний процес, боротьба за доступ до влади, завоювання урядових функцій у державі, polity — це система політичного порядку, policy — це сукупність політичних цілей, курсів, програм публічної влади, і її спрямований вплив на вирішення суспільних проблем.

Російські вчені виділяють в англійській мові чотири терміни, що розмежовують різні аспекти політики як такої: 1) власне політична сфера (politics); 2) політичний устрій (polity), що є близьким до понять політичної системи та політичної спільноти; 3) політичний курс, свідомо вироблена стратегія в політико-управлінській галузі (policy); 4) сфера політичного управління, підконтрольна громадськості (public policy) [4, с. 72—73].

В. Тертичка зазначає, що термін public є найбільш дискусійним. Для аналізу політики, на його думку, усталеним є вживання (із варіантів перекладу терміну public: державна, публічна, громадська, суспільна, національна, цивільна) терміну "державна", хоча в процесі ста-

новлення громадянського суспільства відбувається перехід до впровадження терміну "суспільна" (замість державна) й, відповідно: суспільна політика (public policy). Вчений цим терміном підкреслює, що політика проводиться в суспільстві, для суспільства і в умовах розбудови громадянського суспільства [5, с. 12]. Відразу зауважимо, що поняття "суспільна" по відношенню до політики, на нашу думку, є значно ширшим ніж поняття "державна", і дещо ширшим ніж "публічна", тому більш адекварним перекладом терміну public в контексті політичної сфери суспільства є "публічна" політика.

На думку О. Дем'янчука, в умовах демократії, коли рівень розвитку громадянського суспільства достатньо високий, державна влада поступається частиною своїх повноважень на користь органам самоуправління, і в цьому разі справді має сенс говорити про "публічну владу" як поєднання державної влади і громадського самоврядування. В такому контексті публічна політика є ширшим поняттям, оскільки вона охоплює не лише державну політику, а й політику, яку здійснюють (чи можуть здійснювати) недержавні організації, об'єднання державних і громадських органів або навіть приватні структури й агенції. На відміну від тоталітарного режиму, в демократичному суспільстві неурядовий сектор суспільного життя відіграє значну роль в ініціюванні, розробці та впровадженні політики в інтересах окремих груп населення, регіонів чи всієї нації в цілому, тобто "публіки". Тому вживання терміна "публічна політика" замість терміна "державна політика" є більш узагальнюючим [6, с. 31—32].

Отже, можемо дійти висновку, що серед вітчизняних дослідників відсутній однозначний підхід щодо перекладу терміну "public policy" на українську мову. Це зумовлено як певними лінгвістичними особливостями англійської та української мов, так і самим концептом публічної політики, який поступово трансформується, а його характеристики змінюються під впливом взаємодії демократичної держави з громадянським суспільством.

Наукове обгрунтування концепту публічної політики займає одне з провідних місць у політичній та державно-управлінській науці. Так, Т. Парсонс у своїй фундаментальній праці "Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики" зазначає, що публічна політика зосереджується на суспільстві і його проблемах. Вона пов'язана із тим, як ці проблеми визначаються й формулюються, яке місце вони займають у порядку денному політичної діяльності й політичного управління, і наскільки ефективно державна влада здійснює заходи чи утримується від них [7, с. 17]. Група європейських науковців визначає публічну політику як зв'язок послідовних рішень чи діяльності, прийнятих різними публічними, а інколи й приватними, дійовими особами, ресурси, інституційна приналежність і інтереси яких є різними, з метою розв'язання проблеми, політично визначеної як колективна [8, с. 44].

На думку російської дослідниці Н. Шматко, публічна політика є симбіозом політичної дії, наукової рефлексії та акту мас-медійної комунікації. За великим рахунком, вона здійснюється в порядку інтервенції до сфери політики експертів, аналітиків, фахівців у галузі соціальних наук, інтелектуалів, публіцистів та журналістів. Історично конкретна сукупність соціальних обставин, що виступає умовою можливості публічної політики, змінила сам зміст поняття "політика". Все це дозволяє говорити про публічну політику як про інший стан поля політики [9, с. 106].

У навчальному посібнику "Основи публічної політики та управління", який був підготовлений групою українських дослідників (С.О. Телешун та ін.), дається наступне визначення: "публічна політика — це форма політичного процесу, який реалізується в публічному просторі, підтримується інформаційно-комунікаційними ресурсами та представлена комплексом прозорих вертикальних і горизонтальних взаємодій його учасників" [10, с. 54]. Вітчизняний науковець О. Лазарєва зазначає, що публічна політика є інтегративною категорією, якою позначають різноманітні аспекти політичної діяльності у державно-управлінській сфері, зокрема: участь різноманітних соціальних верств у суспільно-політичному житті; професійну діяльність політиків; наукову рефлексію з приводу політичних рішень; багатоманітність проявів мас-медійної комунікації; особливості легітимації влади у суспільній свідомості. Публічна політика реалізується у публічному просторі та забезпечує за допомогою певного набору засобів взаємодію владних інститутів з громадянами у державному управлінні [11, с. 122]. Н. Конон визначає публічну політику у широкому розумінні як відкриту, гласну, доступну для участі сферу суспільного життя, в якій суб'єкти політичних відносин взаємодіють один з одним, а у вузькому як взаємодію держави, влади, інститутів громадянського суспільства, бізнесу, різноманітних соціальних груп з приводу реалізації суспільних інтересів, виробництва, розподілу і використання суспільних ресурсів і благ [12, с. 656].

Загальним підсумком наукових здобутків зарубіжних і вітчизняних учених у сфері дослідження публічної політики є напрацювання низки підходів до тлумачення поняття "публічна політика", проте уніфікації підходів не відбувається. Наведемо основні з цих підходів:

— публічна політика — як транспарентний процес прийняття політичних, політико-управлінських рішень, де ступінь публічності визначається наявністю каналів доступу заінтересованих груп до цього процесу;

— публічна політика — як цілеспрямований вплив, який здійснюють структури публічної влади. Таке значення публічної політики найчастіше вживається в контексті реалізації публічного управління;

— публічна політика — як програма, що містить стратегії розвитку держави. Вживається тоді, коли йдеться про галузеву політику (у сфері охорони здоров'я, освіти, промислова політика тощо);

— публічна політика — як визначений курс дії публічної влади. Таке значення може мати місце в контексті реалізації певної ідеології правлячого класу;

— публічна політика — публічна діяльність, репрезентована у публічній сфері активність політичних та неполітичних акторів, які через взаємодію прагнуть реалізовувати власний інтерес. Діяльність держави проявляється у сфері задоволення соціальних запитів, відповідно публічна діяльність здійснюється з метою оптимізації та раціоналізації управлінських рішень;

— публічна політика — форма політичного процесу, який реалізується у публічному просторі, підтримується інформаційно-комунікаційними та іншими видами ресурсів, представлений цілісним комплексом вертикальних і горизонтальних взаємодій його учасників [13, с. 186—187];

— публічна політика — як механізм підтримки публічного порядку. У такому контексті можна послатися на праці американського вченого Ервінга Гоффмана, який

стверджував, що взаємодіючи у суспільстві люди виробляють способи підтримки, руйнування та відновлення публічного порядку, який є базовим для підтримки соціального порядку — політичного та економічного.

Останній підхід розуміння публічної політики через публічний порядок, на наш погляд, є достатньо перспективний, щоб розуміти сучасні політичні процеси та передбачати їх подальший розвиток. Навіть за відсутності чіткого визначення самого поняття "публічний порядок", його зміст є зрозумілим як для політологів, так і для юристів та державних управлінців, оскільки включає такі параметри як державний устрій, суспільний устрій, громадянські права і свободи.

Таке розмаїття визначень публічної політики зумовлює інтерес до подальшого вивчення питання походження, становлення та організації публічної політики. Поняття "публічна політика" є системним явищем. Саме вона зосереджується на тому, яким чином відбувається взаємодія суспільства і держави у вирішенні тих або інших проблем і як, з позиції посилення функціонування громадянського суспільства, організовує свою діяльність публічна влада (державна і самоврядна) задля реалізації суспільно значущих інтересів і потреб.

Особливістю сучасного розвитку суспільних наук є їх значне дроблення, виокремлення нових підгалузей наук та відокремлення галузей. Що таке політична наука? Що таке наука з державного управління? Відповіді на ці питання не є усталеними і відображають традиції національних шкіл.

Так, згідно з визначенням, затвердженим Американською асоціацією політичної науки (APSA), політична наука (political science) вивчає органи влади, публічну політику, політичні процеси та системи, політичну поведінку. Підгалузями політичної науки є політична теорія, політична філософія, політична ідеологія, політекономія, політична психологія, політичні дослідження та аналіз, порівняльна політика, міжнародні відносини та інше. У Британській енциклопедії "Британіка" [14] зазначається, що політична наука займається системним вивченням управління шляхом застосування емпіричних та наукових методів аналізу. Традиційним предметом вивчення політичної науки є держава, її органи та інститути. Проте сучасний спектр предмета політичної науки значно ширший і охоплює дослідження всіх соціальних, культурних та психологічних чинників, які взаємно впливають на роботу уряду і політичного організму. "Британіка" дає також визначення державному управлінню як процесу реалізації політики органів державної влади (government policies), зокрема, це планування, організація, керівництво, координація та контроль державних операцій. Під державним управлінням мається на увазі передусім реалізація державної політики, в основному, з боку виконавчої влади. Таким чином, державне управління має справу з управлінням державними програмами.

Російські вчені часто цитують Вудро Вільсона, який сказав, що державне управління є найпізнішим плодом політичної науки. Відповідно російська наукова традиція розглядає державне управління і політику (public administration and policy) як галузь політичної науки, предметом якої є організація та діяльність державних органів та пов'язаних із ними установ з приводу задоволення суспільних інтересів. Разом з тим у Росії державне управління та політику формально відносять до економічних та юридичних дисциплін [13, с. 189].

Чи це самостійні наукові напрями, чи державне управління є підгалуззю політичної науки або управлінської науки — все це є предметом наукових дискусій. Прихильність науковця до тієї чи іншої позиції часто визначається його схильністю збільшувати чи, навпаки, зменшувати вододіл між політикою та управлінням, визначати, чи є дихотомія між поняттями "політика" та "державне управління". Так, до 30-х рр. XX ст. вважалося, що політична наука відіграє важливу роль у визначенні інтелектуального простору державного управління. Тривалий час домінував інструментальний підхід, який визначав, що політичну науку та державне управління пов'язує політична система, зокрема процеси "входу" та "виходу" з неї. Й до сьогодні серед науковців є достатньо категоричні твердження, які зауважують, що державне управління є міждисциплінарним гібридом, у якому найбільше запозичень саме з політичної науки [13, с. 189].

З початку 70-х років минулого століття з'являється концепція під назвою "публічного політичного підходу" до управління ("public policy approach" to administration). Концепція розглядає, якою мірою кожна стадія в розробці і здійсненні політики впливає на її загальну форму. Природа самого процесу прийняття рішень починає визначати зміст державного управління. Можливо, саме цей період можна умовно вважати часом "народження" теорії публічної політики, яка пов'язала політику з державним управлінням та стала предметом для дослідження в межах відповідних наукових галузей. Тим більше, що більшість зарубіжних дослідників переконані в тому, що історично публічна політика виникла на хвилі дискусій підвищення ефективності державного управління і, головне, з розширенням можливостей участі громадянського суспільства в політичному процесі [15, с. 9].

З цього часу увага науковців концентрується на виробленні публічної політики, яка представлена складним переплетінням політичних та управлінських процесів, у результаті яких відбувається прийняття політичних та політико-управлінських рішень. Політична складова процесу прийняття рішень — це взаємодія політичних акторів, внаслідок якої схвалюється те чи інше рішення, а управлінська — це технічне, інформаційно-аналітичне, інтелектуальне забезпечення процесу. Схема вироблення публічної політики практично співпадає з процесом прийняття політико-управлінських рішень. Вона вибудовується, починаючи з ідентифікації проблеми, визначення цілі, збору і аналізу інформації, обрання тієї чи іншої моделі рішення, формулювання альтернативних варіантів рішення, обрання (ухвалення) найбільш ефективного варіанта рішення, доведення рішення до виконавців, його реалізація, контроль за виконанням рішення, оцінка результатів. Отже, публічна політика націлена на вирішення суспільних проблем, що потребують розв'язання, і реалізується органами публічного управління шляхом застосування відповідних механізмів та ресурсів.

Публічна політика як системне явище, як процес, як інструмент та механізм не може бути повноцінно розкритою в межах лише політичної науки чи науки державного управління. Концепції та теорії, які використовуються для розкриття природи публічної політики, її аналізу як процесу, належать до різних галузей знання. Зокрема для дослідження суспільства, публічної сфери, процесів вироблення і реалізації публічної політики

успішно застосовуються теорії та концепції політичної науки (групової політики, заінтересованих груп, політичного лобіювання, політичних мереж тощо), соціологіїі і психології (ресурсної залежності, інституціональна, поведінкова тощо), економічної науки (колективної дії, суспільного вибору, ігор, трансакційних витрат), менеджменту. Перші з них пояснюють публічну політику як результат взаємодії груп інтересів, визначають плюралізм та корпоративізм як основні моделі вироблення та реалізації такої політики, мотиви залучення недержавних акторів до вироблення публічної політики. Другі описують механізми впливу на прийняття політико-управлінських рішень, політичної комунікації держави, бізнесу та суспільства, політичну активність недержавних акторів, зацікавлених у задоволені власних потреб. Названі теорії пояснюють також поведінку недержавних акторів (інститутів громадянського суспільства) у взаємодії з державою з врахуванням поведінки інших як конкурентів у впливі на формування публічної політики

Складне переплетіння політики та управління, яке й створило публічну політику, сьогодні знаходить своє відображення в сучасних концепціях врядування Governance, New Public Governance, Good Governance, у яких публічна політика виступає як ціль і водночас як результат державного управління. Термін "публічна політика" застосовується для означення державної політики країн Європейського Союзу, яка є результатом сумісної діяльності національних та наднаціональних органів управління. Принципи здійснення державного управління, визначені Білою Книгою, базуються саме на засадах публічної політики, яка передбачає взаємодії державних, недержавних акторів та наднаціональних структур. Саме такий механізм формує публічні майданчики для прийняття політичних рішень, спрямованих на досягнення суспільно значимих цілей [13, с. 191].

Як співвідноситься поняття "публічна політика" з поняттям "державна політика"? Що є спільного та відмінного між поняттями "державна політика" та "публічна політика"? По-перше, механізми формування — у публічній політиці — це завжди механізми, які забезпечують можливості представлення та узгодження позицій заінтересованих сторін у прийнятті політичного, політико-управлінського рішення. Наприклад, для американців державна політика ("public policy") є "публічною", оскільки ці механізми вже закладені в так званій плюралістичній моделі формування державної політики. Чи є "державна політика" та "публічна політика" одним і тим самим поняттям? Відповідь на це запитання дає аналіз самого механізму прийняття рішень та програм (вироблення політики), зокрема таких параметрів, як:

— спосіб, у який актуалізується проблема і набуває статусу суспільно значимої;о наскільки заінтересовані сторони мають можливість користуватися каналами доступу до прийняття рішень;

— чи є ці канали;

— чи існують зворотні зв'язки між суб'єктом і об'єктом прийняття рішень тощо.

Тобто "державна політика" і "публічна політика" можуть як ототожнюватися, так і становити різні поняття залежно від механізму їх вироблення.

По-друге, публічна політика спрямована на забезпечення суспільного інтересу (на відміну від таких варіантів, як "державний інтерес", "корпоративний інтерес", "приватний інтерес"). За певних політичних режимів держава може блокувати та "відмовлятися" від санкціонування певних суспільних інтересів і вони ніколи не набувають статусу публічного інтересу. Завдання публічної політики — створити механізми виявлення і забезпечення суспільного інтересу. Важливо також зазначити, що публічна політика завжди пов'язана з реалізацією владних повноважень з моменту формування проблеми політики з метою визначення характеру політичного рішення, аж до результатів оцінки його реалізації. Наприклад, розуміння того, що влада вдається до публічної політики лише у сферах охорони здоров'я, довкілля, у сферах науки та освіти тощо, де чітко виражений суспільно значущий контекст, є не правильним, оскільки, по суті, відбувається заміна поняття соціогуманітарної політики на публічну. Публічна політика означає легітимний спосіб формування та публічне схвалення політики. Тобто та ж сама соціогуманітарна політика може реалізовуватися без використання демократичних процедур, а головне, не відповідати суспільним інтересам.

По-третє, "державна політика", "державне управління" нині піддаються суттєвим трансформаціям під впливом нових структур суспільних взаємодій (мереж), глобалізації (глобальне управління), інформаційних технологій (електронне врядування). Публічна сфера набуває значимості як платформа взаємодій та вироблення суспільних інтересів, формулювання суспільних цілей та завдань. Державна політика перестає бути державною як такою і набуває ознак публічності в тому розумінні, що держава визнається актором, що діє та вибудовує свою політику і здійснює управління в публічній сфері. Тут акцентуємо увагу на тому, що "публічність" у контексті розгляду поняття "публічна політика" — це не просто "політика, винесена на публіку, на публічне обговорення". "Публічність" передбачає здійснення різних видів діяльності для досягнення суспільних цілей. Відповідно публічність інтересу означає, що його суб'єктом (носієм) є суспільство як органічне ціле. Найбільшою мірою спільності володіють інтереси всього суспільства (суспільні інтереси). Вони відображають базові потреби людей і в багатьох обумовлюються необхідністю соціального розвитку. Отже, публічність політики має місце тоді, коли вона спрямована на досягнення суспільних цілей та забезпечення суспільних інтересів [13, с. 193].

Значення публічної сфери для формування публічної політики відзначає більшість науковців. Еспен Мое, досліджуючи розвиток таких європейських країн, як Нідерланди, Великобританія, Франція та Німеччина, відмітив, що саме публічна сфера, а не громадянське суспільство відіграла вирішальну роль у стабільності розвитку та процвітанні країн західного світу. Цікавим є те, що автор акцентує увагу на тому, що сформованість громадянського суспільства ще не означає обов'язкове формування публічної сфери. Просування інтересів самоорганізованих автономних груп, які й представляють громадянське суспільство, є необхідною, але не достатньою умовою формування публічної сфери. Вона формується тоді, коли створюються умови публічного дискурсу [16].

Російський соціолог В.М. Якимець визначає публічну сферу поряд з розвиненістю та демократичністю суспільства основними критеріями оцінки публічної політики. Стан публічної сфери вимірюється дослідником за такими параметрами, як: наявність системи дієвих механізмів діалогу між державою та суспільством при прийнятті значимих рішень; наявність інструментів фор-

мування влади та лобіювання суспільних інтересів; місцеве самоврядування, яке наділене реальною владою, повноваженнями та засобами їх реалізації; ефективне надання виконавчою владою послуг у сферах освіти, культури, охорони здоров'я; здійснення ефективного управління державним майном; ефективний нагляд та контроль у виконавчої влади; ефективне нормативне регулювання у виконавчої влади; прийняття законодавчою владою законів, які захищають права та інтереси виборців; соціально відповідальний бізнес. У той час як оцінка демократичності суспільства включає такі параметри, як: підтримка громадянських ініціатив і розвиток громадського контролю; прихильність до мирного вирішення конфліктів в інтересах усіх сторін; дієвість законів із приборкання корупції; економіка, де поважають право власності, забезпечують рівні можливості, гарантії для знедолених; конституційний захист прав меншин; верховенство закону, яке захищене незалежною судовою владою; вільні та плюралістичні ЗМІ; регулярні вільні та чесні вибори. В.М. Якимець пропонує таке визначення публічної політики — "це діяльність, яка характеризується системною взаємодією держави, бізнесу, некомерційного співтовариства, різноманітних соціальних, професійних груп та верств, громадських об'єднань з приводу "реалізації особистих та суспільних інтересів; виробництва, розподілу та використання суспільних ресурсів та благ з урахуванням волевиявлення населення певних територій" [17]. Аналізуючи доробок науковців, можна стверджувати, що структуру публічної політики складають публічна сфера, публічність, суспільний інтерес, публічність інтересу.

Не можна залишити поза увагою рекомендації, які дав один з найбільш відомих американських дослідників публічної політики Джеймс Андерсон. Пояснюючи, чим саме "публічна політика" різниться від "державної політики", він зазначає, що окремі напрями публічної політики формуються урядовими структурами та чиновниками. Дослідник вказує на те, що публічна політика, по-перше, завжди пов'язана з цільовими або зорієнтованими на досягнення цілі діями. По-друге, публічна політика складається з певних цільових дій, прийнятих урядовими чиновниками протягом певного періоду часу, а не з дискретних рішень. По-третє, публічна політика виникає завжди у відповідь на політичні запити [18, с. 10—13]. Відповідно публічна політика зорієнтована на результат і в цьому виявляється її інструментальний характер.

ВИСНОВКИ

Досліджуючи сутність понять "публічна політика" та "державна політика", можна дійти висновку, що нині серед дослідників відсутня одностайність щодо перекладу терміну "public policy" на українську мову. Це зумовлено як лінгвістичними особливостями англійської та української мов, так і самим концептом публічної політики, який перебуває у трансформації, що призводить до поступової зміни його характеристик. При тому всьому, що багато науковців намагалися сформулювати чітке визначення, все ж таки слід визнати, що зміст поняття "публічна політика" може варіюватися залежно від конкретного контексту.

Можна погодитися з вітчизняними науковцями С. Телешуном, С. Ситник та І. Рейтеровичем, які запропонували власне тлумачення терміна "публічна політика", яке, на наш погляд, найбільш точно передає його зміст. Отже, публічна політика — це політика органів державного управління, заснована на механізмах публічного узгодження інтересів заінтересованих сторін та спрямована на досягнення суспільно значимих цілей та вирішення суспільно важливих завдань. Публічна політика та публічне управління нероздільні, тому що публічна політика представлена складним переплетінням політичних та управлінських процесів, у результаті взаємодії яких відбувається прийняття політичних та політико-управлінських рішень. У методологічному вимірі публічна політика, на нашу думку, виступає своєрідною інституційною матрицею публічного управління.

Щодо співвідношення понять "державна політика" і "публічна політика" то вони можуть як ототожнюватися, так і становити різні поняття залежно від механізму їх вироблення. Державна політика перестає бути державною як такою і набуває ознак публічності в тому розумінні, що держава визнається актором, що діє та вибудовує свою політику і здійснює управління в публічній сфері. На нашу думку, публічна політика є ширшим поняттям, оскільки вона охоплює не лише державну політику, а й політику, яку здійснюють (чи можуть здійснювати) недержавні організації, об'єднання державних і громадських органів або навіть приватні структури й агенції.

Перспективи подальших наукових розвідок. Вивчення публічної політики зумовлено особливістю сучасних політичних процесів, які характеризуються значним зростання вимог, які суспільство пред'являє до політичної системи. В умовах, коли органи державної влади не завжди здатні адекватно реагувати на існуючі запити суспільства, держава все частіше починає перекладати деякі функції на недержавних акторів. Наразі актуалізується необхідність розвитку публічної політики як відкритого прозорого процесу прийняття владно-політичних рішень. Тенденція активного включення всіх заінтересованих суб'єктів у процеси вироблення політики, спрямованої на забезпечення суспільних інтересів і завдань, стає дедалі відчутною. У цій ситуації зростає необхідність вивчення механізмів вироблення та реалізації публічної політики, з'ясування процесів перетворення державної політики в публічну.

Література:

1. Політичні аспекти організації нормотворчості в Україні / С. Ситник // Відкриті очі. — 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/

2. Синекопова Г. Нормативные основания публичной сферы и их критический анализ // Теория языка и межкультурная коммуникация. — 2007. — № 2. — С. 58—63.

3. Беляева Н. Развитие концепта публичной политики: внимание "движущим силам" и управляющим субъектам // Политические исследования — 2011. — № 3. — — С. 72—87.

4. Недяк И. Политический маркетинг. Основы теории. — М.: Весь Мир, 2008. — 352 с.

5. Тертичка В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні? / В. Тертичка // Політичний менеджмент. — 2007. — № 1 (22). — С. 10—23.

6. Дем'янчук О. "Державна політика" та "публічна політика": варіант перехідного періоду / О.П. Дем'янчук // Наукові записки / Національний університет

"Києво-Могилянська академія". — К.: Національний університет "Києво-Могилянська академія", 2000. — Т.18: Політичні науки. — С. 31—36.

7. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс; пер. з англ. О. Дем'янчук. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. — 549 с.

8. Аналіз і пілотаж публічної політики / Пітер Кньопфель, Корін Ларю, Фредерік Варон, Наталія Малишева; пер. з фр. І.С. Микитин; Вищ. ін-т публ. упр. Швейцарії. — К.: Алерта, 2010. — 424 с.

9. Шматко Н. Феномен публичной политики // Социологические исследования. — 2001. — №7. — С.106—112.

10. Основи публічної політики та управління: навч. посіб. / С.О. Телешун та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, каф. політ. аналітики і прогнозування. — К.: НАДУ, 2011. — 312 с.

11. Лазарєва О. Публічна політика в системах державного управління країн розвиненої демократії: від теорії до практики // Ефективність державного управління. Збірник наукових праць. — 2010. — Вип. 23. — С.118—125.

12. Конон Н. Теоретичні засади дослідження публічної політики в сучасній політичній науці // "Гілея: науковий вісник": Збірник наукових праць. — К., 2012. — Вип. 60 — С. 653—657.

13. Публічна чи державна політика — вітчизняна дилема вибору / С. Телешун, С. Ситник, І. Рейтерович // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2012. — Вип. 4. — С. 185—196 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadu_2012_4_25.pdf.

14. Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.britannica.com/search?query

15. Публичная политика: от теории к практике / Под науч. ред. Н.Ю. Данилова, О.Ю. Гурова, Н.Г. Жидкова. — СПб.: Алетейя, 2008. — 356 с.

16. Moe Espen Institutions of Mass Deception: The Arrival of Mass Politics and the Perversion of the Public Sphere [Електронний ресурс] // International Studies Association 48th Annual Convention, Hilton Chicago, CHICAGO, IL, USA, Feb 28, 2007 / Espen Moe. — Режим доступу: http://citation.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/1/7/9/5/1/pages1795-12/p179512-1.php

17. Якимец В.Н. Индекс для мониторинга и оценки публичной политики [Электронный ресурс] / В.Н. Якимец. — Режим доступа: http://www.civisbook.ru/files/File/ Yakimez_index.pdf

18. Андерсон Дж. Публичная политика: Введение // Публичная политика: от теории к практике сост. и науч. ред. Н.Ю. Данилова, О.Ю. Гурова, Н.Г. Жидкова. — СПб.: Алетейя, 2008. — 356 с.

References:

1. Sytnyk, S. (2014), "Political Aspects of Normative Organization in Ukraine", Vidkryti Ochi, [Online], available at: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/ (Accessed 15 Nov 2017).

2. Synekopova, H. (2007), "Normative Foundations of the Public Sphere and their Critical Analysis", Teorija jazyka i mezhkul'turnaja kommunikacija, vol. 2, pp. 58—63.

3. Beliaeva, N. (2011), "Development of the concept of public policy: attention to "driving forces" and the management of actors", Politicheskie issledovanija, vol. 3, pp. 72—87.

4. Nedjak, I. (2008), Politicheskij marketing. Osnovy teorii [Political marketing. Fundamentals of Theory], Ves' Mir, Moskva, Rossija.

5. Tertychka, V. (2007), "Public Policy: Has it Become a Field of Scientific Research and Applied Research in Ukraine?", Politychnyj menedzhment, vol. 1 (22), pp. 10—23.

6. Demianchuk, O.P. (2000), "State politics" and "public policy": a version of transit period", Naukovi zapiski, Vol. 18, pp. 31—36.

7. Parsons, V. (2006), Publichna Polityka: Vstup do Teoriyi i Praktyky Analizu Polityky [Public Policy: an Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis], Vydavnychyj dim "Kyjevo-Moghyljansjka akademija", Kyiv, Ukraine.

8. Knopfel, P. Lariu, K. Varon F. and Malysheva, N. (2010), Analiz i pilotazh publichnoji polityky [Analysis and pilotage of public policy], Alerta, Kyiv, Ukraine.

9. Shmatko, N. (2001), "The phenomenon of public policy", Sociologicheskie issledovanija, vol. 7, pp. 106—112.

10. Teleshun, S.O. (2011), Osnovy publichnoi polityky ta upravlinnia [Fundamentals of Public Policy and Management], NADU, Kyiv, Ukraine.

11. Lazarieva, O. (2010), "Public Policy in the Systems of Public Administration of Developed Democracies: From Theory to Practice", Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia. Zbirnyk naukovykh prats', vol. 23, pp. 118—125.

12. Konon, N. (2012), "Theoretical Foundations of Public Policy Research in Contemporary Political Science", Hileia: naukovyj visnyk: Zbirnyk naukovykh prats', vol. 60, pp. 653—657.

13. Teleshun, S. Sytnyk, S. and Reiterovych, I. (2012), "Public or state policy is a domestic dilemma of choice", Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, vol. 4, pp.185-196, [Online], available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadu_2012_-4_25.pdf(Accessed 15 Nov 2017).

14. Encyclopedia Britannica (2017), [Online], available at: http://www.britannica.com/search?query(Accessed 15 Nov 2017).

15. Danylov, N.Yu. Hurov, O.Yu. and Zhydkov, N.H. (2008), Publichnaya politika: ot teorii k praktike [Public policy: from theory to practice], Aletejia, St.Petersburg, Russia.

16. Moe, E. (2007), "Institutions of Mass Deception: TheArrival of Mass Politics and the Perversion of the Public Sphere", International Studies Association 48th Annual Convention, (Feb 28), [Online], available at: http://citation.allacademic.com// meta/ p_mla_apa_research_-citation/1/7/9/5/1/ pages179512/p179512-1.php (Accessed 15 Nov 2017).

17. Yakymets, V. N. (2006), "The index for monitoring and evaluating public policy" Elektronnaia byblyoteka Hrazhdanskoe obschestvo Rossyy, [Online], available at: http://www.civisbook.ru/files/File/ Yakimez_-index.pdf (Accessed 15 Nov 2017).

18. Anderson, Dzh. (2008), "Public Policy: Introduction", Publychnaia polytyka: ot teoryy k praktyke [Public policy: from theory to practice], Aletejia, St.Petersburg, Russia.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2017 р.

УДК 351.72

З. В. Гбур,
к. н. держ. упр., докторант,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ, Україна

МЕТОДИ ТА ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Z. Hbur,
PhD (public administration science), doctoral student,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

METHODS AND PRINCIPLES OF PUBLIC ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT

У статті охарактеризовано методи та принципи державного управління економічною безпекою. Виявлено основні діючі принципи забезпечення економічної безпеки України. Встановлено, що в структуру методів державного управління у сфері економічної безпеки входять: засоби, способи і прийоми. Подано структуру методів державного управління у сфері економічної безпеки та розподілено її на складові елементи. Запропоновано класифікацію чинників економічної безпеки. Наведено комплекс показників, які дозволять здійснювати моніторинг та аудит під час реалізації державної політики управління економічною безпекою. З'ясовано, що державне управління економічною безпекою повинне відбуватися на основі чітко вибудованої стратегії управління, яке повинне відбуватися на основі таких принципів: об'єктивності, цілепокладання, результативності, ефективності, пріоритетності, компетентності, комплексності, спадкоємності, альтернативності, прозорості та ситуаційності.

The article describes the methods and principles of state management of economic security. The basic principles of ensuring economic security of Ukraine are revealed. It is established that the structure of methods of public administration in the field of economic security includes: means, methods and techniques. The structure of methods of public administration in the field of economic security is presented and is divided into constituent elements. The proposed classification of factors of economic security. The set of indicators that will allow monitoring and auditing during the implementation of the state policy on economic security management is given. It has been determined that public administration of economic security should take place on the basis of a clearly structured management strategy, which should take place on the basis of the following principles: objectivity, goal — setting, efficiency, effectiveness, priority, competence, complexity, continuity, alternative, transparency and situational.

Ключові слова: державне управління, економічна безпека, загальнодержавний рівень, методи управління, принципи управління, регіональний рівень.
Key words: public administration, economic security, national level, management methods, management principles, regional level.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасне прискорення глобальних економічних процесів, безперервна інтеграція України в світове співтовариство і господарські відносини, а також поглиблення ринкових відносин у внутрішній і зовнішній економіках і, найголовніше криміналізація суспільства — спричиняють виникнення різних загроз, зокрема економічних. Ми сьогодні перебуваємо в тісній залежності від іноземних інвесторів і валют, економіка України базована на сировинному секторі та надто дешевій, проте високо кваліфікованій робочій силі. Саме тому на сьогодні виникла першочергова необхідність протекціонізму національних інтересів і задіювання всього потен-

ціалу народного господарства, іншими словами реалізації позицій економічної безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦІЄЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Питанням методів та принципів державного управління економічною безпекою займалися такі провідні науковці, як Бурик З.М. [1], Бухвальд Е. [2], Малишко В.М. [3], Приходько В.П. [5], Проскура В.Ф. [6], Шайдоров О.І. [7] та інші. Проте в сучасних реаліях застосування принципів та методів державного управління національною безпекою набуває особливої актуальності, що і стало предметом нашого наукового дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Головною метою статті є охарактеризувати методи та принципи державного управління економічною безпекою.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Економічна безпека держави є складною і багатоплановою конструкцією. Будучи частиною системи національної безпеки, вона водночас складає основу для формування всіх елементів, що входять до її структури: військового, технологічного, продовольчого, екологічного тощо. Досвід показує, що тільки надійна, ефективна система за безпечення економічної безпеки може служити гарантом суверенітету і незалежності країни, її стабільного і стійкого соціально — економічного розвитку. Основною зброєю у боротьбі з негативними зовнішніми впливами на Україну в умовах глобалізації є економічні методи. Не секрет, що на сучасному етапі розвитку української економіки не достатньо конкурентоспроможними є більшість галузей народного господарства, недостатньо використовується науково — технічний потенціал, а відтак спостерігається залежність від техніки і технологій розвинених країн світу. До того ж, необхідно відмітити, що Україна залежить від політики міжнародних організацій — МВФ, МБРР, ЄБРР, які є фінансовими структурами розвинених країн [6].

Прагнення до реалізації ефективного регулювання економічних процесів в Україні та забезпечення економічної безпеки зумовлюють здійснення послідовної, чітко структурованої діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, визначають високу потребу вдосконалення та практичного впровадження механізму регулювання та управління економічної безпеки, який надав би логічне та цілісне уявлення про кожний елемент системи регулювання та управління, комплекс форм, методів і засобів впливу на економічні процеси з метою забезпечення безпеки [5].

До основних принципів забезпечення економічної безпеки України можна віднести [3]:

— верховенство закону під час забезпечення економічної безпеки;

— додержання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;

— взаємна відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави щодо забезпечення економічної безпеки;

— своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів;

— пріоритет договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру;

— інтеграція національної економічної безпеки з міжнародною економічною безпекою.

Слід зазначити, що державне управління економічною безпекою відбувається на двох рівнях, а саме загальнодержавному та регіональному.

Під економічною безпекою держави розуміється комплекс економічних, геополітичних, екологічних, правових та інших умов, що забезпечують: передумови для виживання в умовах кризи і майбутнього розвитку; захист життєво важливих інтересів країни щодо її ресурсного потенціалу, збалансованості і динаміки розвитку та зростання; створення внутрішнього імунітету і зовнішньої захищеності від дестабілізуючих дій; конкурентоспроможність країни на світових ринках і стійкість її фінансового стану; гідні умови життя і сталий розвиток людини. Під економічною безпекою регіону розуміється сукупність умов і факторів, що характеризують стан економіки, стабільність, стійкість і поступальність її розвитку, міру її незалежності та інтеграції з економікою країни в цілому, що дає можливість: проводити власну економічну політику в рамках держави; адекватно реагувати на різкі геополітичні зміни в державі; здійснювати (чи, принаймні, розпочати) значні економічні реформи, не чекаючи допомоги від держави при виникненні невідкладних соціально-небезпечних ситуацій на самій території, пов'язаних з локальними економічним лихом або економічними прорахунками (помилками) на рівні держави; на договірній основі надавати допомогу суміжним регіонам, де існуюча незбалансована економічна ситуація може негативно відобразитися на економічних інтересах самого регіону; стабільно підтримувати відповідність діючих на території економічних нормативів, загальноприйнятих у світовій практиці (або директивно затверджених для конкретного регіону на конкретний період часу), що дозволяє зберегти (чи відновити) гідний рівень життя населення [6].

До структури методів державного управління у сфері економічної безпеки входять: засоби, способи і прийоми.

Способи державного управління у сфері економічної безпеки — це дії, які дають можливість досягти певних результатів у забезпеченні економічної безпеки. Засоби державного управління у сфері економічної безпеки — це інструменти, за допомогою яких здійснюється вплив у державному управлінні у сфері економічної безпеки. Прийоми державного управління у сфері економічної безпеки — складові елементи форм реалізації

методів управління у сфері економічної безпеки, які застосовуються у конкретній ситуації.

Структуру методів державного управління у сфері економічної безпеки можна розподілити на такі складові елементи [1]:

— згідно зі стилем управління — демократичні та диктаторські;

— з позицій законну — правові та не правові;

— з позицій впливу суб'єкта на об'єкт — прямого впливу та непрямого впливу; підготовки та прийняття рішень, планування, організації, контролю, підтримки управлінської діяльності;

— за масштабом застосування — загальносистемні (планування, організації, контролю, стимулювання) та локальні (психологічні, опитування та інтерв'ювання);

— з точки зору організації управління — субординації та координації (одноосібний, колегіальний, колективний, комбінований, регламентарний метод прийняття управлінських рішень);

— з позицій науковості — пізнання (пізнавально-програмуючі) та впливу (організаційно-регулюючі);

— з позицій мотивації управлінської діяльності — заохочення, переконання та примусу;

— з позицій комплексності — загальні (нормативно — правові, адміністративні, соціально — психологічні та економічні) та спеціальні — стратегічне планування та цільове програмування, бюджетування, інформування;

— за функціональним призначенням — нормативно — правові, адміністративні (організаційно-розпорядчі), економічні та соціально-психологічні або пропагандистські.

Формування довгострокової стратегії економічної безпеки також передбачає формулювання основних загроз економічної безпеки також передбачає формулювання основних загроз економічної безпеки. При цьому під загрозою економічній безпеці розуміють сформовані в суспільстві економічні й інші умови, здатні прямо або опосередковано впливати на економічну безпеку суб'єкта господарювання (галузі економіки, економічної теорії, національної економіки загалом) у теперішньому або найближчому майбутньому. Загрозами економічній безпеці України слід вважати явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливлюють реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи [3].

Класифікація чинників економічної безпеки така:

— згідно зі сферою дії — зовнішні та внутрішні;

— згідно з характеристикою суб'єкта — мотиви та можливості (мотивація може стати джерелом конфліктів);

— згідно з ресурсною невідповідністю — дефіцит ресурсів та надлишок ресурсів;

— згідно зі стабільнісю існування — стратегічні і тактичні;

— згідно з рівнем поширення — одиничні та масові;

— згідно з масштабами дії — національні та міжнародні;

— згідно з елементами економічної системи — учасники економічних відносин, економічні методи, економічні важелі, економічні норми, економічні інструменти;

— згідно з відображеннями форм конфліктів у чинному законодавстві — відображені та не відображені у законодавстві, а також критичні та некритичні;

— згідно із зв'язком з іншими факторами — автономні, комбіновані та синергетичні.

При здійсненні державного управління економічною безпекою повинен застосовуватися комплекс показників, які дозволять здійснювати моніторинг та аудит під час реалізації державної політики управління економічною безпекою.

Важливо підкреслити, що найвища міра безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників знаходиться в межах допустимих меж своїх порогових значень, а порогові значення одного показника досягаються не в збиток іншим. Наприклад, зниження темпу інфляції до граничного рівня не повинне призводити до підвищення рівня безробіття понад допустиму межу або зниження дефіциту бюджету до порогового значення — до повного заморожування капіталовкладень і спаду виробництва і т. ін. Таким чином, за межами значень порогових показників національна економіка втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках стає об'єктом експансії національних і транснаціональних монополій, роз'їдається виразками корупції, криміналу, страждає від внутрішнього і зовнішнього розграбування національного багатства [7].

Основними національними інтересами економічної безпеки є [7]:

— здатність економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення без критичної залежності від імпорту;

— прийнятний рівень життя населення, що забезпечує соціально-політичну стабільність;

— стійкість фінансової системи;

— збереження єдиного економічного простору, що унеможливлює розвиток сепаратистських тенденцій;

— створення економічних і правових умов, що не допускають криміналізації суспільства;

— забезпечення необхідного державного регулювання економічних процесів, здатного гарантувати нормальне функціонування ринкової економіки як в звичайних, так і в екстремальних умовах.

Е. Олейников детально розглядав питання систематизації показників економічної безпеки. Як основні ознаки класифікації показників економічної безпеки він пропонує [4]:

— рівень об'єкта економічної безпеки;

— міра значущості показників;

— період дії загроз і їх прогнозування;

— напрям дії на економіку;

— склад загроз, характер і масштаб вірогідного збитку від дії.

За вказаними вище ознаками класифікація показників економічної безпеки набуває такого вигляду [4]:

— за рівнем об'єкта економічної безпеки:

— макроекономічний рівень — економіка країни в цілому;

— мезорівень (регіональний або галузевий) — економіка регіонів держави і галузей;

— мікроекономічний рівень — економіка агентів ринку: фірм, підприємств, установ, банків і т. ін.;

— рівень сім'ї і особистості — економічна безпека кожного громадянина країни;

— за мірою значущості показників;

— загальні макроекономічні показники (рівень і якість життя, рівень інфляції, рівень безробіття, економічне зростання, темп зростання промислового виробництва, індекс споживчих цін, дефіцит бюджету, державний борг і т. д.);

— базові макроекономічні показники (структура власності, динаміка роздержавлення і приватизації державних і муніципальних підприємств, монополізація і демонополізація, розвиток ринкових структур і т. д.);

— часткові економічні показники (темп зростання промислового виробництва і частка його складових у ВВП, структура ВВП, валові й чисті інвестиції, роздрібний товарообіг, загальна сума неплатежів, співвідношення зростання прибутків, рівень зайнятості населення, показники криміналізації економіки і т. д.).

— за періодом дії загроз і їх прогнозування — короткострокові і довгострокові;

— за напрямом дії на економіку — внутрішні й зовнішні;

— вся сукупність показників поділяється на кількісні і якісні.

Серед показників економічної безпеки можна виокремити такі [2]:

— економічного зростання (динаміка і структура національної виробництва і доходу, показники обсягів і темпів промислової виробництва, галузева структура господарства і динаміка окремих галузей капіталовкладення та ін.);

— які характеризують природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни;

— які характеризують динамічність і адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх чинників (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дію зовнішньоекономічних чинників, стабільність національної валюти, внутрішню і зовнішню заборгованість);

— якості життя (ВВП на душу населення, рівень диференціації прибутків, забезпеченість основних груп населення матеріальними благами і послугами, працездатність населення, стан довкілля і т. д.).

Порогові рівні зниження безпеки можна охарактеризувати системою показників загальногосподарського і соціально-економічного значення, що відбивають [2]:

— гранично допустимий рівень зниження економічної активності, обсягів виробництва, інвестування і фінансування, за межами якого неможливий самостійний економічний розвиток країни на технічно сучасному, конкурентоспроможному базисі, збереження демократичних основ суспільного ладу, підтримання оборонного, науково-технічного, інноваційного, інвестиційного і освітньо-кваліфікаційного потенціалу;

— гранично допустиме зниження рівня і якості життя основної маси населення, за межами якого виникає небезпека неконтрольованих соціальних, трудових, міжнаціональних та інших конфліктів; створюється загроза втрати найбільш продуктивної частини національного "людського капіталу" і нації як органічної частини цивілізованої спільності;

— гранично допустимий рівень зниження витрат на підтримання і відтворення природно-екологічного потенціалу, за межами якого виникає небезпека безповоротного руйнування елементів природного середовища, втрати життєво важливих ресурсних джерел економічного зростання, а також значних територій проживання, розміщення виробництва і рекреації, завдання непоправного збитку здоров'ю нинішнього і майбутнього поколінь та ін.

Державне управління економічною безпекою повинне відбуватися на основі чітко вибудованої стратегії управління.

При цьому варто зазначити, що стратегія управління економічною безпекою в Україні повинне відбуватися на основі наступних принципів:

— об'єктивності, що передбачає врахування попереднього досвіду та інформації, що зібрана в ході розробки стратегії управління економічною безпекою;

— цілепокладання, яке передбачає чітке формування конкретних стратегічних цілей та мети досягнення стратегії;

— результативності, що передбачає спрямування повної сукупності заходів, що були внесені до стратегії на отримання кінцевого результату, а саме досягнення поставлених у стратегії цілей;

— ефективності, що передбачає визначення ефективності реалізації програми шляхом співвідношення витрат на її реалізацію та отриманих після її реалізації результатів поліпшення стану економічної безпеки держави;

— пріоритетності, що передбачає включення до числа основних напрямів стратегії найбільш важливих завдань, реалізація яких дозволить досягти гармонійного розвитку держави;

— компетентності, що означає залучення до процесу стратегічного управління економічною безпекою широкого кола експертів, що володіють знаннями у сіх сферах соціально-економічного розвитку;

— комплексності, що передбачає створення інноваційної економічної структури, що базується на постулатах соціального консенсусу;

— спадкоємності, що передбачає залучення до процесу розробки та реалізації стратегії управління економічною безпекою представників усіх зацікавлених сторін з метою забезпечення спадковості щодо реалізації розробленої стратегії;

— альтернативності, що передбачає розробку паралельних альтернативних планів реалізації стратегії;

— прозорості, що передбачає відкритість та прозорість дій всіх суб'єктів під час реалізації стратегії, широке висвітлення їх діяльності у ЗМІ, залучення стейкхолдерів;

— ситуаційності, що передбачає виявлення, оцінку, врахування впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, а також сценаріїв дій, у результаті виникнення можливих варіантів розвитку залежно від їх комбінації.

Отже, застосування вищеописаних методів і принципів дозволить посилити економічну безпеку в Україні.

ВИСНОВКИ З ЦЬОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Дослідження показало, що до структури методів державного управління у сфері економічної безпеки входять: засоби, способи і прийоми. Методи державного управ-

ління у сфері економічної безпеки є демократичні та диктаторські; правові та не правові; прямого впливу та непрямого впливу; підготовки та прийняття рішень, планування, організації, контролю, підтримки управлінської діяльності; загальносистемні (планування, організації, контролю, стимулювання) та локальні (психологічні, опитування та інтерв'ювання); субординації та координації (одноосібний, колегіальний, колективний, комбінований, регламентарний метод прийняття управлінських рішень); пізнання (пізнавально-програмуючі) та впливу (організаційно-регулюючі); заохочення, переконання та примусу; загальні (нормативно-правові, адміністративні, соціально-психологічні та економічні) та спеціальні-стратегічне планування та цільове програмування, бюджетування, інформування; нормативно-правові, адміністративні (організаційно-розпорядчі), економічні та соціально-психологічні або пропагандистські. Державне управління економічною безпекою повинне відбуватися на основі чітко вибудованої стратегії управління. При цьому варто зазначити, що стратегія управління економічною безпекою в Україні повинне відбуватися на основі таких принципів: об'єктивності, цілепокладання, результативності, ефективності, пріоритетності, компетентності, комплексності, спадкоємності, альтернативності, прозорості та ситуаційності.

Література:

1. Бурик З.М. Система методів державного регулювання сталого розвитку в Україні / З.М. Бурик // Актуальні проблеми державного управління. — 2016. — № 1. — С. 37—44.

2. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели [Текст] / Е. Бухвальд, Н. Головацкая, С. Лазуренко // Вопросы экономики. — 1994. — № 12. — С. 18—22.

3. Малишко В.М. Актуальні проблеми економічної безпеки в системі національної безпеки України / В.М. Малишко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. — 2015. — № 4. — С. 129—133.

4. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) [Текст] / Под ред. Е.А. Олейникова. — М.: Бизнес школа, 1997. — 288 с.

5. Приходько В.П. Механізм державного регулювання та управління економічною безпекою / В.П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. — 2013. — № 15. — С. 6—8. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_15_3

6. Проскура В.Ф. Формування засад забезпечення економічної безпеки на рівні держави, регіону, підприємства / В.Ф. Проскура, С.А. Жуков // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. економічна. — 2011. — Вип. 2. — С. 299—307.

7. Шайдоров О.І. Економічна безпека в системі національної безпеки / О.І. Шайдоров // Університетські наукові записки. — 2011. — № 4. — С. 395—400.

References:

1. Burik, Z. M. (2016), "System of methods of state regulation of sustainable development in Ukraine", Actual problems of public administration, vol. 1, pp. 37—44.

2. Buchvald, E. Golovatskaya, N. and Lazurenko, S. (1994), "Macroeconomic Aspects of Economic Security: Factors, Criteria and Indicators", Issues of Economics, vol.12, pp. 18—22.

3. Malyshko, V.M. (2015), "Current problems of economic security in the system of national security of Ukraine", Yurydychnyj visnyk. Povitriane i kosmichne pravo, vol. 4, pp. 129—133.

4. Oleynikova, E. A. (1997), Osnovy ekonomycheskoj bezopasnosty (Hosudarstvo, rehyon, predpryiatye, lychnost') [Fundamentals of economic security (State, region, enterprise, personality)], Business School, Moscow, Russia.

5. Pryhodko, V.P. (2013), "Mechanism of state regulation and management of economic security", Investments: practice and experience, vol.15, pp. 6—8.

6. Proskura, V.F. and Zhukov, S.A. (2011), "Formation of the principles of providing economic security at the level of the state, region, enterprise", Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs. series economical, vol. 2, pp. 299—307.

7. Shajdorov, O.I. (2011), "Economic security in the national security system", Universytets'ki naukovi zapysky, vol. 4, pp. 395—400.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2017 р.

Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

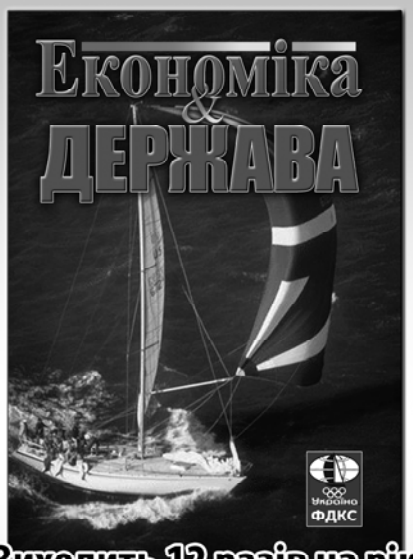

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

www. economy.in.ua
e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28
(044) 458-10-73

УДК 339.72.015:339.92

Л. Х. Тихончук,
к. держ. упр., доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОРПОРАЦІЙ

L. Tikhonchuk,
PhD Public Administration, Associate Professor, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne

STATE REGULATION OF INTERNATIONAL ECONOMIC ACTIVITY OF CORPORATIONS

Метою статті є дослідження інструментів державного регулювання діяльності міжнародних корпорацій. Актуальність теми полягає в тому, що в умовах глобалізованої економіки найбільші міжнародні компанії, що володіють філіями і дочірніми підприємствами в десятках країн, із багатьма тисячами співробітників різних національностей, стають основною господарською одиницею приймаючих країн. Таким чином, значний інтерес та практичну цінність несе визначення змісту державного регулювання діяльності міжнародних корпорацій, на основі аналізу інструментів державної підтримки зовнішньоекономічної діяльності компаній. В статті досліджено динаміку найбільших обсягів транскордонних злиттів по країнах. Проаналізовано обсяги залучених прямих іноземних інвестицій у відсотках від валового внутрішнього продукту країн світу та визначено держави, де зосереджений основний капітал та менеджмент найбільших глобальних корпорацій. Досліджено систему державної підтримки діяльності національних корпорацій за кордоном в Німеччині та Франції. За результатами досліджень сформовано сутність поняття "державне регулювання міжнародної економічної діяльності корпорацій".

The purpose of the article is to study the instruments of state regulation of the activities of international corporations. The urgency of the topic lies in the fact that under the conditions of a globalized economy, the largest international companies with subsidiaries and affiliated enterprises in dozens of countries, with many thousands of employees of different nationalities, become the main economic unit of the host countries. Thus, the definition of the content of state regulation of activity of international corporations, on the basis of analysis of instruments of state support of foreign economic activity of companies, is of considerable interest and practical value. The article investigates the dynamics of the largest volumes of cross-border mergers across countries. The volume of attracted foreign direct investment as a percentage of the gross domestic product of the countries of the world and the state where the fixed capital and management of the largest global corporations are concentrated are analyzed. The system of state support for the activities of national corporations abroad in Germany and France has been explored. According to the results of the research, the essence of the concept of "state regulation of international economic activity of corporations" has been formed.

Ключові слова: міжнародна корпорація, державне регулювання, міжнародна економічна діяльність, інструменти державної підтримки.
Key words: international corporation, state regulation, international economic activity, state support instruments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У ході посилення боротьби держав, що розвиваються з опортунізмом міжнародних корпорацій розвинутих країн, розробка і проведення національного регулювання їх діяльності набуває першочергового значення. Ріст масштабів зовнішньоекономічних зв'язків між суб'єктами господарювання супроводжується ускладненням форм монополістичного контролю над найважливішими сферами національної економіки і поглибленням впливу іноземного капіталу на характер соціально-економічного розвитку країни. В зв'язку з цим перед більшістю країн, особливо тими, що розвиваються постає проблема принципового визначення свого ставлення до діяльності іноземних компаній. В сучасних умовах прагнення міжнародних корпорацій до отримання максимальних прибутків без урахування нагальних потреб приймаючих країн обмежуються протидією з боку національних вимог державних органів. Однак не всі країни рішуче відстоюють національний суверенітет, намагаються встановити з іноземними корпораціями відносини рівноправного партнерства пов'язуючи діяльність міжнародних компаній з цілями соціально-економічного розвитку держави. У зв'язку з цим видається актуальним визначення змісту державного ре-

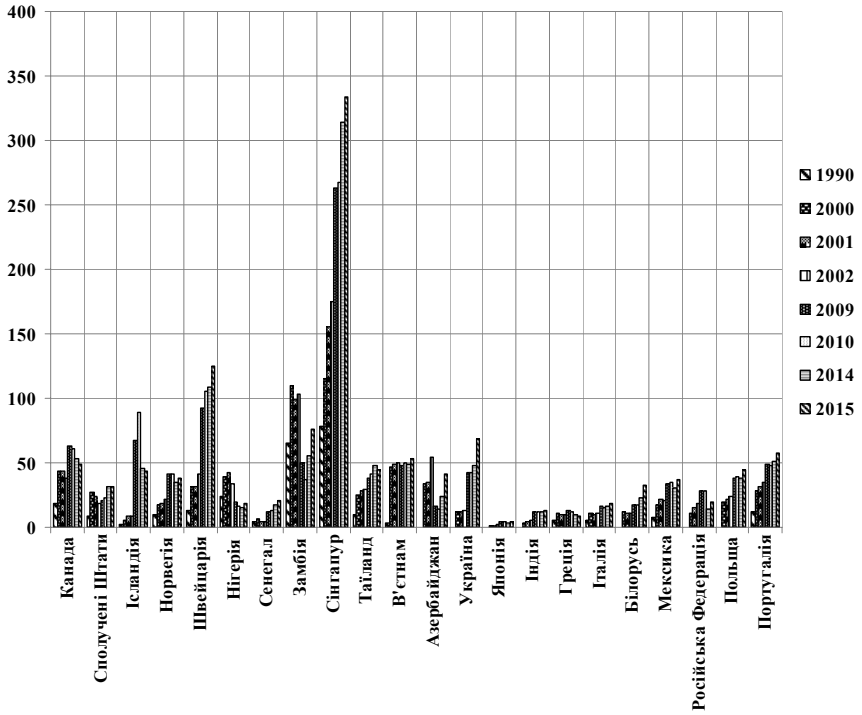

Рис. 1. Обсяги залучених прямих іноземних інвестицій у відсотках від валового внутрішнього продукту за період 1990—2015 рр. (млнд ол. США)

Джерело: сформовано автором на основі [3; 5].

гулювання діяльності міжнародних корпорацій, на основі аналізу інструментів державної підтримки зовнішньоекономічної діяльності компаній.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження умов здійснення міжнародної економічної діяльності корпорацій, і перспектив їх розвитку зробили такі вчені, як Рогач О., Шниркова О. Білошапка В., Киреєв Л., Дахно І., Бовтрук Ю., Філіпенко А., Рокоча В., Плотніков О., Новицький В., Якубовський С., Козак Ю., Савчук О., Нікітіна М. та інші. Незважаючи на наявність значного наукового доробку з цієї проблематики, на нашу думку, необхідно детальніше дослідити необхідність державного регулювання та підтримки міжнародної економічної діяльності корпорацій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження інструментів державного регулювання діяльності міжнародних корпорацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Право власності та державне регулювання діяльності міжнародних компаній є основними складовими політики, яка спрямована на створення вітчизняного виробничого потенціалу підприємствами, збільшення інвестиційної привабливості держави для залучення іноземних інвестицій, концентрації стратегічних ресурсів у національній власності, захисту галузей економіки, які є визначальними для країни. В сучасних умовах на міжнародних ринках капіталу можна спостерігати ситуацію, коли право власності та контроль надзвичайно розмиті, тобто філії міжнародних корпорацій належать прямим або непрямих акціонерам, розподілені в середньому в трьох юрисдикціях. Відповідно досить складно визначити походження інвестора, оскільки чим більші масштаби діяльності корпорації, тим більшою є її складність внутрішньої структури. Так, 100 найбільших міжнародних корпорацій світу в індексі ЮНКТАД мають в середньому більше 500 філій. Кожна структурна одиниця представлена в більш, ніж 50 країнах світу. Такі корпорації мають 7 ієрархічних рівнів власності (тобто приналежність філії міжнародної корпорації потенційно може перетинати кордони шести країн), 20 холдингових компаній, які володіють філіями в різних країнах, і 70 суб'єктів господарювання в офшорних інвестиційних зонах. Таким чином, розмивання національності інвестора зробило застосування державних норм і правил щодо іноземної приналежності компанії більш складним завданням. Проте одним з показників, що демонструє ефективність застосованих інструментів державної підтримки є обсяги залучених прямих іноземних інвестицій у відсотках від валового внутрішнього продукту (рис. 1) [3]. Як видно з рисунка, значні обсяги залучених прямих іноземних інвестицій у відсотках від валового внутрішнього продукту демонструють лише ті країни, де зосереджено основний капітал та менеджмент найбільших глобальних корпорацій.

Наступним показником, що відображає ефективність державного регулювання та дозволяє оцінити рівень забезпечення збалансованого розвитку міжнародних економічних відносин між міжнародними корпораціями та національними економіками, це динаміка найбільших обсягів транскордонних злиттів по країнах. Як свідчать аналітичні звіти, що іноземні компанії можуть купувати за допомогою державних монополій та афілійованих інституцій безпосередній доступ до регулювання того чи іншого ринку в певній країні. Тому цей показник дуже важливий для визначення ефективності системи державного регулювання діяльності міжнародних корпорацій в умовах розвитку протекціоністських політик.

На сьогоднішній день у міжнародних світогосподарських процесах спостерігається уповільнення транскордонних злиттів у країнах, що розвиваються. Для країн з розвиненою економікою причинами домінування в транскордонних злиттях є існування потужної організаційної бази цих процесів. Це можна пояснити на прикладі Німеччини. В рамках національної системи державного регулювання діяльності корпорацій в Німеччині слід виділити три опори зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів: зарубіжні установи МЗС, федеральне агентство "Germany Trade and Invest", зовнішньоторговельні палати. Ця концепція "трьох опор" ("Drei-Saulen-Konzept der Deutschen

Auβenwirtschaft") має глибокі історичні корені, оскільки була офіційно запропонована ще в 1971 р. урядом Німеччини. З того часу, безумовно, вона зазнавала трансформації, адаптуючись до світової кон'юнктури і світогосподарських реалій, однак саме її ядро протягом більше 40 років у цілому залишалося незмінним. Зарубіжні установ МЗС Німеччини (Auslandsvertretungen), тобто дипломатичні та консульські представництва (AA: Auswartiges Amt), у рамках існуючої системи державного регулювання відносяться до вищих адміністративних органів федерального рівня (oberste Bundesbehorden). Відповідно до їхніх статутних положень, поряд з роботою в політичній площині ("класичної дипломатії"), також входить захист економічних інтересів німецьких підприємств у приймаючих країнах. Дипломатична місія Німеччини, яка представлена 220 діючими нині посольствами і генеральними консульствами, сформульована як інструмент стимулювання і забезпечення економічних інтересів Німеччини, за сприяння справедливої і тривалої світової кооперації в сфері економіки. Відповідно країни, що розвиваються не мають таких розгалужених структур підтримки національної економіки, і як свідчить динаміка найбільших обсягів транскордонних злиттів по країнах, такі країни мають у цій сфері негативні значення (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка найбільших обсягів транскордонних злиттів по країнах, 1990—2015 рр. (мільйон доларів)

Країни	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.
США	1296,1	-2294,8	2937,9	14081,7	3792,2	3357,9
Румунія	4294,5	-279,5	36495,4	20381,3	2897,6	16715,3
Україна	57,6	35,5	589,5	1939	26626,4	-805,5
Білорусь	-	-	-	-	-	-457,6
Казахстан	-	-1742,6	2	517,1	1726,6	-459,1
Молдова	1536,5	-	-176,9	2177,3	-3673,8	-649,3
Росія	-	-21,5	-10,8	2066,9	-297,7	-691,7
Кіпр	602,5	1222,1	5985,3	3420,8	5123,6	97479,7
Чехія	3802,6	4393,5	50808,9	24887,8	67217,8	94278
Данія	1647,3	10222,1	39031,8	11803	35613,9	87826,2
Естонія	3397	2845,2	42544,2	14854,4	52810,5	65035,9
Фінляндія	13140,6	-1997,2	20074,5	29860,5	59779,4	59962,6
Франція	13306,2	-3501	3107,5	4657,6	31271,3	50381,2
Німеччина	5100,8	3475,2	65412,4	34709,6	21153,9	47950,6
Греція	3731,1	22202,8	9737,1	5450,3	7024,7	46668,9
Угорщина	1340,1	97,2	-398,3	6041,1	29827,9	43652,9
Ірландія	3514,5	2170,1	59786,4	23098,9	12928,5	39971,1
Італія	5053,8	10666,4	-	47855,1	-3851,1	34955,5
Латвія	405,6	1548,4	8264,7	10033,4	14407,3	29242,1
Литва	18554,5	7144,1	-	58432,2	6179,5	23506,1
Люксембург	115,5	-372,7	7504,2	6083,4	8962,7	21130,3
Мальта	3177,8	3316,7	33604,2	83384,4	16417,9	20274,8
Нідерланди	632,3	984,2	39865,2	8089,9	13317,6	17916,1
Польща	1349,9	-3,6	492,4	1385,1	1558,5	17352,2
Португалія	2217,4	859,9	1783,1	20585,2	-13979,3	16869
Румунія	4294,5	-279,5	36495,4	20381,3	2897,6	16715,3
Словаччина	5000,8	4267,6	3593,8	10159,9	16579,9	12180
Словенія	336,3	898,4	3440,8	24813,1	15629,1	11526,7
Іспанія	-	-	2,2	352,6	626,1	8838,2

Джерело: сформовано автором на основі [4; 5].

До того ж ці негативні значення свідчать, що державні процеси в цих країнах не сприяють розбудові ефективної системи державного регулювання діяльності міжнародних корпорацій. Проте в умовах світової тенденції обмеження діяльності міжнародних корпорацій національними економіками за допомогою тарифного та нетарифного регулювання це має виключне значення. Іншим не менш важливим показником ефективності державного регулювання діяльності міжнародних корпорацій є динаміка прямих іноземних інвестицій корпорацій за країною донором, що представлена в таблиці 2.

Таблиця 2. Динаміка прямих іноземних інвестицій корпорацій за країною донором 2003—2015 рр. (мільйонах доларів)

Країна	2003 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2007/ 2003 рр. (%)	2015/ 2007 рр. (%)
США	159829	125893	243511	165967	140861	124077	115860	1,00	0,92
Китай	13227	22128	40339	22857	20472	64101	59823	0,79	2,70
Японія	51321	48989	74746	63795	52931	52301	56434	1,67	1,15
Англія	67203	65020	87645	73454	68694	34693	48117	0,95	0,74
Німеччина	53351	68086	83050	70008	70212	53513	45937	0,97	0,67
Франція	33585	50132	85559	61743	48698	48396	39600	1,28	0,79
Сінгапур	10232	12039	19790	13656	9524	16560	26374	1,49	2,19
Іспанія	21883	29653	46093	40208	36871	19670	23820	1,18	0,80
ОАЕ	2485	22455	65988	28794	17744	20715	22092	1,36	0,98
Італія	11387	23454	38219	25575	19024	17897	20119	9,04	0,86
Канада	49735	13301	42854	30013	20128	27176	18531	2,06	1,39
Гонконг	20816	17008	16025	16538	7389	12158	17796	0,27	1,05
Індія	8536	15476	27402	15932	19257	13389	14955	0,82	0,97
Таїланд	2721	2019	7672	5492	3322	3973	14116	1,81	6,99
Росія	18953	11793	14207	14890	13738	4707	13751	0,74	1,17
Ізраїль	3426	4482	11820	2643	6859	2049	2254	0,62	0,50
Польща	257	2237	1754	1045	1851	1455	2095	1,31	0,94
Україна	865	1052	2617	754	1063	337	780	8,70	0,74
Литва	312	298	701	321	272	154	730	1,22	2,45
Португалія	2674	4678	11806	9223	5092	2781	1694	0,96	0,36
Єгипет	422	1909	3708	1858	1006	1723	1690	1,75	0,89
Кенія	84	216	494	326	3596	421	1036	4,52	4,80

Джерело: сформовано автором на основі [2; 3].

Таблиця 3. Найбільші міжнародні корпорації країн, що розвиваються за показниками: обсяг зарубіжних активів і чисельність працівників (дані за 2015 рік)

Корпорація	Країна	Обсяг зарубіжних активів, млн дол	Всього вартість активів, млн дол	Чисельність іноземних працівників, осіб	Всього працівників, осіб
Hutchison Whampoa Limited	Китай	27043	35098	231824	280000
Hon Hai Precision Industries	Тайвань	138023	139018	667318	1061465
China National Offshore Oil Corp	Китай	26084	99557	10550	115000
Samsung Electronics Co., Ltd.	Корея	176534	196263	219822	319208
Vale SA	Бразилія	31667	37608	15628	76531
Petronas-Petroliam Nasional Bhd	Малайзія	76726	100602	5790	50949
China Ocean Shipping (Group) Company	Китай	18075	27483	4679	75675
América Móvil SAB de CV	Мексика	41547	63793	107672	191156
Lukoil OAO	Росія	119932	144167	22623	150000
Tata Motors Ltd	Індія	37201	43044	30172	73485
Cemex S.A.B. de C.V.	Мексика	12320	15795	32829	44241
Hyundai Motor Company	Корея	46976	84953	41838	104731
Legend Holdings Corporation	Китай	29556	47152	34584	60379
New World Development Ltd	Китай	3844	7286	15690	50000
Jardine Matheson Holdings Ltd	Китай	27852	39921	259860	430000
Formosa Plastics Group	Китай	14430	78978	27893	106315
Hanwha Corporation	Корея	5830	35651	1106	5202
Singapore Telecommunications Ltd	Сінгапур	8417	13365	12596	23000
Sabic-Saudi Basic Industries Corp.	Саудівська Аравія	33206	50163	25391	40000
Wilmar International Limited	Сінгапур	33061	43085	3680	92000
China National Petroleum Corporation	Китай	11791	444387	28476	1500200

Джерело: сформовано автором на основі [3; 5].

На нашу думку, саме показник прямих іноземних інвестицій міжнародних корпорацій за країною донором дає змогу визначити, які саме країни є гегемонами торгівельної системи глобальної економіки. Оскільки через діяльність міжнародних організацій впроваджуються регламенти та стандарти інвестування міжнародними корпораціями в національні економіки та регулюється економічна активність в приймаючих країнах (див. табл. 3).

Як свідчать дані таблиці 3, серед найбільших міжнародних корпорацій країн, що розвиваються за обсягом зарубіжних активів у 2015 році, Китай на сьогодні має значну частку в транснаціональному бізнесі сучасного світового господарства. Проте інші країни світу також представлені досить вагомо.

Економічно розвинуті країни за допомогою нарощення обсягів прямих іноземних інвестицій досягають небачених масштабів впливу на приймаючі країни. Все це можливо за рахунок реалізації національних реформ щодо створення системи державного регулювання діяльності міжнародних корпорацій. Так, наприклад, значні реформи організації французької дипломатичної служби, дали змогу за останні три роки збільшити активи своїх корпорацій за даними ЮНКТАД на 6%. По-перше, в структурі МЗС Франції було створено Агентство з питань діяльності французьких компаній і світової економіки, яке почало роботу з 2013 р. і включає три напрями: державна підтримка підприємств, державна підтримка стратегічних галузей економіки і діяльність пов'язана із міжнародними економічними відносинами. По-друге, з'явилася посада представник регіону, в завдання якого входить представлення економічних інтересів французьких субнаціональних регіонів за кордоном. Мета діяльності таких дипломатичних співробітників полягає в зміцненні зв'язків та інтенсифікації взаємодії між центральним апаратом і мережею диппредставництв, з одного боку, і регіональними радами, з іншого боку. Передбачається, що інститут представників регіонів може стати додатковою точкою опори для розвитку зовнішньоекономічного та інвестиційного потенціалу своїх підшефних територій, за рахунок знань про специфіку регіону (галузева структура, можливості експорту і т.д.). Загалом оцінити ефективність інструментів державного регулювання в економічно розвинутих країнах можливо за рахунок аналізу обсягів активів та кількості найманих працівників, що працюють в закордонних філіях (див. табл. 4).

Слід підкреслити, що державне регулювання міжнародної економічної діяльності корпорацій визначається як сукупність інструментів впливу на обсяги торгівлі та інвестицій, державні та приватні комунікації з метою збільшення мобільності найманих працівників, руху товарів, послуг, інформації, а також капіталу через національні та регіональні ринки. Створення такої системи може залежати від відносин між приватними комерційними структурами і організаціями та вітчизняними і міжнародними державними інститутами. Крім того, налагодження державної системи регулювання діяльності міжнародних корпорацій повинна передбачати питання вирішення причин міжнародних конфліктів між корпораціями та урядами країн. Такі конфлікти виникають внаслідок існування відмінностей між країнами і організаціями в сфері трудових стандартів, питання охорони здоров'я та безпеки, а також політики в галузі конкуренції. Всі ці елементи спочатку закладені в формальному визначенні і є проявами глобалізації світогосподарських відносин [5].

ВИСНОВКИ

Отже, питання визначення ефективності тих чи інших інструментів державного регулювання діяльності міжна-

Таблиця 4. Найбільші міжнародні корпорації економічно розвинутих країн за показниками обсягу активів та чисельністю найманих працівників (дані у 2015 року)

Корпорація		Обсяг активів, млн дол		Чисельність найманих працівників, осіб	
		За кордоном	Всього	За кордоном	Всього
Royal Dutch Shell plc	Англія	169737	264960	68000	93000
Toyota Motor Corporation	Японія	165195	236797	148941	348877
General Electric Co	США	64146	117385	208000	333000
Total SA	Франція	123995	159162	65773	96019
BP plc	Англія	145640	222894	46700	79800
Exxon Mobil Corporation	США	167304	259488	44311	73500
Chevron Corporation	США	48183	129648	31900	61500
Volkswagen Group	Німеччина	189817	236702	334076	610076
Vodafone Group Plc	Англія	52150	61466	75666	105300
Apple Computer Inc	США	151983	233715	65585	110000
Anheuser-Busch InBev NV	Бельгія	39592	43604	140572	152321
Softbank Corp	Японія	42437	76313	45036	66154
Honda Motor Co Ltd	Японія	102204	121730	138942	204730
Enel SpA	Італія	41619	83962	34874	67914
Daimler AG	Німеччина	141456	165872	113606	284015
Eni SpA	Італія	50354	75175	24666	29053
CK Hutchison Holdings Limited	Китай	17224	21511	239552	270000
Glencore Xstrata PLC	Швейцарія	115640	170497	135656	181350
Siemens AG	Німеччина	71048	93958	135720	348000
Telefonica SA	Іспанія	38192	52402	97719	129890
Nissan Motor Co Ltd	Японія	83272	101624	83567	149338
Nestlé SA	Швейцарія	169737	264960	324115	335000

Джерело: сформовано автором за даними [1; 2].

родних корпорацій мають сьогодні фрагментарний характер. Серед інструментів державного регулювання діяльності міжнародних корпорацій зараз досить популярними є такі. По-перше, як вже зазначалося, це розвиток ділових і урядових контактів з закордонними філіями та представництвами з метою залучення інвестицій та збільшення присутності іноземної корпорації в приймаючих країнах. По-друге, це державні представництва при МЗС, які виступають на захисті інтересів національних компаній. По-третє, це впровадження законодавчих норм та міжнародних стандартів сумлінної ділової практики. По-четверте, участь у міжнародних організаціях. По-п'яте, закріплення гарантій придбання державними монополіями зарубіжних компаній. Сукупність інструментів державного регулювання діяльності міжнародних корпорацій є досить широким. Тому визначення національних пріоритетів імплементації міжнародного досвіду державного регулювання транснаціонального бізнесу є актуальним напрямом подальших розробок та напрацювань.

Література:

1. Factors shaping the future of world trade (2013) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr13_e.htm

2. Statisticians from Asia-pacific least developed countries trained in measuring the information economy [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=1219&Sitemap_x0020_Taxonomy=UNCTAD%20Home;#561;#Statistics;#1713;#Information and Communication Technologies;#2045;#information economy: measurement

3. Trade and Development Report 2014 (Overview) (UNCTAD/TDR/2014 (Overview)) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=981

4. Trade and Development Report, 2015 — Making the international financial architecture work for development (UNCTAD/TDR/2015) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1358

5. UNCTAD. Foreign direct investment flows and stock [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx

References:

1. WTO (2013), "Factors shaping the future of world trade", available at: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr13_e.htm (Accessed 30 Nov 2017).

2. UNCTAD (2016), "Statisticians from Asia-pacific least developed countries trained in measuring the information economy", available at: http://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=1219&Sitemap_x0020_Taxonomy=UNCTAD%20Home;#561;#Statistics;#1713;#InformationandCommunicationTechnologies;#2045;#informationeconomy:measurement (Accessed 30 Nov 2017).

3. UNCTAD (2014), "Trade and Development Report", available at: http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=981 (Accessed 30 Nov 2017).

4. UNCTAD (2015), "Trade and Development Report", available at: http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1358 (Accessed 30 Nov 2017).

5. UNCTAD (2017), "Foreign direct investment flows and stock", available at: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx (Accessed 30 Nov 2017).

Стаття надійшла до редакції 02.12.2017 р.

УДК 351.82:338.14:343.37

Л. М. Кашпур,
к. держ. упр., головний державний ревізор-інспектор відділу камеральних перевірок податкової звітності управління податків і зборів юридичних осіб,
Головне управління Державної фіскальної служби у м. Києві

ДЕТІНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

L. Kashpur,
PhD in Public Administration, Chief inspector in department
of the tax accounting and control for legal entities in State fiscal service head-office

DESHADOWING OF UKRAINIAN NATIONAL ECONOMY

У статті зроблено спробу проаналізувати, як детінізація української економіки пов'язана з комплексним реформуванням системи відносин, які здійснюються в економічній сфері між державою, підприємцями та найманими працівниками. Автором досліджено та обгрунтовано вагомі чинники, які негативно впливають на економіку і зумовлюють її тінізацію, а саме: порушення економічних інтересів між суб'єктами економічних відносин, що скорочує базу розширеного відтворення одних суб'єктів на користь іншим; скорочення офіційних джерел ресурсно-фінансового забезпечення підприємств; зростання витратності, в тому числі й тієї, що виникла внаслідок штучного завищення витрат на ресурси, прояви монопольної поведінки. Було запропоновано ключові реформи для детінізації української економіки.

The article makes an attempt to analyze how the unshadowing of the Ukrainian economy is connected with a comprehensive reform of the system of relations that are carried out in the economic sphere between the state, entrepreneurs and employees. The author has studied and substantiated the weighty factors that negatively affect the economy and cause its shadowing, namely: the violation of economic interests between subjects of economic relations, reduces the base of extended reproduction of certain subjects in favor of others; reduction of official sources of resource and financial support of enterprises; increase in costs, including the one that arose as a result of artificial overstatement of expenditure on resources, manifestations of monopolistic behavior. Key reforms were proposed for the unshadowing of the Ukrainian economy.

Ключові слова: детінізація, механізм детінізації чинники тінізації, тіньова економіка, концепція легалізації, реформи детінізації.

Key words: unshadowing, mechanism of unshadowing factors of shadowing, shadow economy, concept of legalization, reform of unshadowing.

ВСТУП

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними задачами. В умовах ринкової трансформації України тіньова економічна діяльність набула значних обсягів та специфічних форм прояву. За різними оцінками вітчизняних і зарубіжних фахівців, рівень тінізації української економіки сягає 40—60% ВВП, що перевищує допустиме значення і становить загрозу національній безпеці держави.

Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є криміналізація суспільства. Небезпечним також є поширення тіньових відносин практично на всі неекономічні сфери. Це призводить до морально-етичних втрат, правової незахищеності громадян та суб'єктів господарювання, утвердження негативного міжнародного іміджу держави.

КОРОТКИЙ АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

Питання тіньової економіки та її детінізації останнім часом стає щораз актуальнішим як на науковій ниві, так і на політичній арені. Теоретичні та прикладні аспекти детінізації знайшли своє відображення в роботах Базилюка А.В., Варналія З.С., Дяченка Я.Я., Коваленка С., Мамутова В.К., Попова Ю.Н., Предборського В.А. та інших. Однак низка питань, пов'язаних із цією проблематикою, потребує подальшого дослідження.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ПИТАНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, ЯКИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Незважаючи на дослідження в цій сфері, залишаються питання щодо високого рівня тінізації, який має негативний вплив на розвиток національної економіки, знижуючи її потенційні можливості в наповненні державного і місцевих бюджетів, розв'язанні гострих соціальних проблем.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є розгляд проблем детінізації національної економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тінізація — поширення практики приховування прибутків від державних органів. Детінізація економіки —

це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання, викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну економіку та примноження національного багатства [1].

Слід відмітити, що детінізація економіки є першочерговим та принципово важливим напрямком сучасної економічної політики України. Водночас багатоаспектність та розгалуженість проявів тінізації засвідчує безперспективність лише симптоматичних репресивних методів протидії тінізації у вигляді посилення контрольно-каральних функцій держави. Варто зауважити, що ключовими аспектами тінізації української економіки стали: висока витратність та низька рентабельність ведення бізнесу, обтяжлива податкова система, в якій фіскальна функція відіграє визначальну роль, знецінення вартості робочої сили, звуження внутрішнього ринку та нерозвиненість ринкових регуляторів визначення ціни ресурсів та чинників конкурентоспроможності, нездатність держави забезпечити прозорі умови діяльності та гармонізувати економічні інтереси суб'єктів економіки [2].

На мій погляд, до найвагоміших критеріїв тінізації національної економіки відносяться такі:

1. Неефективне державне регулювання економіки — відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, висока бюрократизація, недосконале інституційне та законодавче забезпечення. Результатом проблем є формування на цій основі корпоративно-бюрократичних структур, які фактично підміняють собою механізм державного управління. Іншою проблемою є часта зміна законодавчого забезпечення підприємницької діяльності, що унеможливлює ефективно планувати діяльність бізнесу та сприяє постійному пошуку шляхів до тінізації діяльності.

2. Неефективне адміністрування податків, що підтверджують рейтингові оцінки цієї сфери. Сприяють цьому також велике та несправедливе податкове навантаження, збільшення частки збиткових підприємств, низький рівень платіжної дисципліни, нестабільність та недосконалість податкового законодавства, необізнаність із цим законодавством, правова незахищеність платників податків. Іншою важливою причиною залишається відсутність ефективних механізмів покарання за недотримання податкового законодавства, що створює додаткові стимули до мінімізації та ухилення від сплати податків [5].

3. Проблеми ринку праці, пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників та зростанням рівня безробіття. Проте найбільшою проблемою є відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати.

4. Недосконале грошово(кредитне регулювання, яке полягає в непрозорому рефінансуванні комерційних банків та встановленні гнучкого валютного курсу, надмірна активність держави на позичковому ринку — випуск державних облігацій для поповнення державного бюджету, що сприяє концентрації капіталу навколо спекулятивних операцій та підвищенню процентних ставок, надмірний обсяг грошової пропозиції, що не відповідає реальним потребам економіки і має дефляційні або інфляційні наслідки [1].

5. Недосконалість бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів. Підтвердженням цьому є перевірки Рахункової палати України, які постійно фіксують численні порушення щодо використання бюджетних коштів.

6. Недосконалість судової та правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю, в тому числі і в економічній сфері, низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів.

7. Рівень загальної злочинності. Міністерство внутрішніх справ з 2012 року перестало оприлюднювати ситуацію щодо рівня злочинності в Україні. Останні дані були станом на 20 листопада 2012 року, зокрема, було зареєстровано 443,7 тис. злочинів. Кримінальне середовище є одним з основних базисів економічної злочинності та невіддільним від тіньової економіки [6].

Варто зазначити, що першорядними передумовами високого рівня тінізації національної економіки залишаються неефективний інституціональний базис регулювання підприємництва та незадовільні умови здійснення підприємницької діяльності.

Пріоритетами детінізації економіки у контексті реалізації економічних реформ є детінізація фінансових потоків та легалізація ринку праці [2; 7].

1. Посилення ринкового регулювання економіки та проведення антикорупційної реформи.

— Замість існуючої радянської системи регулювання економіки необхідним є впровадження системи регулювання економіки з новою структурою та принципами. Реформування повинні зазнати органи влади та регуляторні акти, які сприяють надмірній бюрократизації. Підвищення ефективності роботи державних органів та покращення законодавчого забезпечення підприємницької діяльності дозволить значно зменшити стимули до тіньової діяльності та покращити контроль державної влади за тіньовими операціями.

— Проведення антикорупційної реформи можливе лише за допомогою великої кількості заходів.

— Найбільші зусилля повинні бути направлені на інституційну реформу та законодавче забезпечення системи спеціалізованих заходів профілактики корупції, а також покарання за корупційні дії. Першим кроком повинно стати створення Антикорупційного бюро, що буде відповідати за ефективну координацію комплексної антикорупційної програми в державі.

— Покращення ІТ інфраструктури державного управління — впровадження нових інформаційних систем в державному апараті вбиває корупцію і скорочує цей апарат.

— Підвищення рівня довіри бізнесу до держави і навпаки можливе при застосуванні стимулів. Наприклад, зменшення кількості перевірок, скорочення часу на проведення реєстрації й отримання ліцензій, сертифікатів та інших документів, створення рівних умов підприємницької діяльності для усіх суб'єктів господарювання.

2. Податкова реформа має бути направлена на реалізацію таких пріоритетів: 1) забезпечення всім су-

б'єктам господарювання однакових умов оподаткування; 2) зменшення податкового навантаження; 3) забезпечення ефективного податкового адміністрування та стабільності державних фінансів. Для реалізація цих пріоритетів ми визначаємо необхідними такі заходи [3]:

— Провести податкову амністію на основі прозорої та чіткої процедури, що дозволить підвищити довіру бізнесу до держави та держави до бізнесу та збільшити надходження до державного бюджету.

— Збільшити роль електронних систем в адмініструванні податків, що дозволить зменшити фізичний контакт податківців з платниками податків і покращить прозорість податкового контролю.

— Зменшити податкове навантаження та скоротити кількість обов'язкових платежів податкових пільг, що забезпечить рівні умови для всіх платників податків і скоротить стимули до зменшення випадків мінімізації податкових зобов'язань.

— Реформувати спрощену систему, щоб вона включала лише дійсно малі підприємства, а не була інструментом для тінізації фінансових потоків.

— Вирішити проблеми заборгованості із повернення ПДВ для підтримки експорту та підвищення довіри бізнесу до держави.

— Посилення відповідальності за використання тіньових податкових схем при веденні бізнесу та умисній мінімізації податкових зобов'язань.

3. Реформа банківської системи [8].

— Поширення безготівкових розрахунків дозволить більш повно контролювати джерела доходів, оперативно виявляти факти витрачення коштів у розмірах, що перевищують доходи. Ф. Шнайдер у своїх численних дослідженнях підтверджує, що існує сильна негативна кореляція між частотою електронних платежів і тіньовою економікою — розмір тіньової економіки більший в тих країнах, де люди використовують менше електронних платежів.

— Внесення змін до законодавства щодо забезпечення розкриття інформації про кінцевих власників банків та небанківських фінансових установ.

— Підвищення прозорості діяльності Національного банку України щодо рефінансування банків, гнучкого валютного курсоутворення.

— Відмова від націоналізованих банків, що є комерційно життєздатними і можуть бути продані за справедливою вартістю.

Протидія відпливу вітчизняного капіталу до низько податкових країн, розбудова ефективної системи повернення з-за кордону коштів та активів, отриманих злочинним шляхом внаслідок операцій з легалізації (відмивання) коштів та фінансування тероризму.

4. Реформа ринку праці.

Передумовою детінізації ринку праці є реформа пенсійної системи. Адже наявна система пенсійного забезпечення не створює стимулів для детінізації ринку — відрахування до пенсійного фонду є надто високими на тлі незадовільної системи пенсійного забезпечення. Основною причиною цього є те, що пенсійна система України значною мірою грунтується на радянських принципах і є неефективною. Наслідком цього є значні видатки з державного бюджету на постійне покриття дефіциту Пенсійного фонду та високі пільги для деяких категорій пенсіонерів на тлі низьких пенсій для більшості пенсіонерів.

Доцільно відмітити, що для бізнесу необхідним є посилення застосування адміністративних заходів, зокрема, посилення відповідальності за ухилення від оформлення трудових відносин між працівником і роботодавцем, а також за ухилення від сплати податків і страхових внесків.

Для працівників важливим є перерозподіл податкового навантаження між працівником та роботодавцем, зменшення податкового навантаження. Зазначений вище ефект досягається виключно за умови зміни рівня ЄСВ та ПДФО державою, тоді як підприємство одночасно збільшує офіційну середню заробітну платню. Тобто тільки за умови солідарної відповідальності досягнення цієї цілі є можливим.

У свою чергу, для державних органів — дотримання положень Податкового кодексу. Однією з основних проблем є надмірна частота та непередбачуваність змін податкового законодавства. Тому чітке дотримання норм податкового законодавства, а також якісніший аналіз проектів змін до податкового законодавства, дадуть змогу зменшити ризики економічної діяльності і поліпшити планування бюджету організацій [3].

5. Судова реформа має бути направлена на забезпечення гарантій справедливого суду та виконання судових рішень, захист прав власності, боротьбу з рейдерством. Здійснення судової реформи повинно бути направлено на зменшення корупції, підвищення професіоналізму судових та правоохоронних органів, посилення незалежності від політичних процесів, зміцнення ролі конституційного правосуддя та забезпечення прозорості та неупередженості судових процесів.

Вилучення фінансових ресурсів з реальної економіки і спрямування значної частини за межі країни в умовах напруженості бюджетного фінансування і наявності значного державного боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього становить серйозну проблему для економічного розвитку.

Необхідно додати, що реальним виявом такого стану є скорочення прибутковості реального сектора навіть в умовах розширення його масштабів останнім часом. Саме такий стан зумовлено тим, що сьогодні існують цілком легальні засоби зменшення фінансового результату і навіть утворення збитку, внаслідок чого постійно збільшуються розміри неплатежів, значна частина яких за терміном давності списується без проведення відповідних компесаційних санкцій.

За такої практики формуються фінансові потоки, які розділяють одержані реальні доходи на легальні (мінімально потрібні для продовження виробничого процесу) і тіньові (що формуються без обмежень на приватних рахунках).

Основними заходами щодо детінізації економіки мають бути:

— "амністія" капіталів некримінального походження, в першу чергу тих, що спрямовуються в інноваційну сферу та інші суспільно значущі та пріоритетні сектори;

— запровадження додаткових податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності;

— звуження фінансової бази тіньового господарювання через зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу;

— реальне і радикальне спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності, особливо в інноваційній сфері;

— обов'язкове обгрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (житла, земельних ділянок, транспортних засобів та предметів розкоші);

— залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства;

— розробка нових рекомендацій та впровадження наявних теоретичних розробок щодо виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем іллегалізації капіталу тощо.

ВИСНОВКИ

На наш погляд, детінізація економіки є одним з ключових завдань задля забезпечення економічної безпеки та створення умов сталого розвитку України. Це сприятиме зростанню національного інвестиційного потенціалу, матиме позитивний вплив на бюджетну сферу, сприятиме орієнтації національної економіки на розвиток.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

В якості подальших досліджень нами буде здійснена спроба проаналізувати основні напрями подолання тінізації в Україні.

Література:

1. Варналій З.С. Тінізація малого підприємництва: економічні та правові аспекти / З.С. Варналій. — К.: Інститут приватного права і підприємництва АпрН України, 1998. — 56 с.

2. Живко З.Б. Обеспечение экономической безопасности в контексте противостояния влиянию теневой экономики / З.Б. Живко, В.В. Засадко // Государственное управление. Электронный вестник МГУ им. Ломоносова. — № 37. — Апрель 2013. — С. 56—67.

3. Кіржецький Ю.І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні: моногр. / Ю.І. Кіржецький. — Львів: Ліга-Прес, 2013. — 170 с.

4. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: моног. / І.І. Мазур. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. — 239 с.

5. Мовчан М. Обсяг тіньової економіки України становить 350 млрд грн, половина цих коштів — зарплати в "конвертах" / М. Мовчан // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://wallnews.info/news/2012/08/20/ 180070

6. Обсяг тіньової економіки України становить 350 мільярдів — Податкова // газета "Українська правда", "Економічна правда" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/news/2012/08/19/ 332306/

7. Солодовникова І.І. Тенденції тінізації української економіки та шляхи її детінізації / І.І. Солодовникова / / Теорії мікро-макроекономіки. Зб. наук. праць МОН України. — К.: Академія муніципального управління, 2003. — Вип. 12. — С. 29—38.

8. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З.С. Варналія. — К.: НІСД, 2006. — 576 с.

9. Турчинов В.О. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / В.О. Турчинов. — К.: Видавництво "АтЕк", 1995. — 300 с.

10. Thomas J. Informal Economic Activity / J. Thomas. — Michigan: The University of Michigan Press, 1992.

11. The Shadow Economy in Europe. 2013 / F. Scheider, Ph.D // ATKearney. — Johannes Kepler / Universitat Linc. JKU. — 2013.

References:

1. Varnalij, Z.S. (1998), Tinizatsiia maloho pidpryiemnytstva: ekonomichni ta pravovi aspekty [Tinization of small business: economic and legal aspects], Instytut pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva AprN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

2. Zhivko, Z.B. (2013), "Ensuring economic security in the context of opposition to the influence of the shadow economy", Gosudarstvennoe upravlenie. Jelektronnyj vestnik MGU im. Lomonosova, vol. 37, April 2013, pp. 56—67.

3. Kirzhets'kyj, Yu.I. (2013), Tin'ova ekonomika ta napriamy ii podolannia v Ukraini [Shadow economy and directions of its overcoming in Ukraine], Liha-Pres, Lviv, Ukraine.

4. Mazur, I.I. (2008), Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka [Detinization of the Ukrainian economy: theory and practice], Vydavnycho-polihrafichnyj tsentr "Kyivs'kyj universytet", Kyiv, Ukraine.

5. Movchan, M. (2012), "The volume of the shadow economy of Ukraine is 350 billion UAH, half of these funds — salaries in "envelopes"", available at: http://wallnews.info/news/2012/08/20/180070 (Accessed 30 Nov 2017).

6. Epravda (2012), "The volume of Ukraine's shadow economy is 350 billion" available at: http://www.epravda.com.ua/news/2012/08/19/332306/ (Accessed 30 Nov 2017).

7. Solodovnykova, I.I. (2003), "Trends in shadowing of the Ukrainian economy and ways of its shadowing", Teorii mikro-makroekonomiky. Zb. nauk. prats' MON Ukrainy, vol. 12, pp. 29—38.

8. Varnalij, Z.S. (2006), Tin'ova ekonomika: sutnist', osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii [Shadow economy: the essence, features and ways of legalization], NISD, Kyiv, Ukraine.

9. Turchynov, V.O. (1995), Tin'ova ekonomika: teoretychni osnovy doslidzhennia [Shadow economy: the theoretical foundations of the study], Vydavnytstvo "AtEk", Kyiv, Ukraine.

10. Thomas, J. (1992), Informal Economic Activity, The University of Michigan Press, Michigan, USA.

11. Scheider, F. (2013), The Shadow Economy in Europe. 2013, Universitat Linc. JKU, Linz, Austria.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2017 р.

УДК 351.84

І. В. Миколаєць,
аспірант, Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

I. Mikolayets,
Graduate student of the Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

THE INFLUENCE OF GOVERNMENTAL REGULATION ON THE MODEL OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

Зазначено, що система державного регулювання надання медичних послуг в Україні, а так само в багатьох країнах, в області надання медичних послуг має змішаний характер. Населення України старіє і поступово частка працездатних і дійових осіб у країні, чиї кошти утворюють страхові фонди, скорочується. При цьому старіючому населенню необхідні пенсії та лікування. Визначено, що подальший розвиток українського суспільства, в цілому, і кожного громадянина можливо за умови формування логічного економічного мислення та переорієнтації самих людей на підвищення рівня своєї освіти, здоров'я, добробуту і, як наслідок, добробуту своєї держави. Різноманітність інститутів, форм і механізмів, які формують національні системи державного регулювання надання медичних послуг, особливості їх організації та функціонування, дозволяють не тільки виділяти додатково такі моделі, як латинська (католицька), рудиментарна (перехідна), патерналістська, але і ряд інших способів організації соціального захисту населення, а також у певному сенсі вважати, що моделей соціального захисту населення стільки ж, скільки і країн світу.

Запропоновано поєднання основ ліберальної і корпоративної моделі надання медичних послуг: розвиток систем страхування і адресна спрямованість потребують поєднанні з визначенням величини соціальної допомоги пропорційно трудовим доходах і розмірами відрахувань на страхові платежі при збереженні регулюючої ролі держави.

It is noted that the system of state regulation of provision of medical services in Ukraine, as well as in many countries, in the field of provision of medical services is mixed. The population of Ukraine is aging and gradually the share of able-bodied and active people in the country, whose funds form insurance funds, is shrinking. At the same time, old people need pensions and treatment. It is determined that further development of Ukrainian society as a whole and every citizen is possible, provided that the formation of logical economic thinking and the reorientation of the people themselves on the increase of the level of their education, health, welfare and, as a consequence, the welfare of their state. The variety of institutions, forms and mechanisms that form the national systems of state regulation of the provision of medical services, especially their organization and functioning, allow not only to provide additional models such as Latin (Catholic), rudimentary (transitional), paternalistic, but also a number of other ways of organization social protection of the population, and also in a certain sense, to assume that the models of social protection of the population are as many as the countries of the world.

It is proposed to combine the foundations of a liberal and corporate model of medical services: the development of insurance systems and targeted focus need to be combined with the definition of the amount of social assistance in proportion to labor income and the size of deductions for insurance payments while maintaining the regulatory role of the state.

Ключові слова: державне регулювання надання медичних послуг, страхові фонди, логічно-економічне мислення, соціальний захист населення, система страхування і адресна спрямованість, соціальна допомога.

Key words: state regulation of provision of medical services, insurance funds, logical and economic thinking, social protection of the population, insurance system and targeted orientation, social assistance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ І ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Система державного регулювання надання медичних послуг в сучасному стані об'єднує в собі страхування різних соціальних ризиків, що призводять до зниження особистих доходів громадян або збільшення загальносімейних витрат внаслідок необхідності отримання медичних послуг, втрати здоров'я від різних причин.

Нині найбільш поширеними способами компенсації втрат у результаті настання перерахованих вище ризиків

Таблиця 1. Введення загальнодержавних програм соціального захисту в частині забезпечення населення медичними послугами в ряді розвинених країн

Країни	Медичне страхування або надання безкоштовної медичної допомоги	Допомога по хворобі	Страхування від нещасних випадків на виробництві
Україна	1861/1991 р.	1861 р.	1903-1912 рр. / 1998 р.
Німеччина	1880 р.	1883 р.	1884 р.
Великобританія	1948 р.	1911 р.	1906 р.
Швеція	1962 р.	1910 р.	1901 р.
Франція	1945 р.	1930 р.	1946 р.
Італія	1945 р.	1943 р.	1898 р.
США	Частково 1935 р. и 1960 р.	-	1930 р.

є допомоги на випадок хвороби, компенсації від втрати здоров'я від нещасного випадку на виробництві, а також оплата медичних послуг, що надаються громадянам на безоплатній основі.

У цілому система державного регулювання надання медичних послуг в Україні, а так само в багатьох країнах, в області надання медичних послуг має змішаний характер. В одних країнах залежність державного регулювання надання медичних послуг у галузі охорони здоров'я від держави дуже значна, а в інших країнах участь держави зводиться до виконання регулюючої функції [1, с. 121].

Однак населення України старіє і поступово частка працездатних і дійових осіб у країні, чиї кошти утворюють страхові фонди, скорочується. При цьому старіючому населенню необхідні пенсії та лікування.

Безумовно, не можна відмовлятися від системи соціального захисту, але необхідний розумний баланс допомоги співгромадянам, з одного боку, збереження допомог і пенсій і системи заохочення працюючого, економічно активного населення, з іншого — надання податкових пільг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Протягом останнього десятиріччя питання пошуку шляхів удосконалення державного регулювання на формування моделі соціального захисту населення та надання медичних послуг були предметом наукових досліджень таких українських і зарубіжних учених, як О.В. Виноградов, В.Д. Долот, С.О. Дяченко, Л.І. Жаліло, Е. Ліннакко, Л.А. Ляховченко, А. Малагардіс, Я.Ф. Радиш, І.В. Рожкова, В.М. Рудий, І.М. Солоненко, Н.Д. Солоненко, О.М. Торбас, М.І. Яцюк.

Всі моделі соціального захисту, так чи інакше, застосовують принципи соціальної справедливості, які були досліджені такими іноземними вченими, як А. Сміт, І. Бентам, У. Петті, Дж.М. Кейнс, К. Маркс, Дж. Мілль, Дж. Роулс, Д. Хайман, А. Маршалл, В. Ойксн, М. Аллі, Дж. К. Гелбрейт, А. Сеп та ін.

Проте дослідження, в яких із позицій системного підходу розглядається процес ціноутворення на медичні послуги як одного з важливих напрямів формування впливу державного регулювання на формування моделі соціального захисту населення потребують додаткової уваги. У процесі вивчення цього питання необхідно застосування комплексного підходу, а також уточнення національної моделі соціального захисту населення щодо надання медичних послуг.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження моделей соціального захисту населення в залежності від впливу державного регулювання, а також формування національної моделі надання медичних послуг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Це залежить від досвіду кожної країни в цьому питанні, в індустріальних країнах соціальне забезпечення відмінно від країн з перехідною економікою. А також налагодженість системи залежить від тривалості її функціонування, роки введення загальнодержавних програм соціального захисту в ряді країн показані в таблиці 1 [2].

Дані, представлені в таблиці 1, дозволяють зробити висновок про те, що Україні за період соціалізму зупинилася на значний час у розвитку соціальний механізм, особливо в питаннях надання медичних послуг. Це пояснюється тривалим періодом функціонування державної системи охорони здоров'я, що уповільнило процес розвитку механізмів соціального захисту населення в частині надання медичних послуг. По суті Українська модель соціального забезпечення, з розглянутих вище, сама "молода", а отже, розвивається і не налагоджена.

У 1991 році шведський вчений Г. Еспінг-Андерсен запропонував класифікувати моделі соціального захисту в залежності від типу державного устрою. Така типологізація була широко визнана світовою спільнотою [3].

Особливу увагу він приділяв ліберальної моделі, на його думку, формування даної моделі відбувалося за часів панування приватної власності і перева-

жання ринкових відносин, під впливом ліберальної трудової етики. Така модель характеризується прагненням держави до адресної допомоги, привело до відокремлення державної допомоги від вільного ринку. Головна мета такого підходу — ліквідація бідності.

Принципи латинської державної політики, що виділяються Еспінг Андерсоном, наведені в ряді "папських листів", виданих Ватиканом у XX ст. Головним принципом є допомога. У християнському соціальному вченні даний принцип означає, що допомога в вирішенні виникаючих проблем повинна бути надана найближчій інстанцією (сам індивід або члени його сім'ї). Така інстанція — місцева громада, включаючи церкву і цивільні організації, а також сусіди; якщо і це не допоможе, то індивіду слід скористатися послугами страхування. Останньою інстанцією є державний сектор, який характеризується низьким рівнем державних витрат на соціальну захищеність населення. Ця модель характеризується як сімейно-релігійна, причому церкви відводиться головна роль.

Подібний підхід у систематизації національних моделей інститутів соціального захисту, заснований на дослідженні тенденцій розвитку програм соціального захисту в країнах світу, запропонував вітчизняний вчений Я.Ф. Радиш. Його точка зору полягає в такому:

— неоконсервативної модель (США, Англія, Канада);

— соціально-демократична модель (Швеція, Данія, Швейцарія, Люксембург);

— модель, заснована на теорії соціального суспільства (ФРН, Австрія);

— модель, заснована на теорії держави загального добробуту (Франція, Бельгія, Японія);

— незрозуміла модель (Італія) [4, с. 58].

Виділення останньої категорії, пояснюється складністю класифікації, з за великого різноманіття форм і методів соціального захисту.

Однак за класифікацією С.О. Дяченко Великобританією та Ірландією використовується Англосаксонська модель (модель Беверіджа), яка базується на таких принципах: принцип загальності (універсальності) системи соціального захисту — поширення її на всіх які потребують матеріальної допомоги громадян; принцип однаковості і уніфікації соціальних послуг і виплат, що виражається в однаковому розмірі пенсій, допомог і обсягу медичного обслуговування, а також в однакових умовах їх надання.

Консервативна (корпоративна) модель (за С.О. Дяченко — також модель індустріально-економічного розвитку або Бісмаркова) характерна для країн з соціально орієнтованою ринковою економікою, наприклад, Австрія, Німеччина, Франція [5, с. 151]. Бюджетні відрахування на соціальні заходи тут приблизно рівні страхових внесках працівників і роботодавців, основні канали перерозподілу знаходяться або в руках держави, або під його контролем. Разом з тим, держава прагне поступатися матеріальну підтримку громадян системі страхового захисту. Завдяки цьому величина соціальних допомог знаходиться в пропорціональної залежності від трудових доходів і, відповідно, від розмірів відрахувань на страхові платежі.

За С.О. Дяченко, в Італії, Іспанії, Греції та Португалії використовується Південно-європейська модель соціального захисту [6]. Таку модель можна інтерпретувати як розвивається, перехідну. Як правило, рівень соціальної захищеності тут відносно низький, завдання соціального захисту розглядається часто як турбота родичів та сім'ї, а соціальна політика носить переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію втрат в доходах окремих категорій громадян.

Соціал-демократична модель застосовується в Швеції, Норвегії, Фінляндії, Данії, а також Нідерландах і Швейцарії [7, с. 254]. Ця модель має на увазі провідну роль держави в захисті населення. Пріоритетними завданнями державної соціальної політики вважаються вирівнювання рівня доходів населення і загальна зайнятість. Основою фінансування соціальної сфери служить розвинений державний сектор економіки, зміцненню якого не в останню чергу сприяє дуже високий рівень оподаткування.

Наведені нами моделі національних систем соціального захисту ніде в світі в ідеальному варіанті не зустрічаються. На практиці елементи тих чи інших моделей поєднуються при явному переважанні будь-яких з них [8, с. 12].

Частка державних витрат у ВВП становить у Швеції 66%, в Данії — 61%, у Фінляндії — 56%. Основна частина цих витрат йде на задоволення потреб об'єктів соціального призначення [9, с. 31].

Планові видатки на охорону здоров'я в 2016 р. в Україні складали 11,86 млрд грн, що на 0,24 млрд грн більше ніж було у 2015 р. (11,62 млрд грн). Їх частка у загальній кількості видатків знизились з 2% до 1,78%. Темпи зниження — 2,07%.

Видатки на охорону здоров'я України за 2015—2016 роки:

1) поліклініки і амбулаторії, швидка та невідкладна допомога: збільшено на 0,47 млрд грн (72,31%), з 0,65 млрд грн до 1,12 млрд грн, зростання частки в загальних обсягах видатків на охорону здоров'я з 5,59% до 9,44%;

2) лікарні та санаторно-курортні заклади: зниження на 0,1 млрд грн (2,28%), з 4,39 млрд грн до 4,29 млрд грн, зниження частки — з 37,78% до 36,17%;

3) санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи і заклади: зниження на 0,03 млрд грн (2,52%), з 1,19 млрд грн до 1,16 млрд грн, зниження частки — з 10,24% до 9,78%;

4) фундаментальні та прикладні дослідження і розроблення у сфері охорони здоров'я: зниження на 0,04 млрд грн (13,79%), з 0,29 млрд грн до 0,25 млрд грн, зниження частки — з 2,5% до 2,11%;

5) інша діяльність у сфері охорони здоров'я: зниження на 0,06 млрд грн (1,18%), з 5,1 млрд грн до 5,04 млрд грн, зниження частки — з 43,89% до 42,5%.

Видатків на медичне обладнання в 2016 р. не передбачалося.

Стан здоров'я населення залишається складним. Україна є "лідером" щодо розповсюдження

серйозних захворювань, що пов'язано з недостатнім рівнем забезпечення фінансування заходів із профілактики захворювань та лікування громадян [10, с. 29].

ВИСНОВКИ

У зв'язку з цим нами запропоновано, поєднання основ ліберальної і корпоративної моделі надання медичних послуг: розвиток систем страхування і адресна спрямованість потребують поєднанні з визначенням величини соціальної допомоги пропорційно трудовим доходах і розмірами відрахувань на страхові платежі при збереженні регулюючої ролі держави.

Подальший розвиток українського суспільства, в цілому, і кожного громадянина можливо за умови формування логічного економічного мислення та переорієнтації самих людей на підвищення рівня своєї освіти, здоров'я, добробуту і, як наслідок, добробуту своєї держави.

Різноманітність інститутів, форм і механізмів, які формують національні системи державного регулювання надання медичних послуг, особливості їх організації та функціонування, дозволяють не тільки виділяти додатково такі моделі, як латинська (католицька), рудиментарна (перехідна), патерналістська, але і ряд інших способів організації соціального захисту населення, а також в певному сенсі, вважати, що моделей соціального захисту населення стільки ж, скільки і країн світу.

Література:

1. Князевич В.М. Охорона здоров'я України: стан, проблеми, перспективи / В.М. Князевич, В.В. Лазоришинець, І.В. Яковенко, Г.О. Слабкий, Ю.В. Вороненко, В.Ф. Москаленко, М.В. Голубчиков, Д.Д. Дячук. — К.: Вид-во "Київ", 2009. — 437 с.

2. Карамишев Д.В. Управління якістю медичної допомоги в контексті інноваційних перетворень системи охорони здоров'я / Д.В. Карамишев [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/10-KARAMISCHEV.pdf

3. Ігнатьєва Г.Ф. Стандартизація медичної допомоги як фактор соціалізації державних управлінських послуг / Г.Ф. Ігнатьєва [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2007-2/txts/07igfsas.htm

4. Артамонова Н.О. Інформаційне забезпечення трансферу медичних технологій як сучасний комунікаційний механізм інноваційної діяльності / Н.О. Артамонова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: наук. журн. — 2009. — № 3. — С. 56—66.

5. Крупник А.С. Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України / А.С. Крупник // Ефективність державного управління: зб. наук. праць ЛРІДУ. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. — Вип. 14. — С. 146—154.

6. Полтораков О. Громадський контроль над "силовими" структурами в Україні: проблеми та перспективи / О. Полтораков [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.niisp.gov. ua/articles/109/

7. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія / За ред. І.О. Кресіної. — К.: Логос, 2007. — 316 с.

8. Глуховський В.В. Роль громадськості в реалізації прав громадян і пацієнтів у системі охорони здоров'я: міжнародний досвід створення системи громадської охорони здоров'я для України / В.В. Глуховський, Н.Г. Гойда // Охорона здоров'я України. — 2003. — № 4. — С. 27.

9. Глуховський В. Громадські ради у системі охорони здоров'я: досвід, позиції і можливості / В. Глуховський // Упр. закл. охорони здоров'я. — 2011. — № 11. — С. 28—39.

10. Андрійко О.Ф. Державний контроль у сфері виконавчої влади України / О.Ф. Андрійко. — К.: Вид. дім "Ін-Юре", 1999. — 238 с.

References:

1. Kniazevych, V.M. Lazoryshynets, V.V. Yakovenko, I.V. Slabkyi, H.O. Voronenko, Iu.V. Moskalenko, V.F. Holubchykov, M.V. and Diachuk, D. (2009), Okhorona zdorov'ia Ukrainy: stan,problemy, perspektyvy [Healthcare Ukraine: state, problems and prospects], Vyd-vo "Kyiv", Kyiv, Ukraine.

2. Karamyshev, D.V. (2006), "Quality management of medical care in the context of innovative reforms of health care system",available at:http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/10-KARAMISCHEV.pdf (Accessed 15 Feb 2017).

3. Ihnatieva, H.F. (2007), "Standardization medical care as a factor in the socialization of state management services",available at: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2007-2/txts/07igfsas.htm (Accessed 15 Feb 2017).

4. Artamonova, N.O. (2009), "Information support of transfer of medical technology as a modern communication mechanism of innovation activities", Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia, vol. 3, pp. 56—66.

5. Krupnyk, A. S. (2007), "Foreign experience of social control: lessons for Ukraine", Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, vol. 14, pp. 146—154.

6. Poltorakov, O. (2017), "Public control over "power" agencies in Ukraine: Problems and Prospects",available at: www.niisp.gov.ua/articles/109/ (Accessed 15 Feb 2017).

7. Kresinoi, I. O. (2007), Derzhava i hromadianske suspilstvo v Ukraini: problemy vzaiemodii [State and civil society in Ukraine: problems of interaction], Lohos, Kyiv, Ukraine.

8. Hlukhovskyi, V. V. and Hoida, N. H. (2003), The role of the public in the implementation of the rights of citizens and patients in the healthcare system: the international experience of creating public healthcare systems to Ukraine, Okhorona zdorov'ia Ukrainy, vol. 4, pp. 27.

9. Hlukhovskyi, V. (2011), "Community councils in the healthcare system: experiences, positions and opportunities", Upr. zakl. okhorony zdorov'ia, vol. 11, pp. 28—39.

10. Andriiko, O. F. (1999), Derzhavnyi kontrol u sferi vykonavchoi vlady Ukrainy [State control in the sphere of the executive power of Ukraine], In-lure, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2017 р.

УДК 351.86

Ю. С. Вичалківська,
здобувач, Хмельницький університет управління та права

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Yu. Vychalkivska,
Applicant of Khmelnytskyi university of management and law

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS OF PRESIDENTIAL CONTROL OVER THE SECTOR OF SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE

У статті зазначено, що виходячи із засад внутрішньої і зовнішньої політики, з урахуванням характеру актуальних загроз національній безпеці основними завданнями воєнної політики України у найближчий час і в середньостроковій перспективі є удосконалення системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони держави відповідно до стандартів ЄС та НАТО. Наголошено, що контролюючі повноваження Президента України значно ширші, ніж випливає із законів. Насамперед це стосується сфери національної безпеки і оборони України, де Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України і Головою Ради національної безпеки і оборони України, який здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки і оборони України. Обгрунтовано, що одним із дієвих організаційно-правових механізмів президентського контролю над Службою безпеки України є інститут Уповноваженого з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України при Президентові України. Зазначено, що ключовим у здійсненні керівництва Президента України в секторі безпеки і оборони є механізм зворотного зв'язку, реалізований через Інспекцію з питань контролю за діяльністю військових формувань, створену у складі Головного департаменту з питань національної безпеки та оборони Адміністрації Президента України.

The article states that based on the principles of domestic and foreign policy, taking into account the nature of the actual threats to national security, the main objectives of Ukraine's military policy in the near future and in the medium term are to improve the system of democratic civil control over the security and defense sector of the state in accordance with the standards of the EU and NATO . It is emphasized that the controlling powers of the President of Ukraine are much wider than those arising from the laws. First of all, it concerns the sphere of national security and defense of Ukraine, where the President of Ukraine is the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine and the Chairman of the National Security and Defense Council of Ukraine, who exercises general leadership in the areas of national security and defense of Ukraine. It is substantiated that one of the effective organizational and legal mechanisms of the presidential control over the Security Service of Ukraine is the Office of the Ombudsman for the control of the activities of the Security Service of Ukraine under the President of Ukraine. It is proved that the key to the implementation of the leadership of the President of Ukraine in the security and defense sector is the feedback mechanism implemented through the Inspection on Control over the Activities of Military Formations, created as part of the Main Department for National Security and Defense of the Presidential Administration.

Ключові слова: державне управління, національна безпека, сектор безпеки і оборони, демократичний цивільний контроль, президентський контроль.

Key words: public administration, national security, security and defense sector, democratic civilian control, presidential control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні основне спрямування демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України — це запобігання перетворенню країни на державу з ознаками тоталітаризму та сприяння розвитку сектору безпеки і оборони та демократичних процесів у контрольованих силових структурах держави. Основною проблемою на цьому шляху є відсутність проінформованості широкої громадськості та її представників (недержавних організацій, незалежних експертів, журналістів) про ті управлінські процеси, які відбуваються в силових державних структурах в умовах їх реформування під час проведення АТО.

Отже, виходячи із засад внутрішньої і зовнішньої політики, з урахуванням характеру актуальних загроз національній безпеці основними завданнями воєнної політики України у найближчий час і в середньостроковій перспективі є удосконалення системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони держави відповідно до стандартів ЄС та НАТО [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що дослідженню питань демократичного цивільного конт-

ролю над сектором безпеки і оборони приділялась увага в роботах І.В.Білана, О.Ф.Бєлова, В.П.Горбуліна, В.В.Говорухи, А.С.Гриценка, О.В.Литвиненка, О.В.Полторакова, Л.В.Полякова, М.В.Сіцінської, М.В.Сунгуровського, І.А.Храбана та ін.

Водночас наукові дослідження, у яких із позицій системного підходу розглядаються аспекти комплексної проблеми розвитку системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони в цілому та механізмів функціонування президентського контролю над сектором безпеки і оборони зокрема, практично відсутні.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розглянути організаційно-правові механізми здійснення президентського контролю над сектором безпеки і оборони України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В умовах повернення до Конституції України в редакції 28 червня 1996 р. із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV, від 1 лютого 2011 р. № 2952-VI, від 19 вересня 2013 р. № 586-VII, Україна 22 лютого 2014 р. повернулася до парламентсько-президентської форми правління. Водночас ключова роль у системі демократичного цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони належить Президентові України, що має більшість контрольно-наглядових функцій над всіма складовими сектору безпеки і оборони, і тому потребує термінового вдосконалення [2].

Отже, розглянемо сутність поняття "президентський контроль" та його особливості у сферах національної безпеки і оборони України.

В Енциклопедичному словнику з державного управління професором В.Д. Бакуменком розкрито термін "президентський контроль" як контрольні повноваження глави держави Президента України в системі контролю у сфері державного управління. Зазначено, що президентський контроль, насамперед, засновується на тому, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Тому президентський контроль у певному, визначеному Конституцією України, обсязі стосується всіх гілок влади [3].

Щодо Верховної Ради України контрольні повноваження Президента України проявляються у праві: підписання прийнятих нею законів; накладання вето щодо них з наступним поверненням законів на повторний розгляд Верховної Ради України; припинення повноважень останьої, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

Щодо Кабінету Міністрів України та системи виконавчої влади, то президентський контроль реалізується через: скасування актів Кабінету Міністрів України; призначення (за згодою Верховної Ради України) та прийняття рішення про відставку Прем'єр-міністра України; утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (за поданням Прем'єр-міністра України); призначення (за поданням Прем'єр-міністра України) та припинення повноважень членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади та голів місцевих державних адміністрацій.

Щодо системи судової влади та прокуратури президентський контроль проявляється у праві: призначення третини складу Конституційного Суду України; утворення судів; першого призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років; призначення на посаду (за згодою Верховної Ради України) та звільнення Генерального прокурора України [3].

Необхідно зазначити, що контролюючі повноваження Президента України значно ширші, ніж випливає із законів. Насамперед це стосується сфери національної безпеки і оборони України, де Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України і Головою Ради національної безпеки і оборони України, який здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки і оборони України.

Зокрема відповідно до ст. 2 Закону України "Про основи національної безпеки" Президентом України затверджено стратегічні документи у сфері національної безпеки і оборони: Стратегію національної безпеки України, Воєнну доктрину України, Стратегічний оборонний бюлетень України, Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони та інші доктрини, концепції, стратегії та державні програми, якими визначаються цільові настанови і керівні принципи у сфері національної безпеки і оборони, а також напрями діяльності органів державної влади (військово-цивільні адміністрації) в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України. Зазначені стратегічні документи у сфері національної безпеки і оборони є обов'язковими для виконання, і основою для розробки конкретних програм за складовими державної політики національної безпеки.

Згідно із Законом України "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави" [4] Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України наділений повноваженнями у сфері контролю над сектором безпеки і оборони України (ст. 13), а саме:

— здійснює керівництво і контроль у цій сфері;

— вносить на затвердження Верховної Ради України пропозиції щодо загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань (у тому числі одноособово призначає та звільняє голову Служби безпеки України), а також Міністерства внутрішніх справ України;

— розглядає перед внесенням на затвердження Верховною Радою України розроблені Кабінетом Міністрів України загальнодержавні програми у сфері національної безпеки і оборони, програми військового, військово-політичного та військово-технічного співробітництва України з іншими державами та міжнародними союзами;

— призначає або вносить до Верховної Ради України подання на призначення керівників силових відомств, призначає на посади та звільняє з посад вище коман-

дування Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів; присвоює вищі військові звання, спеціальні звання і класні чини;

— очолює Раду національної безпеки і оборони України;

— приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з визначенням участі в здійсненні пов'язаних із цим заходів Збройних Сил України та інших військових формувань з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою;

— уживає заходів щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих формувань, а також будь-яких спроб використання Збройних Сил України та інших військових формувань, правоохоронних органів для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного устрою, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності;

— приймає рішення — з внесенням їх на схвалення Верховною Радою України — про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави, у тому числі для участі в міжнародних миротворчих операціях, та про допуск підрозділів Збройних Сил України інших держав на територію України;

— вносить до Верховної Ради пропозиції про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України;

— приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності з внесенням рішення на затвердження Верховною Радою.

Рада національної безпеки і оборони України відповідно до ст. 34 Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України" [5], а також ст. 9 Закону України "Про основи національної безпеки України" [6] є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України

Відповідно до Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України" до її компетенції (ст. 4) віднесено розробку і подання Президентові пропозицій щодо здійснення його повноважень з керівництва в цій сфері та забезпечення прийняття рішень за такими напрямами [5]:

— стратегічні національні інтереси України, концептуальні підходи та напрями забезпечення національної безпеки і оборони;

— удосконалення системи забезпечення національної безпеки і оборони, утворення, реорганізації та ліквідації органів виконавчої влади;

— розроблення проектів державних програм, доктрин, концепцій, стратегій, законів України, указів Президента України та інших нормативних актів і документів;

— матеріальне, фінансове, кадрове, організаційне та інше забезпечення заходів відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз;

— доручення, пов'язані з вивченням питань та проведенням досліджень;

— здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, уведених в дію указами Президента України;

— аналіз стану і тенденцій розвитку подій, що відбуваються в Україні й у світі, визначення потенційних та реальних загроз національним інтересам держави;

— здійснення поточного контролю за діяльністю органів виконавчої влади;

— залучення до аналізу інформації посадових осіб і фахівців;

— ініціація розроблення нормативних актів та документів, узагальнення практики їх застосування та результатів перевірок їх виконання;

— координація та контроль діяльності органів виконавчої влади щодо відбиття збройної агресії, організації захисту населення.

Сфера компетенції Ради національної безпеки і оборони України поширюється практично на всі аспекти життєдіяльності суспільства та, відповідно, — на державні органи, що її забезпечують, у тому числі й правоохоронні. Водночас порядок утворення та функціонування Ради національної безпеки і оборони України зумовлює визначальний вплив на її діяльність і рішення з боку Президента України.

Для здійснення своїх контролюючих функцій Президент України може створювати необхідні дорадчі, консультативні та інші допоміжні органи та служби (п. 28 ст. 106 Конституції). Таким органом, наприклад, є Адміністрація Президента України. У своїй структурі Адміністрація Президента України має Головний департамент з питань національної безпеки та оборони і організує контроль за виконанням законів, указів, розпоряджень, а також доручень Президента органами виконавчої влади та їх посадовими особами.

Окремої уваги заслуговують питання про форми, за якими здійснюється президентський контроль за діяльністю сектору безпеки і оборони України. У цьому разі слід звернутися до Положення про здійснення контролю Президента України за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань, затвердженого Указом Президента України від 14 лютого 2015 року № 84/2015 [7]. Відповідно до нього існує дві форми президентського контролю: інспектування і перевірка.

У цьому Положенні зазначено, що інспектування — це всебічне вивчення стану об'єкта контролю, його структурних підрозділів.

Під перевіркою слід розуміти вивчення окремих питань діяльності об'єкта контролю, його структурних підрозділів.

Контроль здійснюється згідно з планами контролю за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань, що затверджуються Президентом України. Метою контролю є визначення здатності об'єкта контролю, його структурних підрозділів виконувати завдання за призначенням та відповідності їх діяльності Конституції України, законам України, актам Президента України та Кабінету Міністрів України, рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію указами Президента України. Контролю підлягає діяльність: Збройних Сил України; Національної гвардії України; Державної прикордонної служби України; Дер-

жавної спеціальної служби транспорту; Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; Управління державної охорони України.

Відповідно контроль за діяльністю Служби безпеки України та Служби зовнішньої розвідки України здійснюється відповідно до Законів України "Про Службу безпеки України", "Про Службу зовнішньої розвідки України", "Про розвідувальні органи України" та "Про контррозвідувальну діяльність".

Об'єктами контролю є:

— Генеральний штаб Збройних Сил України, його структурні підрозділи та підпорядковані йому органи військового управління, війська (сили), установи;

— командування і штаби видів Збройних Сил України та підпорядковані їм війська (сили), установи;

— командування і штаби оперативних командувань (територіальних управлінь) та підпорядковані їм війська, військові комісаріати, установи;

— Головне управління Національної гвардії України, оперативно-територіальні об'єднання, з'єднання, військові частини і підрозділи, вищі навчальні заклади, навчальні військові частини (центри), бази, установи та заклади, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України;

— Адміністрація Державної прикордонної служби України та її територіальні органи, Морська охорона та органи охорони державного кордону, органи забезпечення Адміністрації Державної прикордонної служби України;

— Адміністрація Державної спеціальної служби транспорту Міністерства інфраструктури України і об'єднані загони, загони, окремі загони, підрозділи охорони, органи забезпечення, навчальний центр, заклади, підприємства та установи, що входять до її складу;

— Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захист інформації України, її територіальні органи, територіальні підрозділи, заклади і установи;

— Управління державної охорони України та підпорядковані йому підрозділи, відділи і установи.

Ключовим у здійсненні керівництва Президента України в секторі безпеки і оборони є механізм зворотного зв'язку, реалізований через Інспекцію з питань контролю за діяльністю військових формувань, створену у складі Головного департаменту з питань національної безпеки та оборони Адміністрації Президента України (далі — Інспекція).

Отже, визначено, що Інспекція відповідно до покладених на неї завдань вивчає:

— стан бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України до виконання завдань за призначенням;

— стан здійснення Міністерством оборони України військово-політичного та адміністративного керівництва Збройними Силами України, забезпечення їх функціонування і життєдіяльності;

— стан готовності Державної спеціальної служби транспорту до виконання завдань в особливий період, а також до вирішення інших завдань у сфері оборони, пов'язаних із використанням об'єктів національної транспортної системи України;

— стан виконання Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України завдань, пов'язаних з участю в обороні держави;

— стан здійснення Управлінням державної охорони України охорони органів державної влади України та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона, а також готовність цього державного правоохоронного органу спеціального призначення до участі у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом;

— стан озброєння і військової техніки та діяльність військових формувань з утилізації надлишкового військового майна і боєприпасів;

— стан забезпеченості військових формувань матеріально-технічними засобами в мирний час і на особливий період, їх наявність, утримання, збереження, ешелонування та оновлення;

— стан медичного забезпечення, організацію лікувально-профілактичних, санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів у військових формуваннях;

— стан реалізації військової кадрової політики у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, забезпечення розвитку військової освіти і науки;

— стан виконання програм реформування і розвитку Збройних Сил України, інших військових формувань;

— питання щодо додержання вимог Конституції та законів України стосовно соціального захисту, забезпечення реалізації прав і свобод громадян, які перебувають на військовій службі у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, а також стан забезпечення військової дисципліни і правопорядку у Збройних Силах України, інших військових формуваннях.

Отже, інспектування має більш глобальний і узагальнюючий характер, водночас як перевірка — більш спеціальний. Зазначимо, що за результатами інспектування/перевірки об'єкт контролю — сектор безпеки і оборони — може бути оцінений як:

1) спроможний виконувати покладені завдання, якщо орган військового управління виконує функції управління за призначенням, підпорядковані йому органи (підрозділи) готові до виконання бойових завдань (завдань за призначенням);

2) обмежено спроможний виконувати покладені завдання, якщо орган військового управління не у повному обсязі виконує функції управління щодо виконання бойових завдань (завдань за призначенням);

3) неспроможний виконувати покладені завдання, якщо орган військового управління не виконує функції управління за призначенням або підпорядковані йому органи (підрозділи) не готові до виконання бойових завдань (завдань за призначенням) [7].

За результатами здійснення цих форм президентського контролю готуються висновки для доповіді Президентові України. Крім того, на практиці поширюється така оперативна форма президентського контролю, як виклик або запрошення для співбесіди щодо надання інформації з існуючих проблем або стислого звіту про заходи, що вжиті посадовими особами сектору безпеки і оборони.

Однак на практиці існують кілька безпосередньо не передбачених Конституцією органів, які створені Президентом України та справляють значний вплив на діяльність правоохоронних органів.

Оскільки статус та функції Адміністрації Президента України регламентуються винятково указами Президента України, то цей орган не звітує і не відповідає перед іншими владними інституціями та громадськістю України.

Також відповідно до Указу Президента України "Про повноваження та гарантії здійснення постійного контролю за діяльністю Служби безпеки України" від 18 травня 2007 р. Служба безпеки України регулярно інформує главу держави та членів Ради національної безпеки і оборони України з основних питань своєї оперативно-службової, оперативно-розшукової, розвідувальної, контррозвідувальної, службово-бойової діяльності, про випадки порушення законодавства, а також на вимогу членів Ради національної безпеки і оборони України подає інші необхідні відомості. Глава держави, крім іншого, визначає порядок контролю за адміністративно-господарською і фінансовою діяльністю Служби безпеки України. Наголошено, що Голова Служби безпеки України щорічно подає Президентові України письмовий звіт про діяльність Служби безпеки України [8].

Одним із дієвих організаційно-правових механізмів президентського контролю над Службою безпеки України є інститут Уповноваженого з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України при Президентові України, до повноважень якого віднесено здійснення контролю за дотриманням конституційних прав громадян і законодавства в оперативно-розшуковій діяльності Служби безпеки України, а також за відповідністю виданих нею нормативно-правових актів законам України; розглядає за дорученням Президента України звернення громадян щодо порушення їх конституційних прав і свобод, інших порушень у діяльності Служби безпеки України, а також зауваження і пропозиції щодо її діяльності; розглядає інформацію з основних питань діяльності Служби безпеки України, випадки порушення законодавства та вносить за результатами розгляду в установленому порядку відповідні пропозиції; одержує в разі потреби від міністерств, інших центральних органів виконавчої влади експертні оцінки з окремих питань; розробляє та подає Президентові України пропозиції щодо здійснення заходів, спрямованих на забезпечення додержання конституційних прав громадян і вимог законодавства в оперативно-розшуковій, контррозвідувальній діяльності та діяльності у сфері охорони державної таємниці органів і підрозділів Служби безпеки України; готує та подає Президентові України доповіді про результати своєї роботи; надає Службі безпеки України рекомендації, узагальнення, довідки про нормотворчу роботу і забезпечення законності в оперативно-службовій діяльності; бере участь у попередньому розгляді пропозицій щодо утворення, ліквідації та реорганізації органів і підрозділів Служби безпеки України, проектів актів Президента України з питань діяльності Служби безпеки України та подань про призначення Президентом України на посади та звільнення з посад посадових осіб зазначених органів і підрозділів; виконує за дорученням Президента України інші функції з метою забезпечення постійного контролю Президента України за діяльністю Служби безпеки України [9].

Досить цікавим, на нашу думку, є пропозиція М.В.Сіцінської, яка запропонувала у своїй монографії проект Положення про Уповноваженого Президента України з питань контролю за діяльністю структур сектору безпеки і оборони. У цьому положенні Уповноважений Президента України з питань контролю за діяльністю структур сектору безпеки і оборони має право:

— брати у встановленому порядку участь в опрацюванні проектів законів, актів Президента України з питань контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони щодо дотримання ними принципів верховенства права та законності, поваги до прав і свобод людини і громадянина, позапартійності й деполітизації, підзвітності та прозорості професійної діяльності;

— вивчати та аналізувати положення, накази, розпорядження, вказівки, інструкції, видані профільними і загальної компетенції органами державної влади, які безпосередньо залучаються до виконання завдань щодо захисту національних інтересів у безпековій та оборонній сферах з метою визначення їх відповідності Конституції і законам України;

— розвивати цивільно-військові відносини в суспільстві, у тому числі за рахунок приведення у відповідність із стандартами держав Європейського Союзу співвідношення цивільного та військового персоналу в органах сектору безпеки і оборони;

— взаємодіяти з організаціями, у тому числі міжнародними, з питань демократичного контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони;

— відвідувати в установленому порядку військові частини (містечка), спеціальні установи, військові та правоохоронні навчальні заклади, науково-дослідні установи та інші заклади, які мають відношення до структур сектору безпеки і оборони, опитувати персонал, який там проходить службу, та отримувати інформацію про умови їх служби;

— перевіряти факти порушень конституційних прав і свобод громадян, інших порушень у діяльності сектору безпеки і оборони України та фактів порушення соціальних і правових гарантій військовослужбовців та правоохоронців, про які терміново слід доповідати Президентові України;

— розглядати за вказівкою Президента України звернення щодо порушення конституційних прав і свобод громадян на дії безпекового і оборонного сектору, інших порушень в діяльності органів сектору безпеки і оборони України;

— перевіряти факти перешкоджання вищими посадовими особами (політичними діячами) законним діям співробітників органів безпеки і оборони під час виконання ними службових обов'язків;

— отримувати в разі потреби від міністерств, інших центральних органів виконавчої влади експертні оцінки з окремих наглядово-спостережних питань щодо діяльності сектору безпеки і оборони;

— проводити в разі потреби з відома керівництва органів безпеки і оборони або її регіональних органів співбесіди з персоналом силових структур;

— брати участь у роботі громадських експертних рад при державних органах, що діють у безпековій та оборонній сфері;

— залучати інститути громадянського суспільства до вироблення та реалізації політики національної безпеки, а також до оцінювання її ефективності;

— інформувати суспільство про діяльність органів державної влади у сфері безпеки і оборони;

— подавати Президентові України доповіді та висновки про результати своєї діяльності.

Для надання консультативної допомоги Уповноваженому Президента України з питань контролю за діяльністю структур сектору безпеки і оборони може створюватися в установленому порядку громадська консультативна рада на правах робочої групи Адміністрації Президента України [12].

Згідно із Законом України "Про розвідувальні органи України" від 22 березня 2001 р. Президент України контролює та координує їхню діяльність через Раду національної безпеки і оборони України, визначає порядок координації їхньої діяльності в особливий період. Розвідувальні органи доповідають Президентові України, звітують перед ним з питань та в порядку, що визначаються главою держави [9].

Крім того, Президентом України здійснюється контроль за діяльністю Державної прикордонної служби України. При цьому законодавчо закріплено, що Голова Державної прикордонної служби України систематично інформує Президента України та Раду національної безпеки і оборони України з основних питань своєї діяльності, а також щороку подає главі держави письмовий звіт про діяльність служби. Зазначимо, що Указом Президента України № 726/2012 "Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади" від 24 грудня 2012 р. визначено, що центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України, зокрема через Міністра внутрішніх справ України, який координує свою діяльність з Адміністрацією Державної прикордонної служби України [10].

Сьогодні президентський контроль можна визначити не тільки як діяльність самого Президента України, а і його структурних підрозділів Адміністрації Президента України, зокрема щодо перевірки стану виконання органами виконавчої влади актів та доручень Президента України, спрямовану на виявлення різноманітних відхилень (правопорушень, управлінських помилок тощо) в організації державного військового управління та прийняття на цих підставах необхідних управлінських рішень щодо усунення і попередження таких порушень у майбутньому.

Цей напрям щодо залучення структурних підрозділів Адміністрації Президента України дає змогу виокремити низку специфічних рис, притаманних президентському контролю.

Отже, Адміністрація Президента України має право здійснювати контроль від імені Президента України, що має підтвердження в нормативно-правовій базі. Зокрема, відповідно до підп. 15 п. 4 Положення про Адміністрацію Президента України від 2 квітня 2010 р. Адміністрація Президента України забезпечує контроль за виконанням указів, розпоряджень, доручень Президента України. Задля досягнення цієї мети в Адміністрації Президента України створено Головний департамент з питань національної безпеки та оборони.

Так, відповідно до п. 3 Положення про Адміністрацію Президента України до них належать:

1) постановка на контроль, визначення форм і методів контролю;

2) власне контроль стану виконання актів, доручень;

3) інформування Президента про хід виконання актів, доручень та надання пропозицій щодо здійснення подальшого контролю за їх реалізацією;

4) зняття з контролю завдань, визначених актами, дорученнями [11].

Однак, на нашу думку, у цьому Положенні відсутній дуже важливий напрям, а саме: інформування громадян про результати контролю стану виконання актів, доручень Президента України.

До функцій Адміністрації Президента України, серед іншого, віднесені: підготовка для Президента України пропозицій щодо забезпечення національної безпеки та оборони держави, законності і правопорядку; забезпечення відносин Президента України з правоохоронними та іншими державними органами; опрацювання подань щодо призначення на посади та звільнення з посад керівників структур сектору безпеки і оборони; внесення пропозицій з питань присвоєння вищих військових звань та інших вищих спеціальних звань і класних чинів [11].

Названі функції надають Адміністрації Президента України та її структурному підрозділу Головному департаменту з питань національної безпеки та оборони реальні потужні важелі впливу на сектор безпеки і оборони, що об'єктивно сприяє повній залежності їх керівництва від Адміністрації Президента України.

Крім того, за логікою цього Положення та контрольної діяльності взагалі керівництво сектору безпеки і оборони, щодо яких результати перевірок будуть незадовільними, заслуговуватиме відставки, а певні напрями діяльності, що доведуть свою проблемність, будуть реформовані, а сам глава держави матиме об'єктивну картину стану реалізації своїх актів і доручень.

Отже, президентський контроль, що здійснюється допоміжними органами при Президентові України, виконує насамперед "сигнальну" функцію, що дає можливість інформувати главу держави про реальний стан справ у державі.

З огляду на викладене вище можна вважати, що сьогодні сформовано організаційно-правові механізми здійснення президентського контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони. Однак досвід держав-членів НАТО підтверджує необхідність більш чіткого відокремлення функцій політичного і адміністративного управління структурами сектору безпеки і оборони від суто професійного, військового керування їхньою діяльністю.

Водночас необхідно зазначити, що саме забезпечення прозорості процедур державного військового управління є необхідною умовою побудови демократичної правової держави і запорукою ефективності президентського контролю за діяльністю структур сектору безпеки і оборони.

ВИСНОВКИ

З огляду на викладене вище можна вважати, що президентський контроль над сектором безпеки і оборони України — це організаційно-правовий механізм

контрольної діяльності в безпековому та оборонному секторі держави, що має більшість контрольно-наглядових функцій за всіма органами сектору безпеки і оборони та включає систему заходів що вживаються з боку Президента України з метою дотримання ними принципів верховенства права та законності, поваги до прав і свобод людини і громадянина, гармонізації цивільно-військових відносин у суспільстві.

Перспективою подальших розвідок цієї проблематики є, на наш погляд, дослідження теоретичних аспектів системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

Література:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 верес. 2015 р. "Про Воєнну доктрину України" [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443.

2. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http//zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр

3. Енциклопедичний словник з державного управління / [уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.]; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2010. — 820 с.

4. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19 черв. 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/975-15

5. Про Раду національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс]: Закон України від 5 берез. 1998 р. № 183/98-ВР. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр

6. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 черв. 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15

7. Положення про здійснення контролю Президента України за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань, Указ Президента України "Про посилення контролю за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань" від 14 лютого 2015 року № 84/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/84/2015

8. Про повноваження та гарантії здійснення постійного контролю за діяльністю Служби безпеки України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 18 трав. 2007 р. № 427/2007. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/427/2007

9. Про розвідувальні органи України [Електронний ресурс]: Закон України від 22 берез. 2001 р. № 2331-III. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2331-14

10. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 24 груд. 2012 р. № 726/2012. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/726/2012

11. Про Положення про Адміністрацію Президента України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 2 квіт. 2010 р. № 504/201, редакція від 05 лип. 2016 р. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/2010

12. Сіцінська М.В. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України: монографія / М.В. Сіцінська. — К.: НАДУ, 2014. — 364 с.

References:

1. About the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine (2015), The Decree of the President of Ukraine "About the Military Doctrine of Ukraine", available at: http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443 (Accessed 16 November 2017).

2. The Constitution of Ukraine (1996), available at: http//zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр (Accessed 16 November 2017).

3. Kovbasiuk, Y.V. Troshchinsky, V.P. Surmin, J.P. (2010), [Encyclopedic Dictionary of the government], Kyiv, Ukraine.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The law of Ukraine "On democratic civilian control over the Military organization and law enforcement agencies of the state", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/975-15 (Accessed 16 November 2017).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The law of Ukraine "About the National Security and Defense Council of Ukraine", available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр (Accessed 16 November 2017).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The law of Ukraine "About the fundamentals of national security of Ukraine", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15 (Accessed 16 November 2017).

7. The Decree of the President of Ukraine (2015), "On strengthening control over the activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/84/2015 (Accessed 17 November 2017).

8. The Decree of the President of Ukraine (2007), "On the powers and guarantees of constant control over the activities of the Security Service of Ukraine", available at: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/427/2007 (Accessed 17 November 2017).

9. The Decree of the President of Ukraine (2001), "On Intelligence Authorities of Ukraine", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2331-14 (Accessed 17 November 2017).

10. The Decree of the President of Ukraine (2012), "On some measures to optimize the system of central executive authorities", available at: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/726/2012 (Accessed 17 November 2017).

11. The Decree of the President of Ukraine (2016), "About the Provision on the Administration of the President of Ukraine", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/2010 (Accessed 17 November 2017).

12. Sitsinska, M.V. (2014), "Democratic civilian control over the security and defense sector of Ukraine" [monohrafiia], NADU, Kiev, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2017 р.

УДК 35:340.132(477)

В. М. Андреєв,
аспірант кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕЛЕКЦІЇ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

V. Andreyev,
postgraduate student of the Department of Public Administration,
Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

PROBLEMS OF REALIZATION OF SELECTION OF PUBLIC WORKERS IN UKRAINE: METHODOLOGICAL ANALYSIS

У статті аналізуються сучасні підходи до проблем селекції кадрів публічної служби. Автором доведено, що нині термін "селекція кадрів публічної служби" у науковій літературі не застосовується, науковцями розглядаються поняття "відбір кадрів", "залучення персоналу", "підбір кадрів". У зв'язку з цим обгрунтовано поняття селекція публічних службовців. У статті проаналізовані та систематизовані проблеми відбору кадрів на державну службу. У результаті аналізу наукової літератури було виокремлено проблеми селекції публічних службовців в Україні.

The article analyzed modern approaches to the problems of selection of personnel of public service. The author proved that currently the term "selection of public service personnel" is not used in the scientific literature, the concept of "selection of personnel", "attracting of personnel", "selection of personnel" is considered by scientists. In this connection, the concept of selection of public servants is substantiated. The article analyzes and systematizes the problems of selection of personnel for the civil service. Based on the analysis of scientific literature, the author outlines the problems of selection of public servants in Ukraine.

Ключові слова: публічна служба, державна служба, публічний службовець, відбір кадрів, залучення персоналу, селекція кадрів, проблеми відбору кадрів, проблеми селекції кадрів на публічній службі.

Key words: public service, civil service, public servant, personnel selection, personnel recruitment, selection of personnel, problems of selection of personnel, problems of selection of personnel in public service.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ \У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важливою проблемою на сучасному етапі державотворення є забезпечення органів влади професійними кадрами, які б вирішували нагальні потреби, що ставить перед ними держава та суспільство. Від державноуправлінських рішень службовців залежатиме якість системи публічного управління, реалізація сучасних реформ, розвиток України.

Слід констатувати, що на сьогодні прийнято та реалізовано нову редакцію Закону України "Про державну службу". Зазначений закон вводить інноваційні поняття та процедури оновлення державних службовців. Водночас ефективності та результативності від запровадження цих процедур та механізмів поки ще не має.

На сьогодні виникла проблема у забезпеченні системи публічного управління службовцями нової генерації, які б мали інноваційне мислення, могли прогнозувати результати управлінських рішень, вирішували нагальні проблеми українського суспільства з урахуванням світових глобалізаційних тенденцій, євроінтеграційних процесів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ \І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблеми відбору, кар'єрного зростання, мотиваційних стимулів розглядаються багатьма вченими.

Так, проблеми відбору аналізують у свої наукових дослідженнях В. Бакуменко [1], В. Дятлов [9], М. Івашов [1], А. Кібанов [3], В. Куценко [1], В. Лозниця [4], А. Мельник [5], Ю. Одегов [6], Ю. Розенбаум [8], В. Травін [9], А. Трошан [10], А. Турчинов [11—12], А. Чер-

касов [14], В. Чугуєвський [15], С. Шекшня [16]. Зазначені автори розглядають поняття "відбір кадрів", "залучення персоналу", "добір кадрів", "професійний відбір персоналу", у тому числі "проблеми професійного добору державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування", критерії відбору державних службовців, систему оцінювання кандидатів на посади тощо. Зокрема А. Турчинов виділяє такі критерії відбору: формальні, соціальні та професійно-кваліфікаційні), методи та методики, за допомогою яких здійснюється відбір на державну службу.

Водночас, у наукових доробках не розглядаються підходи до поняття селекція державних (публічних) службовців, критерії селекції службовців, проблеми селекції службовців.

Визначення проблемного поля є важливим етапом дослідження будь-якого феномену, процесу, механізмів. Тому ми аналізуємо та систематизуємо проблемне поле селекції кадрів публічної служби.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є системний аналіз підходів до визначення проблем реалізації селекції публічних службовців.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У дослідженні ми будемо використовувати поняття селекція як системи механізмів, методів, які формують інноваційні кадри, удосконалюють кадровий склад. Селекція персоналу в системі публічної служби — це кадрова технологія, яка здійснює професійний відбір фахівців із застосуванням спектру методів, методик та механізмів з метою формування ефективного кадрового потенціалу системи публічного управління або удосконалення існуючого кадрового складу публічного управління.

Тепер перейдемо до аналізу наукових підходів до проблеми селекції публічних службовців в Україні.

Нині вченими не застосовується поняття селекція публічних (або державних) службовців. Тому проаналізуємо підходи до виокремлення проблем відбору та залучення персоналу на державну службу.

На думку А. Черкасової, відбір та добір кадрів як кадрова технологія є неефективною, оскільки найбільшу кількість часу займає етап прийому та розгляду заяв і документів кадровими службами. Прискорення та покращення етапу прийому документів пропонується шляхом застосування спеціального комп'ютерного забезпечення для виділення найбільш важливих якісних критеріїв до претендентів та процедури фільтрації за цими критеріями [14].

Слід зазначити, що плинність кадрів є наслідком неправильного та нераціонального відбору кадрів. До основних причин відбору кадрів слід віднести наступні:

1. Стихійний відбір. Полягає у фактичному переборі кандидатів. У підсумку зміна кількох працівників на одній посаді протягом одного-двох років розглядається як цілком нормальне явище.

2. Відсутність єдиних стандартів підбору. У цьому випадку беруться працівники під конкретну вакансію, без оцінки того, наскільки вони в цілому відповідають цілям, завданням і культурі системі публічної служби. У результаті — персонал ї є досить строкатою масою, яка суперечливо реагує на одні й ті ж події, як внутрішнього життя, так і змін зовнішньої кон'юнктури.

3. Відбір виключно з урахуванням побажань керівника без урахування особливостей корпоративної культури або відбір виключно з урахуванням культури організації, без урахування особливостей конкретного керівника.

4. Несерйозне ставлення до прийому нових співробітників може проявлятися на різних рівнях. Приклад — профанація підбору керівником підрозділу (можливі різні прояви, від готовності взяти майже будь-якого кандидата, до надмірно завищених вимог, або — домінування "непрофільних" вимог — наприклад, особливості зовнішнього вигляду найпріоритетніших професійних якостей тощо).

5. Незбалансований процес прийняття рішень щодо кандидата. Виражається в невідпрацьованій схеми прийняття рішення — наприклад, коли на одну й ту ж позицію різних кандидатів дивляться різні керівники, причому іноді — один, а іноді — поетапно троє. Сюди ж можна віднести надмірну тривалість прийняття рішення — прийняття підсумкового рішення по кандидату протягом двох і більше тижнів, що недоцільно для більшості позицій.

6. Недопрацьована система оцінки професійного рівня кандидатів. Завищена або занижена планка підбору (або — в цілому по організації, або — в окремих підрозділах).

7. Недостатнє інформування реально розглянутого кандидата щодо ключових моментів життєдіяльності організації, особливостей її культури і традицій, а також щодо особливостей діяльності передбачуваного підрозділами і особливостей його професійних обов'язків, фінансових та інших мотиваційних схем тощо [6; 8—9].

Добір персоналу фахівців розглядають як процес оцінки професійних якостей кола претендентів, визначення придатності кожного з них для роботи на певних посадах [5, с. 150]. Недосконалість конкурсу як механізму добору персоналу на державну службу, перш за все, полягає в тому, що у більшості випадків процедура його проведення значно відрізняється від базових засад професійного набору персоналу. Серед членів конкурсної комісії немає ні психологів, ні спеціалістів з набору персоналу. Основною методикою проведення професійного відбору на державну службу є іспит кандидатів, який дозволяє виявити лише знання законодавства України. Але загальна компетенція державного службовця визначається також його особистими психологічними, моральними якостями та інтелектуальними здібностями [14].

Значний вплив на процес добору на державну службу має монополізація керівництвом даної процедури, що виявляється у суб'єктивній оцінці ділових і моральних якостей працівників та збільшенні випадків корупції під час проведення відбору. Можливим варіантом вирішення цього недоліку, на думку І. Мельника, є запрошення представників територіальних органів Головдержслужби України при проведенні конкурсів, оскільки це дасть

Критерії	Показники	Методи
Загальні обов'язки державних службовців	дотримання Конституції України	Кількісні та якісні методи аналізу професійної поведінки державних службовців (кількість порушень, доган, нагород, скарг і т. ін.)
	реалізації законів та підзаконних нормативно-правових актів, а саме: чітке дотримання процедур; відсутність дій, що кваліфікуються як корупційні; відсутність скарг щодо бездіяльності державних службовців	
	забезпечення ефективної роботи та сумлінне виконання завдань і функцій державних органів своєчасне і точне виконання рішень державних органів та посадових осіб, зокрема вміння застосовувати у роботі методи тайм-менеджменту	
	дотримання норм корпоративної культури, професійної моралі та етики	
Конкретні службові обов'язки державних службовців	визначаються на основі типових кваліфікаційних характеристик і відображаються в посадових положеннях та інструкціях за такою структурно-логічною схемою	Застосовується бальна система оцінки від 0 до 100 балів
	предметно-функціональний компонент професійно-службової діяльності	
	комунікативний	
	управлінський	
	аналітичний	
	когнітивний	
Професійно важливі якості та здібності особистості	емоційно-вольова стійкість	Відповідні психологічні тести
	професійна надійність	
	професійна мобільність	
Виконання плану професійного розвитку	участь у роботі навчальних, практичних, наукових семінарів, програм, конференцій, тренінгів, форумів і т. ін.	Застосовується бальна система оцінки від 0 до 100 балів
	підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації	
	інші види робіт щодо планування кар'єри	

Рис. 1. Критерії, показники та методи оцінювання публічних службовців в Україні

Джерело: [13].

можливість зменшити суб'єктивність оцінювання кандидатів, і прийняття рішення щодо зарахування на державну службу з боку керівника державного органу та збільшити прозорість процедури проведення конкурсу. Також І. Мельник вважає, що функції добору претендентів на державну службу мають зосереджуватись в спеціально уповноваженому державному органі, до якого можуть входити професійні експерти, психологи, працівники кадрових служб тощо [5, с. 154].

Важливою проблемою відбору (селекції) кадрів державної служби є визначення основних джерел надходження кандидатів. Цей процес включає детальний аналіз методів проведення рекламної кампанії вакантних місць (посад), способів використання консультантів з найму і відбору кадрів, методу набору кадрів з навчальних закладів.

Крім того, потребує нормативного врегулювання проблема вибору методик набору кадрів — процеси вибору методик відсіювання кандидатів, співбесіди і тестування, одержання рекомендаційних листів і пропозицій роботи [2, с. 8].

Інші науковці з метою здійснення об'єктивного оцінювання кадрів під час прийому, пропонують створити незалежний Центр оцінювання державних службовців, до складу якого пропонують залучати провідних вчених з науки державного управління, відомих громадських та політичних діячів. Оцінювання, у такому випадку, має здійснюватися анонімно і тільки у підсумку, особа, яка оцінюється, може отримати висновок [7].

На думку А. Мельник, бажана результативність процесу добору персоналу — добір кандидатів, які в разі прийняття їх на роботу будуть працювати успішніше від інших, — досягається в результаті проведення об'єктивної оцінки якостей кандидатів на посади. Основними передумовами цієї оцінки є такі: забезпечення достовірності й надійності інструментів добору та формування чітких визначених критеріїв оцінки якостей претендентів [5, с. 166]. Загалом добір персоналу — це процес оцінки професійних якостей кола претендентів, визначення придатності кожного з них для роботи на певних посадах. В Україні, як і в інших країнах, цей процес є одним із найбільш складних у роботі з кадрами. Без створення об'єктивної системи добору кадрів (що є серйозною проблемою в системі державної служби України) значно ускладнюється можливість припливу до неї найбільш компетентних і кваліфікованих спеціалістів.

З огляду на реальний стан справ, характеру суспільно-політичних процесів і завдань державотворення в Україні, політика кадрового добору державних службовців, повинна базуватися на принципі системності й належного наукового забезпечення.

На сьогодні загальна схема добору нових працівників є фактично універсальною для всіх виконавчих органів державної влади. Законодавством України передбачено конкурсний відбір, але в законі, як і в інших нормативних документах, не наведено перелік інструментарних засобів, за допомогою яких він здійснюється.

Недотримання процедур відбору на державну службу призводить до зниження професіоналізму і компетентності державних службовців, неоднорідності кад-

рового складу. Як свідчить практика, це, у свою чергу, призводить до невміння працівниками самостійно приймати рішення, застосовувати прийоми наукового прогнозування, вирішення конфліктів. Державні службовці не можуть піднятися до рівня перспективного бачення проблем, їм не вистачає знань технологій державного управління.

Пошук нових кадрів повинен мати характер ретельно спланованої компанії, метою якої є проведення конкурсу серед максимально можливого числа кваліфікованих і зацікавлених претендентів. При доборі управлінських кадрів слід враховувати вироблені практикою менеджменту підходи щодо визначення вимог до кандидатів [10].

Крім того, важливою проблемою, яка потребує негайного вирішення, є встановлення індикаторів оцінювання професійних, ділових та особистісних якостей кандидатів на посаду, а також діючих службовців.

На думку С. Хаджирадевої, можна виділити такі критерії оцінювання кандидатів на посади та державних службовців: загальні обов'язки службовців, конкретні службові обов'язки державних службовців, професійно-важливі якості та здібності особистості, виконання плану професійного розвитку (рис. 1) [13]. Водночас нині відсутні механізми оцінювання відповідно до вказаних критеріїв.

На підставі проведеного аналізу наукової літератури з проблематики до основних завдань селекції публічних службовців слід віднести:

1) створення ефективного механізму підбору кадрів для держслужби;

2) забезпечення належного зростання держслужбовців на підставі їх професійних заслуг і ділових якостей;

3) створення системи неперервної освіти, здійснення управління розвитком професійних якостей;

4) забезпечення оновлення і планової ротації кадрового складу держслужби;

5) дотримання об'єктивності в оцінці результатів усіх конкурсних процедур;

6) розробка системи винагород і кар'єрного росту.

Водночас поняття "селекція кадрів", "селекція публічних службовців" у чинному законодавстві відсутня. Через з'ясування поняття "селекція публічних службовців" можливо розвивати сучасні кадри системи публічної служби.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що до основних проблем селекції кадрів системи публічної служби слід віднести наступні:

відсутність нормативно-правового врегулювання системи селекції публічних службовців;

відсутність єдиних стандартів підбору та відбору кадрів на публічну службу, зокрема, конкурс лише частково виконує функцію відбору кадрів;

необ'єктивність проведення конкурсів та інших механізмів відбору кадрів на посади публічної служби, політична заангажованість конкурсів;

відсутність дієвих та ефективних методів залучення та відбору кадрів публічної служби, адже лише тестуванням, ситуаційними завданнями та співбесідою не можливо вирішити питання підбору професійних кадрів;

відсутні чіткі вимоги до кандидатів на посади публічної служби і індикатори вимірювання певних якостей службовців;

відбір кадрів повинен мати часові межі, а не розтягуватися у часі;

відсутні об'єктивні критерії вимірювання ділових, професійних та особистісних якостей публічного службовця;

відсутні мотиваційні стимули щодо постійного самовдосконалення службовцем.

Нині існує потреба у створення незалежного центру оцінювання кандидатів на посади публічної служби, що забезпечить об'єктивність та неупередженість відбору кадрів. Крім того, цю функцію можна делегувати приватним організаціям, які займаються підбором та розвитком кадрів.

У перспективі подальших розвідок передбачається проаналізувати закордонний досвід вирішення проблем селекції публічних службовців, виокремити критерії оцінювання під час проведення селекції публічних службовців.

Література:

1. Бакуменко В. Системно-аналітичні засади вдосконалення професійного відбору, підготовки, використання праці фахівців державного управління / В. Бакуменко, М. Івашов, В. Куценко // Вісник УАДУ при Президентові України. — 1997. — № 2. — С. 28—33.

2. Кагановська Т.Є. Застосування кадрових технологій на державній службі: правова характеристика / Т. Кагановська //Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. "ПРАВО". — 2014. — Вип. № 17. — С. 7—11.

3. Кибанов А.Я. Основы управления персоналом: учебник / А.Я. Кибанов. — М., 2002. — 202 с.

4. Лозниця В.С. Психологія менеджменту: навч. посібник / В.С. Лозниця. — К.: Екс об, 2001. — 512 с.

5. Мельник А.Ф. Менеджмент державних установ і організацій / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Н.М. Кривокульська. — Т.: Економ. думка, 2006. — 320 с.

6. Одегов Ю.Г. Управління персоналом. Практикум: конкретні ситуації / Ю.Г. Одегов, Т.В. Ніконова. — М.: Видавництво "Іспит", 2003. — 192 с.

7. Пархоменко-Куцевіл О. Удосконалення механізму відбору кадрів державної служби: основні тенденції державної кадрової політики [Електронний ресурс] / О. Пархоменко-Куцевіл // Демократичне врядування: наук. вісн. — 2009. — Вип. 4. — Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/visnik4/fail/+Parhomenko.pdf

8. Розенбаум Ю.М. Формирование управленческих кадров: социально-правовые проблемы / Ю.М. Розенбаум. — М.: Наука, 1982. — 230 с.

9. Травин В.В. Профессиональный рост и планирование карьеры / В.В. Травин, В.А. Дятлов // Управление персоналом. — 1999. — № 8. — С. 62—67.

10. Трошан А.О. Використання новітніх технологій добору кадрів на державну службу / А.О. Трошан [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://intkonf.org/troshan-ao-vikoristannya-novitnih-tehnologiy-doboru-kadriv-na-derzhavnu-sluzhbu/

11. Турчинов А.И. Профессионализация и кадровая политика: проблемы развития теория и практики / А.И. Турчинов. — М.: Изд-во "Флинта", 1998. — 271 с.

12. Управление персоналом: учебник / Общ. ред. А.И. Турчинов. — М.: Издательство РАГС, 2002. — 488 с.

13. Хаджирадева С. Науково-практичний коментар щодо положень проекту "типового порядку оцінювання результатів службової діяльності державних службовців" / С. Хаджирадева [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-2/doc/3/05.pdf

14. Черкасова А. Аналіз технологій відбору працівників на службу в органи митної служби України та шляхи їх удосконалення [Електронний ресурс] / А. Черкасова. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2010_4/10casusu.pdf

15. Чугуєвський В.А. Проблеми профвідбору: соціально-психологічний аспект / В.А. Чугуєвський // Духовність як основа консолідації суспільства. Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі: Аналітичні розробки, пропозиції наук. та практ. працівників. — К.: НДІ "Проблеми людини", 1999. — С. 322—328.

16. Шекшня С.В. Управление персоналом современной организации: учебно-практическое пособие / С.В. Шекшня. — М.: ЗАО "БИЗНЕС-ШКОЛА "ИНТЕЛ-СИНТЕЗ", 1998. — 352 с.

References:

1. Bakumenko, V. (1997), "System-analytical bases of improvement of professional selection, preparation, use of labor of specialists of public administration", Visnyk UADU pry Prezydentovi Ukrainy, vol. 2, pp. 28—33.

2. Kahanovs'ka, T.Ye. (2014), "Application of personnel technologies in the civil service: legal characteristics", Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "PRAVO", vol. 17, pp. 7—11.

3. Kibanov, A.Ja. (2002), Osnovy upravlenija personalom [Fundamentals of Personnel Management], Moscow, Russia.

4. Loznytsia, V.S. (2001), Psykholohiia menedzhmentu [Psychology of management], Eks ob, Kyiv, Ukraine.

5. Mel'nyk, A.F. (2006), Menedzhment derzhavnykh ustanov i orhanizatsij [Management of state institutions and organizations], Ekonomichna dumka, Ternopil, Ukraine.

6. Odehov, Yu.H. (2003), Upravlinnia personalom. Praktykum: konkretni sytuatsii [Personnel management. Workshop: specific situations], Ispyt, Moscow, Russia.

7. Parkhomenko-Kutsevil, O. (2009), "Improvement of the mechanism of selection of civil service: main tendencies of the state personnel policy", Demokratychne vriaduvannia: naukovyj visnyk, vol. 4, available at: http://www.lvivacademy.com/visnik4/fail/+Parhomenko.pdf (Accessed 30 Nov 2017).

8. Rozenbaum, Ju.M. (1982), Formirovanie upravlencheskih kadrov: social'no-pravovye problemy [Formation of managerial personnel: social and legal problems], Nauka, Moscow, Russia.

9. Travin, V.V. (1999), "Professional growth and career planning", Upravlenie personalom, vol. 8, pp. 62—67.

10. Troshan, A.O. (2009), "The use of state-of-the-art personnel recruitment technology" available at: http://intkonf.org/troshan-ao-vikoristannya-novitnih-tehnologiy-doboru-kadriv-na-derzhavnu-sluzhbu/ (Accessed 30 Nov 2017).

11. Turchinov, A.I. (1998), Professionalizacija i kadrovaja politika: problemy razvitija teorija i praktiki [Professionalization and personnel policy: development problems theory and practice], Izd-vo "Flinta", Moscow, Russia.

12. Turchinov, A.I. (2002), Upravlenie personalom [Personnel Management], Izdatel'stvo RAGS, Moscow, Russia.

13. Khadzhyradeva, S. (2012), "Scientific and practical commentary on the provisions of the draft "standard procedure for evaluating the results of civil service activities"", available at: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-2/doc/3/05.pdf. (Accessed 30 Nov 2017).

14. Cherkasova, A. (2010), "Analysis of technologies for selecting employees for service in the customs services of Ukraine and ways to improve them", available at: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2010_4/10casusu.pdf (Accessed 30 Nov 2017).

15. Chuhuievs'kyj, V.A. (1999), "Problems of professional selection: the socio-psychological aspect", Dukhovnist' iak osnova konsolidatsii suspil'stva. Uriadu Ukrainy. Prezydentu, zakonodavchij, vykonavchij vladi: Analitychni rozrobky, propozytsii nauk. ta prakt. pratsivnykiv [Spirituality as the basis of the consolidation of society. Government of Ukraine. President, Legislative, Executive Power: Analytical Developments, Science Offers. and practice workers], NDI "Problemy liudyny", Kyiv, Ukraine, pp. 322—328.

16. Shekshnja, S.V. (1998), Upravlenie personalom sovremennoj organizacii [Personnel management of a modern organization], ZAO "BIZNES-ShKOLA "INTEL-SINTEZ", Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017 р.

www. dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 35.07-027.21:316.48

В. В. Образцова,
аспірант кафедри публічного управління та публічної служби
Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ

АНАЛІЗ СВІТОВИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ У ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

V. Obraztsova,
postgraduate student of the Department of Public Administration and Public Service,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv

ANALYSIS OF WORLD THEORETICAL APPROACHES TO CONFLICT RESOLUTION IN PUBLIC-MANAGEMENT RELATIONS

У статті досліджуються теоретичні підходи до визначення та розгляду конфліктів, а також їх врегулювання у сфері публічно-управлінських відносин. Особлива увага приділяється сучасним дослідженням цього соціального явища з точки зору теорії відносин "принципал — агент" у напрямі ефективної взаємодії суспільства як принципала та органів публічної влади як агента. Проблема врегулювання конфліктів розглядається з позицій таких вітчизняних та зарубіжних учених, як Г. Зіммеля, Р. Дарендорфа, Л. Козера, С.О. Телешуна, М.І. Пірен, В.А. Ребкала, О.А. Тертишної, С.М. Емельянова, А.В. Дмитриева, А.С Хохлова та ін. Виявлено, що врегулювання конфліктів у розрізі теорії відносин "принципал — агент" у процесах політичної реформації має базуватися на ефективній взаємодії суспільства та органів публічної влади, тобто принципала і агента.

The article analyzes the theoretical approaches to the definition and consideration of conflicts, as well as their settlement in the sphere of public-management relations. Particular attention is paid to modern research of this social phenomenon from the point of view of the "principal- agent" relationship theory in the direction of effective interaction of society as a principal and public authorities as an agent. The problem of conflict resolution is considered from the standpoint of such domestic and foreign scientists as G. Simmel, R. Darendorf, L. Kozer, S.O. Teleshun, M.I Piren, V.A. Rebkalo, O.A. Tertyshnaya, S.M. Emelyanov, A.V. Dmitriev, A.S. Khokhlov and others. It was revealed that the settlement of conflicts in the context of the theory of relations "principal-agent" in the processes of political reform should be based on the effective interaction of society and public authorities, that is, the principal and the agent.

Ключові слова: конфлікт, публічне управління, державна влада, врегулювання конфлікту, дослідження конфліктів, публічно-управлінські відносини, "принципал — агент".

Key words: conflict, public administration, state power, conflict resolution, conflict research, public-management relations, "principal-agent".

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Конфлікт супроводжує людство протягом всього часу його існування. Він розвивався разом з виникненням та поступом цивілізацій, виростаючи з сутичок племен та переростаючи у війни континентів. Це соціальне явище, все її життя.

Врегулювання конфліктів належить до найважливіших умов забезпечення соціально-політичної стабільності як на внутрішньодержавному рівні, так і в глобальному сенсі.

Проблема врегулювання конфліктів в публічно-управлінських відносинах — одна з найбільш гострих практичних проблем, яку можна розглядати з точки зору складової інституціональної теорії — теорії відносин "принципал — агент", де принципалом виступає суспільство, а агентом — органи публічної влади. Відносини між принципалом і агентом характеризуються тим, що суспільство делегує деякі певні права органам публічної влади, які зобов'язані згідно з суспільною угодою представляти його інтереси або іншої громади в цілому. Агент має забезпечити досягнення, дотримання та розвиток сучасних цивілізаційних і формаційних цінностей, цілей принципала, встановлених законодавчих норм, що відповідно сприяє розвитку суспільства.

АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам врегулювання конфліктів присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних учених: Г. Зіммеля, Р. Дарендорфа, Л. Козера, С.О. Телешуна, М.І. Пірен, В.А. Ребкала, О.А. Тертишної, С.М. Емельянова, А.В. Дмитриева, А.С Хохлова та ін.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — проаналізувати теоретичні підходи до визначення та розгляду конфліктів та їх врегулювання у сфері публічно-управлінських відносин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ще стародавні філософи Китаю та Античної доби вдавалися до спроб визначення та осмислення природи конфлікту. Боротьба протилежностей, на їх думку, була каталізатором розвитку суспільства.

Проблематика, що досліджується, належить до об'єктів великої кількості гуманітарних дисциплін, серед яких у XX ст. виокремилася соціологічна теорія — соціологія конфлікту. О. А. Тертишна поділила цих дослідників на два табори: прибічників позитивної ролі конфліктів (Г. Спенсер, К. Маркс, Г. Зіммель, Л. Козер, Р. Дарендорф, К. Боулдінг) та тих, хто вбачав у конфліктах дестабілізаційну функцію (П. Сорокін, Т. Парсонс, Р. Мертон) [1].

Основні постулати принципів теорії конфлікту, як і введення в науку терміна "соціологія конфлікту", належать німецькому соціологу Г. Зіммелю. Вчений переконаний у тому, що в силу своєї невідворотності в суспільстві, конфлікт впливає на його зміни на краще. У рамках формальної соціології, до якої відноситься Зіммель, конфлікт розглядався насамперед на макрорівні. Також соціолог пише, що індивід — місце, де з'єднуються соціальні нитки. Зіммель перший підкреслює значення просторової дистанції, яка може виникнути в соціальних взаємодіях індивідів. З'являється статусна ізоляція — статус чужинця, який найбільш соціально віддалений, а тому вільний, викликає негативне ставлення з боку оточуючих. Але саме поява такого статусу через конфлікт веде до позитивних змін. Що ж стосується групи, то тут конфлікт діє на її структуру, змінюючи розбіжності та впливаючи на посилення централізації в групі і сприяє її самозбереженню. Він вважає, що група навмисне шукає конфлікт задля прогресу [2, с. 83—95].

Зіммель став першим, хто включив третю сторону в соціальне протиріччя — незаперечний внесок Зіммеля в теорію соціального конфлікту. При зіткненні двох сторін, на думку соціолога, протистояння може розвиватися тільки за одним сценарієм і мати лише один шлях розв'язання конфлікту. А залучаючи третю сторону, з'являється багатопланові взаємодії — від групової солідарності до відкритої конфронтації [2, с. 97—101].

Також у своїй теорії вчений, відзначав, що за частотою появи конфліктів, можна спостерігати й створення їх регулюючих норм. А чим довші конфлікти між групами протистояння, тим вищою є ймовірність, що вони відрегулюють своє відношення до влади [3, с. 6].

З точки зору Зіммеля врегулювання конфлікту залежить від готовності однієї з сторін йти на поступки. Серед найбільш поширених способів їх завершення він виділяє перемогу однієї зі сторін і поразка іншої, примирення і компроміс. "Перемогу" дослідник називає найрадикальнішим способом переходу від війни до миру. Що ж стосується компромісу, то його роль він високо оцінював, адже він дозволяв зменшити втрати та припинити конфлікт раніше, ніж визначиться переможець. Примирення вчений вважає досить суб'єктивним, оскільки має на меті початкову установку на закінчення боротьби незалежно від об'єктивних умов, що є причиною, а не наслідком компромісу або іншого способу врегулювання протистояння [4, с. 55].

Співвітчизник Зіммеля Ральф Дарендорф стверджує, що соціальний конфлікт, який систематично виростає із соціальної структури протиріччя, не підлягає остаточному усуненню. Але зменшити його "насильницькі наслідки" можна — регулюючи. Вчений зауважує, що конфлікти не зникають за допомогою їх регулювання, але вони стають контрольованими, а їх "руйнівна хвиля" стає на службу поступового розвитку соціальних структур.

Для успішного регулювання конфлікту Р. Дарендорф передбачав ряд умов, і першочерговою серед них — визнання його наявності всіма учасниками конфлікту. Далі йде організація конфліктних груп та їх згода на ті "правила гри", відповідно до яких вони бажають вирішувати свої конфлікти. "Правила гри" ефективні лише в разі їх "безособовості", тобто якщо вони з самого початку не віддають переваги одному з учасників на шкоду іншому [5, с. 145].

За Дарендорфом форми врегулювання конфліктів є різними. Перемовини та створення органу де сторони конфлікту зустрічаються для обговорення ситуації та прийняття рішень з гострих питань встановленим способом — більшість, кваліфікована більшість, більшість з правом вето, одноголосно. У разі, якщо ця форма не дає результатів, Дарендорф рекомендує залучити "третю сторону". Посередництво, де сторони погоджуються розглянути пропозиції третьої сторони. Тут прийняття рішення "третьої сторони" не носить примусового характеру, на відміну від звернення до арбітражу, де виконання рішення є обов'язковим. У разі, якщо для учасників обов'язково як звернення до третьої сторони, так і прийняття її рішення, арбітраж знаходиться на кордоні між регулюванням і придушенням конфлікту. Цей метод може іноді бути необхідний (для збереження форми державного правління), але при його використанні регулювання конфліктів як контроль їх форм залишається сумнівним [5, с. 146].

Американський дослідник Л. Козер, розглядав конфлікт як боротьбу, що виросла через брак влади чи засобів, необхідних для задоволення потреб, то ж вона передбачає обмеження або знищення цілей суперників [6, с. 40].

У своїх працях він, як і Зіммель, не вбачав у конфлікті лише негативні риси, більше того у своїх роботах він робить акцент на позитивних функціях, що виконує конфлікт. Позитивною функцією конфліктів є те, що вони допомагають модифікувати та створити норми, які забезпечують подальше існування самого суспільства в умовах, що змінилися. Він вважав, що "у слабко структурованих групах і відкритих суспільствах конфлікт, який спрямований на врегулювання напруженості між антагоністами, швидше за все, буде мати стабілізуючі і інтегративні функції для відносин. Численні конфлікти, які вони відчувають, можуть служити усуненню причин дисоціації і відновленню єдності" [7, с. 156—161].

Наступне положення Л. Козер вважає парадоксальним твердження Г. Зіммеля про те, що "найбільш ефективною передумовою запобігання конфлікту є точне знання порівняльної сили обох сторін, але яке часто можна досягти тільки в ході реального конфлікту або реального зіткнення". І в зв'язку з цим розрізняє два типи конфлікту: змагання і конфлікт. На його думку, якщо в змаганні переможці встановлюються по заздалегідь встановленим параметрам, в конфлікті ж подібні критерії з'ясування співвідношення сил не підходять. І якщо сила противника піддається оцінці до вступу в конфлікт, то антагоністичні інтереси можуть бути врегульовані і без конфлікту, але там, де попередня оцінка сил неможлива, в такому випадку тільки

конфлікт і реальне зіткнення можуть стати способом оцінки реального співвідношення сил супротивників, і їх можливостей [7, с. 162, 166].

С. Хохлов називає функціональну теорію Козера "науковим обгрунтуванням дій політика, який прагне уникнути насильницького шляху вирішення протиріч" [4, с. 80].

Державне управління та політику на відміну від інших галузей соціальних відносин, можна назвати зоною підвищеної конфліктогенності. Її підгрунтя у самій суті публічно-управлінських відносин як владних відносин, які спираються владарюванню одних та підкоренню інших, і де відбувається зіткнення інтересів та пріоритетів.

Узгодження цих суспільних інтересів, у тому числі і протидіючих груп інтересів задля прийняття єдиних суспільно значимих рішень, лежить у сфері публічної політики та публічно-упралінських відносин [8, с. 23].

Публічне управління визначає ефективність функціонування системи політичних інституцій, є складовою соціального управління; складається з державного та громадського управління, що діють в інтересах держави.

Розглядаючи публічно-управлінські відносини потрібно визначити, що це "системні відносини, що характеризуються взаємодією, взаємосприянням та/або суперечностями (що можуть бути викликаними диспропорціями розвитку складових публічної сфери) між суспільством як принципалом та органами публічної влади як агентом, де системоутворюючим фактором виступають суспільно визначені цілі розвитку суспільства" [9, с. 52].

За часів радянської доби конфлікт не виносився в широкі маси, ситуація про протистояння інтересів замовчувалася і про неї було відомо лише у вищих ешелонах влади, аби не нашкодити "курсу партії". На щастя, із здобуттям незалежності Україна пішла демократичним шляхом розвитку цивілізованих західних країн Європи.

На відміну від радянських вождів, сучасні науковці вважають, що конфлікт має позитивну сторону, і його можна припинити на будь-яких стадіях його розвитку, усунувши причини та предмет його виникнення.

Вітчизняні дослідники М. Пірен та В. Ребкало відзначають, що універсальних методів врегулювання конфліктів не існує. А велика кількість конфліктів породжує нові. Для попередження подібних ситуацій, та аби результати конфлікту мали позитивні наслідки потрібне ефективне управління. Тобто мінімізувати причини та їх наслідки, скорегувати поведінку учасників, "підтримуючи необхідний рівень конфліктності не виходячи за контрольні межі" [10, с. 37—38].

До методів управління конфліктом науковці включають наступні стратегії:

— Прогнозування — обгрунтована ймовірність його виникнення, яка впливає на ефективність профілактики конфлікту, оскільки виявляє можливі соціальні протиріччя.

— Попередження або профілактика — забезпечення таких умов в життєдіяльності суспільства аби вірогідність виникнення протиріч була мінімальною.

— Придушення, яке досягається завдяки розподілу учасників конфлікту за ресурсами, цілями з метою їх ізоляції чи хоча б зменшення контактів між ними.

— Відстрочка, яка здійснюється за допомогою виховних заходів та примирення сторін.

— Розв'язання конфлікту — закінчення протистояння у результаті взаємоприйнятних рішень [11, с. 38—39].

С.М. Ємельянов передбачає ряд етапів, які важливо враховувати в управлінні для врегулювання конфлікту: на I етапі — сторони конфлікту повинні визнати реальність конфлікту, на II етапі відбувається легітимізація конфлікту — досягнення угоди між сторонами конфлікту щодо визнання й дотримання встановлених норм та правил конфліктної взаємодії, III етап — інституціоналізація конфлікту, тобто створення відповідних інститутів, груп для врегулювання конфліктної взаємодії [12, с. 72—73].

Слід відзначити, що вчений підкреслює необхідність інституціоналізації конфліктів, оскільки обов'язок підтримувати мир і порядок лежить на соціальних суспільних інститутах та державі, їх постійна чи тимчасова взаємодія у свою чергу впливає і на запобігання конфліктних ситуацій.

Існування суспільства підпорядковане певним нормам, і, як відзначає А.В. Дмитрієв, нормативне регулювання конфліктів стабілізує систему, визначає порядок розв'язання конфліктів [13, с. 210].

Професор С.О. Телешун та його колеги І.В. Рейтерович та С.В. Ситник розглядають конфлікт як один із способів комунікації, основою якої є "кооперація, гра, де кожен з учасників конфліктної взаємодії може виграти" [8, с.13].

Інтереси і потреби різних соціальних і політичних суб'єктів громадянського суспільства нерідко призводять до конфліктів, протистоянню між ними. Знімати гостроту протиріч покликана головним чином держава, що виконує функцію верховного арбітра.

Питання комунікації в публічно-управлінських відносинах є актуальним через те, що саме комунікація між принципалом і агентом з точки зору складової інституціональної теорії — теорії відносин "принципал — агент", де принципалом виступає суспільство, а агентом — органи публічної влади, є визначальним показником досягнення, дотримання та розвитку сучасних цивілізаційних і формаційних цінностей. Конфліктні ситуації та суперечності в стосунках між суспільством та органами публічної влади можуть призводити до високого рівня напруги в соціумі.

Найбільш дієвим та цивілізованим методом розв'язання соціальних конфліктів на різних рівнях управління С.О. Телешун називає партнерство [14, с. 176]. Цей метод, який базується на довірі та двосторонній взаємодії між принципалом та агентом, сприятиме легітимізації останнього. У частині комунікаційної взаємодії громадськості та владних структур закладається основа для залучення населення до формування публічної політики та реальності контролю з боку громадськості, тим самим підвищуючи рівень довіри до органів влади.

Так до одних з найефективніших інструментів двосторонньої взаємодії органів влади та суспільства слід віднести консультації з громадськістю. Вони розглядаються як двосторонні відносини, де акцент робиться на зворотному зв'язку, та виступають у ролі інструменту діалогу між учасниками управлінського процесу. Відтак сам процес комунікації можна розглядати як об'єднуючий засіб, за допомогою якого інформація має велику вагу та вливає на здійснення змін та реалізацію спільних цілей.

Слід відзначити, що в країнах ЄС цей інструмент визнаний як найважливіший та одним з першочергових елементів публічної політики [15, с. 12]. Адже залучення тих, на кого майбутнє рішення буде направлене, сприяє покращенню порозуміння між сторонами та знижує рівень появи конфліктних ситуацій.

Як відзначає М.І. Пірен, вирішення проблеми має задовольняти обидві сторони, тоді вони теж будуть відчувати власну причетність до її врегулювання. Окрім того, спільно прийняте рішення сприяє його швидшій легітимізації та реалізації, а також стане прикладом для врегулювання подібних суперечок [10, с. 38—39].

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Конфлікт нерозривно пов'язаний з економічними, соціальними явищами та політикою, бо політична боротьба

завжди відображає стан соціально-економічних суперечностей. Будь-який соціальний конфлікт, набуваючи значних масштабів, об'єктивно стає соціально-політичним, тобто зачіпає діяльність владних інститутів.

Управління конфліктами та їх врегулювання лежить у площині базових компетенцій для будь-якого управлінця. Особливо актуальним це питання сьогодні є для України, адже це одне з умов забезпечення соціально-політичної стабільності в країні. Отже, вивчення теоретичних та практичних аспектів такого поняття як врегулювання конфліктів у розрізі інституціональної теорії — теорії відносин "принципал — агент" у процесах політичної реформації, що має базуватися на ефективній взаємодії суспільства як принципала та органів публічної влади як агента, потребує подальшого дослідження.

Література:

1. Тертишна О.А. Використання конструктивного ресурсу конфлікту в системі державної служби України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. держ. упр.: спец. 25.00.03 "Державна служба" / О.А. Тертишна. — Дніпропетровськ, 2010. — 20 с.

2. Громов И.А. Западная теоретическая социология / И.А. Громов, А.Ю. Мацкевич, В.А. Семёнов. — СПб., 1996. — 286 с.

3. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. — К.: ЦНЛ, 2005. — 456 с.

4. Хохлов А.С. Конфликтология. История. Теория. Практика: учеб. пособ. / А.С. Хохлов. — Самара: СФ ГБОУ ВПО МГПУ, 2014. — 312 с.

5. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта [Электронный ресурс] / Р. Дарендорф; пер. с немец. В. М. Степаненковой. — Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/968/645/1216/019_darendorf.pdf

6. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. — 2-е изд. — СПб.: Питер, 2008. — 544 с.

7. Козер Л.А. Функции социального конфликта / Л.А. Козер; пер. с англ. О.А. Назаровой; под общ. ред. Л.Г. Ионина. — М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. — 205 с.

8. Управління конфліктами у процесах публічної політики: взаємодія держави та громадянського суспільства: наукова розробка / Авт. кол.: С.О. Телешун, І.В. Рейтерович, С.В. Ситник та ін. — К.: НАДУ, 2012. — 52 с.

9. Образцова В. Конфлікт інтересів в публічно-управлінських відносинах: теоретичний аспект / В. Образцова // Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку: матеріали щоріч. Всеукр. наук-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 27 трав. 2016 р.) / за заг. ред. А.П. Савкова, М.М. Білинської, С.В. Загороднюка. — Київ: НАДУ, 2016. — 440 с. — С. 51—53.

10. Пірен М.І. Конфлікти в системі управлінської взаємодії: шляхи розв'язання та попередження: навч. посіб. / М.І. Пірен, В.А. Ребкало. — К.: НАДУ, 2009. — 96 с.

11. Телешун С.О. Конфлікти в публічній політиці та управлінні: навч. посіб. / С.О. Телешун, С.В. Ситник. — К.: НАДУ, 2012. — 112 с.

12. Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии: учеб. пособ. / С.М. Емельянов. — 2. изд., доп. и перераб. — Спб.: Питер, 2001. — 399 с.

13. Дмитриев А.В. Конфликтология: учеб. пособ. / А.В. Дмитриев. — М.: Гардарики, 2000. — 320 с.

14. Основи публічної політики та управління: навч. посіб. / Авт. кол.: С.О. Телешун, С.В. Ситник, І.В. Рейтерович та ін.; за заг. ред. С. О. Телешуна. — К.: НАДУ, 2011. — 312 с.

15. Citizens as Partners: Information, consultation and public participation in policy-making [Electronic resource] // OECD. — 2001. — 108 p. — Mode of access: http://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/Citizens-as-Partners-OECD-Handbook.pdf. — Title from the screen

References:

1. Tertyshna, O. A. (2010), "Using of constructive resource of conflict in the system of civil service of Ukraine", Ph.D. Thesis, Public Service, National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine, Dnipropetrovsk, Ukraine.

2. Hromov, Y. A. Matskevych, A. Yu. and Semenov, V. A. (1996), Zapadnaya teoretycheskaya sotsiolohiya [Western theoretical sociology], St.Petersburg, Russia.

3. Dutkevych, T. V. (2005), Konfliktolohiya z osnovamy psykholohiyi upravlinnya [Conflictology with the basics of management psychology], Kyiv, Ukraine.

4. Khokhlov, A. S. (2014), Konflyktolohyya. Ystoryya. Teoryya. Praktyka [Conflictology. History. Theory. Practice], Samara, Russia.

5. Federal educational portal. Economy. Sociology. Management (2017), "Elements of theory of social conflict", available at: http://ecsocman.hse.ru/data/968/645/1216/019_darendorf.pdf (Accessed 17 October 2017).

6. Hryshyna, N. V. (2008), Psykholohyya konflykta [Psychology of conflict], 2nd ed, St.Petersburg, Russia.

7. Kozer, L. A. (2000), Funktsyy sotsyal'noho konflykta [Functions of social conflict], Moscow, Russia.

8. Teleshun, S. O. Reyterovych, I. V. and Sytnyk, S. V. (2012), Upravlinnya konfliktamy u protsesakh publichnoyi polityky: vzayemodiya derzhavy ta hromadyans'koho suspil'stva [Conflict management in public policy processes: interaction of state and civil society], Kiev, Ukraine.

9. Obraztsova, V. V. (2016), "Conflict of Interest in Public Management: Theoretical Aspect", Derzhavna sluzhba ta publichna polityka: problemy i perspektyvy rozvytku [Public service and public policy: problems and prospects of development], schorichna Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia za mizhnarodnoiu uchastiu [Annual All-Ukrainian Scientific and Practical Conference on International Participation], National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine, Kiev, Ukraine, 27 May, 2016, pp 51—53.

10. Piren, M. I. (2009), Konflikty v systemi upravlins'koyi vzayemodiyi: shlyakhy rozv"yazannya ta poperedzhennya [Conflicts in the system of managerial interaction: ways of solving and preventing], Kiev, Ukraine.

11. Teleshun, S. O. and Sytnyk, S. V. (2012), Konflikty v publichniy polityts'i ta upravlinni [Conflicts in public policy and governance], Kiev, Ukraine.

12. Emel'yanov, S. M. (2001), Praktykum po konflyktolohyy [Workshop on conflictology], 2nd ed, St.Petersburg, Russia.

13. Dmytryev, A. V. (2000), Konflyktolohyya [Conflictology], Moscow, Russia.

14. Teleshun, S. O. Sytnyk, S. V. and Reyterovych, I. V. (2011), Osnovy publichnoyi polityky ta upravlinnya [Fundamentals of Public Policy and Governance], Kiev, Ukraine.

15. International Budget Partnership (2001), "Citizens as Partners: Information, consultation and public participation in policy-making", available at: http://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/Citizens-as-Partners-OECD-Handbook.pdf (Accessed 22 September 2017).

Стаття надійшла до редакції 26.11.2017 р.